НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 1
2024

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – «Вісник Одеського інституту внутрішніх справ». Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Албул С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Бондар В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Братель С.Г., *кандидат юридичних наук, доцент*
Денисова А.В., *доктор юридичних наук, професор*
Галунько В.В., *доктор юридичних наук, професор*
Горошко В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Дришлюк В.І., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ізбаш К.С., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ісмайлов К.Ю., *кандидат юридичних наук, доцент*
Конопельський В.Я., *доктор юридичних наук, професор*
Корнієнко М.В., *доктор юридичних наук, професор*
Крикун В.В., *доктор юридичних наук, доцент*
Кузніченко С.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Є.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Ю.О., *доктор юридичних наук, доцент*
Матієнко Т.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Меркулова В.О., *доктор юридичних наук, професор*
Миронюк Р.В., *доктор юридичних наук, професор*
Нікітін А.А., *кандидат юридичних наук, доцент*
Павлютін Ю.М., *доктор юридичних наук, доцент*
Пасько О.М., *кандидат юридичних наук, доцент*
Прудка Л.М., *кандидат психологічних наук*
Резніченко С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Тетерятник Г.К., *доктор юридичних наук, професор*
Тильчик В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Шкута О.О., *доктор юридичних наук, професор*
Ярмакі Х.П., *доктор юридичних наук, професор*
Vlad Vernyhora, *L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)*
Hans-Joachim Schramm, *Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 9 від 28.03.2024 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі «Південноукраїнський правничий часопис», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на «Південноукраїнський правничий часопис» обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:
– поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
– міжрядковий інтервал – 1,5
– шрифт «Times New Roman» – 14
– абзацний відступ – 0,5 см.
– текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції
Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2024

УДК 347.965:342.7(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.1

АДВОКАТУРА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

Бандурка С. С.

В статті розглянуто правове регулювання інституту адвокатури в окремих країнах Європейського Союзу на вступ до якого Україна отримала статус країни-кандидата.

Відзначено, що у Європейському Союзі здійснюється гармонізація національних актів держав-членів ЄС і загально союзних актів в галузі діяльності адвокатури з метою ефективного захисту прав і свобод людини. Наголошено на тому, що в правовій системі Європейського Союзу адвокат виконує особливу роль, визначену в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає дотримання адвокатами принципів, які забезпечують належне здійснення правосуддя, забезпечення доступу до правосуддя і реалізацію права на справедливий судовий розгляд [1]. Діяльність адвокатури в Європейському Союзі є складовою системи юридичних послуг, які надаються в умовах вільного ринку, «здорової» конкуренції, поваги до закону та рівності всіх перед законом, доступу до можливості здійснювати адвокатську діяльність у різних країнах-членах Європейського Союзу.

Охарактеризована правова система Європейського Союзу, як економічного і політичного союзу, процес створення європейського законодавства, відповідно до якого здійснюється адвокатська діяльність в країнах-членах ЄС.

Для України, в якій здійснюються євроінтеграційні реформи, важливим є досвід діяльності адвокатури в країнах Європейського Союзу та можливості його впровадження в адвокатську діяльність з надання правової допомоги громадянам, захисту прав і свобод людини в Україні.

Ключові слова: *адвокатура, Європейський Союз, захист прав і свобод людини, правова допомога, принципи і стандарти.*

Bandurka S. S. The bar in the European Union and feasibility of using its experience in Ukraine

The article deals with the legal regulation of the institute of advocacy in some countries of the European Union, to which Ukraine has received the status of a candidate country.

It is noted that the European Union is harmonizing the national acts of the EU member states and the general acts of the Union in the field of advocacy in order to effectively protect human rights and freedoms. It is emphasized that in the legal system of the European Union, the lawyer performs a special role defined by Art. 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which provides for the observance by lawyers of the principles that ensure the proper administration of justice, ensuring access to justice and the realization of the right to a fair trial [1]. Advocacy activities in the European Union are a component of the system of legal services provided in conditions of a free market, «healthy» competition, respect for the law and equality of all before the law, access to the opportunity to practice advocacy in various member states of the European Union.

The legal system of the European Union, as an economic and political union, the process of creating European legislation, according to which advocacy is carried out in the EU member states, is characterized.

For Ukraine, which is undergoing European integration reforms, the experience of advocacy in the countries of the European Union and the possibility of its implementation in the advocacy activity of providing legal assistance to citizens, protection of human rights and freedoms in Ukraine is important.

Key words: *advocacy, European Union, protection of human rights and freedoms, legal aid, principles and standards.*

Постановка проблеми. Захист прав і свобод людини є невід'ємною частиною формування правової держави, який набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, оголошеного в Україні у зв'язку з російською агресією 24 лютого 2022 року. Війна російської федерації проти України обумовила масове порушення прав громадян на життя, здоров'я, особисту недоторканність, прав на житло, власність, роботу та інших прав людини.

Правовий режим воєнного стану обмежив реалізацію окремих прав людини, але він не обмежив конституційні права на правову допомогу і захист прав і свобод людини.

© Бандурка С. С., 2024

Україна як країна-кандидат в члени Європейського Союзу поглиблює політичне, економічне і правове співробітництво з країнами-членами Європейського Союзу, запозичує їх досвід в державному управлінні і суспільному житті, впроваджує європейські стандарти в забезпечення прав і свобод людини, реформування правозахисної державної політики, в т.ч. удосконалення адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу.

Стан наукової дослідженості досвіду адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу знайшов своє відображення в наукових працях таких вчених як Вільчик Т.Б., зокрема в статті «Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу» [2], Святоцька В.О. дослідила поняття уніфікованих стандартів організаційної та професійної діяльності адвокатури в праві Європейського Союзу [3], місце і роль адвокатури в юридичному механізмі системи захисту прав людини [4].

Остапенко Л., Басараб М., Шевців А. в статті «Основоположні принципи адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу» розглянули принципи діяльності адвокатури в Європейському Союзі, проаналізували сукупність професійних і особистих вимог до адвокатів, обумовлених особливим характером та специфікою адвокатською діяльності [5].

Основні моделі впровадження інституту адвокатури в країнах Європейського Союзу та Центральної Азії та їх відповідність міжнародним стандартам незалежності адвокатури охарактеризували О. Щербанюк та К. Вьольк в статті «Моделі організації інституту адвокатури в Європейському Союзі та Центральній Азії: порівняльно-правове дослідження» [6].

Проблеми організації адвокатури в країнах Європейського Союзу також досліджували такі вчені, як Н. Бакаянова, А. Бун, С. Кучеров, О. Козлов, І. Личенко, О. Святоцький.

Мета і завдання статті полягають в тому, щоб проаналізувати організаційно-правові основи адвокатури в Європейському Союзі та можливості використання їх в адвокатській діяльності.

Наукова новизна дослідження. Кожна країна, у тому числі й Україна, мають свою специфіку в сфері адвокатської діяльності, які обумовлені національним законодавством, розвитком демократії, судоустрою та судочинства, системою органів державної влади та місцевого самоврядування. Перспективи розвитку адвокатської діяльності та інституту адвокатури в Україні викликають потребу вивчення міжнародних документів та досвіду адвокатської діяльності в інших країнах. Нормативно-правове регулювання професійної діяльності адвокатів України повинне враховувати окрім національних положень, ще й загальні положення міжнародно-правових актів, які мають впроваджуватись у вітчизняне законодавство, що буде сприяти його гармонізації з європейським законодавством та надавати розвитку державі нові можливості.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз (англ. European Union) – економічний і політичний союз, що об'єднує 27 незалежних держав-членів, які розташовані в Європі.

Договір про створення Європейського Союзу було підписано 7 лютого 1992 р. у Маастрихті, як Маастрихтський договір (сама назва «Європейський Союз» з'явилася раніше, ще під час Паризької конференції, що відбулася 1972 року).

Маастрихтський договір набув чинності 1 листопада 1993 року і він визначив три напрямки, три сфери діяльності Європейського Союзу, так звані «три колони» Європейського Союзу:

а) «перша колона» – Європейські спільноти (галузеві об'єднання); Європейська спільнота вугілля і сталі (ЄСВС), Євроатом та Європейська спільнота (замість «Європейської Економічної Спільноти»);

б) «друга колона» – спільна зовнішня та безпекова політика;

в) «третя колона» – співробітництво у сферах юстиції та внутрішніх справ, яке охоплює систему правосуддя та адвокатську діяльність.

Маастрихтський договір (Договір про Європейський Союз) встановлював також європейське громадянство та створення єдиної валюти, «євро», яка була введена в обіг у 2002 році під управлінням Європейського центрального банку.

Прийняття Маастрихтського договору ознаменувало курс на завершення формування єдиного внутрішнього ринку та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу.

Важливим міжнародно-правовим актом для адвокатської діяльності, крім названого Маастрихтського договору, став Амстердамський договір, підписаний 2 жовтня 1997 року (набув чинності 1 травня 1999 року). Амстердамський договір проголосив принципи свободи, демократії та поваги до прав людини, її честі і гідності, недоторканості, включаючи принципи сталого розвитку.

У грудні 2007 року голови держав і урядів Європейського Союзу уклали в Лісабоні (столиці

Португалії) договір про реформу Європейського Союзу, який набув чинності 1 грудня 2009 року.

Лісабонський договір зробив Європейський Союз більш демократичним, прозорим і ефективним в системі управління і прийняття рішень та взаємовідносин між країнами-членами ЄС та розробки загальносоюзних нормативно-правових актів.

В Європейському Союзі функціонує сім основних управлінських органів, що приймають рішення, значимі для всього Союзу: Європейський парламент, Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк, Європейський суд аудиторів. Правові акти вказаних органів управління ЄС враховуються в адвокатській діяльності в країнах-членах Європейського Союзу.

Політика Європейського Союзу оприлюднюється директивами ЄС, які потім імплементуються у внутрішньому законодавстві державами-членами, а також правилами Європейського Союзу, які постійно набувають чинності в усіх державах-членах. Лобіювання на рівні ЄС з боку груп особливих інтересів регулюється в правовому порядку, щоб намагатися збалансувати прагнення приватних ініціатив з процесом прийняття рішень, що стосуються громадських інтересів [7].

Законодавство ЄС забезпечує спільний внутрішній ринок, митний союз між державами-членами, вільний обіг товарів, капіталу, людей і послуг, єдиний зовнішній тариф на всі товари, що надходять на ринок. Європейський Союз створив низку установ для координації діяльності країн-членів ЄС в різних сферах спілкування, зокрема: Європол для співпраці поліцейських сил, Євроюст для співпраці між прокурорами та Frontex для співпраці між органами прикордонного контролю та інші органи взаємодії.

Кожна країна член Європейського Союзу має свою систему адвокатури, які керуються національними законодавчими актами та правовими актами Європейського Союзу, зокрема, Загальним кодексом правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегацією дванадцяти країн- учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. В Загальному кодексі правил для адвокатів зазначено, що в будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль: його призначення не обмежене суспільним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захистити, не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

Адвокатура країн-членів Європейського Союзу має давню і розвинену історію, яка є повчальною і корисною і для сучасного функціонування адвокатури.

«Важливість наукового пізнання інституту адвокатури в Україні та іноземних країнах зумовлена пріоритетами інтеграції правового поля України у правовий простір держав-членів Європейського Союзу, потрібне утвердження в нашій державі ефективних практик задля зміни якості функціонування адвокатури» [8].

Інститут адвокатури в сучасних європейських країнах розвивається впродовж віків... Адвокатура, попри різних назв та функцій, які вона виконувала, була відома в стародавніх Греції, Римі, а пізніше і в інших країнах тогочасної Європи. Діяльність адвокатури формувалася як надання правової допомоги при складанні позовів, угод, договорів, заповітів – «Cevere» [9] та діяльність щодо ведення справи в суді, зокрема, в цивільному і кримінальному процесі – «Agere» [10].

Національне законодавство країн-членів Європейського Союзу передбачає гарантії надання правової допомоги адвокатами в широкому розумінні цього слова, тобто, особам, що мають юридичну освіту, юридичний стаж, здали відповідний іспит та отримали право на надання правової допомоги. Вимоги щодо адвоката (особи наділеної правом надання правової допомоги) встановлюються положеннями внутрішнього права окремих країн-членів ЄС і, відповідно, мають певні відмінності між собою. До моменту введення відповідних положень законодавства ЄС в сфері захисту норми законодавства в окремих державах, приналежних до Європейської Спільноти, не передбачали визнання повноважень адвокатів, які вони отримали в іншій державі. Застосування на практиці таких основоположних засад, на яких ґрунтується вся система ЄС, як – свобода руху осіб та свобода надання послуг, сприяло виникненню відповідних врегулювань в сфері свободи надання правової допомоги.

Правова регламентація діяльності та гарантій адвокатури в Європейському Союзі здійснюється відповідно до Директиви Європейського Економічного Союзу № 77/249 (англ.) від 22 березня 1977 р. у справі полегшення ефективного використання адвокатами свободи надання послуг та Директиви Європарламенту та Ради Європи №98/5/WE (англ.)

від 16 лютого 1998 р. «Про полегшення виконання професії адвоката на постійній основі в державі ЄС іншій, ніж та, в якій отримано кваліфікацію».

Поняття «адвокат» згідно цих директив включає в себе кожну особу, яка наділена правом здійснення професійної діяльності використовуючи при цьому звання, присвоєне їй в одній з держав ЄС, наприклад у Бельгії, Франції – Avocat, в Німеччині – Rechtsanwalt, у Греції – δικηγόρος, в Італії – Avvocato тощо.

Основним завданням Директив є створення можливості надання адвокатами правової допомоги на території іншої держави-члена ЄС, ніж та, в якій отримано професійне звання (країни походження).

Директиви передбачають дві можливості реалізації права адвоката на надання правової допомоги в інших державах ЄС, ніж країна походження:

• надання правової допомоги в іншій країні ЄС на підставі професійного звання отриманого в країні походження;

• інтеграція з адвокатурою приймаючої країни.

Перший варіант, який містять Директиви передбачає, що адвокат може надавати правову допомогу на території іншої держави ЄС на підставі професійного звання, отриманого в країні походження. У цьому випадку, адвокат зобов'язаний користуватись виключно професійним званням, яке він отримав в країні походження у вираженні державною мовою країни походження у чіткий спосіб, з метою уникнення переплутання його з званням адвоката, що існує в приймаючій країні. При цьому варіанті, адвокат може надавати спорадичні правові послуги, або здійснювати практику на постійній основі.

Стаття 5 Директиви № 98/5/WE передбачає, що адвокат, який здійснює практику на основі звання отриманого в країні походження, здійснює ту ж саму професійну діяльність, що й адвокат, який практикує на підставі професійного звання присвоєного в приймаючій країні і, зокрема, може надавати юридичні консультації із права країни походження, права ЄС, міжнародного права, а також права приймаючої країни. Цей принцип містить також і деякі винятки: директиви категорично і однозначно не надають адвокатам права виступати перед кожним судом в ЄС, однак, відносять вирішення цього питання до компетенції національного права окремих країн ЄС.

Так, Директива №77/249 (стаття 5) так само, з рештою, як і Директива №98/5/WE (стаття 5) передбачає можливість для приймаючої країни встановлювати для адвоката з іншої країни ЄС вимогу співпраці з адвокатом, який отримав повноваження в цій країні. Також приймаюча країна наділена правом встановлювати обмеження стосовно можливості адвоката з іншої країни ЄС виступати перед вищими судами та здійснювати функції, пов'язані зі складенням актів про управління майном померлої особи або про встановлення або перенесення права власності на нерухоме майно.

Відповідно до Директиви № 98/5/WE, адвокат, який бажає практикувати в іншій державі ЄС, та в якій він отримав повноваження, повинен зареєструватися у відповідних органах приймаючої країни (стаття 3).

Також, відповідно до статті 5 Директиви №77/249, приймаюча країна може вимагати, щоб адвокат був представлений згідно з місцевими звичаями та засадами голові відповідного суду, чи голові відповідної корпорації (ради) адвокатів у приймаючій країні.

Другий варіант здійснення професії адвоката на території іншої країни ЄС, відбувається в тому порядку як країна походження передбачає інтеграцію адвоката з адвокатурою приймаючої країни.

Можливості інтеграції присвячено зміст статті 10 Директиви №98/5/WE, відповідно до котрої адвокат, що практикує на підставі професійного звання, який дійсно та постійно протягом трьох років на території приймаючої країни здійснював професійну діяльність, що стосувалася права цієї приймаючої країни або права ЄС, звільняється від виконання вимог, передбачених статтею 4 (1) (b) Директиви № 89/48/EEC (англ.) від 21 грудня 1988 р. Оцінка того, чи адвокат дійсно та постійно практикував в приймаючій країні, а також оцінка його готовності до продовження професійної діяльності в цій країні здійснюється шляхом проведення кваліфікаційної розмови з представниками відповідних публічних чи корпоративних (професійних) органів приймаючої країни [11].

Адвокатура Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі та інших європейських країн має чітку організаційну структуру, єдині органи адвокатського самоврядування, досконале правове забезпечення і надійне ефективне гарантування державою адвокатської діяльності.

Національна адвокатура Англії була створена в 1285 році на основі законодавчого акту короля Едуарда I. [12].

В системі адвокатури Великої Британії функції адвокатури поділені за двома напрямками: усі

підготовчі дії щодо розгляду справи в суді здійснюють винятково соліситори, які збирають докази, ведуть роботу зі свідками, готують процесуальні документи, виконують нотаріальні дії, здійснюють правові консультації, беруть участь в договірній роботі, а барриситори працюють переважно і безпосередньо в судових інстанціях, користуючись матеріалами підготовленими соліситорами, вони лише в 2004 році здобули повноваження на особисті контакти з клієнтами.

Кожний повноправний адвокат (барриситор) має обов'язок вступити в одну із чотирьох юридичних корпорацій (палат) – Лінкольн-Інн, Грабе-Інн, Мідл-Темпл, Іннер-Темпл, назва яких походить від приміщень, де вони розташовані, переважно навколо Темпла і Судового двору. Для того, щоб стати барриситером, кандидат має здати спеціальний іспит при наявності вищої юридичної освіти і членства в одній із адвокатських корпорацій.

Організаційне керівництво барриситорів здійснюють Судові Інни, а керівництво соліситорами – юридичне товариство Англії та Уельсу, утворене на підставі Королівської хартії 1845 року. Правовою основою діяльності юридичного товариства Англії та Уельсу є «Інструкція щодо професійної поведінки соліситорів» від 1974 року. Підготовка адвокатів Великої Британії здійснюється на основі Закону про соліситорів 1974 року, Закону про суди і юридичні послуги 1990 року, інших нормативних документів. Підготовка адвокатів здійснюється в університетах.

«На сьогоднішній день в Англії відсутній єдиний нормативний документ, який би визначав правовий статус адвокатури. Цей інститут врегульовано великою кількістю різних хартій, парламентських актів, урядових постанов тощо. Функції адвокатури в Англії значно ширші в порівнянні з адвокатурами держав континентальної Європи. По суті професія адвоката в Англії є основною для юриста-практиканта... Соліситори для виконання своїх функцій отримують від юридичного товариства сертифікати, як посвідчення про те, що особа відповідає вимогам професійної підготовки. Сертифікат підтверджується щороку. Взаємини між соліситором і клієнтом, крім норм права, також регулюються і кодексом професійної етики» [13].

Своєрідний шлях розвитку пройшла адвокатура Німеччини. Починаючи з VI ст. більшість німецьких племен мали свої закони, як пізніше їх назвали «закони варварів». На німецьких землях ще до християнства вже використовувався термін advokatio, запозичений з Римської імперії. Сприяння розвитку адвокатської діяльності надало християнське духовенство, яке для захисту своїх прав в судах наймало освічених людей, знаючих закони, звичаї, порядок судового розгляду справ. Вже в середньовіччі в законодавстві і німецьких князівств і графств зустрічаються правові норми стосовно діяльності адвокатів. В 1495 році у судовій практиці Німеччини, тоді Великої Римської імперії, був заснований імператорський суд, половина складу якого складалася з вчених-правознавців з університетів – «докторів права».

Вчені – знавці права з університетів стали залучатись до розгляду справ як судді і як консультанти суду. При сумніві в правильності рішення суд мав право направити матеріали судової справи в професорську комісію для висновку.

В XVI–XIX ст. ст. адвокатська діяльність поступово відокремлюється від університетського середовища, набуває незалежності і стає самостійною, організацією, яка в сучасній Німеччині стала потужною правозахисною інституцією. Влада Німецької імперії постійно намагалася взяти адвокатуру в підпорядкування проти чого виступили адвокати. І хоч починаючи з 1867 р. адвокат міг брати участь на попередньому слідстві, кількість адвокатів була встановлена державою, контроль за діяльністю адвокатури здійснював апеляційний суд.

Ще Фрідріх Великий, король Прусії (з 1740 по 1786 роки), намагався одержавити адвокатуру, впровадивши замість адвокатів правових комісарів – державних урядовців. Інститут державних урядовців – правових комісарів проіснував до 1849 року.

Правовий статус адвокатури в сучасній Федеративній Республіці Німеччині визначений Федеральним положенням про адвокатуру 1959 року, яке діє і нині з незначними змінами. Згідно Положення адвокат в професійній діяльності є незалежним, компетентним консультантом, представником інтересів громадян ФРН, який може здійснювати свої повноваження по всій території Федеративної Республіки і його права виступати з юридичних питань в загальних судах, арбітражних, адміністративних судах і органах не можуть бути обмежені законами земель, а лише федеральним законом. Адвокатура в Німеччині функціонує на поєднанні державного контролю через земельні Міністерства юстиції та вищих земельних судів та власних органів самоврядування, в особі правлінь, президій і загальних зборів членів палати адвокатів.

Організація адвокатури Франції передбачена Основним законом про статус адвокатів. Сучасна

адвокатура пережила період свого реформування при збереженні багатих традицій минулого. 1 січня 1992 року набрали чинності поправки до Основного закону про статус адвокатів № 71-1130 від 31 грудня 1990 року. Головна особливість реформи – створити нову професію, члени якої носитимуть звання адвоката (ст. 1 закону № 7130 у новій редакції). Як зазначає Святоцький О.Д., професія адвоката у Франції утверджується як ліберальна та незалежна. Це визначення створює право на специфічні організаційні форми здійснення професійної діяльності, охоронюваної законом та відокремленої від держави, що є ефективним засобом забезпечення самоврядування, незалежності та захищеності. Віднині вони доповнили свою традиційну боротьбу за права та свободи людини діяльністю по захисту економічних прав та свобод [14].

Щоб стати адвокатами у Франції необхідно мати громадянство Франції або громадянство однієї з країн-членів Європейського Союзу за умов взаємного визнання дипломів про вищу юридичну освіту. Іноземці мають пройти спеціальну перевірку та відповідати певним вимогам. Кандидат має скласти вступні іспити (два письмових та один усний) в одному із регіональних центрів професійної підготовки, провчитися там рік, засвоїти теоретичний курс і пройти практичне стажування, знову скласти іспити (один письмовий та три усних). При виконанні вказаних умов молодий юрист приймається до ордену адвокатів і приймає присягу адвоката. Після зарахування до ордену адвокатів, молодий адвокат проходить ще дворічне стажування зі спеціальності і одержує посвідчення на право займатись адвокатською діяльністю.

Початок адвокатура Франції бере, як свідчить історія, від Купонів Бовезі – записів звичаєвого права північно-східної частини Франції, зроблених у 1282 року у §175, яких значилось «якщо хто-небудь хоче стати адвокатом, він повинен присягнути, що, виконуючи свої обов'язки адвоката, він буде вести себе добре і чесно, що він наскільки йому буде відомо, буде вести тільки добрі і законні справи, що коли він розпочне справу, яка спочатку видаватиметься йому правильною, а потім узнає, що вона нечесна, він зразу, як тільки узнає про це кине її» [15].

Французькі адвокати, як знавці і державного права та канонічного і римського права, підтримували французьких королів в їх протистоянні владі Папи Римського, в намаганнях королів протидії домаганням церковних ієрархів контролювати королівську владу. «Тим самим вони стали кращими союзниками французьких королів. Їх зусилля в цьому напрямку виявилися успішними, і за це монархи осипали адвокатів почестями та привілеями, а при Філіпі Красивому вони отримали права іменуватися «рицарем закону, правосуддя і честі...». Канцлер короля Людовіка XIV Дагессо висловився, що французькі адвокати «стан, такий древній як магістратура, такий же величний як доброчесність, такий же необхідний, як справедливість». Як зауважує В.О. Попелюшко, така оцінка «цілком пасує і адвокатам нинішнім. Зародившись, змінивши та розквітнувши в особливих історичних умовах адвокатура Франції як була, так і залишається взірцем для держав континентальної Європи та інших континентів. Хочеться, щоб такою вона стала і для України» [16]. Нині адвокати Франції об'єднані в колегії при кожному суді другої інстанції [17]. Рішення в колегії приймається більшістю голосів. Усі колегії адвокатів, як і члени колегії, рівні в правах, незалежні і автономні.

На відміну від Основного закону України, в Конституції Республіки Польща не має жодної згадки про адвокатуру. Адвокатура Польщі діє на основі Закону Польщі «Право про адвокатуру», який був прийнятий в 1922 році. В зв'язку з прийняттям Польщі в Європейський Союз в нього було внесено низку змін, спрямованих на євроінтеграцію Польщі.

У Польщі традиційно склалося, що правову допомогу надають дві юридичні професії, кожна у певному обсязі. Це професії адвоката та правового радника. Окрім представників цих юридичних професій, юридичну допомогу у дещо обмеженому обсязі можуть надавати особи з вищою юридичною освітою (суб'єкти господарської діяльності), а також закордонні юристи.

Професії адвоката і правового радника були закріплені законами, відповідно: Закон «Право про адвокатуру» від 26 травня 1982 року, а також Закон про правових радників від 6 липня 1982 року. Обидві ці професії започатковано згідно із принципами професійного самоврядування. Устрій органів професійного самоврядування адвокатів та правових радників дуже схожий. Схожими є також передумови доступу до обох цих професій, їх професійна етика й основи дисциплінарної відповідальності. Основною різницею є обсяг правової допомоги, що надається адвокатами і правовими радниками. Адвокат може надавати щодо захисту усі види правової допомоги. Обсяг правової допомоги, що її надає правовий радник, був

від самого початку утворення цієї професії обмежений, хоча поступово відбувалося його розширення. На сьогоднішній день правового радника, порівняно з професією адвоката, обмежує лише те, що він не може виступати в якості захисника у кримінальній справі.

Сучасний устрій адвокатського самоврядування в Польщі, на який пізніше рівнялась також професійна корпорація правових радників, свої основи черпає ще з устрою адвокатури міжвоєнного періоду (1920–1939 рр.). Основні ідеї устрою адвокатури і доступу до професії адвоката, що збереглися й донині, містилися ще в Декреті Начальника Польської Держави від 24 грудня 1918 р.

Згідно з положеннями чинного законодавства, устрій адвокатського самоврядування виглядає наступним чином: Загальнонаціональним органом адвокатури є:

- Крайовий З'їзд Адвокатури (орган, що вибирає інші загальнонаціональні органи);
- Вища Адвокатська Рада (представницький праводавчий і виконавчо – контрольний орган);
- Вищий Дисциплінарний Суд (вищий орган дисциплінарної юрисдикції адвокатів);
- Вища Ревізійна Комісія (орган, що здійснює контроль фінансової та господарської діяльності Вищої Адвокатської Ради).

Територіальною одиницею адвокатського самоврядування є палата адвокатів. Палату адвокатів складають адвокати та адвокатські (апліканти) помічники, що здійснюють діяльність на території округу палати, територіальний радіус дії якої визначає Вища Адвокатська Рада, виходячи, передусім, з територіального розподілу судової адміністрації. На практиці це виглядає так, що палати адвокатів охоплюють територію, як правило, відповідну до округів апеляційних судів. Органи палати: збори палати, що складаються з професійно активних адвокатів, а також представників інших адвокатів; окружна адвокатська рада (виконавчий орган колегії); дисциплінарний суд (суд першої інстанції у дисциплінарних справах адвокатів); ревізійна комісія (орган, що здійснює контроль фінансової та господарської діяльності окружної адвокатської ради).

Як вже було сказано, устрій органів самоврядування правових радників дуже схожий на устрій адвокатської професійної корпорації. Відповідно, функції загальнонаціональних органів самоврядування правових радників виконують: Крайовий з'їзд правових радників, Крайова рада правових Радників, Вища ревізійна комісія та Вищий Дисциплінарний Суд. Територіальною одиницею самоврядування правових радників є окружна палата правових радників. Відповідно, її органами є: збори окружної палати правових радників, рада окружної колегії правових радників, окружна ревізійна комісія й окружний дисциплінарний суд.

Членами органів самоврядування адвокатів та правових радників можуть бути, відповідно, тільки адвокати або тільки правові радники.

Доступ до обох названих юридичних професій традиційно залежить від виконання кандидатом наступних передумов:

- бездоганність характеру й доведення своєї попередньою поведінкою запевнення щодо дальшого правильного виконання професії;
- повне володіння публічними правами, а також повна дієздатність;
- наявність вищої юридичної освіти отриманої в Польщі й одержання професійного титулу магістра або вищої юридичної освіти здобутою за кордоном та визнаної на території Польщі;
- проходження у Польщі аплікації (відповідно – адвокатської або правових радників і здача іспиту (відповідно – адвокатського або правового радника) [18].

Висновки. Стратегія розвитку Національної асоціації адвокатів України на 2021–2025 роки передбачає необхідність підвищення ефективності діяльності адвокатури, гармонізації законодавства на основі якого здійснюється правове регулювання адвокатської діяльності, подальше впровадження європейських стандартів адвокатської діяльності у відповідності до процесів євроінтеграції.

В країнах Європейського Союзу існують різні моделі організації адвокатури, загальним для яких є членство в адвокатурі пов'язане з належністю до палати адвокатів, незалежність адвокатури, самоврядування адвокатури, побудоване на принципах корпоративного управління, при якому частину повноважень адвокати делегують органам управління, самоврядування здійснюється на підставі статуту організації, членство в якій та сплата внесків є обов'язковими. В більшості країн-членів Європейського Союзу особа, яка не є членом професійної організації адвокатів, не має права займатись адвокатською діяльністю. Незалежність адвокатської діяльності надійно гарантується державами-членами ЄС, а адвокати мають широкі можливості в наданні правової допомоги та здійсненні правозахисної діяльності. Адвокати мають відповідати високим професійним, моральним та діловим якостям, що відображено в різних адміністративно-правових актах, регламентуючих адвокатську діяльність.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Протокол (1950) https://zakon.rada.gov.ua.laws/show/995044/text

2. Вільчик Т. Б. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018, серія Право, випуск № 50, Т. 2, ст. 143–147.

3. Святоцька В. О. Уніфіковані стандарти організації та професійної діяльності адвокатури в праві Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018, серія Право, випуск № 48, Т. 2, ст. 173–177.

4. Святоцька В. О. Адвокатура Європейського Союзу в юридичному механізмі системи захисту прав людини. *Право України*, 2016, № 8, ст. 90–98.

5. Остапенко Л., Басараб М., Шевців А. Основоположні принципи адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». Серія «Юридичні науки»*, 2022, № 4 (36), ст. 125.

6. Оксана Щербанюк, Карнелія Вьольк, «Моделі організації інституту адвокатури в Європейському Союзі та Центральній Азії: порівняльно-правове дослідження», Конституційно-правові академічні студії, 2022, № 1.

7. Eli library Brietfing: Lobbying the EU institutions. Europarl //архів оригіналу за 4 вересня 2018 року.

8. Ірина Личенко Загальні засади організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. т. 7. № 1. 2020. С. 153.

9. Cevere – вироблення найкращих формул для різних юридичних актів (договорів, заповітів, дарчих актів тощо).

10. Agere – надання порад щодо підготовки позовів: процесуального ведення справи.

11. Личенко І. О., Костюк УХ Правове регулювання діяльності адвоката в країнах Європейського Союзу. *Журнал Східноєвропейського права*. Електронне науково-практичне видання. 2022. № 101.

12. Адвокатура Великобританії. URL: https://www.4ua.co.ua/LAW.

13. Розвиток інституту адвокатури в Англії «Адвокатура України», 2018 р. Коментар Мего-Інфо. URL: https://www.mego.info.

14. Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність : монографія. Київ. Інтер Юрс, 1997. 320 с.

15. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / відп. Ред. Н.А. Крашенникова. М., Норма, 2003. т. 1. «Стародавній світ і середні віки». С. 567.

16. Попелюшко В.О. Виникнення та інституційне становлення адвокатури Франції. *Адвокат* № 1 (124). 2011. С. 9–13.

17. Декрет від 27 листопада 1991 р. № 91-1197 Про регулювання професійного адвоката // Journal official du 28 november 1991. С. 11.

18. Адвокатура Польщі. Адвокатське право. URL: https://lawbook.online/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-22.html

Бандурка С. С.,
доктор філософії, докторант
Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.2

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Новіченко А. В.

Держава, виступаючи гарантом успішної реалізації та охорони прав особи за допомогою органів публічної влади, тим самим сприяє зміцненню зв'язків органів державної влади та місцевого самоврядування з населенням, громадськими формуваннями.

Поліція, що є органом публічної влади і здійснює поліцейську діяльність відповідно до Конституції України, законодавчих та підзаконних актів, міжнародними стандартами, покликана забезпечити можливість реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод.

Реформування органів охорони правопорядку та умови воєнного стану внаслідок збройного нападу Російської Федерації на Україну обумовлюють необхідність перегляду принципів організації діяльності правоохоронних служб, що ставить перед ними нові завдання. Трансформація правоохоронної системи передбачає перехід до нового формату взаємодії з населенням, що є соціальним партнерством. У зв'язку з цим одним із ключових напрямків модернізації системи Міністерства внутрішніх справ є оптимізація узгодженої взаємодії органів охорони правопорядку та представників громадянського суспільства, що реалізується на локальному рівні. У цьому контексті здійснюється оновлення форм взаємодії органів самоврядування, громадян із органами поліції.

Територіальні громади, беручи участь в охороні громадського порядку, виконують правоохоронну функцію, а отже діють у відповідності з чинним законодавством України і повинні забезпечувати захист конституційних прав і свобод людини і громадянина в межах своїх повноважень на території обслуговування.

Ключові слова: *територіальна громада, населення, поліція, конституційні права, взаємодія, правопорядок.*

Novichenko A. V. Interaction of police authorities and territorial communities in the system of protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the conditions of martial law

The state, acting as a guarantor of the successful implementation and protection of individual rights with the help of public authorities, thereby contributes to strengthening the ties of state authorities and local self-government with the population and public formations.

The police, which is a body of public authority and carries out police activities in accordance with the Constitution of Ukraine, legislative and by-laws, international standards, is designed to ensure that citizens can exercise their constitutional rights and freedoms.

The reform of law enforcement bodies necessitates a review of the principles of the organization of law enforcement services, which poses new tasks for them. The transformation of the law enforcement system involves a transition to a new format of interaction with the population, which is a social partnership. In this regard, one of the key areas of modernization of the system of the Ministry of Internal Affairs is the optimization of the coordinated activity of law enforcement agencies and representatives of public society, which is implemented at the local level. In this context, forms of interaction between self-government bodies, citizens and law enforcement agencies are being revived.

Territorial communities, which participate in the protection of public order, perform a law enforcement function, and therefore act in accordance with the current legislation of Ukraine and must adhere to the system of protection of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

Key words: *territorial community, population, police, constitutional rights, interaction, law and order.*

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування, територіальні громади не входять у систему органів державної виконавчої влади, але вони взаємодіють з державою. Дане конституційне положення постійно відтворює необхідність обговорення питань природи місцевого самоврядування, територіальних громад, їх завдань та повноважень. Ця проблема має практичний характер, знаходиться в центрі уваги як політичних сил, так і законодавця, який змушений враховувати двоїстий характер даного політико-правового феномену в системі захисту конституційних

© Новіченко А. В., 2024

прав і свобод людини і громадянина при взаємодії поліції та територіальних громад щодо охорони правопорядку під час війни.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною основою дослідження стали праці таких вчених, як: О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.Д. Бойко, В.М. Галунько, С.М. Гусаров, Л.Й. Гуменюк, Д.П. Калаянов, В.І. Курило, А.В. Кубаєнко, А.М. Колодій, В.А. Озолін, О.Ю. Полтараков, О.І. Остапенко, В.В. Сокуренко, Ц.А. Ямпольська та інші, які неодноразово приділяли увагу питанням взаємодії населення та поліції, вони розкрили різні аспекти аналізованної проблематики, але сучасні умови викликають необхідність додаткового вивчення такої взаємодії. Щодо питання взаємодії органів поліції і територіальних громад в охороні правопорядку в системі захисту конституційних прав і свобод людини, то воно досліджено не достатньо, оскільки і поліція і територіальні громади є новим соціально-правовим явищем, що і обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні взаємодії органів поліції і територіальних громад в системі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Наукова новизна дослідження. В сучасних умовах питання взаємодії органів поліції і територіальних громад в системі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, що в Україні фактично реалізується недостатньо, залишається актуальним і потребує подальшого наукового пошуку, удосконалення правових та організаційних засад взаємодії з урахуванням не лише вимог сьогодення, сучасних національних здобутків, як у науковій, так і в практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Конституції України регламентовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Правоохоронні органи, включаючи і поліцію, займають найважливіше місце в державному механізмі, виконуючи ключові завдання з забезпечення конституційної законності, державного захисту прав та свобод людини.

Найважливішим завданням України є забезпечення конституційних прав і свобод людини. Конституція України закріпила їхній природний характер і те, що вони визначають сенс та зміст діяльності законодавчих та виконавчих органів влади.

Держава, виступаючи гарантом реалізації прав і свобод людини в діяльності органів публічної влади, тим самим сприяє зміцненню зв'язків органів державної влади та місцевого самоврядування з населенням, громадськими формуваннями.

Поліція, яка є органом публічної влади та здійснює правоохоронну діяльність відповідно до Конституції України, міжнародних стандартів, покликана забезпечити можливість реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод.

Особливості взаємодії органів поліції і територіальних громад в системі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану визначаються виключно законодавством України.

Важливо зазначити, що під час збройного вторгнення російських військ на територію України законодавець вніс низку змін та доповнень до чинного законодавства України. Такі зміни торкнулись і прав, свобод та інтересів громадян. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (пункт 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні»).

Військове командування може встановлювати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України.

Під час воєнного стану може бути запроваджена комендантська година – тобто заборона перебування на вулицях в певний час доби без спеціальних дозволів. Комендантська година вводиться за окремим дорученням військового командування на встановлений ним період, але не довше строку дії правового режиму воєнного стану.

В умовах воєнного стану громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку

у Міністерстві оборони України, Служби безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки, інших військових формувань, може заборонятися змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпект України чи Служби зовнішньої розвідки, обмежуватися проходження альтернативної (невійськової) служби. Може примусово відчужуватися майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку (Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»).

На території, на якій введено воєнний стан, військове командування разом з іншими органами влади або й самостійно має право запроваджувати трудову повинність та залучати громадян до суспільно-корисних робіт (постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану»).

Забезпечення громадського правопорядку є одним із основних напрямків діяльності держави, зокрема органів поліції, тим паче під час війни. Органи поліції повинні прагнути забезпечувати громадську довіру до себе та підтримку громадян, а також взаємодіяти з громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами.

Актуальність взаємодії між органами поліції та громадськими об'єднаннями полягає в тому, що через таку взаємодію здійснюється внутрішнє управління елементами державно-громадської системи, визначається роль громадських організацій у цій системі забезпечення громадського порядку та їх вплив на ефективність діяльності всієї державно-суспільної системи забезпечення громадського порядку. Ефективність забезпечення правопорядку також може визначатися за допомогою «конструктивної співпраці» правоохоронних органів та громадських об'єднань.

Досліджуючи питання взаємодії органів поліції та громадських об'єднань у сфері забезпечення громадського порядку, необхідно врахувати всі можливості використання різних форм і способів (з урахуванням дії режиму воєнного стану) їх взаємодії та на ефективності такої взаємодії. Вибір найбільш оптимальних, з погляду функціональних можливостей, елементів державно-громадської системи забезпечення громадського порядку та ефективних, з погляду впливу на порушників громадського порядку, форм та способів такої взаємодії, є важливим завданням законодавців та правозастосовників.

Основною позицією під час здійснення такого вибору є положення про верховенство Конституції України. Саме на принципах, викладених у Конституції України, має ґрунтуватися взаємодія державних та громадських елементів системи забезпечення громадського порядку. Деякі вчені, досліджуючи взаємодію державних органів та громадських об'єднань, що виділяють принципи, які випливають із положень Конституції України, зокрема законності, гласності, дотримання прав і свобод людини і громадянина тощо, а також спеціальні принципи взаємодії – планування, добровільності, безперервності, індивідуальності та колективності, науковості, конфіденційності, самоврядування, взаємозумовленості, територіальності, оперативності тощо. Разом з тим, найважливішим положенням є верховенство Конституції та закладених у ній принципів, зокрема, що реалізується у законодавстві (Закони України «Про Національну поліцію», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про громадські об'єднання», Кримінальному процесуальному кодексі України, Кримінальному кодексі України та інших законах України).

Під «конституційним порядком» у юридичній науці розуміється порядок, встановлений відповідно до норм Конституції та відповідних законів, суспільному порядку, у якому організація та функціонування всієї системи влади, відносини між владою та населенням засновані на законі. Конституція України встановлює основи, принципи та характеристики «конституційного порядку», який утворює ядро, серцевину «суспільного порядку», причому поняття «суспільний порядок» є ширшим, оскільки регулюється не лише у вигляді правових норм, а й інших соціальних норм: норм моралі, звичаїв, традицій, моральності тощо.

Конституційний порядок є ширшим поняттям, ніж правопорядок, оскільки окремі конституційні норми (норми-принципи) є не лише конкретними конституційними приписами для учасників громадських відносин, а також рекомендації щодо створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини, вільного використання її здібностей, орієнтири для її духовного

вдосконалення, гармонізацію суспільних відносин (наприклад, ст.ст. 23, 27-29, 38 Конституції України тощо).

Конституційний порядок є основою громадського порядку та базується на нормах Конституції України. Незважаючи на схожість діяльності із забезпечення та охорони громадського порядку їх взаємозв'язок та взаємозумовленість, між ними є відмінності, які дозволяють дати більш конкретне визначення поняття «забезпечення громадського порядку». Найважливішим елементом механізму забезпечення конституційного порядку та яке виражається у діяльності спеціально уповноважених органів та організацій, спрямованої на забезпечення умов для дотримання всіма учасниками суспільних відносин соціальних норм, інтереси всього суспільства та держави, охорону життя, здоров'я, честі, гідності та інших прав людей, створюють сприятливі умови для їх діяльності, а також для діяльності підприємств, установ, організацій.

Згідно Закону України «Про Національну поліцію» органи поліції в процесі здійснення своєї діяльності мають забезпечувати громадську довіру до себе та підтримку громадян. Найважливіші питання охорони правопорядку органи поліції покликані вирішувати шляхом залучення громадян та громадських об'єднань до реалізації державної політики у сфері охорони, забезпечення громадської безпеки та протидії злочинності, здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. Вказаним Законом закріплюються положення, що стосуються взаємодії та співробітництва, де органи поліції під час здійснення своєї діяльності. Органи поліції: а) взаємодіють з іншими правоохоронними органами, державними та муніципальними органами, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами; б) при виконанні покладених на них обов'язків можуть використовувати можливості державних та муніципальних органів, громадських об'єднань та організацій у порядку встановленому законодавством України; в) в межах своїх повноважень сприяють державним та муніципальним органам, громадським об'єднанням та організаціям у забезпеченні захисту прав і свобод громадян, дотримання законності та правопорядку, а також надають підтримку розвитку громадських ініціатив у сфері попередження правопорушень та забезпечення правопорядку.

З початком повномасштабної агресії Росії проти України, громади стикнулись з новими безпрецедентними безпековими викликами: ворожими обстрілами та жертвами серед цивільних людей, руйнуванням будівель та критичної інфраструктури, загрозою техногенних катастроф, доступом до продовольства та питної води. Реагування на безпекові виклики в умовах війни та воєнного стану стало фундаментальною потребою громад.

Так, жителі двох громад Одеської області визначили питання безпеки та правопорядку як першочергові проблеми, зокрема, так вважають 75,5% опитаних мешканців Татарбунарської громади та 72,8% мешканців Ренійської громади. Також з'явились нові суб'єкти, які прямо чи дотично впливають на вирішення безпекових питань в громадах – зокрема, військові адміністрації та підрозділи територіальної оборони. Варто враховувати й відкладені фактори, які безперечно впливатимуть на післявоєнний розвиток громад – зокрема, мінне забруднення, обіг зброї та домашнє насильство [2].

Ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначає, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (далі – Служба правопорядку) – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [3].

Активність держави щодо розвитку концепції безпечної громади в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення – проявляється в розробці проєкту національної концепції «Безпечна громада». В умовах війни пріоритетним, як для органів поліції, так і для місцевого самоврядування залишається ефективне функціонування системи укриттів та оповіщення, а також безпека закладів освіти та інших місцях масового перебування громадян.

У той же час, державні та муніципальні органи, громадські об'єднання, організації та посадові особи повинні сприяти поліції при виконанні покладених на неї обов'язків.

Безумовне дотримання та захист прав та свобод людини в сучасному світі є однією з основних ознак правової держави. В основах правового статусу особистості ключове місце належить конституційним нормам, покликаним закріпити основні права та свободи людини, інакше кажучи, забезпечити досягнутий у суспільстві рівень свободи. При цьому варто пам'ятати, що під час війни конституційні права можуть порушуватись або обмежуватись.

Конституція включає свободу та особисту недоторканність до числа провідних особистих (громадських) прав, які не лише створюють умови, необхідні для повного задоволення вимог особистості, а й забезпечують демократичний розвиток суспільства.

Конституційне право на свободу та особисту недоторканність полягає у недопущенні, припиненні та покаранні вчинених протиправних посягань:

- на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та статеву свободу (фізична недоторканність);
- честь та гідність, моральну свободу (моральна недоторканність);
- нормальний перебіг психічних процесів – інтелектуальну та вольову сфери свідомості (психічна недоторканність);
- свободу пересування, свободу вибору місця перебування (особиста свобода) тощо.

Перед правоохоронними органами стоїть і таке складне завдання, як забезпечення конституційних прав і свобод громадян, правопорядку та безпеки учасників, які приймають участь у масових заходах, попередженні та своєчасному припиненні правопорушень і недопущення масових заворушень, щоб кожен співробітник поліції діяв за заздалегідь розробленим алгоритмом і знав особливості дій у таких екстремальних ситуаціях.

В даний час в Україні найбільш чітко проявилась та отримала тенденцію до зростання готовність поліції та громадських об'єднань взаємодіяти один з одним у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Існують різні форми спільної діяльності поліції та громадськості з охорони правопорядку.

Тим часом у цих умовах для більш ефективного залучення громадськості до вирішення правоохоронних завдань доцільно б було:

– додатково врегулювати правові норми, спрямовані на посилення взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями та іншими інститутами громадянського суспільства;

– визначити напрямки, розробити програми участі громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства щодо зміцнення правопорядку;

– встановити критерії та порядок надання пільг, фінансової підтримки громадським об'єднанням та іншим інститутам громадянського суспільства на період участі у реалізації такого роду програм;

– постійно впроваджувати та вдосконалювати нові форми та методи взаємодії з громадськими об'єднаннями та іншими інститутами громадського формування;

– розробити критерії ефективності взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями та іншими інституціями громадянського суспільства.

Окремі сфери, які актуальні наразі, та формуватимуть пріоритети в післявоєнний період – це обіг зброї, вибухові пристрої та мінне забруднення, домашнє насильство та торгівля людьми. Підтримка органами місцевого самоврядування органів поліції та продовження муніципальних програм, а також розвиток підходу Community Policing (зокрема, ініціатива «Поліцейський офіцер громади»), будуть сприяти взаємодію в охороні правопорядку.

Посиленню взаємодії місцевого самоврядування і органів поліції будуть сприяти:

1) розробка національної концепції «Безпечна громада» та окремих державних цільових стратегій та програм з широким обговоренням;

2) врахування в національних та локальних нормативних актах балансу між безпекою та свободою;

3) запровадження чіткого розподілу повноважень органів військового та цивільного управління;

4) здійснення поточного моніторингу та оцінки безпекових загроз безпосередньо для конкретних громад;

5) врахування при реалізації заходів цивільної безпеки особливих потреб вразливих груп та різний вплив чинника війна на їхнє становище;

6) розробка національних та регіональних програм з розмінування територій та контролю за обігом зброї;

7) врахування в просторовому плануванні громад та містобудуванні вимог цивільного захисту із застосуванням нових сучасних технологій;

8) проведення інформаційно-просвітницьких та навчальних програм з безпечного поводження.

Необхідно врахувати, що орієнтація співробітників поліції на дотримання та повагу прав і свобод людини та громадянина у їх діяльності має розглядатися як необхідна умова виконання ними завдань щодо запобігання кримінальним посяганням. Це визначає кардинально новий погляд на роль, обов'язки та можливості поліції. Реалізація принципу «поліція на службі суспільства» робить наголос на попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних та адміністративних правопорушень, на встановлення причин, через які громадяни звертаються до поліції. Поліція покликана служити інтересам суспільства загалом, а не якоїсь окремо взятої політичної партії, релігійної чи етнічної групи. По цій причині для забезпечення неупередженості та нейтралітету, а значить, законності, професіоналізму та відсутності свавілля у прийнятті рішень поліції надано самостійність у використанні різних ресурсів, в тому числі і громадської допомоги при вирішенні тих або інших проблем.

У процесі великомасштабної модернізації правоохоронних органів прийнято ряд основних законодавчих актів, які відповідають усім існуючим міжнародним стандартам діяльності поліції, зокрема, Закон України «Про Національну поліцію» та Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» тощо, які після 24 лютого 2022 року (початок війни) отримали зміни та доповнення з метою оптимізації діяльності працівників поліції в умовах воєнного стану.

Враховуючи окремі позитивні сторони реформи правоохоронних органів, результати реформування, очікувані суспільством, досягнуто далеко не в повному обсязі, багато проблем залишилися, і їх ще потрібно вирішити. Продовжують мати місце порушення службової дисципліни та законності у діяльності поліції. Залишає бажати кращої якості надання правоохоронних послуг населенню та рівень довіри громадян до поліції, який після початку війни значно виріс, але все ще потребує удосконалення.

Необхідно створити всі умови, враховуючи події, які мають місце в Україні і в сучасності, для продовження формування та функціонування сучасної професійної поліції, яка б відповідала запитам громадського суспільства. Важливо враховувати досвід взаємодії поліції і місцевих територіальних громад в умовах воєнного стану на деокупованих територіях, у прифронтових громадах, досвід роботи з біженцями, вимушено переселеними особами та особами, які потребують невідкладної допомоги.

Для довірчих взаємовідносинах з боку населення до поліції є передумовою є надання повної та правдивої інформації щодо діяльності правоохоронних органів, в силу чого відбувається зворотній зв'язок від громади у вигляді громадської думки чи суспільної поведінки у мирний час, зрозуміло, що під час війни не може надаватись суспільству вся інформація в інтересах оборони держави.

Принцип взаємодії (співробітництва, партнерства) реалізується через дотримання наступних конституційних принципів: 1) принципи верховенства права; 2) дотримання прав і свобод людини; 3) законності (здійснювана спільна діяльність працівників поліції та громади не повинна виходити за межі чинного законодавства України); 4) відкритості та прозорості дій (інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність); 5) поваги до особи; 6) залучення громадськості до правоохоронних заходів; 7) соціальної справедливості; 8) забезпечення громадського контролю щодо діяльності правоохоронних органів. Але слід пам'ятати, що під час дії режиму воєнного стану діють обмеження щодо деяких конституційних принципів взаємодії, наприклад, громадський контроль за поліцією під час війни не здійснюється.

Висновки. Необхідно зазначити, що перелік зазначених заходів, безумовно, не є вичерпним. Їхня комплексна реалізація сприятиме створенню в Україні справді сучасної, працездатної та авторитетної поліції, подальшому поступального розвитку взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства, зростання довіри громадян до поліції, розширення та активізації їх взаємодії на новому якісному рівні з використанням сучасних підходів, підвищенню соціальної активності та правової культури громадян тощо, що зрештою уможливить успішне виконання поліцією у взаємодії з територіальними громадами завдань із забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, зміцненню законності та правопорядку у державі та суспільстві.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

2. Безпека та правопорядок в умовах воєнного стану в громадах поза бойовими діями. Українська

гельсінська спілка з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/publications/ (дата звернення: 17.12.2022).

3. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 32, ст. 225).

4. Slogan Wes. Public opinion and the police. Themegin Contemporary Policing. London: Police Foundation policy studies institute, 1996; Backey T. Policing and the Public: Finding Findings no. 28. London: Home office, 1995.

Новіченко А. В.,
доктор філософії, докторант
Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.3

ФОРМИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Соколовська Н. В.

Проблема гендерної нерівності є серйозним викликом для сучасного суспільства і має багато виявів у різних сферах життя.

У статті детально проаналізована проблема гендерної нерівності в Україні та Великій Британії, висвітлюючи різноманітні аспекти цього соціального явища в обох країнах.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році, визначає кілька основних форм гендерної дискримінації, включаючи такі ключові форми:

Дискримінація в політичній сфері: Це включає будь-яке розрізнення, виключення або обмеження, які перешкоджають жінкам повноцінно та на рівних брати участь у політичному житті своєї країни. Воно охоплює такі сфери, як право голосу та обіймати державні посади, а також можливості політичного представництва та прийняття рішень.

Дискримінація в економічній сфері: ця форма дискримінації стосується будь-якого розрізнення, виключення чи обмеження за ознакою статі, яке перешкоджає рівному доступу жінок до економічних ресурсів, можливостей і переваг. Він охоплює такі сфери, як працевлаштування, рівна оплата за рівну роботу, доступ до кредитів і позик, а також прийняття економічних рішень.

Дискримінація у сфері освіти: Це включає будь-яке розрізнення, виключення або обмеження, які перешкоджають праву жінок на освіту нарівні з чоловіками. Він охоплює такі питання, як доступ до освіти, зміст навчального плану та можливості навчання протягом усього життя.

Дискримінація у сфері шлюбу та сім'ї: Ця форма дискримінації стосується будь-яких відмінностей, виключень або обмежень, які заперечують або обмежують права та обов'язки жінок у шлюбних та сімейних справах. У ньому розглядаються такі питання, як мінімальний шлюбний вік, згода на шлюб, право вибору подружжя, рівність прав і обов'язків у сім'ї.

Дискримінація на основі шкідливих звичаїв: це стосується будь-яких розрізнень, виключень або обмежень, які ґрунтуються на культурних, традиційних або релігійних звичаях, які завдають шкоди жінкам. Це включає такі практики, як калічення жіночих статевих органів, дитячі шлюби та примусові шлюби.

Ці форми гендерної дискримінації, описані в CEDAW, служать основою для просування гендерної рівності та забезпечення усунення всіх форм дискримінації щодо жінок.

***Ключові слова**: гендер, прояви гендерної нерівності, гендерне законодавство, дискримінація в сфері праці, дискримінація в економічній сфері, насильство щодо жінок, гендерна рівність, гендерні стереотипи, дискримінація у сфері праці, дискримінація жінок у політиці.*

Sokolovska N. V. Forms of gender inequality in Ukraine and Great Britain

The problem of gender inequality is a serious challenge for modern society and has many manifestations in various spheres of life.

The article analyzes in detail the problem of gender inequality in Ukraine and Great Britain, highlighting various aspects of this social phenomenon in both countries.

The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), adopted by the UN General Assembly in 1979, defines several basic forms of gender discrimination, including the following key forms:

***Discrimination in the political sphere**: This includes any distinction, exclusion or restriction that prevents women from participating fully and equally in the political life of their country. It covers areas such as the right to vote and hold public office, as well as opportunities for political representation and decision-making.*

***Economic Discrimination**: This form of discrimination refers to any distinction, exclusion or limitation based on sex that prevents women from having equal access to economic resources, opportunities and benefits. It covers areas such as employment, equal pay for equal work, access to credit and loans, and economic decision-making.*

***Discrimination in education**: This includes any distinction, exclusion or restriction that impedes women's right to education on an equal basis with men. It covers issues such as access to education, curriculum content and lifelong learning opportunities.*

© Соколовська Н. В., 2024

Marriage and Family Discrimination*: This form of discrimination refers to any distinction, exclusion or restriction that denies or limits women's rights and responsibilities in marriage and family matters. It deals with such issues as the minimum age of marriage, consent to marriage, the right to choose a spouse, and equality of rights and responsibilities in the family.*

Discrimination on the basis of harmful practices*: This refers to any distinctions, exclusions or restrictions based on cultural, traditional or religious practices that harm women. This includes practices such as female genital mutilation, child marriage and forced marriage.*

These forms of gender discrimination described in CEDAW serve as a basis for promoting gender equality and ensuring the elimination of all forms of discrimination against women.

Key words*: gender, manifestations of gender inequality, gender legislation, discrimination in the labor sphere, discrimination in the economic sphere, violence against women, gender equality, gender stereotypes, discrimination in the labor sphere, discrimination of women in politics.*

Постановка проблеми та її актуальність. Гендерна нерівність залишається актуальним викликом у сучасному світі, а її прояви можуть різнитися в різних країнах.

Дослідження форм гендерної нерівності в Україні та Великій Британії є важливим завданням з кількох причин:

Підвищення усвідомленості: Аналіз гендерної нерівності допомагає підвищити усвідомленість суспільства про проблемні аспекти, які впливають на жінок та чоловіків. Це сприяє формуванню критичного підходу до гендерних питань та розумінню їхнього соціокультурного контексту.

Розкриття причин і наслідків: Дослідження дозволяє ідентифікувати кореневі причини гендерної нерівності, а також визначити її наслідки для індивідів і суспільства в цілому.

Розробка ефективних заходів: Результати дослідження можуть служити основою для розробки та впровадження ефективних заходів та політик, спрямованих на подолання гендерної нерівності та створення рівних можливостей.

Міжнародний порівняльний аналіз: Дослідження гендерної нерівності в різних країнах дозволяє проводити міжнародний порівняльний аналіз, виявляючи спільні тенденції та унікальні особливості кожного соціокультурного контексту.

Підтримка прийняття рішень: Наукові дослідження є важливим ресурсом для формулювання рекомендацій та впровадження політик, які сприятимуть створенню більш рівних та справедливих умов для всіх громадян, незалежно від їхньої статі.

Актуальність даного дослідження підтверджує необхідність виявлення причин і наслідків гендерної нерівності, що сприяє розробці та впровадженню ефективних заходів і політик, спрямованих на подолання гендерної нерівності та створення рівних можливостей. Дослідження форм гендерної нерівності в Україні та Великій Британії відіграє важливу роль у підвищенні усвідомленості суспільства щодо проблемних аспектів, що впливають на жінок та чоловіків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників Форми гендерної нерівності в Україні та Великої Британії можна назвати таких авторів, як Марценюк Т., Руднєва О., Дядюк М., Байдак М., Кіммел М., Майкл С., Батлер Д. та ін.

Метою статті є висвітлення проблеми гендерної нерівності в контексті України та Великої Британії, розглядання причин і наслідків цього явища з метою розробки ефективних заходів для протидії його проявам.

Виклад основного матеріалу. Форми гендерної нерівності можуть проявлятися по-різному у різних країнах, включаючи Україну та Велику Британію.

Нижче розглянемо основні форми гендерної дискримінації в Україні.

Дискримінація в сфері праці. В Україні жінки часто зазнають нерівного оплати праці порівняно з чоловіками. Це означає, що жінки отримують меншу зарплату за ту саму роботу або за роботу, яка вимагає таких же навичок і кваліфікації. Так, згідно заяви Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерина Левченко, в Україні різниця оплати праці «становить до 30% не на користь жінок» [1]. Деякі аналітики показують ще більш шокуючу статистику, вказуючи, що на початковому етапі кар'єри зарплати жінок становлять 72% від зарплат чоловіків на однакових посадах. А на керівних посадах рівень окладу жінок часом ледве дотягує до 60% від зарплати колеги-чоловіка [2].

Згідно з даними Держстату за 2021 рік, у всіх галузях, за винятком адміністративного та допоміжного обслуговування, де середня заробітна плата чоловіків і жінок є рівною, заробітні плати жінок становлять від 66% до 97% від заробітних плат чоловіків [3].

Стосовно динаміки зарплатної нерівності жінок та чоловіків, як видно з малюнку 2, протягом періоду з 2012 по 2020 роки розрив у заробітних платах чоловіків та жінок зменшився - у 2012 році

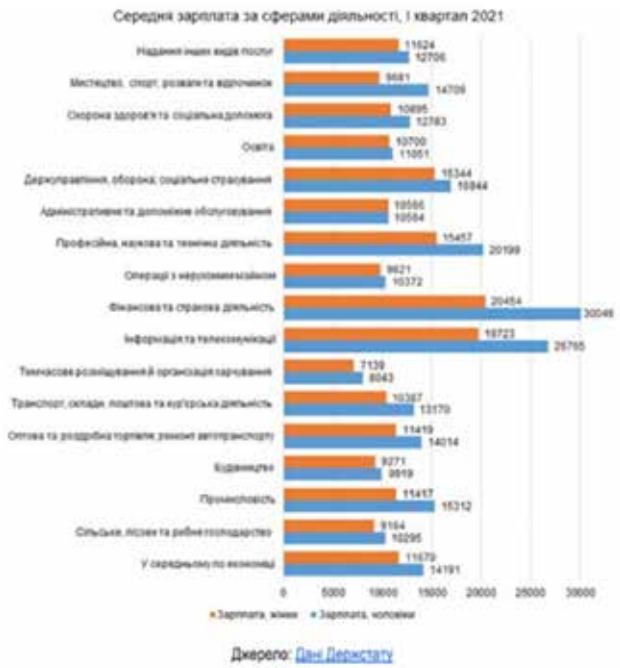

Рис. 1. Середня зарплатня жінок та чоловіків, 2021 р.

заробітна плата жінок становила 78% від заробітної плати чоловіків, тоді як у 2020 році цей показник майже досягнув 80%.

На сьогоднішній день ідентифікуються наступні основні причини різниці у заробітних платах жінок та чоловіків:

Гендерні стереотипи. З дитинства дівчат виховують у відповідності зі стереотипними ролями та моделями поведінки жінок, які підкреслюють, що їхньою головною метою повинно бути знайти чоловіка, стати матерями і віддавати себе служінню родині та близьким. Це обмежує можливості їх розвитку та ставить обмежені межі у їхніх майбутніх цілях, що впливає на їх вибір професій та спонукає чи відважує їх від певних кар'єрних шляхів [4].

Дискримінація при прийомі на роботу. Жінки системно стикаються зі значними труднощами при пошуку роботи, у порівнянні з чоловіками, через широко поширений стереотип про їхнє «призначення материнства.

Гендерна сегрегація на ринку праці виражається у статистично значущому розподілі жінок і чоловіків за різними професіями та сферами зайнятості. Сфери, де жінки переважають (такі як харчова промисловість, освіта, сфера обслуговування, нижні рівні медицини), мають менший престиж та дохідність, порівняно з тими, що займаються переважно чоловіки (наука, мистецтво, фінанси, технології). Прибиральниці, медсестри, вихователькі в дитячих садках та вчительки в школах частіше є жінками. Наукові дослідження вказують на те, що жінки роблять розумний вибір, враховуючи існуючі обмеження в суспільстві: через існуючу ієрархію на ринку

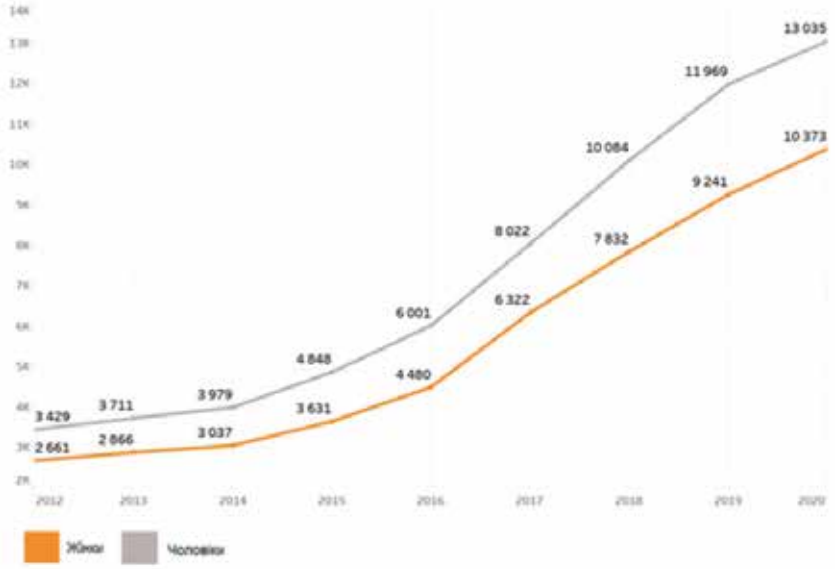

Примітка. Інформація за 2014–2020 роки наведена без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з 2015 року – також без частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: Дані Держстату

Рис. 2. Динаміки зарплатної нерівності жінок та чоловіків, 2012-2020 рр.

праці, вони мають кращі шанси на працевлаштування в менш оплачуваних сферах [5].

Обмеженість доступу до окремих видів робіт. До 2017 року в Україні діяв Наказ Міністерства охорони здоров'я № 256 від 1993 року, який включав перелік «шкідливих для здоров'я» робіт, на які жінкам заборонялося приймати посади. Ця політика обмежувала доступ жінок до близько 450 видів робіт, включаючи і ті, які мали вищу оплату [1].

Обмежена участь у політиці. Дискримінація в політичній сфері в Україні є серйозною проблемою, яка обмежує рівноправну участь жінок у прийнятті політичних рішень і перешкоджає їхньому повному політичному розвитку. Хоча Україна має прогресивне законодавство, спрямоване на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків у політиці, реальна ситуація щодо представництва жінок на політичних посадах залишається незадовільною.

Одним з основних проявів дискримінації є недостатнє представництво жінок у політичних структурах. Незважаючи на те, що жінки становлять 53,6% населення України, у парламенті їх представлено 20,8%, а в обласних та міських радах – 35,9% [6].

Так, згідно статистичних даних бази даних «Жінки у національних парламентах» звіту «Глобальні дані національних парламентів» (Global data of national Parliaments), станом на 1 січня 2023 року, жінки мають лише 20,43% представництва у парламентах України, тоді як в багатьох країнах ЄС цей показник значно вищий [7].

Це свідчить про нерівномірне представництво жінок у політичному процесі та обмежує їхні можливості впливати на прийняття рішень, які стосуються всього суспільства.

В Україні в останні роки було впроваджено ряд ініціатив з метою поліпшення доступу жінок до політики. Були запроваджені такі проекти, як «Жінки – це 50% успіху України», «Жінки у політиці», «Побудова жіночого політичного лобі в Україні», стартував Перший всеукраїнський Форум Політичного українського лобі (ПУЛ) жінок «Жінка в сучасній українській політиці – стратегії участі та перспективи», створені міжфракційні об'єднання «Рівні можливості».

У 2013 році в Україні було введено 30% гендерну квоту для виборів народних депутатів. Ці зміни були внесені до Закону про «Політичні партії України» з метою поліпшення законодавства щодо проведення виборів. Згідно з новими положеннями, мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України мав становити не менше 30% загальної кількості кандидатів.

Однак, під час виборів 2014 року ця гендерна квота не виконалася належним чином, оскільки багато партій (20 з 29) не дотрималися цього обов'язку. Відсутність санкцій та відсутність чіткого місця для кандидаток у списку призвели до такого результату. Проте, в 2015 році 30% гендерну квоту було розширено на місцеві вибори шляхом внесення відповідних законодавчих змін [8].

Насильство проти жінок є серйозною проблемою в Україні, яка має широкий спектр проявів і відбувається на різних рівнях суспільства. За звітом ООН від 2013 року, близько 45% населення України, що становить значну частку, зазнає різних форм насильства. Це включає фізичне насильство, яке виявляється у жорстоких діях, нападах та побиттях, сексуальне насильство, що включає насильство статевого характеру, насильство

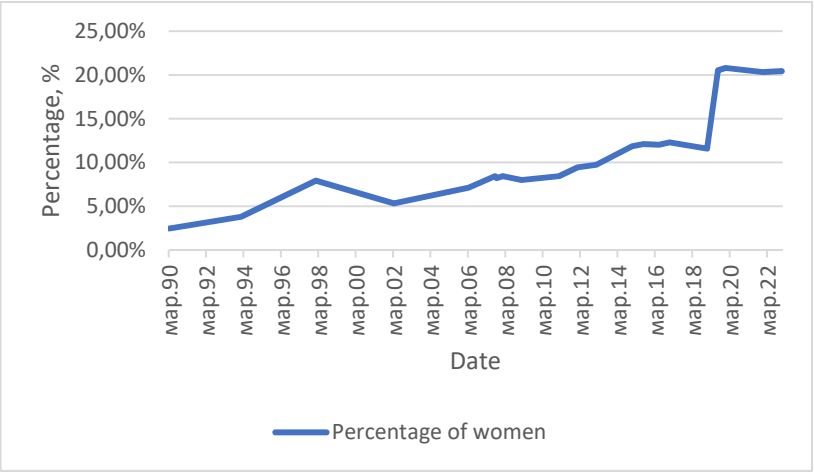

Рис. 3. Представництво жінок у парламенті України, 1990-2022 рр.

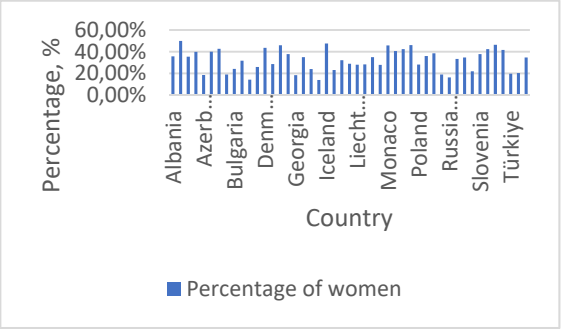

Рис. 4. Представництво жінок у парламенті ЄС, 2023 р.

в сім'ї та сексуальний домагання, а також психологічне насильство, що проявляється у формі психічного тиску, запугування та емоційного насильства. І найбільше постраждалими від цих форм насильства є жінки, які становлять більшість жертв таких нападів [9].

За статистикою, кожна п'ята жінка в Україні зазнавала насильства. [10] Дані іншого опитування 2019 року показують, що 67% жінок віком від 15 років зазнавали психологічного, фізичного чи сексуального насильства з боку партнера чи іншої особи [11].

Згідно з Дослідженням насильства на жінками в Україні, проведеного під керівництвом ОБСЄ, жінкам в Україні часто важко отримати доступ до необхідної допомоги у разі насильства. Тільки половина жінок (50%) вважає себе достатньо освіченими щодо можливих кроків у ситуаціях насильства, в той час як близько 47% жінок мають обмежені знання або зовсім не знають, як діяти в таких випадках. Значна більшість жінок, що стали жертвами фізичного або сексуального насильства з боку свого партнера або інших осіб, не зверталися до поліції щодо найсерйозніших випадків насильства [11].

Навіть якщо Центр соціальних служб сім'ї, дітей і молоді є доступним, жінки, як правило, не звертаються до нього. Половина постраждалих жінок (50%) утримувала найсерйозніші випадки сексуального насильства в таємниці перед іншими. А ті, хто вирішив поділитися своєю історією, найчастіше зверталися до свого друга, подруги або членів родини, а не до поліції, відповідних служб або організацій.

Одним з найпоширеніших видів насильства проти жінок є *домашнє насильство*. Це включає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство, що вчиняється в межах сім'ї або близьких стосунків. Часто жінки стикаються з побиттями, знущаннями, погрозами, контролем над їхнім життям та фінансами. Згідно з Дослідженням насильства на жінками в Україні, 26% жінок висловлювали думку, що домашнє насильство є особистою проблемою. Експерти підкреслюють наявність колективної толерантності до насильства, а жінки, які брали участь у дослідженні, вказали, що почуття сорому утруднюють повідомлення про насильство. Щодо насильства з боку поточного партнера, більш ніж 81% жінок, які зазначили про найсерйозніший інцидент, не звернулися до поліції або будь-якої іншої організації [11].

У Великій Британії, як і в інших країнах, жінки стикаються з різними формами дискримінації, що обмежують їх права та можливості. Одна з таких форм - гендерна нерівність, яка проявляється в багатьох аспектах суспільного життя.

Дискримінація у сфері праці. На сьогоднішній день залишаються ключові відмінності в характеристиках зайнятості чоловіків і жінок у Великобританії. Відповідно до результатів попередніх досліджень жінки частіше, ніж чоловіки зайняті неповний робочий день і рідше працевлаштовані у великих фірмах. Крім того, дослідження виявили, що жінки частіше, ніж чоловіки, працюють у державному секторі [12].

Професійна сегрегація є значною проблемою у Великобританії та залишається ключовим фактором у поясненні різниці в оплаті праці чоловіків і жінок.

Досі залишається значна різниця в оплаті праці; жінки, які працюють повний робочий день, заробляють на 12,3 відсотка менше, ніж чоловіки, які працюють повний робочий день, виходячи із середнього погодинного заробітку. Цей розрив збільшується до 17,39 відсотків менше для жінок, які працюють неповний робочий день (New Earnings Survey, 2021) [13].

Ця різниця в доходах надає жінкам більший ризик опинитися за межею бідності та перешкоджає їхній здатності накопичувати адекватні заощадження для пенсії в подальшому житті.

Іншою формою дискримінації жінок на робочому місці є те, що роботодавець не схильний приймати на роботу жінку через її стать. Різницю в оплаті праці відчувають багато жінок після народження дітей: вплив народження дітей означає, що коли кар'єра чоловіків розвивається, кар'єра жінки часто вповільнюється або занепадає, а їхня зарплата ніколи не відновлюється повністю [14]. Виходячи з цього, жінки вважають, що народження дітей вб'є або принаймні зашкодить їхній кар'єрі, і намагаються мати дітей пізніше

Variable	Women	Men
Full-time Employment	54%	89%
Part-time Employment	46%	11%
In Private Sector	39%	61%
In Public Sector	25%	14%
Union or Staff Association in Workplace	48%	42%
Firm size <25 employees	26%	25%
Firm size 25-49 employees	10%	10%
Firm size 50-499 employees	20%	29%
Firm size >500 employees	11%	13%
Years of Full-Time Education	12	11

Source: British Household Panel Survey 2003/2004

Рис. 5. Характеристики зайнятості працюючих чоловіків і жінок, Великобританія 2003/2004

в кар'єрі, щоб вони вже заробили принаймні трохи грошей – середній вік жінок для народження першої дитини в Сполученому Королівстві 30 років [15]. Дослідження показують, що жінки, які починають свою кар'єру, мають таку саму ймовірність стати успішними, як і чоловіки, але до 30 років існує розрив між кількістю чоловіків і жінок у верхній частині більшості професій, натякаючи на те, що ця проблема виникає через материнство в 30 років. це середній вік для народження англійкою дитини. Недавнє опитування, проведене юридичною фірмою Slater & Gordon, показало, що третина британських матерів сказала, що для них «неможливо» піднятися кар'єрними сходами після повернення з відпустки по догляду за дитиною [16].

Дискримінація жінок у політиці також є проблемою, оскільки, хоча жінки отримали право голосу, більшість їхніх кандидатів – чоловіки. У 2022 році 34.51% усіх обраних депутатів у парламент були жінками [7]. Хоча за останні двадцять років кількість жінок у політиці зросла удвічі, з 17% до 34%, але ці цифри все ще не дорівнюють кількості чоловіків у політиці.

Хоча Сполученому Королівству ще потрібно зробити певний шлях, щоб досягти гендерного паритету в парламенті, воно має досить високі рейтинги порівняно з іншими країнами. Парламент Великої Британії займає 38 місце за кількістю жінок у світі, займає 16 місце в Європі та третє місце серед країн G7 після Франції та Італії. У всьому світі лише три країни, Руанда, Куба та Нікарагуа, мають жіночу більшість у парламентах [17].

Обрання більшої кількості жінок до парламенту залежить від того, чи вирішить і буде обрано балотуватися до парламенту більше жінок. Хоча існує багато факторів, які впливають на те, хто вирішить балотуватися, і бар'єри для того, щоб стати кандидатом у депутати, було запроваджено спеціальні заходи, щоб спробувати зробити парламент доступнішим і привабливішим для майбутніх жінок-депутатів.

Однією з важливих подій стали зміни в підтримці, яка надається членам парламенту з обов'язками догляду за дитиною. Наприклад, у січні 2019 року було запроваджено пілотну схему голосування за довіреністю для депутатів, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, тобто депутати, які мають новонароджених або усиновлених дітей, все що зможуть брати участь у парламентських голосуваннях. Тепер ця реформа стала постійною. У листопаді 2019 року Стелла Крізі стала першим членом парламенту, який призначив заступника для свого материнства. Вона продовжувала агітувати за те, щоб члени парламенту, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, покривали всі їхні обов'язки в парламенті під час їх відсутності, як це зараз відбувається для міністрів уряду, відповідно до Закону про міністерські та інші допомоги по вагітності та пологах 2021 року. (18) Крізі також підтримав те, що більше матерів йдуть у політику за допомогою кампанії під назвою «Ця мама голосує» і виступає за те, щоб матерям дозволили приносити своїх дітей до Палати громад [17].

У 2005 і 2012 роках також були змінені години засідань Палати громад. У 1980-х і 1990-х роках понад 25% днів засідання тривали після півночі, але в рік після виборів 2017 року це сталося лише тричі. Це полегшує роботу в парламенті для тих, хто має обов'язки по догляду за дитиною.

Деякі інші країни використовують виборчі квоти, щоб просувати більше жінок-кандидатів на виборах. Це легше реалізувати в країнах із пропорційною системою представництва. Хоча у Великій Британії це не так, політичним партіям було дозволено використовувати короткі списки, що складаються лише з жінок, для відбору кандидатів на вибори після прийняття Закону про дискримінацію за статтю 2002 року [18].

Насильство щодо жінок продовжує залишатися серйозною соціальною проблемою В Великої Британії, яка вимагає негайних заходів для протидії. Порушення своїх прав людини актами зґвалтування, домашнього насильства, сексуальних домагань, торгівля людьми та примусові шлюби продовжують обмежувати життя жінок і дівчат і зменшувати їх участь на всіх рівнях суспільства.

Спектр і поширеність цих злочинів є широкими, а статистика щодо насильства проти жінок у Великій Британії є тривожною. Приблизно 1,6 мільйона

жінок віком від 16 до 74 років зазнали домашнього насильства в Англії та Уельсі за останній рік, а близько 5,1 мільйона жінок віком від 18 до 74 років стали жертвами тієї чи іншої форми насильства в дитинстві.

А враховуючи деякі з менш прихованих злочинів, за оцінками експертів, 1 із 3 жінок у Великобританії старше 16 років піддавалася принаймні одній формі домагань за останній рік. Це збільшується до 2 із 3 для жінок віком від 16 до 34 років [19].

За даними AVA (Against violence & Abuse), 40% підлітків перебувають у аб'юзивних стосунках, щороку 400 000 жінок піддаються сексуальному насильству і 80 000 жінок зазнають зґвалтувань [20].

Урядова стратегія подолання насильства щодо жінок і дівчат, запроваджена урядом Великої Британії в листопаді 2021 року, зазначає, що «злочинів насильства проти жінок і дівчат багато і вони різноманітні». Приклади включають зґвалтування та інші сексуальні злочини, переслідування, домашнє насильство, примусовий шлюб та інше. У Стратегії зазначається, що «спільним для цих злочинів є те, що вони непропорційно впливають на жінок і дівчат», хоча чітко зазначено, що «злочинці та жертви можуть бути як чоловіками, так і жінками» [21].

Висновки. Гендерна нерівність залишається актуальним викликом у сучасному світі, а її прояви можуть варіюватися в залежності від країни.

Дослідження форм гендерної нерівності в Україні та Великій Британії відіграє важливу роль у підвищенні усвідомленості суспільства щодо проблемних аспектів, що впливають на жінок та чоловіків. Дослідження причин і наслідків гендерної нерівності, сприяє розробці та впровадженню ефективних заходів і політик, спрямованих на подолання гендерної нерівності та створення рівних можливостей. Так, Урядом Великої Британії впроваджена низка заходів, спрямованих на покращення реагування кримінальної юстиції на насильство щодо жінок і дівчат [22], зокрема:

– удосконалення етапів розслідування та судового переслідування системи кримінального правосуддя щодо випадків зґвалтування;

– переглянути, як докази використовуються під час кримінального переслідування за зґвалтування та серйозні сексуальні злочини;

– ухвалення Закону про насильство в сім'ї 2021 року, який передбачає нове законодавче визначення насильства в сім'ї [23];

– припинити звільнення правопорушників по програмі «halfway release», засуджених за серйозні насильницькі та сексуальні злочини.

Література

1. Левченко: В Україні різниця оплати праці становить до 30% не на користь жінок. URL: https://web.archive.org/web/20190430032342/https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2543712-levcenko-v-ukraini-riznica-oplati-praci-stanovit-do-30-ne-na-korist-zinok.html (дата доступу 17.06.2023).

2. Експерти показали різницю доходів чоловіків і жінок в Україні (інфографіка). URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/369204/eksperty-pokazaly-riznytsyu-dohodiv-cholovikiv-i-zhinok-v-ukrayini-infografika (дата доступу 18.02.2024).

3. Жінки та чоловіки на ринку праці. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/m&w/j_ch_na%20runky_praci.pdf (дата доступу 18.02.2024)

4. Кіммел, Майкл С. Ґендероване суспільство: [пер. з англ. Сусанна Альошкіна] / М. С. Кіммел. Київ: вид. Сфера, 2003., ст. 265–308.

5. Schieder, Jessica and Elise Gould, «Women's work» and the Gender Pay Gap: How Discrimination, Societal Norms, and Other Forces Affect Women's Occupational Choices—and Their Pay, Economic Policy Institute, 2016. URL: https://www.epi.org/publication/womens-work-and-the-gender-pay-gap-how-discrimination-societal-norms-and-other-forces-affect-womens-occupational-choices-and-their-pay/ (дата доступу 17.06.2023).

6. 5 дієвих способів залучити жінок у політику. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/news/5-%D0%B4%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA-%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83 (дата доступу 18.02.2024).

7. Global data on national parliaments. URL: https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Acurrent_women_percent&region=europe&structure=any__lower_chamber#bar (дата доступу 18.02.2024).

8. Марценюк Т. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна // Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ, 2016. С. 235–244. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/3d923a15-ad55-4d53-b259-2493763c16dc (дата доступу 17.06.2023).

9. Kyivans join global rally to end violence against women, Kyiv Post (14 February 2013). URL: https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/kyivans-join-global-rally-to-end-violence-against-women-320424.html (дата доступу 17.06.2023)

10. Кожна 5 жінка в Україні стикається з тією чи іншою формою насильства. URL: https://www.msp.gov.ua/news/18311.html (дата доступу 18.02.2024).

11. ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ. ПРОВЕДЕНО ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ОБСЄ. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf (дата доступу 18.02.2024).

12. How Much of the Remaining Gender Pay Gap is the Result of Discrimination, and How Much is Due to Individual Choices? URL: http://www.ijull.co.uk/vol7/2/thomson.pdf (дата доступу 18.02.2024).

13. New Earnings Survey, 2021. URL: https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/earningsan dworkinghours/adhocs/15181newearningssurveynesandannualsurveyofhoursandearningsashegenderpaygaptimeseries (дата доступу 17.06.2023).

14. Allen, K. 'Gender pay gap: Women earn £300, 000 less than men over working life', *The Guardian*, 7 March 2016.

15. World Economic Forum. *The Global Gender Gap Report. The Global Gender Gap Index 2014: Measuring the Global Gender Gap*, 2014. Part 1.

16. Bingham, J. 'Clampdown on workplace discrimination pregnant women'. *The Telegraph*, November 2013.

17. Gender balance in politics. URL: https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/gender-balance-politics (дата доступу 18.02.2024).

18. Sex Discrimination (Election Candidates) Act 2002. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/2/contents (дата доступу 18.02.2024).

19. Violence against women and girls: Helping to understand the scale and impact of the problem. URL: https://blog.ons.gov.uk/2021/11/24/violence-against-women-and-girls-helping-to-understand-the-scale-and-impact-of-the-problem/ (дата доступу 18.02.2024).

20. Against Violence and Abuse. URL: https://avaproject.org.uk/about/gender-based-violence-and-abuse/ (дата доступу 17.06.2023).

21. Tackling violence against women and girls strategy. URL: https://www.gov.uk/government/publications/tackling-violence-against-women-and-girls-strategy/tackling-violence-against-women-and-girls-strategy (дата доступу 17.06.2023).

22. Sentencing for violence against women and girls. URL: https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cdp-2023-0021/ (дата доступу 17.06.2023).

23. Domestic Abuse Act 2021. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/17/contents (дата доступу 17.06.2023).

24. Release of serios offenders: Police, Crime, Sentencing and Court Act 2022 factsheet. URL: https://www.gov.uk/government/publications/police-crime-sentencing-and-courts-bill-2021-factsheets/police-crime-sentencing-and-courts-bill-2021-release-of-serious-offenders-factsheet (дата доступу 17.06.2023).

25. Проект «Жінки – це 50% успіху України». URL: http://50vidsotkiv.org.ua (дата доступу 17.06.2023).

26. Проект "Жінки у політиці". URL: http://www.womeninpolitics.org.ua (дата доступу 17.06.2023).

Соколовська Н. В.,
orcid.org/0000-0001-9955-297X
аспірант кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету

УДК 343.14:004
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.4

ПРАВОВА ОЦІНКА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Ангеленюк А.-М. Ю.

Статтю присвячено питанням правової оцінки електронних доказів в Україні, яка надається судом у контексті визначення допустимості доказу кримінального провадження. Окреслено окремі аспекти, що пов'язані із використання електронних доказів у процесі доказування обставин вчинення кримінального правопорушення. Звернено увагу на недостатність нормативно-правового регулювання порядку застосування електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України. Вказано на існування окремих проблем під час роботи з електронними доказами, які можуть надалі впливати на оцінку суду таких доказів з точки зору їх допустимості. В процесі законотворчої роботи щодо удосконалення інституту електронних доказів у кримінальному процесі України рекомендовано вивчати та аналізувати матеріали судової практики, враховуючи те, що вони щодня оновлюються.

З метою аналізу питань, пов'язаних із застосування електронних доказів у кримінальному процесуальному праві наведено окремі рішення національних судів. У цих рішеннях звернено увагу на окремі ситуації, де суд надав оцінку електронним доказам, отриманим під час досудового розслідування. Серед тез мотивувальної частини рішень суду наведені ті, що стосуються оцінки належності та допустимості доказу, а саме: аудіо записів розмов на диктофон; телефонних записів розмов; відео записів створених системами відеоспостереження; інформації, яка знаходиться на DVD-дисках; фотоілюстрацій повідомлень мобільних месенджерів з телефону. Окрім, у статті наведені основні усталені мотиви суду надання оцінки електронним доказам, серед яких ті, що визначають співвідношення електронного доказу та його матеріального носія, стосуються ідентифікації електронного документа як оригіналу.

Констатовано, що судова практика є важливим елементом у побудові алгоритму дій, пов'язаних із електронними доказами, у кримінальному провадженні з моменту їх виявлення до моменту оцінки під час судового розгляду.

***Ключові слова**: електронні докази, кримінальне провадження, судовий розгляд, оцінка доказів, рішення суду.*

Anheleniuk A.-M. Yu. Legal evaluation of electronic evidence in the criminal process of Ukraine through the prism of court decisions

The article is devoted to issues of legal evaluation of electronic evidence in Ukraine, which is provided by the court in the context of determining the admissibility of evidence in criminal proceedings. Certain aspects related to the use of electronic evidence in the process of proving the circumstances of the commission of a criminal offense are outlined. Attention is drawn to the inadequacy of regulatory and legal regulation of the procedure for the use of electronic evidence in the criminal procedural law of Ukraine. The existence of certain problems when working with electronic evidence is indicated, which may further affect the court's assessment of such evidence from the point of view of their admissibility. In the process of legislative work on the improvement of the institute of electronic evidence in the criminal process of Ukraine, it is recommended to study and analyze the materials of court practice, taking into account that they are updated every day.

In order to analyze issues related to the use of electronic evidence in criminal procedural law, separate decisions of national courts are given. These decisions draw attention to individual situations where the court assessed electronic evidence obtained during the pre-trial investigation. Among the theses of the motivational part of the court's decisions are those related to the assessment of the appropriateness and admissibility of the evidence, namely: audio recordings of conversations on a Dictaphone; telephone recordings of conversations; video recordings created by video surveillance systems; information on DVDs; photo illustrations of mobile messenger messages from the phone. In addition, the article presents the main established motives of the court for evaluating electronic evidence, including those that determine the relationship between electronic evidence and its material carrier, and relate to the identification of an electronic document as an original.

It was established that judicial practice is an important element in the construction of the algorithm of actions related to electronic evidence in criminal proceedings from the moment of their discovery to the moment of evaluation during the trial.

© Ангеленюк А.-М. Ю., 2024

Key words: *electronic evidence, criminal proceedings, court proceedings, evaluation of evidence, court decisions.*

Постановка проблеми та її актуальність. На сьогодні спостерігається дещо хаотичне використання електронних доказів під час доказування кримінального правопорушення. Безперечно, інститут застосування електронних доказів стає більш помітним у кримінальному процесуальному праві. Така ситуація зумовлена глобальним розвитком технічних можливостей людства, які в свою чергу вплинули на кримінальні правопорушення, способи їх вчинення та доказування. Наприклад, у сфері кібербезпеки можуть існувати кримінальні правопорушення, докази щодо яких є лише електронними.

Наявні прогалини права у площині застосування електронних доказів під час доказування кримінальних правопорушень заважають ефективному виконанню завдань кримінального процесу. Частково ці прогалини можуть бути заповнені за рахунок використання: 1) усталеної судової практики оцінки електронного доказу на предмет його допустимості у кримінальному процесі; 2) механізмів застосування аналогії права. Однак, слід звернути увагу, що судова практика не є обов'язковою нормою права. В свою чергу, під час намагань застосувати механізми аналогії права, не завжди є можливість знайти близькі відповідності між нормою конкретного закону та прогалиною права, яку слід заповнити.

Враховуючи наведене, використання електронних доказів як засобів доказування у кримінальному процесі має бути більш чітко регламентовано у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК). Так, необхідно визначити поняття електронного доказу у КПК, яке є більш ширшим ніж поняття електронного документу; окреслити місце електронного доказу серед процесуальних джерел доказів у статті 84 КПК; а також закріпити інші питання, які стосуються порядку застосування електронних доказів у кримінальному процесі. Безперечно, під час роботи щодо удосконалення норм законодавства обов'язково повинна бути врахована вже сформована практика суду щодо оцінки електронних доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки доказів у кримінальному процесі у своїх роботах досліджували І. В. Басиста, Л. В. Гаврилюк, В. Т. Нор, С. М. Стахівський, О. С. Степанов, С. О. Шульгін та інші. Проблеми, що стосуються застосування у кримінальному процесі електронних доказів вивчали такі автори як Н. М. Ахтирська, А. М. Гаркуша, М. В. Гуцалюк, І. Г. Каланча, А. В. Ратнова, О. В. Сіренко, А. В. Скрипник, А. В. Столітній, В. Г. Хахановський та інші. Однак, дослідження використання електронних доказів у кримінальному процесі потребують подальшого продовження, враховуючи недостатність регламентації використання електронних у кримінальному процесі України, достатню кількість дискусійних питань та необхідність використання актуальної судової практики, в тому числі стосовно оцінки судом електронного доказу на предмет його допустимості у кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є вивчення та аналіз судової оцінки електронних доказів на предмет їх допустимості у кримінальному провадженні для подальшого використання під час формування рекомендацій щодо процесуальної діяльності на етапі досудового розслідування та законотворчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ тісно пов'язаний із використанням ІТ-технологій, без яких уже не можуть розвиватись різноманітні напрями діяльності людства. Будь-яка сфера діяльності людини видозмінюється залежно від можливостей пристосовувати використання технічного прогресу під час виконання тих чи інших функцій. Не винятком є суспільні відносини, які виникають у сфері права. Оскільки можливості використання результатів технічного прогресу є присутніми у повсякденному житті більшості людей, то вони можуть виконувати ширший спектр дій, які ще у недалекому минулому були б для них неможливими. Так, наприклад використання функціональних можливостей телефонів, зокрема відеокамери, дозволяє очевидцям події злочину записати відео обставин, які надалі стануть доказами у кримінальному провадженні. Слід констатувати, що, на жаль, механізми внесення змін до законодавства України, яке врегульовує кримінально-процесуальні відносини, є повільними та не відповідають вимогам сучасного суспільства. Так, внесені зміни та доповнення у КПК було б вірно назвати лише такими, що пов'язані з електронними доказами та не є комплексними, а тому не вирішують значну частину питань використання електронних як доказів вчинення правопорушення. Відтак, суд, оцінюючи електронні докази, заповнює відповідні прогалини за рахунок вже сформованої попередньої судової практики, яка базується на правових нормах (які хоч і фрагментарно, але закріплюють використання електронних доказів у кримінальному процесі),

а також аналогії права (за потреби). Слід зауважити, що електронні докази все частіше стають предметом судової оцінки. У частині випадків електронні докази можуть вказувати на головний факт вчинення кримінального правопорушення та бути основними в контексті достатності під час прийняття рішення по суті кримінального провадження. Також під час розслідування злочинів (наприклад у кіберпросторі) можуть траплятись ситуації де серед доказової бази присутні лише електронні докази.

Аналізуючи законодавство України, слід зауважити, що на відміну від кримінального процесуального права у інших процесуальних галузях права питання, що пов'язані з електронними доказами, закріплені детальніше.

Так, наприклад, у Цивільному процесуальному кодексі України електронним доказам присвячено параграф 5. Глави 5. «Докази та доказування». Відповідно до статті 100 цього кодексу чітко визначено, що саме слід розуміти під електронними доказами. Окрім, у частині 2 статті 100 Цивільного процесуального кодексу України закріплено можливість подавати електронні докази як в оригіналі так і копії, в тому числі може бути подана паперова копія електронного доказу, яка має бути відповідно посвідчена згідно чинного законодавства (копія електронного доказу може бути не взята судом до уваги у разі сумніву щодо її відповідності оригіналу) [1]. Також поняття електронних доказів та деякі питання пов'язані з порядком їх зберігання, подачі в суд оригіналу чи копії електронних доказів закріплено у статті 96 параграфі 5 глави 5 «Докази та доказування» Господарського процесуального кодексу України [2]. На жаль, у КПК окремої статті про електронні докази немає.

Так як у кримінальному процесуальному законодавстві недостатньо закріплені питання щодо використання електронних доказів, судова практика частково допомагає зрозуміти як саме слід використовувати такі докази, що фактично існують з тенденцією до збільшення. Враховуючи наведене, слід звернути увагу на правову оцінку електронних доказів учинення злочину, з акцентом саме на судову оцінку.

У кримінальному процесі оцінка доказів здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням відповідно до вимог статті 94 КПК [3].

Видається доцільним розглянути окремі рішення судів саме касаційної інстанції, оскільки така оцінка доказів є в своєму роді кінцевою при вирішенні спірних питань щодо визнання доказу допустимим чи ні у кримінальному провадженні.

Відповідно до статті 90 КПК [3] суд може використовувати рішення національного суду або міжнародної судової установи у питаннях допустимості доказів, що має для нього преюдиціальне значення: а саме суд може прийняти беззаперечними обставини (юридичних фактів), що були встановленні іншим судом в іншій справі.

Судді виконують ключову роль під час оцінки електронних доказів. Саме від їх компетенції і правильного рішення залежить, чи буде окремий доказ, зокрема електронний, відігравати провідну роль у вирішенні конкретної справи [4].

Враховуючи важливість судової практики у питаннях оцінки електронного доказу на предмет його допустимості, слід звернути увагу на окремі тези судових рішень:

- запис телефонної розмови є допустимим доказом за умови, що на телефоні працює програма автоматичного запису усіх розмов його власника [5];
- розмова, зафіксована потерпілим на диктофон, є недопустимим доказом, якщо запис був здійснений цілеспрямовано [6];
- відеозаписи створені за допомогою системи відеоспостереження міста є допустимими доказами та не мають ознак проведення НСРД, оскільки фіксація за допомогою цієї системи є відкритою та спрямована на спостереження за визначеними об'єктами [7];
- належно оформленими джерелами фактичних даних (доказів) є перенесені записи на компакт-дисках DVD-R, а саме копії тих оригінальних даних (записів НСРД), які фіксувались технічними засобами під час проведення аудіо- відео контролю [8];
- долучений слідчим до матеріалів провадження в якості речового доказу DVD-R диск з відеозаписом обставин події є самостійним джерелом доказу похідним від інформації, що зберігається на комп'ютері в електронному вигляді у виді файлів. Відтак, записаний на оптичний диск носій інформації електронний файл у вигляді відеозапису є оригіналом (відображенням) електронного документу [9, 10];
- диски, які були виготовлені спеціалістами і не є первинними носіями інформації, однак містять аудіо-, відеофайли НСРД, є оригіналами електронного документу та допустимими доказами [11];
- протокол аудіо-, відеоконтролю особи передбачає обов'язкову наявність додатків із

аудіо-, відеозаписами, однак, такі прокурором не було надано суду (а саме: оптичні носії та картка пам'яті), що спричинило визнання цього доказу недопустимим [12];

• факт належного повідомлення сторони захисту про закінчення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування не підтверджується даними представлених прокурором фотоілюстрацій повідомлень з мобільних месенджерів «WhatsApp» та «Telegram» з телефону слідчого, оскільки жодним чином за нік-неймом і соціальним профілем неможливо ідентифікувати особу, якій вони були надіслані. Крім цього, зі змісту фотоілюстрації щодо обміну повідомленнями неможливо достеменно встановити дату надіслання і отримання таких повідомлень [13].

Наведені вище варіанти оцінки електронних доказів аргументовані судами на основі закону та сформованої судової практики, яка проглядається у частині викладу мотивів суду прийняття рішення, серед яких слід навести наступні:

• «ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія» [14, 15];

• «у випадку зберігання інформації на кількох електронних носіях кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа» [16];

• «головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія, який є лише способом збереження інформації та має значення тільки тоді, коли електронний документ виступає речовим доказом»;

• «один і той же електронний документ (відеозапис) може існувати на різних носіях, а усі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення» [9, 17, 18];

• «питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм прораховується контрольна сума файлу чи каталогу з файлами: CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень» [19].

Висновки. Отже, електронні докази, за умови їх технічної надійності, можуть містити фактичні дані, що належать до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. В таких випадках правова оцінка суду доказового значення такої інформації, законного порядку її збирання та використання у матеріалах кримінального провадження є важливою. Вивчення судової практики щодо питань, пов'язаних з електронними доказами на сучасному етапі розвитку інституту електронних доказів у кримінальному процесі, є необхідним як для створення рекомендацій стосовно діяльності на етапі досудового розслідування, так і для використання законодавцем під час законотворчої роботи у питаннях внесення відповідних доповнень до КПК.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від18 березня 2004 року № 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення 28.02.2024).

2. Господарський процесуальний кодекс України Закон України від 06 листопада 1991 року № 1798-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення 28.02.2024).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 28.02.2024).

4. Стефанів Н. Судова практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо допустимості електронних доказів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf (дата звернення 28.02.2024).

5. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 28 січня 2021 року у справі № 182/523/16-к (провадження № 51-1103 км 20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94553286 (дата звернення 28.02.2024).

6. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 16 грудня 2020 року у справі № 661/4683/13-к (провадження № 51-1008км20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93780341 (дата звернення 28.02.2024).

7. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13 липня 2022 року у справі № 991/366/22 (провадження № 2/991/1/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483 (дата звернення 28.02.2024).

8. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 01 червня 2023 у справі № 464/7015/20 (провадження

№ 51-1382км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111339382 (дата звернення 28.02.2024).

9. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 10 вересня 2020 року у справі № 751/6069/19 (провадження № 51-1704км20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819 (дата звернення 28.02.2024).

10. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 26 січня 2021 року, справа № 236/4268/18 (провадження № 51-3124км20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297 (дата звернення 28.02.2024).

11. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 17 жовтня 2023 року у справі № 455/844/16-к (провадження № 51-3583км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423741 (дата звернення 28.02.2024).

12. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 10 вересня 2019 року у справі № 761/8589/15-к (провадження № 51-4571км18) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84229858 (дата звернення 28.02.2024).

13. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 27 листопада 2023 року у справі № 464/472/22 (провадження № 51-4189км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308709 (дата звернення 28.02.2024).

14. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 06 червня 2023 року у справі № 293/1947/20 (провадження № 51-2110км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111403457 (дата звернення 28.02.2024).

15. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року в справі №554/5090/16-к (провадження № 51-1878кмо20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938 (дата звернення 28.02.2024).

16. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 21 вересня 2023року у справі № 392/569/18 (провадження № 51-1877км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113794565 (дата звернення 28.02.2024).

17. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 26 січня 2021 року, справа № 236/4268/18 (провадження № 51-3124км20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297 (дата звернення 28.02.2024).

18. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 16 лютого 2023 року у справі № 303/5271/17 (303/3063/17), (провадження № 51-8830 км 18) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046276 (дата звернення 28.02.2024).

19. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 вересня 2023 року у справі № 208/2160/18 (провадження № 51-1868кмо22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314 (дата звернення 28.02.2024).

Ангеленюк А.-М. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

УДК 343.62
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.5

УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ ЯК ВИД МАЙНОВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Бабенко А. М.

Стаття присвячена дослідженню питань ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, як виду майнових злочинів проти сім'ї. Доведено, що певна категорія батьків в силу певного переліку причин безвідповідально ставлять до виконання своїх встановлених законом матеріальних обов'язки щодо утримання дітей. Відносно таких осіб у сучасній практиці існують декілька видів відповідальності: цивільна, адміністративна, кримінальна та моральна. Кримінальна відповідальність є найбільш суворою із усіх перелічених і регламентується ст.164 КК України – «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей».

Встановлено, що цей вид кримінальних правопорушень є одними із найбільш розповсюджених та характеризується негативною динамікою. Вони складають більшу третину від усіх зареєстрованих злочинів зазначеної категорії. З 4483 кримінальних правопорушень, вчинених у 2023 році у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, 1591 або 35% становили ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Якщо у 2022 році їх було вчинено – 1028, то у 2023 році їх налічувалося – 1591 (+30%).

Доведено, що обставинами, які обумовлюють ці злочини є: війна у країні; руйнування житлової і промислової інфраструктури; високий рівень безробіття; низька заробітна платня; відсутність якісних умов для проживання людей; недоліки у роботі судових та правоохоронних органів; високий рівень вимушеної міграції населення; зниження кількості шлюбів; збільшення кількості розлучень та дітей, які виховуються у неповній родині; зниження рівня соціального захисту населення; зниження рівня моральності, послаблення родинних та сімейних зв'язків.

Обґрунтовано, що серед заходів вдосконалення системи протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей слід розглядати: заходи зі зменшення наслідків війни в Україні; здійснення заходів, спрямованих на покращення умов для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку громадян, в тому числі і підростаючого покоління; створення сприятливого природного середовища для розвитку сім'ї, батьківства та дитинства; вдосконалення нормативно-правового забезпечення соціального, економічного, ідеологічного й демографічного майбутнього нашого суспільства у поствійьковий період.

Ключові слова: *ухилення від сплати аліментів, майнові злочини, корисливий мотив, діти, неповнолітні особи, детермінанти, кримінальні правопорушення, запобігання злочинам.*

Babenko A. M. Child support evasion as a type of property crimes against the family: socio-legal and criminological dimensions

The article is devoted to the study of issues of evasion of the payment of alimony for the maintenance of children, as a type of property crime against the family. It has been proven that a certain category of parents, due to a certain list of reasons, are irresponsible in fulfilling their legally established financial obligations regarding the maintenance of children.

Regarding such persons in modern practice, there are several types of liability: civil, administrative, criminal and moral. Criminal responsibility is the most severe of all those listed and is regulated by Article 164 of the Criminal Code of Ukraine - "Evasion of payment of alimony for child maintenance".

It has been established that this type of criminal offense is one of the most widespread and is characterized by negative dynamics. They make up more than a third of all registered crimes of this category. Of the 4,483 criminal offenses committed in 2023 in the field of electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and citizen, 1,591 or 35% were evasion of child support payments. If in 2022 they were committed – 1028, then in 2023 there were – 1591 (+30%).

It has been proven that the circumstances leading to these crimes are: war in the country; destruction of residential and industrial infrastructure; high level of unemployment; low salary; lack of quality conditions for people to live; shortcomings in the work of judicial and law enforcement bodies; high level of forced population migration; decrease in the number of marriages; increase in the number of divorces and children raised in single-parent families; decrease in the level of social protection

© Бабенко А. М., 2024

of the population; lowering the level of morality, weakening family and family ties.

It is substantiated that among the measures to improve the system of combating evasion of payment of alimony for child maintenance, the following should be considered: measures to reduce the consequences of the war in Ukraine; implementation of measures aimed at improving the conditions for the physical, mental, social and spiritual development of citizens, including the younger generation; creation of a favorable natural environment for the development of family, parenthood and childhood; improvement of regulatory and legal provision of social, economic, ideological and demographic future of our society in the post-war period.

Key words: *alimony evasion, property crimes, selfish motive, children, minors, determinants, criminal offenses, crime prevention.*

Постановка проблеми. Протягом останніх двох воєнних років в нашій країні простежуються вкрай негативні соціально-економічні, політичні, духовні та культурологічні процеси: масові руйнування житлової та промислової інфраструктури, зростання безробіття, вимушена міграція населення, зростання рівня насилля, вкрай загрозливі демографічні процеси, руйнування інституту сім'ї, зменшення кількості зареєстрованих шлюбів на фоні зростання кількості розлучень, зниження народжуваності, збільшення кількості дітей, які виховуються у неповних сім'ях, зростання організованої, рецесивної та корисливо-насильницької злочинності, збільшення кількості злочинів, вчинених неповнолітніми, а також відносно неповнолітніх. Одним із розповсюджених видів злочинів, що посягає на молоде покоління та його майнове становище і розвиток, виявилися такі кримінальні правопорушення, як ухилення від виплати коштів, на утримання дітей (ст. 164 КК України). Не зважаючи на їх значну розповсюдженість і високий ступінь суспільної небезпеки, у сучасних реаліях війни в України, дослідженню цього феномена у нових реаліях об'єктивної дійсності не приділяється достатньої уваги з боку вітчизняної науки. На сьогодні отримані результати відносяться або до відносно мирного періоду української дійсності, або носять фрагментарний – епізодичний характер. Наведене й обумовлює актуальність теми дослідження злісного ухилення від виплати коштів, на утримання дітей.

Стан дослідження. Проблеми пов'язані із взаємним виконанням матеріальних обов'язків батьків та дітей щодо піклування один про одного не є новими у сучасній науці та практиці. Вони неодноразово висвітлювалися у роботах сучасних вчених. Так, проблемам кримінальної відповідальності за злочини відносно неповнолітніх та молоді приділялася увага у роботах О.І. Бєловой та Л.В. Дорош [1; 2]. Питання кримінологічної характеристики та запобігання кримінальним правопорушенням проти сім'ї та дитини розкривалися у роботах В.В. Вітвіцької, А.Б. Благої, Б.В. Головкіна, С.Ф. Денисова, О.І. Напиральської [3; 4; 5; 6; 7]. Л.В. Афанасьєва та Л.В. Сапейко досліджували проблеми цивільно-правового регулювання аліментних забов'язань в Україні [8; 9]. У своїх наукових дослідженнях ми також неодноразово розглядали проблеми майнових злочинів проти дітей та сімейних відносин, а саме, їх суспільну небезпеку, кримінально-правові ознаки, загрози, передумови і наслідки [10, с. 65-73; 11, с. 21-24]. Незважаючи на наявну кількість наукових досліджень, присвячених проблемам злісного ухилення від виплати коштів, на утримання дітей, у сучасному вимірі ця проблема не отримала остаточного осмислення у контексті соціально-правового та кримінологічного виміру. Все вище наведене і обумовило **актуальність**, напрям і тему наукового пошуку даної публікації.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення феномену ухилення від сплати аліментів на утримання дітей у соціально-правовому та кримінологічному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Як загальновідомо, у науковій літературі під аліментами прийнято вважати матеріальне забезпечення, що надається в установленому законом порядку родичем непрацездатним членам сім'ї, які проживають окремо. Аліменти можуть надаватися за діючи законодавством - дітям, батькам, одному із подружжя і т.д. [9, с. 34]. Дещо вужчим вважається зміст поняття «аліментів на дитину» - це батьківський обов'язок матеріального утримання та догляду за своєю дитиною. При цьому наявність обов'язку із утримання неповнолітніх дітей не залежить від фактору наявності або відсутності шлюбу між батьками. Тут має значення встановлення самого факту родинного зв'язку між батьками та дітьми (як матері, так і батька, або іншою, передбаченою законом собою) [9, с. 34-35]. Поряд із цим, як свідчить практика, не всі батьки відповідально ставлять до виконання своїх встановлених законом матеріальних обов'язки щодо утримання дітей. Відносно таких осіб існують декілька видів відповідальності: цивільна, адміністративна, кримінальна та моральна.

Зі статті 51 Конституції України прямо випливає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство

охороняються державою [12]. За статею 52 Конституції України всі діти є рівними у своїх правах не залежно від свого походження. Із законодавчого визначення випливає, що немає значення чи народжені діти у шлюбі чи поза шлюбом [12]. Сімейним Кодексом України деталізуються охоронювані досліджувані нами суспільні відносини. Статтею 180 СКУ прямо вказується, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [13], ст. 182-195 СКУ регламентується порядок, час і суми грошових виплат на утримання дитини, особливості нарахування і змін сум нарахування аліментів, а також обставини, що враховуються судом під час нарахування аліментів. У разі виникнення законодавчих підстав, може наставати цивільна відповідальність, згідно до якої позивач має право стягнути в судовому порядку неустойку у розмірі 1% за кожен день від суми несплачених аліментів у разі просрочення виплати аліментів. У разі несплати одним із подружжів аліментів на утримання дитини, які призвели до заборгованості, сукупна сума якої перевищує суму шести місяців з дня пред'явлення виконавчого документу, то настає адміністративна відповідальність за ст. 183-1 КУпАП. За такі дії призначається покарання у вигляді суспільно корисних робіт від та двадцяти до двохсот сорока годин [14]. У разі злісного ухилення від сплати аліментів одним із батьків, що встановлені рішенням суду коштів на утримання дітей, та за злісне ухилення батьками від утримання неповнолітніх чи непрацездатних дітей, які перебувають на їх утриманні, настає найсуворіша – кримінальна відповідальність за ст. 164 КК України. За такі дії можливе покарання у вигляді громадських робіт від вісімдесяти до ста двадцяти годин або арешту до трьох місяців чи обмеження волі до двох років [15].

Можна виділи і ще один різновид відповідальності за ухилення від виплати коштів на утримання дитини – це моральна відповідальність. Цей вид відповідальності полягає у засудженні суспільством поведінки, що проявляється у відмові одним із батьків утримувати дитину. Такий осуд є суттєвим регулятором і на практиці суттєво підсилює свою дію та ефективність через висвітлення таких ганебних випадків через засоби масової інформації: на телебаченні (шляхом запровадження проблеми несплати аліментів в якості спеціальної теми для обговорення); у Інтернеті (шляхом висвітлення конкретних прикладів відмови батьків від утримання дитини); виступи на радіо, в Ютубі, в соціальних мережах громадських діячів, юристів, вчених тощо (шляхом обговорення цього явища в якості нагальної проблеми, її соціальних та правових наслідків). Цей вид відповідальності є одним із найгуманніших і разом з тим, доволі таки ефективним, оскільки безпосередньо впливає на психологію дій та поведінку особи, яка відмовляється від допомоги дитині через не сприйняття та осуд таких дій з боку суспільства та її широке висвітлення в якості ганебного явища.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень, передбачених статею. 164 КК України міститься у тому, що вони грубо порушують сімейні обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України, сімейним та кримінальним законодавством. Як нами зазначалося у попередніх публікаціях, юридичною підставою для настання кримінальної відповідальності за ст. 164 КК є факт невиплат аліментів та наявність рішення суду, яке набрало чинності відповідно до якого мати або батько чи інша, передбачена законом особа зобов'язана сплачувати аліменти [10, с. 65-73]. Ці кримінальні правопорушення посягають на нормальний розвиток, фінансове забезпечення і здоров'я дітей [11, с. 21-24]. Вчинення цих кримінальних правопорушень істотно звужують можливості для нормального фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку підростаючого покоління. Незважаючи на широкий спектр юридичних важелів, які спрямовані на перешкоджання зазначеному явищу, рівень щорічно вчинюваних кримінальних правопорушень за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) є доволі таки високім (табл. 1).

Такі кримінальні правопорушення, як ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) є одними із найбільш розповсюджених серед кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Вони складають більшу третину від усіх зареєстрованих злочинів зазначеної категорії. З 4483 кримінальних правопорушень, вчинених у 2023 році у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, 1591 або 35% становили ухилення від сплати аліментів на утримання дітей [18]. Останній вид кримінально караних діянь протягом останніх двох років характеризується негативною динамікою і високим рівнем зареєстрованих кримінальних правопорушень. Так, якщо у 2021 році їх було вчинено 2546 випадки, у 2020 році – 2105 факти, у 2021 році, у 2022 році – 1028, то у 2023 році їх налічувалося 1591 випадки [18]. Тобто зростання порівняно із минулим роком становило більше 30%. І це при тому, що

Таблиця 1

Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина за 2021-2023 рр.

Параметри	2019	2020	2021	2022	2023
Всього кримін. правопорушень	7 219	6 748	5 701	3031	4 483
Особам вручено повідомлення про підозру	2 570	2 635	2 871	1573	2 405
Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ст. 164 КК України	2 546	2 105	1 913	1 028	1 591
Особам вручено повідомлення про підозру	943	833	1 002	648	1 108

і кількість населення, кількість дітей і народжуваних впродовж 2022–2023 років істотно зменшилися у зв'язку із війною в Україні, виїздом значної кількості населення за кордон, а також істотною кількістю загиблих людей в Україні. Динний вид антисуспільних діянь характеризується високим рівнем латентності, оскільки потребує певної складної процедури фіксації. Рецидив не є для них характерною ознакою, оскільки лише 109 (10%) цих злочинів вчиняється особами, які раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення.

Супутними обставинами, які обумовлюють вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей виступають: війна у країні; руйнування житлової і промислової інфраструктури; високий рівень безробіття; низька заробітна платня; відсутність якісних умов для проживання великої кількості людей; зниження чисельності населення; висока інтенсивність міграційних процесів; складнощі у роботі судових та правоохоронних органів[10, с. 65-73; 11, с. 21-24; 16; 17]. Не менш важливими фактори, що обумовлюють вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей такі негативні соціальні процеси, як високий рівень вимушеної міграції населення, значна кількість вимушено переселених осіб з окупованих та зруйнованих війною територій, зниження кількості шлюбів, збільшення кількості розлучень та дітей, які виховуються у неповній родині. Важливими факторами детермінації вказаних правопорушень є зниження рівня соціального захисту населення; падіння рівня культури та зниження моральності, послаблення родинних та сімейних зв'язків в нашій країні. Розглянемо окремі із них.

Як зазначалося вище, впливовими криміногенними факторами, що обумовлюють ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є руйнування інституту сім'ї, і, як наслідок поява значної кількості розлучень, народження дітей без одного батька одиноких батьків, наявність великої кількості дітей, що виховуються одним членом родини.

Вже починаючи з 1995 року в Україні простежуються загрозливі тенденції істотного зниження кількості зареєстрованих шлюбів, у той, час, як чисельність розлучень стала практично дорівнювати половині від зареєстрованих шлюбів. Якщо в 1995 році було зареєстровано 431,7 тис. шлюбів, то у 2000 р., їх кількість зменшилася до 274,5 тис., а у 2015 – до 299 тис. зареєстрованих випадків, у 2019 – до 237 тис., у 2022 – до 214 тис. Тобто кожні 6-8 років кількість зареєстрованих шлюбів зменшується на 100 тис. У той же час спостерігається зростання кількості розлучень. Якщо у 2015 році на 299 тис. зареєстрованих шлюби припадало 129 тис. розлучень, то у 2022 році при 214 тис. зареєстрованих шлюбів, відбулося 121 тис. розлучень.

Тобто, останнім часом кількість розлучень перевищує половину від укладених шлюбів в Україні [19, с. 345; 20, с. 324; 21, с. 45-46]. В нашій країні спостерігається стрімка депопуляція населення (табл. 2).

Якщо до 2015 року кількість померлих у народжених в Україні коливалася приблизно на одному рівні і відбувалося природне відновлення населення. То з 2019 року кількість померлих у два рази почала перевищувати кількість народжених. А вже станом на 2021 рік час кількість померлих у 2,6 рази перебільшує кількість народжених у країні (на 714 тис померлих в Україні народжено лише 272 тис дитини) [19, с. 345; 20, с. 324; 21, с. 36]. А враховуючи відсутність вказаних даних за 2022-2024 рр., темпи відновлення населення можуть бути набагато гіршими, враховуючи й неминучі військові втрати людського населення і об'єктивні ризики щодо народження дітей. На цьому тлі кількість усиновлених

Таблиця 2

Динаміка кількості народжених дітей та померлих осіб за 2015-2021 роки. (у тис.)

Параметри	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість народжених дітей	411,8	364,0	335,9	308,8	293,4	272,0
Кількість померлих	594,8	574,1	587,7	581,1	616,8	714,3

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування за офіційними даними становить близько 100 тис. осіб [21, с. 141]. Представлені дані є вкрай загрозливими сигналами для суспільства і додатковими факторами ризику для подальшого негативного прогнозу для кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей. У цьому сенсі варто державним органам порекомендувати докласти всіх зусиль на вдосконалення системи заходів з протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей. Варто назвати заходи зі зменшення наслідків війни в Україні; здійснення заходів, спрямованих на покращення умов для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку громадян, в тому числі і підростаючого покоління; створення сприятливого природного середовища для розвитку сім'ї, батьківства та дитинства; вдосконалення нормативно-правового забезпечення соціального, економічного, ідеологічного й демографічного майбутнього нашого суспільства у поствійьковий період.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, слід зазначити:

1. Під аліментами будемо вважати матеріальне забезпечення, що надається в установленому законом порядку родичем непрацездатним членам сім'ї, які проживають окремо. Аліменти можуть надаватися за діючи законодавством - дітям, батькам, одному із подружжя і т.д. Поняття «аліментів на дитину» у ст. 164 КК України є вужчим за цивільно-правове визначення - це батьківський обов'язок матеріального утримання та догляду за своєю дитиною. Наявність обов'язку із утримання неповнолітніх дітей не залежить від фактору наявності або відсутності шлюбу між батьками. Тут має значення встановлення самого факту родинного зв'язку між батьками та дітьми (як матері, так і батька, або іншою, передбаченою законом собою).

2. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) є одними із найбільш розповсюджених серед кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Вони складають більшу третину від усіх зареєстрованих злочинів зазначеної категорії. З 4483 кримінальних правопорушень, вчинених у 2023 році у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, 1591 або 35% становили ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Останній вид кримінально караних діянь протягом останніх двох років характеризується негативною динамікою і високим рівнем зареєстрованих кримінальних правопорушень. Так, якщо у 2021 році їх було вчинено 2546 випадки, у 2020 році – 2105 факти, у 2021 році, у 2022 році – 1028, то у 2023 році їх налічувалося 1591 випадки. Тобто зростання порівняно із минулим роком становить більше 30%.

3. Обставинами, які обумовлюють високий рівень вчинення ухилень від сплати аліментів на утримання дітей в сучасних умовах виступають: війна у країні; руйнування житлової і промислової інфраструктури; високий рівень безробіття; низька заробітна платня; відсутність якісних умов для проживання великої кількості людей; зниження чисельності населення; висока інтенсивність міграційних процесів; складнощі у роботі судових та правоохоронних органів. Не менш важливими фактори, що обумовлюють вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є такі негативні соціальні процеси, як високий рівень вимушеної міграції населення, значна кількість вимушено переселених осіб з окупованих та зруйнованих війною територій, зниження кількості шлюбів, збільшення кількості розлучень та дітей, які виховуються у неповній родині; зниження рівня соціального захисту населення; падіння рівня культури та зниження моральності, послаблення родинних та сімейних зв'язків в нашій країні.

4. Серед заходів вдосконалення системи протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей варто назвати заходи зі зменшення наслідків війни в Україні; здійснення заходів, спрямованих на покращення умов для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку громадян, в тому числі і підростаючого покоління; створення сприятливого природного середовища для розвитку сім'ї, батьківства та дитинства; вдосконалення нормативно-правового

забезпечення соціального, економічного, ідеологічного й демографічного майбутнього нашого суспільства у поствійьковий період.

Література

1. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08/ Харків, 2006. 184 с.

2. Дорош Л.В. Кримінальна відповідальність за злісне ухилення від виплати аліментів на утримання дітей: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харківський юр. Ін.-т ім. Ф.Е. Дзержинського. Харків, 1982. 18 с.

3. Вітвіцька В.В. Удосконалення кримінально-правової відповідальності за порушення матеріальних інтересів неповнолітніх. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. № 3. 2000. С. 55–60.

4. Юзікова Н. Як захистити дітей від жорстокості батьків. Право України. № 3. 1998. С. 60–61.

5. Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 /Київ. унів. ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 16 с.

6. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків: Право, 2009. 432 с.

7. Денисов С. Ф., Напиральська О. І. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2012. 232 с.

8. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.03/ Національна Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 187 с.

9. Сапейко Л.В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.03/ Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 187 с.

10. Бабенко А. М. Окремі майнові злочини проти дітей та сімейних відносин: суспільна небезпека, кримінологічні загрози, передумови і наслідки. Юридичний бюлетень. 2015. № 1. С. 65–73.

11. Бабенко А.М. Деякі проблеми визначення об'єктивних ознак злочинів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (Ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (Ст.165 КК України). Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 21-24.

12. Конституція України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону України від 07 лютого 2019 року, N 2680-VIII]// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K

13. Сімейний Кодекс України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 3265-IX від 14.07.2023]// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення [зі змінами, внесеними відповідно до Закону № 3234-IX від 13.07.2023] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Textю

15. Кримінальний кодекс України[зі змінами, внесеними відповідно до змін, внесених Законом від 6 вересня 2023 року № 3380-IX, ОВУ, 2023 р., № 93, ст. 5399]// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5.

16. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

17. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021. С. 14–22.

18. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019-2023 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://www.gp.gov.ua (дата звернення: 28.01.2023).

19. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О.Г. Осауленка]. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011. 559 с.

20. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О.Г. Осауленка]. Київ: «Держаналітінформ», 2014. 534 с.

21. Статистичний щорічник України за 2021 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. І.Є. Вернера]. Київ: «Держстат України», 2022. 445 с.

Бабенко А. М.,
доктор юридичних наук, професор,
директор Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.347
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.6

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИПАДКАХ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ПРАВИЛ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Джумак А. В., Домброван Н. В.

Наукова стаття розглядає проблематику кримінальної відповідальності за порушення правил реалізації препаратів, які включають невелику кількість наркотичних засобів та/або психотропних речовин. Застосовуючи наукові методи дослідження та обширну емпіричну базу, здійснюється спроба відповісти на питання, чи є притягнення до кримінальної відповідальності згідно зі статтею 320 Кримінального кодексу України для провізорів та фармацевтів у зв'язку з порушенням порядку відпуску вказаних препаратів ефективним засобом боротьби з наркозлочинністю чи же це лише імітація такої боротьби. В статті послідовно робиться висновок про те, що порушення порядку реалізації препаратів, що містять невелику кількість наркотичних засобів і психотропних речовин, не відповідає основним принципам застосування кримінальної відповідальності цього типу. В статті наводяться обґрунтовані докази відсутності складу злочину, передбаченого статтею 320 Кримінального кодексу, в діях працівників аптечних закладів, які порушили правила торгівлі препаратами з невеликою кількістю наркотичних засобів та/або психотропних речовин, і щодо яких передбачається виключення деяких заходів контролю.

Наркоманія являє собою одну з найбільш небезпечних загроз існуванню сучасного суспільства, що обумовлює необхідність розробки та реалізації світовим співтовариством та кожною окремою державою ефективних заходів, спрямованих на протидію цьому негативному соціальному явищу. Враховуючи, що наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори є необхідними, а іноді навіть і незамінними в окремих сферах суспільного виробництва, в тому числі й при виготовленні лікарських засобів, сучасні держави не мають можливості повністю відмовитись від їх використання. Тому завданням є за допомогою організаційно-правових засобів забезпечити суворий контроль за обігом цих потенційно небезпечних для здоров'я людей речовин. Проаналізовано предмет кримінального правопорушення передбачений статтею 320 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1, с. 141]. Запропоновано внесення змін та доповнень до КК України.

Ключові слова: *предмет кримінального правопорушення, снотворний мак, коноплі, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги, прекурсори.*

Dzhumak A. V., Dombrovan N. V. Peculiarities of the subject matter of a criminal offense in cases of violations of the established rules of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors

The scientific article examines the issue of criminal responsibility for violating the rules for the sale of drugs that include a small amount of narcotic drugs and/or psychotropic substances. Applying scientific research methods and an extensive empirical base, an attempt is made to answer the question of whether criminal prosecution according to Article 320 of the Criminal Code of Ukraine for pharmacists and pharmacists in connection with the violation of the procedure for dispensing the specified drugs is an effective means of combating drug crime or is it only an imitation of such a struggle. The article consistently concludes that the violation of the procedure for the sale of drugs containing a small amount of narcotic drugs and psychotropic substances does not correspond to the basic principles of applying this type of criminal liability. The article provides substantiated evidence of the absence of the crime provided for by Article 320 of the Criminal Code in the actions of employees of pharmacy establishments who violated the rules of trade in drugs with a small amount of narcotic drugs and/or psychotropic substances, and in respect of which the exclusion of some control measures is envisaged.

Drug addiction is one of the most dangerous threats to the existence of modern society, which necessitates the development and implementation by the world community and each individual state

© Джумак А. В., Домброван Н. В., 2024

effective measures aimed at counteracting this negative social phenomenon. Given that narcotic drugs, psychotropic substances and precursors are necessary, and sometimes even irreplaceable in certain spheres of social production, including in the manufacture of medicinal products, modern states do not have the opportunity to completely abandon their use. Ago the task is to use organizational and legal means to ensure strict control over the circulation of these substances potentially dangerous to human health. The subject of the criminal offense provided for in Article 320 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the Criminal Code of Ukraine) "Violation of the established rules of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors" was analyzed [1, p. 141]. Amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine are proposed.

***Key words**: subject of crime, soporific poppy, cannabis, drugs, psychotropic substances, analogs, precursors.*

Постановка проблеми. У сучасній кримінально-правовій науці вченнями про склад кримінального правопорушення визначено, що елементом складу повинен визнаватися кожен з фактичних ознак, що у сукупності з іншими визначає характер і ступінь суспільної небезпеки передбаченого кримінальним законом кримінального правопорушення.

Хоча в науковій літературі зустрічається велика кількість думок щодо визначення самого предмета кримінального правопорушення, предметом кримінального правопорушення вважають вказану в правовій нормі певну річ матеріального світу з властивостями суспільних відносин, які зазнають або ставляться під загрозу негативних змін внаслідок суспільно небезпечного посягання.

У теорії кримінального права розрізняють чотири групи ознак складу кримінального правопорушення що характеризують: 1) об'єкт кримінального правопорушення; 2) об'єктивну сторону кримінального правопорушення; 3) суб'єкта кримінального правопорушення; 4) суб'єктивну сторону кримінального правопорушення.

Так, на думку окремих науковців, терміни «елемент складу» та «ознака складу» є синонімами. У сучасній доктрині кримінального права є й інша точка зору, згідно з якою елементами складу є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, а ознаки складу входять у ці елементи в якості складових частин.

Ознаки складу кримінального правопорушення поділяються на дві групи. Одна група елементів незмінно і обов'язково притаманна кожному складу кримінального правопорушення: без цих елементів склад будь-якого кримінального правопорушення немислимий.

Інша група елементів носить, навпаки, факультативний характер: елементи цієї групи можуть бути присутніми, але їх може і не бути в складі конкретних злочинів. Це, однак, не означає, що серед зазначених у законі елементів є «обрані», більш-менш важливі, головні і другорядні. Для наявності складу конкретного кримінального правопорушення необхідна наявність усіх елементів що утворюють його. Відсутність будь-якого з них веде до відсутності зазначеного складу. Така точка зору завжди мала найбільше число прихильників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Предмет кримінального правопорушення – це факультативний ознака: «Є склади, в яких вказівки на предмет відсутні. Штучно вигадувати в подібних випадках» предмет «немає підстав» Коржанський М.Й. [2, с. 491-513] також вважав, що «існує значна кількість злочинів, які не мають предмета впливу і які умовно можна іменувати безпредметними».

Приєднуючись до цієї точки зору, зазначимо що, у літературних джерелах деякі автори зазначали таке: «У разі, коли вони є матеріальними утвореннями, вплив на об'єкт відносини стає легко доступним для сприйняття з боку. У цьому випадку вплив на об'єкт відносин можна зафіксувати, виміряти; воно залишає зовнішні, об'єктивні сліди ... Цю особливість використовує законодавець, характеризуючи в нормі права об'єктивні ознаки поведінки, яка визнається злочинною, він вказує на ці зовнішні встановлені зміни як на той орієнтир, який необхідний судово-слідчим органам». І далі: «Про предмет кримінального правопорушення як самостійну ознаку складу кримінального правопорушення правомірно ставити питання лише там, де відбувається злочинне посягання на такі суспільні відносини, саме існування яких тісно пов'язане з наявністю відповідних матеріальних предметів».

До числа прихильників такої позиції також можна віднести багатьох вчених. У сучасній кримінально-правовій літературі така позиція не ставиться під сумнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предмет кримінального правопорушення

необхідно відрізняти від об'єкту кримінального правопорушення, а також від знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення, зазвичай, безпосередньо перебуває під загрозою знищення, пошкодження або зміни статусу. У той час як під об'єктом кримінального правопорушення, в залежності від правових шкіл, розуміють: 1) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини; 2) соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом; 3) окремих осіб або багато осіб; 4) охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага; 5) суспільні відносини, які є відповідним порядком, установленим приписами правових норм, а також соціальні блага; 6) соціальну оболонку, яка завжди є першим об'єктом, та всі інші об'єкти, які перебувають у середині цієї оболонки; 7) охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин; 8) правопорядок; 9) правовідносини, які зазнають шкоди внаслідок злочинного впливу.

Знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення це - предмети (засоби, пристрої, інші утворення), використовуючи які особа вчиняє вплив (як правило, руйнівний) на матеріальні об'єкти. Вони прямо вказані у кримінальному законі і суттєво підвищують суспільну небезпечність діяння, адже використовуються для полегшення скоєння кримінального правопорушення.

Як необхідна ознака складу кримінального правопорушення предмет кримінального правопорушення виступає лише у тому випадку, коли він безпосередньо вказаний у диспозиції норми або однозначно випливає з його змісту.

Розглядаючи конкретного предмету кримінального правопорушення, а саме статті 320 КК України «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1, с. 141], виходячи з диспозиції та конструкції якої ми бачимо, що порушення знаходить своє відображення в: 1) «порушенні встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин»; 2) «ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем».

При цьому предметом кримінального правопорушення є: 1) снотворний мак і коноплі; 2) наркотичні засоби, психотропні речовини їх аналоги; 3) прекурсори, призначені для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин.

Мак опійний або мак снотворний (Papaver somniferum L) - однорічна трав'яниста гола або розсіянощетиниста рослина родини макових, з якого отримується опіум та багато його похідних (опіатів), таких як морфій, тебаїн, кодеїн, папаверин та носкапин. Біноміальна назва перекладається як «снотворний мак», посилаючись на його наркотичні властивості. Насіння широко використовується в їжу та містить цінну олію, крім того, рослина використовується для декоративних цілей.

Рослини роду коноплі (Cannabis) - рід однолітніх лубоволокнистих рослин родини коноплевих ряду розоцвітих. За більш давніми класифікаціями коноплі відносили до шовковицевих (тутових) і кропивних.

Наркотичні засоби - речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року №770 (далі – Перелік) [7].

Психотропні речовини - речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин - заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин - речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Отже, об'єктивна сторона кримінального правопорушення проявляється у формі: 1) порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

2) порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів або відповідних прекурсорів.

Зазначені вище Правила визначені в таких поняттях:

вивезення (експорт) наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з території України - переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин з території України на територію іншої держави;

виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин - усі дії, включаючи рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин чи переробку наркотичних засобів і психотропних речовин, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержуються готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин або лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні засоби, психотропні речовини;

використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів - застосування наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин у виробництві, виготовленні, медичній практиці, при розробленні наркотичних засобів і психотропних речовин, проведенні відповідних експертиз, для науково-дослідної роботи та навчальних цілей, передбачених цим Законом;

виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин - усі дії, пов'язані із серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин, або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують;

культивування рослин, включених до Переліку - посів, вирощування рослин, що містять наркотичні речовини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Оскільки диспозиція статті 320 КК України «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1, с. 141] має банкетний характер, для правильного її застосування слід з'ясовувати, які саме правила були порушені.

Для з'ясування понятійного апарату термінів, указаних у конструкції правових норм статей 1 та 2 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [8] встановлено поняття предмету вказаного виду кримінального правопорушення, а саме: наркотичні засоби; психотропні речовини; аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин та прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин.

Виходячи із зазначеного та аналізуючи предмети вчинення кримінального правопорушення слід зупинитись окремо на такому предметі як аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин.

Так положеннями статті 2 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [8] визначено, що наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори з урахуванням доцільності їх використання у медичній практиці та залежно від ступеня їх небезпечності для здоров'я людини і застосовуваних заходів контролю за їх обігом включаються до відповідно пронумерованих списків таблиць Переліку (770-2000-п): 1) таблиця I (770-2000-п) містить наркотичні засоби, у тому числі рослини, і психотропні речовини, включені до списків № 1, № 2 та № 3, обіг яких на території України заборонено, за винятком їх обігу лише в цілях та на підставах, передбачених статтями 15, 19 і 20 цього Закону; 2) таблиця II (770-2000-п) містить наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких на території України обмежено та стосовно яких установлюються заходи контролю; 3) таблиця III (770-2000-п) містить наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено та стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю; 4) таблиця IV (770-2000-п) містить прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких на території України обмежено та стосовно яких установлюються заходи контролю.

У статті 1 указаного вище Закону зазначено, що аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин - це заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (770-2000-п), хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Аналізуючи конструкцію кваліфікованого складу кримінального правопорушення – «Ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах…» (частина 2 статті 320 КК України) [1, с. 141] для встановлення саме розмірів нестачі зазначених підконтрольних речовин необхідно звернутися до Таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188 [9], яким затверджено: 1) невеликі, великі та особливо великих розміри наркотичних засобів, що знаходяться у незаконному обігу; 2) невеликі, великі та особливо великі розміри психотропних речовин, що знаходяться у незаконному обігу; 3) великі та особливо великі розміри прекурсорів, що знаходяться у незаконному обігу.

Зазначеним нормативно-правовим актом розміри аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин, нормативно невизначені, відповідно в чинному законодавстві не існує будь якого переліку аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин.

Слід також зауважити, що відповідно пункту 22 статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [10] суб'єктам господарювання дозволяється здійснювати господарську діяльність в сфері обігу наркотиків при наявності Ліцензії лише на наступні види діяльності: 1) культивування рослин, включених до таблиці І Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України; 2) розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку.

Отже законодавець цілком виключає доцільність використання в будь якому вигляді та для будь яких цілей аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин. Згідно роз'яснення Пленуму Верховного суду України від 26 квітня 2002 року № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [11], дії суб'єкта господарювання в сфері обігу наркотиків, відбуваються на законних підставах, але з порушеннями встановлених правил.

Отже, можна дійти висновку, що аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин не можуть бути предметом кримінального правопорушення передбаченого статтею 320 КК України «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1, с. 141].

Адже законних підстав та правил обігу аналогів крім правила повної заборони їх обігу на території України, немає з огляду на ступінь їх небезпечності для життя і здоров'я людини.

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що видалення предмету кримінального правопорушення з диспозиції статті 320 КК України «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1, с. 141], як аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин дозволить чітко розмежувати поняття легального та нелегального обігу підконтрольних речовин та надасть змогу розмежувати поняття кримінальної відповідальності за будь-які незаконні дії з наркотичними засобами психотропними речовинами їх аналогами та прекурсорами та порушеннями суб'єктами господарювання встановлених правил обігу підконтрольних речовин, що відбуваються на законних підставах.

Література

1. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. К. : Юрінком Інтер, 2012. 608 с.

2. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге-К.: Атіка, 2002. 640 с.

3. Вознюк А.А., Будік І.М. Реалізація кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Науковий* вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Вип. 74. Ч. 2. Серія Право. С. 199–207. DOI: https://doi. org/10.24144/2307-3322.2022.74.68.

4. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: посібник для підрозділів Національної поліції у схемах / С. Я. Бурда; П. С. Гарасим, Е. М. Кісілюк, Т. І. Созанський. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 48 с.

5. Особливості розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (в т.ч. із використанням телекомунікаційних технологій): Науко-

во-методичні рекомендації для практичних підрозділів Національної поліції України. Х.: ХНУВС, 2021. 124 с.

6. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет кримінального правопорушення в кримінальному праві України : навч. посіб. / В.Я. Тацій. Х.: УкрЮА, 1994. 100 с.

7. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF.

8. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80.

9. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00.

10. Електронний ресурс: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19.

11. Електронний ресурс: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02.

Джумак А. В.,
заступник начальника 3-го управління
(протидії правопорушенням
на об'єктах легального обігу наркотиків) –
начальник 1-го відділу
(організаційно-методичного супроводження)
Департаменту боротьби
з наркозлочинностю
Національної поліції України

Домброван Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.81
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.7

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ – НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ – ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ

Дмитрієнко Ю. С.

У даній статті здійснено аналіз змісту тих норм Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, у яких мова ведеться про використання кримінологічної інформації при реалізації заходів виправлення та ресоціалізації засуджених, та обґрунтована необхідність підвищення рівня ефективності діяльності з означених питань.

Зокрема, встановлено, що процес виконання – відбування покарань забезпечується різноманітними видами кримінальної інформації (про особу засудженого, на підставі чого складається так звана кримінально-виконавча характеристика; про детермінанти вчинення злочинів, які сприяли формуванню та реалізації протиправної мотивації зазначених осіб; про кримінологічне середовище, у якому проходить процес відбування покарання засудженими; про віктимологічні аспекти кримінально-виконавчої діяльності тощо).

Крім цього, з'ясовано, що у кримінально-виконавчому законодавстві України (ст. 2 КВК) є низка правових прогалин і колізій, які знижують потенційні можливості кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання – відбування покарань, а тому потребують у зв'язку з цим усунення у сучасних умовах реформування сфери виконання покарань України.

Встановлено також, що значна частина норм кримінально-виконавчого законодавства України має пряме відношення до кримінологічної інформації. Саме на цей аспект взаємозв'язку вказаних відомостей та процесу виконання – відбування покарань все частіше звертають увагу учені, які займаються даною проблематикою.

З урахуванням вказаного, доведено, що кримінологічна інформація є невід'ємною і необхідною складовою (елементом) забезпечення процесу виконання – відбування покарань, але в умовах правових прогалин і колізій кримінально-виконавчого законодавства зазначений вид відомостей про особу використовується вкрай не результативно та безпредметно, що виступає однією з детермінант, які знижують ефективність кримінально-виконавчої діяльності України.

Враховуючи зазначені та інші проблеми, що стосуються предмета даної наукової статті, у ній запропоновані деякі авторські шляхи удосконалення правового механізму з питань використання вказаної інформації у ході застосування до засуджених передбачених у законі заходів виправлення та ресоціалізації (ст. 6 КВК).

Ключові слова: *кримінологічна інформація, процес виконання – відбування покарань, забезпечення, особа злочинця, детермінанти вчинення кримінальних правопорушень, віктимність, ефективність кримінально-виконавчої діяльності.*

Dmytriienko Yu. S. Criminological information is a necessary element of ensuring the execution process - the serving of punishments

This article analyzes the content of those norms of the Criminal Executive Code (CPC) of Ukraine, which deal with the use of criminological information in the implementation of measures for the correction and resocialization of convicts, and substantiates the need to increase the level of efficiency of activities on these issues.

In particular, it was established that the process of execution - the serving of punishments is provided by various types of criminal information (about the person of the convicted person, on the basis of which the so-called criminal performance characteristics are compiled; about the determinants of the commission of crimes that contributed to the formation and implementation of the illegal motivation of the specified persons; about the criminological environment, in which the process of serving the sentence of convicts takes place; about victimological aspects of criminal enforcement activities, etc.).

In addition, it was found that there are a number of legal gaps and conflicts in the criminal law enforcement legislation of Ukraine (Article 2 of the Criminal Procedure Code), which reduce the potential opportunities of criminological information in ensuring the process of execution - serving punishments, and therefore need in this connection

© Дмитрієнко Ю. С., 2024

elimination in modern conditions of reforming the sphere of execution of punishments of Ukraine.

Taking into account the mentioned and other problems related to the subject of this scientific article, it proposes some author's ways of improving the legal mechanism on the use of the specified information in the course of applying the correctional and resocialization measures provided for in the law to convicts (Article 6 of the Code of Criminal Procedure).

Key words: *criminological information, execution process - serving sentences, software, the identity of the criminal, determinants of committing criminal offenses, victimhood, effectiveness of criminal enforcement activities.*

Постановка проблеми. Одним із стратегічних завдань, які визначені в сучасних державних програмах реформування сфери виконання покарань, є удосконалення процесу виправлення та ресоціалізації засуджених з тим, щоб ці особи у подальшому вели законослухняний спосіб життєдіяльності та не вчиняли нових кримінальних правопорушень як у ході виконання-відбування покарань, так і після звільнення з органів і установ виконання покарань [1]. При цьому, якщо виходити з аналізу норм чинного КВК України, то особливим напрямом у даному сенсі має стати удосконалення тих його положень, що пов'язані з використанням у сфері виконання покарань кримінологічної інформації.

Такий висновок ґрунтується також на сучасній практиці виконання – відбування покарань, ключовою проблемою якої є низький рівень запобігання як з боку засуджених, так й інших осіб вчинення кримінальних правопорушень (ст. 1 КВК). Так, щорічно особами, які відбувають покарання, вчиняється від 200 до 400 нових суспільно небезпечних і караних діянь, а рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених постійно зростає [2, с. 8-14].

Аналогічні тенденції мають місце і серед кримінальних правопорушень, суб'єктами вчинення яких є персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [3, с. 369-81]. При цьому, звертає на себе увагу той факт, що і в першому, і в другому випадку однією з детермінант, яка сприяла вчиненню злочинів у сфері виконання покарань України, стало неналежне використання суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням можливостей кримінологічної інформації.

Отже, слід констатувати, що в наявності конкретна прикладна проблема, вирішення якої лежить також і в площині наукової діяльності.

Виходячи з цього, *метою* даної наукової статті є обґрунтування необхідності більш ефективного застосування при запобіганні кримінальним правопорушенням у процесі виконання – відбування покарань кримінологічної інформації та удосконалення у зв'язку з цим правових засад зазначеної діяльності.

Натомість, *головним завданням* цієї роботи є з'ясування соціально-правової природи кримінологічної інформації та доведення її об'єктивного взаємозв'язку з процесом виконання – відбування покарань.

Стан досліджень. Питаннями, що стосуються застосування кримінологічної інформації у процесі запобігання і протидії злочинності займаються як кримінологи, так і фахівці інших галузей права, включаючи учених кримінально-виконавчого напряму, а саме: О. М. Бандурка, А. М. Бабенко, В. Р. Батиргареєва, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. А. Мартиненко, М. С. Пузирьов, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, О. О. Шкута, П. Л. Фріс та інші.

Поряд з цим, досі на доктринальному рівні проблеми, які виникають у зв'язку із застосуванням у сфері виконання покарань кримінологічної інформації, розроблені недостатнім чином, що й обумовило актуальність, теоретичне і практичне значення даної наукової статті.

Виклад основних положень. Як показали результати вивчення норм КВК України, значна частина із них має пряме відношення до кримінологічної інформації. Саме на цей аспект взаємозв'язку вказаних відомостей та процесу виконання – відбування покарань все частіше звертають увагу учені, які займаються даною проблематикою [4, с. 55-64]. При цьому, якщо узагальнити існуючі з даного приводу теоретичні підходи, то їх сутність можна виразити таким чином:

1. Низка учених доводять у своїх працях вплив правопорядку, який складається у слідчих ізоляторах (СІЗО) та УВП, на криміногенну ситуацію в Україні та пропонують у зв'язку з цим посилити кримінологічне забезпечення процесу виконання – відбування покарань в Україні [5, с. 164-183].

2. Інші автори у змісті сучасних концептуальних засад реформування сфери виконання покарань України пропонують видозмінити роль і місце запобіжної діяльності

у контексті існуючої пенітенціарної злочинності [6, с. 14-39].

3. Ряд дослідників, крім цього, переконують, що у ході реалізації державної політики у сфері виконання покарань України в обов'язковому порядку мають враховуватись й концептуальні засади кримінологічної політики [7, с. 367-389].

4. Є й науковці, які вважають, що допоки не буде здійснюватись так звана слідча профілактика, що спрямована на виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, рівень ефективності кримінально-виконавчої діяльності буде й надалі досить низьким [8, с. 122-125].

У науковій літературі можна зустріти й інші погляди учених з означеної проблематики, але незмінними з цього приводу є доктринальні позиції щодо ролі та місця у правовому механізмі запобігання злочинності кримінологічної інформації, які узагальнив та обґрунтував у свій час А. П. Закалюк [9, с. 6-54], що використані у цій статті як базове методологічне підґрунтя.

І, хоча на науковому рівні сформульовані загальні [9] та спеціальні [10] оціночні критерії щодо визначення впливу кримінологічної інформації на організацію процесу виконання – відбування покарань, варто констатувати, що досі на практиці, включаючи нормативно-правову, цей вид відомостей тільки фрагментарно згадується у відповідних державних програмах, спрямованих на реформування сфери виконання покарань України, які прийняті з часів її незалежності [11] та у сьогоденні [12].

Більш того, всупереч усталеним у кримінології підходам, у кримінально-виконавчому законодавстві України, у тому числі при внесенні змін і доповнень, нерідко вживаються різні за змістовним навантаженням правові терміни і поняття, які невілюють та знижують у кінцевому підсумку роль і місце кримінологічної інформації у процесі виконання – відбування покарань.

Зокрема, серед системних елементів мети кримінально-виконавчого законодавства України (ч. 1 ст. 1 КВК), як, власне, і в переліку складових мети покарання (ч. ч. 2, 3 ст. 50 Кримінального кодексу (КК) вживається словосполучення «запобігання кримінальним правопорушенням, а також тортурам», яке забезпечується у тому числі відповідною кримінологічною інформацією.

Натомість, у ч. 2 ст. 1 КВК мова ведеться про «профілактику асоціальної поведінки засуджених», яка, хоча і є невід'ємною частиною кримінологічного запобігання злочинності [13, с. 22-30], але має відмінний від ч. 1 ст. 1 даного Кодексу предмет діяльності, а саме: у першому випадку – це кримінальні правопорушення, а у другому – інші правопорушення. При цьому, в останньому випадку профілактика не передбачає наявність кримінологічної інформації.

Такий законодавчий підхід свідчить про наявність у кримінально-виконавчому законодавстві України так званої правової колізії [14, с. 275-281], яка виступає однією з детермінант, що знижує ефективність кримінально-виконавчої діяльності.

Як видається, вказану проблему варто вирішити шляхом заміни у ч. 2 ст. 1 КВК слова «профілактика» на «запобігання», що дасть можливість упорядкувати за змістом, об'ємом і спрямованістю загальне та спеціальне правове явище і дозволить таким чином забезпечити процес виконання-відбування покарань відповідною кримінологічною інформацією.

У такому ж контексті мають бути удосконалені й інші норми КВК, у яких закріплені відповідні кримінологічні норми. Так, у ч. 1 ст. 103 та ч. 1 ст. 104 зазначеного Кодексу законодавець вжив термін «попередження», який хоча і є синонімом щодо терміну «запобігання», але є менш об'ємним за змістом від останнього [15, с. 320-321], що звужує потенційні можливості органів і УВП щодо недопущення нових злочинів як з боку засуджених так і персоналу ДКВС України.

Знову ж таки, як і при профілактиці, у ході попередження здійснюються заходи щодо недопущення адміністративних та дисциплінарних, але не кримінальних, правопорушень, а тому і в цій ситуації використання кримінологічної інформації у даному виді діяльності звужується та зводиться до формалізму.

Та, попри все, найбільше питань з цього приводу, як показує практика, виникає при реалізації визначених у законі заходів виправлення та ресоціалізації (ст. 6 КВК). При цьому варто зазначити, що вказані заходи, як це витікає зі змісту ч. 4 ст. 6 даного Кодексу, застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру і ступеня суспільної небезпеки, а також мотивів вчинення кримінального правопорушення поведінки засудженого під час відбування покарань. Поряд з цим, в нормах Особливої частини КВК (ст. ст. 95-98) ще й вживається словосполучення «кримінологічна характеристика», тобто знову мову можна вести про правову прогалину та безсистемність положень Загальної і Особливої частини кримінально-виконавчого права [16, с. 35-57].

З метою їх усунення та з урахуванням законів формальної логіки, цілком обґрунтованим було б доповнення ч. 4 ст. 6 КВК у кінці речення словосполученням «та іншої кримінологічно значущої інформації».

Такий законодавчий підхід, крім цього, об'єднає (систематизує) й ті положення Загальної частини КВК, які стосуються кримінологічної інформації, а саме:

а) мету кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 1) та змістовну спрямованість засобів виправлення та ресоціалізації (ч. 3 ст. 6);

б) гармонізує поміж собою такі принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як: законність, справедливість, диференціація та індивідуалізація виконання покарань і поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5), при цьому змістовну основу у ході їх реалізації на практиці складає кримінологічна інформація про особу засудженого;

в) дасть можливість запобігти дискримінації засуджених за різними ознаками, включаючи кримінологічного характеру (ч. 5 ст. 7);

г) дозволить системно здійснювати й інші заходи, які пов'язані із забезпеченням процесу виконання – відбування покарань (наприклад, реалізовувати належним чином обов'язок адміністрації органів та УВП щодо забезпечення права засуджених на особисту безпеку (ст. 10) та визначення для них тих чи інших рівнів безпеки у виправних колоніях (ст. 18); ін.).

Додатковим аргументом щодо видозміни норм чинного кримінально-виконавчого законодавства України в означеному напрямі (доповнення словосполученням «кримінологічна інформація») виступають й положення відповідних підзаконних та відомчих нормативно-правових актів з даної проблематики, що, хоча й регулюють сферу виконання покарань, але суперечать положенням ч. 2 ст. 19 та п. 14 Конституції України, у яких зазначено, що організація і діяльність органів і УВП визначається виключно законом.

Зокрема, мова ведеться про такі із них, як:

1) Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП), що затверджені Міністерством юстиції України, а не суб'єктом законодавчої діяльності (наприклад, Кабінетом Міністрів України) [17];

2) Положення про центральну та міжрегіональну комісію з питань розподілу засуджених [18];

3) Інструкції щодо здійснення профілактичного обліку засуджених у кримінально-виконавчих установах; ін.

Об'єднуючим змістовним елементом кожного із зазначених та інших відомчих нормативно-правових джерел є те, що вони, по-перше, не відносяться до джерел кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 2 КВК), а, по-друге, ці правові акти ґрунтуються на положеннях кримінологічної інформації про особу засудженого, що важливо з огляду вирішення завдань кримінально-виконавчої діяльності (ч. 2 ст. 1 вказаного Кодексу).

Висновок. Отже, виходячи з результатів проведеного аналізу нормативно-правових актів, які регулюють сферу виконання покарань України, варто констатувати, що кримінологічна інформація є невід'ємною і необхідною складовою (елементом) забезпечення процесу виконання – відбування покарань, але в умовах правових прогалин і колізій кримінально-виконавчого законодавства зазначений вид відомостей про особу використовується вкрай не результативно та безпредметно, що виступає однією з детермінант, які знижують ефективність кримінально-виконавчої діяльності України.

Враховуючи зазначене, у сучасних умовах реформування сфери виконання покарань України, варто на всіх рівнях її забезпечення (нормативно-правовому, доктринальному, організаційно-управлінському тощо) у процесі виконання – відбування покарань більш активно і цілеспрямовано використовувати кримінально значущу інформацію.

Література

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

2. Колб О. Г., Копотун І. М., Джужа О. М., Пасічник Д. С. Запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах в Україні. *Znanstvend Misel: Global Science Center LP*, 2020. № 47-2(47). С. 8–14.

3. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія. Вид. 3-є, доповн. і випр. / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. В. Топчія. Луцьк: вид-во «Терен», 2023. 418 с.

4. Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Сучасна політика у сфері виконання покарань України: зміст та особливості. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 55–64.

5. Батиргареєва В. С., Бабенко А. М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України*. 2020. № 2. С. 164–183.

6. Бараш Є. Ю. Концептуальні засади реформування Державної кримінально-виконавчої служби України та пробації. *Право України*. 2019. № 7. С. 14–39.

7. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.

8. Ковальчук В. С. Кримінально-процесуальні засади діяльності прокурорів щодо запобігання злочинності в установах виконання покарань України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 2. С. 122–125.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.

10. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ: НАВС, 2013. 620 с.

11. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанов Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 № 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

12. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвалена розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. *URL:https://zakon.rada.gov.ua*.

13. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

14. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

15. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

16. Поняття та зміст прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві України та шляхи їх подолання: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Одеса: Вид дім «Гельветика», 2021. 336 с.

17. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

18. Положення про центральну та міжрегіональну комісію з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання: затв. наказом Міністерства юстиції України від 13.03.2020 № 932/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

Дмитрієнко Ю. С.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.346.2(045)(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.8

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДІЯНЬ, СПРЯМОВАНИХ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Меркулова В. О., Конопельський В. Я.

Серед кримінальних правопорушень, вчинених з необережності, значне місце посідають суспільно небезпечні діяння, що спрямовані проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Інтенсивність, з якою виникають нові види транспортних засобів, а отже нові джерела підвищенної потенційної небезпеки, впливає на виникнення нових видів відповідних діянь, підвищює небезпечність окремих обставин, що обумовлюють настання тяжких та особливо тяжких наслідків. Сучастні статистичні показники стану, динаміки, інтенсивності вчинення цих діянь підтверджують реальну та потенційну суттєву загрозу безпеці громадян та різним сферам життєдіяльності суспільства.

Особлива небезпечність поведінки осіб, які грубо та свідомо порушують вимоги правил безпеки руху та експлуатації транспорту, спричиняють тяжкі тілесні ушкодження, загибель декількох осіб, завжди посилювала увагу наукової спільноти до справедливості кримінального судочинства, до реально застосованого судом покарання за вчинене. Закономірно поставало питання щодо дієвості заходів кримінально-правової охорони зазначеної сфери життєдіяльності суспільства.

Відповідно на подальше реформування кримінального законодавства мають впливати результати теоретичного аналізу проблем, що стосуються: чіткості та дієвості дотримання співвідношення тяжкості вчиненого діяння та суворості санкції (видів та термінів покарання); змісту елементів суб'єктивної сторони діянь (форми вини), які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту, за умови спричинення тяжких та особливо тяжких наслідків; впливу обставин вчинення діяння, особистісних якостей винної особи на визначення форм та підвидів вини, з якою спричиняються наслідки (в першу чергу тяжкі та особливо тяжкі); чинників, які мають впливати на особливості кримінальної відповідальності за спричинення однакових наслідків, але з різними підвидами такої форми вини як необережність тощо.

Наше дослідження доводить той факт, що особливе значення для суспільства безпечності транспортної системи України накладає на науковців та законодавця специфічні вимоги щодо пошуку справедливого та дієвого співвідношення між тяжкістю вчиненого діяння та суворістю кримінальної відповідальності та покарання. Особливого значення набуває врахування принципових системно-правових взаємоузгоджень між різними галузями права (що посилюється з введенням інституту кримінального проступку), між положеннями Загальної та Особливої частини кримінального законодавства (в частині виду та розміру покарання), між ознаками диспозиції та санкції загальних та спеціальних кримінально-правових норм (тим більш в частині настання однакових суспільно небезпечних наслідків).

На тлі сталого реформування кримінального законодавства в напрямку посилення суворості санкцій за діяння вчинені у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, належна увага має приділятися змісту окремих елементів (інтелектуального та вольового моменту) підвидів форм вини (непрямого умислу, кримінаально-протиправній самовпевненості, кримінально-протиправній недбалості), в яких відтворюється специфічність та ступінь усвідомлення винною особою суспільної небезпечності вчиненого, ставлення до можливостей настання наслідків (особливо тяжких).

Соціально-правові чинники, які зумовили виникнення нової кримінально-правової норми – ст. 286-1 КК, є підставою для сприйняття діяння, передбаченого цією нормою, як більш тяжкого (за усіма обставинами та видами наслідків) порівняно із ст. 286 КК. Такий підхід робить не сприйнятним урівняння санкцій цих норм за спричинення тяжких тілесних ушкоджень та смерті потерпілої особи.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення проти безпеки руху, тяжкість діяння, елементи суб'єктивної сторони, види необережності, суворість санкції.*

© Меркулова В. О., Конопельський В. Я., 2024

Merkulova V. O., Konopelsky V. Ya. The subjective side of acts directed against road traffic safety and the operation of transport and the punishment for their commission: peculiarities of the ratio

Among the criminal offenses committed due to carelessness, a significant place is occupied by socially dangerous acts directed against traffic safety and operation of transport. The intensity with which new types of vehicles appear, and therefore new sources of increased potential danger, affects the emergence of new types of relevant actions, increases the dangerousness of certain circumstances that cause the occurrence of serious and especially serious consequences. Current statistical indicators of the state, dynamics, and intensity of the commission of these acts confirm the real and potential significant threat to the safety of citizens and various spheres of society's life.

The particular dangerousness of the behavior of persons who grossly and deliberately violate the requirements of traffic safety rules and the operation of transport, causing serious bodily injuries, the death of several people, has always increased the attention of the scientific community to the justice of criminal proceedings, to the punishment actually applied by the court for the crime committed. The question of the effectiveness of measures of criminal law protection of the specified sphere of life activity of society naturally arose.

Accordingly, the further reformation of criminal legislation should be influenced by the results of a theoretical analysis of problems related to: the clarity and effectiveness of observing the ratio of the severity of the committed act and the severity of the sanction (types and terms of punishment); the content of the elements of the subjective side of actions (forms of guilt) that encroach on the safety of traffic and operation of transport, provided that serious and especially serious consequences are caused; the influence of the circumstances of the act, the personal qualities of the guilty person on the determination of the forms and subtypes of guilt, with which the consequences are caused (primarily severe and especially severe); factors that should affect the specifics of criminal liability for causing the same consequences, but with different subspecies of such forms of guilt as negligence, etc.

Our study proves the fact that the safety of the transportation system of Ukraine is of particular importance to society, and imposes specific requirements on scientists and legislators to find a fair and effective balance between the severity of the committed act and the severity of criminal liability and punishment. Of particular importance is the consideration of the principled systemic-legal interrelationships between different branches of law (which is strengthened with the introduction of the institution of criminal misdemeanor), between the provisions of the General and Special parts of criminal legislation (in terms of the type and amount of punishment), between the features of the disposition and sanction of general and special criminal legal norms (especially in terms of the occurrence of the same socially dangerous consequences).

Against the background of constant reformation of criminal legislation in the direction of increasing the severity of sanctions for actions committed in the field of traffic safety and operation of transport, due attention should be paid to the content of individual elements (intellectual and volitional moment) of subtypes of forms of guilt (indirect intent, criminal and illegal self-confidence, criminal and illegal negligence), in which the specificity and degree of awareness by the guilty person of the social danger of the committed act, the attitude towards the possibility of consequences (especially severe ones) are reproduced.

Social and legal factors that led to the emergence of a new criminal law norm - Art. 286-1 of the Criminal Code, is the basis for perceiving the act provided for by this norm as more serious (in all circumstances and types of consequences) compared to Art. 286 of the Criminal Code. This approach makes it unacceptable to equalize the sanctions of these norms for causing serious bodily injury and death of the victim.

***Key words**: criminal offenses against traffic safety, severity of the act, elements of the subjective side, types of carelessness, the severity of the sanction.*

Постановка проблеми та її актуальність. Серед кримінальних правопорушень, вчинених з необережності, значне місце посідають суспільно небезпечні діяння, що спрямовані проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Інтенсивність, з якою виникають нові види транспортних засобів, а отже нові джерела підвищенної потенційної небезпеки, впливає на виникнення нових видів відповідних діянь, підвищює небезпечність окремих обставин, що обумовлюють настання тяжких та особливо тяжких наслідків. Сучастні статистичні показники стану, динаміки, інтенсивності вчинення цих діянь підтверджують реальну та потенційну суттєву загрозу безпеці громадян та різним сферам життєдіяльності суспільства. Комплексний характер спричиненої цими видами кримінальних правопорушень шкоди свідчить про те, що тяжкі та особливо тяжкі наслідки можуть полягати у фізичній шкоді життю та здоров'ю громадян, у величезних матеріальних збитках, дезорганізації транспортної системи (або ж її складових), небезпечних екологічних наслідках тощо. Загальновизнаним є твердження, що в нашій державі рівень смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним з найвищих у Європі, а рівень організації

безпеки дорожнього руху, навпаки, залишається вкрай низьким [6, с. 119; 10, с. 168]. В спеціальних дослідженнях останніх п'яти років надається узагальнена статистика щодо наслідків вчинення дорожньо транспортних пригод. Йдеться про те, що щороку гине від 3 до 4 тис. осіб різного віку; приблизно 32 тис. одержують травми різного ступеня тяжкості; понад 40% загиблих – це пішоходи та велосипедисти [10, с. 169].

Особлива небезпечність поведінки осіб, які грубо та свідомо порушують вимоги правил безпеки руху та експлуатації транспорту, спричиняють тяжкі тілесні ушкодження, загибель декількох осіб, завжди посилювала увагу суспільства, а отже і наукової спільноти до справедливості кримінального судочинства, до реально застосованого судом покарання за вчинене. Закономірно поставало питання щодо дієвості заходів кримінально-правової охорони зазначеної сфери життєдіяльності суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та законодаевства щодо регулювання сфери безпеки руху та експлуатації транспорту, дієвості її кримінально-правового захисту завжди привертали увагу науковців і були предметом дослідження богатьох видатних вітчизняних вчених. Кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти в різні історичні періоди розглядалися в працях А.М. Бабенко, І.Г. Богатирьова, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, В.І. Осадчого, В.Я. Тація, М.І. Ховранюка тощо. Проте в даному випадку, зважаючи на предмет нашого дослідження, особлива увага приділятиметься останнім спеціальним публікаціям з проблем караності заазначених видів діянь. Зокрема, С.В. Бабаніна, з питань кримінальної відповідальності за порушення чинних на транспорті правил; О.В. Микитчика щодо особливостей кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння; В.А. Мисливого щодо особливого впливу особистісних якостей винної особи та об'єктивних обставин на наслідки вчиненого діяння, а відповідно і на оцінку тяжкості вчиненого; О.Ю. Тарасенко, присвяченій негативним тенденціям правозастосовної практики, низькій ефективності кримінально-правового захисту сфери безпеки руху та експлуатації транспорту; А.С. Тунтули щодо особливостей правової кваліфікації дорожньо транспортних пригод, в наслідок яких настали особливо тяжкі наслідки; О.М. Шармара з проблем законодавчих ініціатив щодо посилення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки допрожнього руху та експлуатації транспорту та ін.

Відповідно, комплексний підхід та узагальнення сучасних доктринальних положень щодо дієвості кримінально-правового захисту сфери безпеки руху та експлуатації транспорту, а отже визначення доволі складних питань, які мають вплинути на подальше реформування кримінального законодавства, обумовлюють необхідність, як на наш погляд, *теоретичного аналізу проблем*, що стосуються: чіткості та дієвості дотримання співвідношення тяжкості вчиненого діяння та суворості санкції (видів та термінів покарання); змісту елементів суб'єктивної сторони діянь (форми вини), які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту, за умови спричинення тяжких та особливо тяжких наслідків; впливу обставин вчинення діяння, особистісних якостей винної особи на визначення форм та підвидів вини, з якою спричиняються наслідки (в першу чергу тяжкі та особливо тяжкі); чинників, які мають впливати на особливості кримінальної відповідальності за спричинення однакових наслідків, але з різними підвидами такої форми вини як необережність тощо. В більшій мірі на увагу заслуговують проблемні аспекти особливостей змісту інтелектуальної та вольової ознаки суб'єктивної сторони, змісту та структури санкції кримінально-правових норм, передбачених ст. 286 КК (визначає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортним засобом), ст. 286-1 КК (передбачає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортним засобом у стані сп'яніння).

Метою цієї статті є на підставі дослідження особливостей змісту та сутності складових елементів суб'єктивної сторони діянь, які спрямовані проти безпеки руху та експлуатації транспорту, їхнього співвідношення із видом і розміром покарання, визначитися із доцільними тенденціями подальшого удосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Проблема чіткості дотримання тяжкості вчиненого діяння та суворості санкції (видів та термінів покарання) доволі часто обумовлювала подальше удосконалення кримінального законодавства. Не є виключенням напрямки реформування кримінально-правових заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням в сфері безпеки

руху та експлуатації транспорту. Завжди постояло питання про дієвість кримінально-правових заходів: як досягти превентивного результату, коли особа буде усвідомлювати усю реальність суспільної небезпечості вчиненого, а призначене та відбуте покарання сприятиме виправленню та ресоціалізації винної особи. Саме активізація цього напрямку дослідження, ще за часів дії попередньої редакції розглядуваних кримінально-правових норм, у підсумку позначилася на наступних змінах в кримінальному законодавстві та призвела до суттєвого перегляду питання щодо оцінки тяжкості діяння, що полягає у порушенні правил дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Питання справедливості покарання досліджувалося безпосередньо на тлі узагальненого аналізу судової практики, її сталих проблем та тенденцій. Так, зокрема, О.Ю. Тарасенко, здійснюючи аналіз призначення покарання за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами у 2017-2018 роках (за попередньої редакції норми), дійшла доволі цікавих висновків. Найчисельнішим із призначених покарань за вчинення діяння без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 286 КК) є штраф, що становив 62,5% від усього обсягу досліджених вироків. При цьому у 54% випадків його розмір не перевищував мінімально встановлений неоподатковуваний мінімум доходів громадян – 200 НМДГ (3400 грн.) І лише у 6,4% вироках штраф дорівнював максимального розміру (500 НМДГ – 8500 грн). Арешт було застосовано лише у 1% вироків. У 36,5% вироках йдеться про застосування найсуворішого за попередньою редакцією санкції покарання – обмеження волі (в третині випадків – терміном на один рік). Проте у всіх 100% призначення цього покарання приймалося рішення про звільнення засудженої особи від покарання з випробуваанням (ст.ст. 75-78 КК). І лише стосовно 39,5% засуджених осіб, застосовувалося додаткове покарання – позбавлення права керувати транспортними засобами. Тож вчена дійшла справедливого висновку, що в переважній більшості призначається покарання у вигляді штрафу (переважно у мінімальному обсязі); виправні роботи практично не застосовуються; існують суттєві проблеми в реалізації арешту; найсуворішим заходом реагування на діяння, передбачене ч. 1 ст. 286 КК є умовне звільнення від відбування покарання з випробуванням, що на думку автора, взагалі може позбавити сензу сам факт призначення покарання; не застосування у більшості випадків додаткового покарання суттєво знижувало дієвість кримінально-правового захисту життя та здоров'я людей [7, с. 313-317].

Окрім вище зазначеного, слід додати, що за даними інших спеціальних досліджень судової практики того ж періоду щодо 42,3% осіб, чиї кримінальні провадження за ст. 286 КК розглядалися судами, справи було закрито. З них, стосовно 27,7% - у зв'язку із примиренням винного з потерпілим [10, с. 172].

Наведена статистика є яскравим підтвердженням доволі гуманного ставлення суду до осіб, які під час ДТП спричинили потерпілій особі тілесні ушкодження середньої тяжкості. Така особливість правозастосовної практики завжди накладалася на суттєві негативні тенденції в стані та динаміці кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Тож об'єкттивним є те, що в останні п'ять років актуальності набуло питання щодо визначення реальної тяжкості діяння, передбаченого ст. 286 КК, що логічно призвело до подальшого удосконалення характеру та розміру санкції даної кримінально-правової норми. У 2018 році (відповідно до Закону № 2617-VIII від 22.11.2018 р.) санкція ч. 1 ст. 286 КК була змінена і передбачала можливості призначення покарання у вигляді штрафу від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправні роботи на строк до двох років, арешт до шести місяців, обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років. Отже за тяжкістю дане діяння розглядається на сьогодні як злочин невеликої тяжкості (попердньо, зважаючи на санкцію, діяння мало б характеризуватися як проступок). Отже справедливою є тенденція посилення суворості відповідальності (покарання), звіжаючи на особливе значення кримінально-правового захисту життя та здоров'я пересічних громадян, які опинилися у сфері дорожнього руху.

Невід'ємною складовою напрямку реформування інституту караності за діяння, вчинені у сфері безпеки руху, є суттєві зміни у підходах законодавця щодо оцінки ступеня небезпечності відповідних діянь, вчинених в стані сп'яніння. Це стало результатом сталого характеру наукової дискусії та обговорення питання доцільних меж та суворості покарання за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які свідомо доводять себе до такого стану. Відповідно до Закону № 1231–IX від 16.02.2021 Кримінальний кодекс було доповнено статтею 286-1 КК, що визначала підстави відповідальності за порушення

правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння [3, с. 184]. Проте, на думку окремих вчених, законодавчі нововведення, на тлі співвідношення із санкціями ст. 286 КК та чинників, які обумовили виникнення даної норми, - не позбавлені протиріч. Логічна зумовленість більш суворого ставлення до спричинення тяжких тілесних ушкоджень, якщо винна особа перебувала у стані сп'яніння, викликає здивування щодо однакового терміну позбавлення волі, передбаченого у ч. 2 ст. 286 КК та ч. 2 ст. 286-1 КК (від трьох до восьми років позбавлення волі). Тож маємо погодитися із думкою О.В. Микитчика, що навіть за умови реалізації певних обмежувальних заходів щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у стані сп'яніння, передбачених Загальною частиною КК (заборона застосування звільнення від відбування покарання із випробуванням, умовно-дострокого звільнення, заміни невідбутої чаастини покарання на більш м'яке тощо), санкція за вчинення такого діяння має бути більш суворою. Вчений пропонує збільшими мінімальну межу позбавлення волі до п'яти років [4, с. 22].

До того ж, на сторінках спеціальних публікацій аналізуються проблеми та правові наслідки криміналізації керування транспортними засобами у стані сп'яніння (ст. 286-1 КК) з точки зору співвідношення із окремими адміністративно-правовими деліктами. Так А.В. Філіппов здійснює аналіз цього питання на підставі системно-порівняльного аналізу кримінального та адміністративного законодавтва. Стверджуючи про доволі дискусійний характер посилення свого часу адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння та внесення відповідних змін у законодавство, автор вбачає, що факт криміналізації створює потенційно більше кримінально-правових проблем, ніж створює підстави для вирішення чинних. У якості однієї з проблем розглядається відсутність системного підходу та співвідношення інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності. Автор доводить, що відтепер водіям, які перебувають у стані сп'яніння, більш вигідним є не підкоритися вимозі працівника поліції про зупинку транспортного заасобу або залишити місце дорожньо-транспортної пригоди, навіть кидати транспорнтний засіб (а отже піддатися адміністративній відповідальності за ст.ст. 122-2, 122-4 КпАП, з метою уникнення кримінальної відповідальності за керування в стані сп'яніння (ст. 286-1 К) [9, с. 163, 165].

Зазначене свідчить, що питання подальшого удосконалення кримінального законодавства у розглядуваній нами сфері не втрачає актуальності до сьогодні. Цікавими є тенденції обговорення подальших законодавчих змін, яких потребують кримінально-правові норми, що мають убезпечувати сферу дорожнього руху та експлуатації транспорту. Здебільшого це відтворюється у сприйнятті змісту та сутності декількох законопроектів, зареєстрованих у 2021 році у Верховній Раді України, щодо внесення подальших змін до ст.ст. 286, 286-1 КК в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення діянь, передбачених даними нормами. На увагу заслуговують висновки, яких дійшов О.М. Шармар, аналізуючі законодавчі перспективи стосовно санкцій кожної частини ст. 286 КК та внесення змін у санкції ст. 286-1 КК. На тлі позитивного сприйняття посилення суворості санкції ч. 2 ст. 286 КК (з визначенням терміну позбавлення волі від п'яти до восьми років, з позбавленнм права керувати транспортними засобами на строк від трьох до п'ти років) та ч. 3 ст. 286 КК (зміна стосувалася як мінімального так і максимального терміну позбавлення волі - пропонувалось позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років тощо), - автор в цілому негативно оцінює запропоновану новелу щодо закріплення в ст.ст. 286 та 286-1 КК більш суворого покарання за позбавлення життя людини в населеному пункті (шляхом введення додаткової кваліфікуючої ознаки) як таку, що не відповідає конституційним принципам рівності та найвищої соціальної цінност, яку становлять життя та здоров'я будь-якої людини. Справедливо звертається увага на неузгодженість положень Загальної та Особливої частини КК (щодо ст. 55 КК в частині визначення максимального терміну додаткового покарання), санкцій загальних (ст.ст. 119, 128 КК), та спеціальних норм (ст.ст. 286 та 286-1 КК), які закріплюють кримінально-правову охорону життя та здоров'я людини [11, с. 379].

Відштовхуючись від зазначених вище проблем законодавчого регулювання сфери безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, в подальшому нашому дослідженні пропонуємо більш конкретно зупинитися на тих питаннях, які обумовлені особливостями суб'єктивної сторони діяння, загалом, особливостями змісту ознак підвидів умисної форми вини та необережності. Йдеться про особливості результатів співставлення виду та розміру покарання, які передбачі за вчиненн діянь з однією формою вини та тотожніми наслідками. Це насамперед стосується проблеми

співвідношення санкцій в ст.ст. 119, 128 КК та ст.ст. 286, 286-1 КК. В спеціальних дослідженнях доволі часто аналіз дієвості санкцій кримінально-правових норм щодо настання середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких наслідків під час порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспорту (спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тяжких тілесних ушкоджень, настання смерті однієї чи декількох осіб) здійснюється на тлі співвідношення санкцій ст. 286, 286-1, 287, 288 КК із санкціями ст. 119, 128 КК.

Загальновизнаною є наукова позиція, відповідно до якої пропонується розглядати ст. 119 КК «Вбивство через необережність» та ст. 128 КК «Необережне тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження» у якості загальних по відношенню до спеціальних кримінально-правових норм, що визначають підстави кримінальної відповідальності за посягання на безпеку руху та експлуатацію транспорту. Стверджується, що суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 286 КК, може мати як необережну, так і змішану форми вини, на відміну від діянь, передбачених ст. 119, 128 КК, які мають лише необережну форму вини [2, с. 124].

В доктрині права звертається увага на суттєві розбіжності у санкціях між цими нормами, а отже щодо визначення ступеню тяжкості діяння. О.М. Шармар зауважує про те, що незрозумілими є принципи пеналізації, які обумовлюють той факт, що за діяння, які мають однакові наслідки, передбачені різні види та терміни покарання. Так за спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості у загальних нормах санкція більш сувора - передбачено покрання у виді позбавлення волі до двох років (ст. 128 КК). Тоді як порівняння ст. 128 із ч. 2 ст. 286 КК свідчить про протилежне. Суперечність між санкціями ст. 128 КК та ч. 2 ст. 286 КК виявляється у тому, що визначається різний розмір покарання за спричинення тяжких тілесних ушкоджень: перша санкція менш сувора (до двох років позбавлення волі), друга набагато є суворішою (від п'яти до восьми років позбавлення волі). Що позглядається як приклад неузгодженності законодавчих положень в чинному кримінальному законодавстві [11, с. 384].

Як на наш погляд, законодавча проблема дійсно існує, але зовсім протилежного змісту та сутності. Вихідною позицією має стати оцінка наслідків, які настають в результаті порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспорту, як більш тяжкі. Пояснення цього має грунтуватися на розбіжностіх змісту елементів підвиду необережності. Порівняння змісту елементів суб'єктивної сторони діянь, передбачених ст.ст. 119, 128, 286 КК доводить, що всі вони вчиняються з необережною формою вини. Проте зміст елементів підвиду необережності, в яких виявляється специфічність інтелектуальної та вольової ознаки зазначених діянь, є різним. В ст.ст. 119, 128 КК - переважно має місце кримінально-правова недбалість, коли «особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла передбачити» [3, с. 17] за загальними правилами уважності, дотримання правил співжиття, професійними обов'язками тощо. У разі ж вчинення діяння, передбаченого ст. 286 КК, має місце підвид необережності - кримінально-протиправна самовпевненість, коли «особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковважно розраховувала на їх відверрнення» [3, с. 17]. Де головне значення, як чинник розмежування між цими підвидами необережності, є факт усвідомлення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, яке полягає у суттєвих, грубих порушеннях правил дорожнього руху та експлуатації транспорту, а отже свідоме створення потенційної небезпеки та загрози для життя та здоров'я людей. Такий підхід логічно вимагає і більш суворих санкцій, навіть за наявності наслідків однакової тяжкості.

Наступним, не менш важливим питанням є специфічність змісту елементів суб'єктивної сторони діянь (форми вини), які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту за умови спричинення тяжких та особливо тяжких наслідків, відповідно визначення тяжкості діяння та справедливої санкції. Як вже йшлося, зазвичай діяння вчинені у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту відносять до необережних, зважаючи на зміст та сутність елементів форми вини. Інтелектуальні та вольові ознаки вини свідчать про наявність кримінально-протиправної самовпевненності особи (вид необережності), яка абстрактно передбачала можливість настання негативних наслідків значного перевищення швидкості, вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, проте сподівалася на те, що зможе попередити ці наслідки. Але коли постає питання про розмір (тяжкість) заподіяної шкоди, кількість людських жертв, тлумачення цієї проблеми ускладнюється.

Той факт, що за даними спеціальних досліджень в більше ніж половині випадків злочинних дій, передбачих ст. 286 КК, ідеться про смерть

потерпілих [10, с. 172], досить часто декількох осіб, не може не хвилювати суспільство. Згадаємо випадок дорожньо-транспортної пригоди, що стався у м. Харкові 18.10. 2017 р. о 20:45, коли в наслідок порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспорту (значне перевищення швидкості, зіткнення двох автомобілів, перебування винної особи у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння тощо) загинуло шість осіб та п'ять отримали тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, - який справедливо обумовив жваве наукове обговорення особливостей суб'єктивної сторони (зокрема, форми вини) подібного діяння.

Ще на початку століття в наукових дослідженнях пропонувалася доктрина суб'єктивно-об'єктивного ставлення до діяння та його наслідків у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту. В.А. Мисливий доводив, що суб'єктивне ставлення не в повній мірі відповідає засадам кримінального права, підкреслюючи значення і об'єктивних обставин [5, с. 5]. Інші вчені (В.В. Хелік) під час визначення особливостей сутнісних ознак елементів (складових) формули вини особи, яка керує транспортним засобом, справедливо підкреслюється суб'єктивний особистісний чинник, в якому відтворюється той факт, що ця особа свідомо порушує правила дорожнього руху або експлуатації транспорту, навмисно створюючі небезпечну ситуацію на дорозі, незалежно від технічного та природного стану дороги [10, с. 169].

Доволі сувору (крайню) позицію в цьому питанні займає А.С. Тутула, який, аналізуючі наведений вище випадок дорожньо транспортної пригоди, небезпідставно пропонує перекваліфікувати діяння з ч. 3 ст. 286 КК на умисне вбивство двох і більше осіб, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 1, 5 ч. 2 ст. 115 КК). Доводиться факт вчинення діяння за наявності непрямого умислу. У якості чинників, які мають довести неправильність та недоцільність кваліфікації діяння як необережного, визначено: данний випадок свідчить про те, що у правопорушниці не було реального розрахунку на реальні обставини, які могли б попередити настання таких особливо тяжких наслідків; винна особа не бажала настання смерті декількох осіб, проте порушуючи суттєво правила дорожнього руху (швидкість в межах міста понад 100 км; вживання алкоголю та наркотиків) свідомо допускала можливість їх настання [8, с. 269].

Проте, на тлі превалюючої в доктрині права тенденції щодо посилення суворості кримінальної відповідальності за діяння, спрямовані проти безпеки руху та експлуатації транспорту, існують і зовсім протилежні точки зору, де в основу оцінки тяжкості діяння покладено не його наслідки, а той факт, що це діяння є необережним. Так С.В. Бабанін у дисертаціному дослідженні з проблем кримінальної відповідальності за порушення чинних на транспорті правил стверджує, що «віднесення необережних злочинів (навіть таких, що спричинили тяжкі суспільно небезпечні наслідки) до особливо тяжких є досить спірним, оскільки моральні та психологічні якості переважної більшості осіб, що вчиняють нееобережні злочини, дозволяють застосовувати до них менш суворі кримінальні покарання, ніж до осіб, винних в умисному заподіянні шкоди» [1, с. 12].

Тож підсумовуючи розгляд цього доволі дискусійного питання маємо зауважити наступне. Безумовно, під час кваліфікації діянь, які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту, слід враховувати багато чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру, вплив різних обставин, які безпосередньо (або ж опосередковано) впливають на тяжкість наслідків. Проте у тих випадках, коли настають особливо тяжкі наслідки (смерть та поранення різного ступеня декількох осіб) особливого значення набуває зміст ознак кримінально-протиправної самовпевненності (підвид необережної форми вини) та критерії розмежування цих ознак із змістом інтелектуального та вольового елементу непрямого умислу (підвид умисної форми вини). Ці критерії мають відтворити особливості психічного стану винної особи, дії якої призвели до таких наслідків.

В першу чергу, зміст інтелектуального моменту. Теорія кримінального права та кримінальне законодавство, виходячі із специфічності інтелектуальної ознаки необережності, відкидає взагалі значення конкретного психологічного ставлення особи до ступеня суспільної небезпечності вчиненого (в даному випадку – до ступеня порушння правил дорожнього руху). Проте це має особливе значення. А саме, ступінь усвідомлення та передбачення особою, яка добровільно та свідомо сідає за кермо автомобіля після значного зловживання алкоголем, наркотиками, психотропними речовинами, іншими засобами, значно перевищує в межах міста швидкість руху транспорту, - можливість настання жахливих, особливо тяжких наслідків.

Щодо оцінки вольового моменту кримінально-протиправної самовпевненності, який полягає у тому, що винна особа допускає можливість настання певних наслідків, проте разраховує

на їх відвернення. Отже набуває актуальності ступінь реальності та можливості того, що ці профілактичні обставини спрацюють, попередять наслідки, відвернуть їх настання. Головне в цьому те, що за наявності зазначених грубих порушень правил дорожнього руху, ці обставини (майстерність в керуванні автомобілем, вчасне гальмування, безнаслідкове уникнення наїзду на пішоходів тощо) не спрацьовують. І це підтверджено баготьма статистичними та соціологічними дослідженнями. І цей факт мав охоплювати інтелектуалтний момент психічного ставлення винної особи до вчиненого діяння.

Згадаємо особливості інтелектуального та вольового моменту непрямого умислу: винна особа усвідомлює сусупільно небезпечний характер свого діяння (інтелектуальний момент), педебачає його суспільно небезпечні наслідки (абстрактна можливість), не бажає, але свідомо припускає їх настання (вольвовий момент) [3, с. 17]. Зважаючи на вище зазначене, маємо підкреслити, що межа між інтелектуальною та вольовою ознакою непрямого умислу та кримінально-протиправної самовпевненності є доволі крихкою і цілком залежить від характеру усвідомлення суспільної небезпечності вчиненого та можливостей реального настання особливо небезпечних наслідків.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, маємо підкреслити наступне. Особливе значення для суспільства безпечності транспортної системи України накладає на науковців та законодавця специфічні вимоги щодо пошуку справедливого та дієвого співвідношення між тяжкістю вчиненого діяння та суворістю кримінальної відповідальності та покарання. Особливого значення набуває врахування принципових системно-правових взаємоузгоджень між різними галузями права (що посилюється з введенням інституту кримінального проступку), між положеннями Загальної та Особливої частини кримінального законодавства (в частині виду та розміру покарання), між ознаками диспозиції та санкції загальних та спеціальних кримінально-правових норм (тим більш в частині настання однакових суспільно небезпечних наслідків).

На тлі сталого реформування кримінального законодавства в напрямку посилення суворості санкцій за діяння вчинені у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, належна увага має приділятися змісту окремих елементів (інтелектуального та вольового моменту) підвидів форм вини (непрямого умислу, кримінаально-протиправній самовпевненості, кримінально-протиправній недбалості), в яких відтворюється специфічність та ступінь усвідомлення винною особою суспільної небезпечності вчиненого, ставлення до можливостей настання наслідків (особливо тяжких).

Потребує більш поглибленого теоретичного дослідження проблема співвідношення змісту та сутності інтелектуальної та вольової ознаки непрямого умислу (підвид умисної форми вини) та кримінально-протиправної самовпевненності (підвид необережності) саме в частині визначення розмежувальтного чинника психологічного ставлення особи до вчиненого діяння та можливого настання тяжких та особливо тяжких наслідків.

Соціально-правові чинники, які зумовили виникнення нової кримінально-правової норми – ст. 286-1 КК, є підставою для сприйняття діяння, передбаченого цією нормою, як більш тяжкого (за усіма обставинами та видами наслідків) порівняно із ст. 286 КК. Такий підхід робить не сприйнятним урівняння санкцій цих норм за спричинення тяжких тілесних ушкоджень та смерті потерпілої особи.

Література

1. Бабанін С.В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

2. Безчастна В.В. Відмежування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень. Наше право. 2019. № 2. С. 121–127.

3. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. Станом на 8 листопада 2022 р.: К.: ПАЛИВОДА А.В., 2022. 312 с.

4. Микитчик О.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння. Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права. 2022. Випуск 2. С. 18–24.

5. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки допрожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 36 с.

6. Мисливий В. Кримінально-правове значення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Науковий вісник Дніпропетровського

державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 118–125.

7. Тарасенко О.Ю. Аналіз призначення покарання за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Часопис Київського університету права. 2020. № 3. С. 313–319.

8. Тунтула А.С. Правовая квалификация одного из известных дорожно-транспортных деяний. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали X міжнар. наук. практ. інтернет конференції (м. Одеса, 30 березня 2018 р.), Одесса: ОДУВС, 2018. С. 268–270.

9. Філіппов А.В. Правові проблеми криміналізації керування транспортними засобами у стані сп'яніння. DICTUM FACTUM. С. 159–167.

10. Хелік В.В. Поняття та зміст порушень правил безпеки дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2019. № 2 (8). С. 168–176.

11. Шармар О.М. Аналіз законодавчих ініціатив щодо посилення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки допрожнього руху та експлуатації транспорту. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право. Випуск 69. 2022. С. 379–385.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.9:328.185
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.9

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Тертишник В. М., Батраченко Т. С.

У статті, на основі аналізу слідчої та судової практики внесені пропозиції щодо посилення відповідальності за корупційні злочини та запровадження відповідальності за політичну корупцію.

Здійснений системний аналіз інституту дійового каяття, передбаченого нормами кримінального права, та інституту угоди про визнання вини, передбаченого нормами процесуального права. Аналіз колізій та проблем що виникають при виявленні, попередженні та розслідуванні корупційних злочинів обумовив внесення ряду пропозицій щодо гармонізації норм кримінального та кримінально-процесуального права на основі нової доктринальної моделі інституту дійового каяття.

Інтегративний аналіз застосування нор кримінального та кримінально-процесуального права, приводить до висновків про необхідність системних змін законодавства: По-перше, посилення відповідальності за корупцію з кваліфікуючими ознаками, включаючи встановлення довічного позбавлення волі. По-друге, запровадження інтегративного інституту відповідальності за політичну корупцію. По-третє, запровадження в кримінальному та кримінально-процесуальному праві гармонізованого інституту пом'якшення відповідальності за вчиненні корупційні та інші злочини за умов дієвого каяття підозрюваних (обвинувачуваних), при скасуванні існуючої угоди про визнання вини, яка не корегується з нормами кримінального права та суперечить конституційним та іншим нормам більшої юридичної сили. По-четверте, посилення процесуальної самостійності слідчого та гарантій його незалежності від виконавчої влади.

Вносяться пропозиції щодо зміцнення процесуального статусу слідчого.

На основі системного налізу проблем слідчої діяльності вносяться пропозиції щодо удосконалення доказового права.

Обґрунтовується необхідність покладання на прокуратуру виконання функції державного нагляду за дотриманням прав і свобод людини в державі та виконанням антикорупційного законодавства в діяльності підприємств, установ та організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Аналіз колізій при застосуванні норм, регламентуючих отримання доказової інформації на етапі виявлення, попередження та розслідування злочинів, підтверджується висновок щодо необхідності прийняти єдиного для усіх форм судових проваджень доктринально нового закону - «Кодексу доказового права».

Ключові слова: *корупція, дієве каяття, слідчий, процесуальна самостійність слідчого, процесуальна форма.*

Tertyshnyk V. M., Batrachenko T. S. Legal problems of combating corruption

In the article, based on the analysis of investigative and judicial practice, proposals are made to strengthen responsibility for corruption crimes and introduce responsibility for political corruption. A systematic analysis of the institution of effective repentance, provided for by the norms of criminal law, and the institution of a plea agreement, provided for by the norms of procedural law, is carried out.

The analysis of collisions and problems that arise in the detection, prevention and investigation of corruption crimes has led to the introduction of a number of proposals for the harmonization of criminal and criminal procedural law on the basis of a new doctrinal model of the institution of effective repentance.

An integrative analysis of the application of criminal and criminal procedural law leads to the conclusion that systemic changes in legislation are necessary: First, strengthening responsibility for corruption with qualifying features, including the establishment of life imprisonment. Secondly, the introduction of an integrative institution of responsibility for political corruption. Thirdly, the introduction of a harmonized institution of mitigation of responsibility for corruption and other crimes in criminal and criminal procedural law under conditions of effective repentance of suspects (accused), with the cancellation of the existing plea agreement, which is not adjusted to the norms of criminal law and contradicts constitutional and other norms of greater legal force. Fourthly, strengthening the procedural independence of the investigator and guarantees of his independence from the executive branch.

Proposals are made to strengthen the procedural status of the investigator. On the basis of a systematic analysis of the problems of investigative activity, proposals are made to improve the law of evidence. The necessity of entrusting the prosecutor's office with the function of state supervision over the observance of human rights

© Тертишник В. М., Батраченко Т. С., 2024

and freedoms in the state and the implementation of anti-corruption legislation in the activities of enterprises, institutions and organizations, executive authorities and local self-government is substantiated.

The analysis of conflicts in the application of the rules governing the receipt of evidentiary information at the stage of detection, prevention and investigation of crimes confirms the conclusion that it is necessary to adopt a single doctrinally new law for all forms of court proceedings - the "Code of Evidence Law".

Key words: *corruption, effective repentance, investigator, procedural independence of the investigator, procedural form.*

Постановка наукової проблеми. Розв'язання проблеми протидії корупції в Україні, окрім необхідності системних реформ влади на засадах соціальної правової держави, розбудови правничої демократії та громадянського суспільства, потребує, зокрема, гармонізації інститутів кримінального та кримінально-процесуального права, визначення функції розслідування однією з основних функцій кримінального процесу та створення дієвої процесуальної форми забезпечення ефективного виконання даної функції, зміцнення статусу процесуальної самостійності слідчого, удосконалення взаємодії Державного бюро розслідувань, НАБУ та інших антикорупційних органів і прокуратури.

Актуальність проблеми. Багато проблем протидії корупції пов'язано з недосконалістю як кримінального, так і кримінально-процесуального права, зокрема неузгодженістю інститутів кримінального права з нормами, якими визначається процесуальна форма розслідування, неефективністю реалізації прокурорських функцій, бюрократизацією кримінально-процесуального провадження.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми* показує, що попри те, що останніми роками активізувались дослідження проблем протидії корупції, [1-5, 10, 12, 14] діяльності Державного бюро розслідувань [6], а також щодо удосконалення процесуальної форми досудового розслідування, [7, 8, 9, 10, 11, 13, 15] залишаються нерозв'язаними проблеми узгодження кримінально-правового інституту дієвого каяття з процесуальною формою провадження на основі угоди про визнання вини, удосконалення доказового права та процесуальної форми розслідування, зміцнення гарантій діяльності слідчих.

Метою *даної роботи* є визначення основних алгоритмів подальшого удосконалення кримінального права та процесуальної форми і процесуальних гарантій всебічного, неупередженого та об'єктивного розслідування.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

В античні часи під концептом «корупція» означались дії, які означали «псувати чисту воду», або «пошкоджувати шлунок поганою їжею». Нікколо Макіавеллі порівнюючи корупцію з хворобою, красно мовив, що «спочатку її складно розпізнати, але легше лікувати, якщо ж вона запущена, то її легко розпізнати, але важко лікувати».

Корупція – зловживання владою для отримання вигоди, тобто використання посадовими та службовими особами, які відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» належить до суб'єктів корупційних правопорушень, наданих їм компетенцій та повноважень чи пов'язаних з ними можливостей для одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Політична корупція – корисливе зловживання владними повноваженнями посадових осіб, при формуванні політики держави, здійснення законодавчої та нормотворчої діяльності, а також при формування самої влади через здійснення виборчих процесів, чи при формування кадрів правоохоронних і судових органів та організації їх діяльності.

Корупція, яка пронизує усі гілки та щаблі влади, в якій набувають оберти ознаки політичної корупції, створює реальну загрозу державності. Проблеми протидії корупції мають вирішуватись системно в комплексі інтегративних заходів державно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного, інформаційного, кримінологічного, правничого і морально-етичного характеру та реального відновлення курсу суспільства на побудову соціальної правової держави. Першочерговими завданнями реалізації такого курсу є невідкладне виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної кримінальної, фіскальної та митної політики та слідчої діяльності. В цьому напрямку важливо, щонайменше. здійснити наступні кроки щодо удосконалення законодавства.

І. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини в Україні занадто гуманна, якщо не сказати неадекватна тяжкості та небезпечності цих злочинів.

Наразі ст. 368 КК України, передбачає відповідальність за «прийняття пропозиції, обіцянки

або одержання неправомірної вигоди службовою особою», в тому числі за кваліфікуючі ознаки такого діяння (ч. 5 ст. 368), якщо «предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, - карається позбавленням волі на строк ***від восьми до дванадцяти років*** з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна».

Для прикладу зазначимо, що в США та більшості європейських країн за подібні злочини передбачено довічне позбавлення волі. До речі в США відомі кримінальні авторитети, «спеціалісти в сфері white-collar crime» Шолом Вайс був засуджений до 845 років, Норман Шмідт та Чарльз Льюіс – до 330 років ув'язнення.

В аспектах протидії корупції буде справедливо за діяння передбачені ч. 3 та 4 ст. 368 КК України передбачити покарання – довічне позбавлення волі. На цій платформі буде набагато більше шансів мотивувати підозрюваних до дійового каяття та викриття співучасників, чого, як показала справа суддів Верховного суду, важко досягти при малих термінах покарання за корупційні діяння, які визначені чинним законом.

На доктринальному та законодавчому рівні важливо удосконалювати інститут дійового каяття, який має стати міжгалузевим інститутом, що гармонізовано поєднує норми кримінального та кримінально-процесуального права. В цьому аспекті варто: а) закріпити за корупцію в особливо великих розмірах та політичну корупцію довічне позбавлення волі; б) у провадженнях щодо корупційних та фінансово-економічних злочинів надати можливість укладання угоди про дійове каяття з гарантіями пом'якшення покарання пропорційно вкладу в розкриття злочину. Усі складові елементи такого підходу мають бути чітко прописані в законі з дотриманням принципу правової визначеності.

II. В практиці протидії корупційним діянням, здійснюваним організованими злочинними угрупуваннями, важливим мотиваційним фактором для результативної доказової діяльності виступають механізми мотивації співучасників до сприяння слідству. Такі механізми закладені частково в КПК України в інституті дійового каяття.

Але в реалізації даних положень виникла деструктивна конкуренція правових норм. Зокрема КК України. закріплюючи інститути дійового каяття (ст. 45) не передбачив ніяких форм застосування угод про визнання вини, тоді як, навпаки, КПК України, проігнорував інститут дієвого каяття, натомість запровадив проблематичний інститут угоди про визнання вини, який за своїм змістом і наслідками явно не співпадає з інститутом дійового каяття, закріпленого в нормах КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються ***тільки цим Кодексом***». Тобто будь-які кримінально-правові наслідки кримінально-карного діяння, включаючи застосування пом'якшення покарання чи звільнення від відповідальності, будь-які угоди про примирення чи дійове каяття мають визначатись лише КК України.

Відтак норми КПК України мають замісить юридичної фікції - угоди про визнання вини запровадити інститут розкаяння та згоду підозрюваного (обвинуваченого) на застосування інституту дійового каяття.

Ч. 3 ст. 349, ст. 302, п. 2 ч. 1 ст. 468, ч. 2 та 4 ст. 469, ст. 470, ст. 472, ч. 2 ст. 473, ч. 4 ст. 474 КПК України, у яких закладена юридична фікція - модель спрощеного правосуддя й судочинства на підставі угоди про визнання винуватості, не мають застосовуватись і підлягають скасуванню як норми, які звужують суттєві гарантії встановлення об'єктивної істини та наявні права і свободи людини, суперечать ст. 22 та 62, 129 Конституції України, міжнародним правовим актам, принципам і окремим положенням норм КК України та самого КПК України, виходять за межі цілей і принципів кримінально-процесуальних та кримінально правових норм. Аргументація даного висновку зроблена в наших попередніх публікаціях [11, с. 337-341].

Ст. 45 КК України доцільно викласти в такій редакції:

«1. Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий необережний злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

2. Особі, яка вперше вчинила корупційний чи економічний злочин, може застосовуватись пом'якшення покарання, включаючи покарання нижче встановленої законом нижньої межі, в залежності від ступеню сприяння правосуддю,

якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину та викриттю співучасників, повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду».

Замість «угоди про визнання вини» - ч. 3 ст. 349, ст. 302, п. 2 ч. 1 ст. 468, ч. 2 та 4 ст. 469, ст. 470, ст. 472, ч. 2 ст. 473, ч. 4 ст. 474 КПК України (які мають бути скасовані), в КПК України має бути забезпечена чітка юридична визначеність процесуальної форми застосування передбаченого ст. 45 КК України інституту дійового каяття.

Інститут дійового каяття має включати в себе форми звільнення осіб від кримінальної відповідальності за загальних умов передбачених в даному інституті, а також з урахуванням підстав, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу України, де визначені окремі його спеціальні умови, щодо окремих видів злочинів, а саме: а) передбачити в ст. ст. 369 КК України, що особа, яка вчинила надання неправомірної вигоди службовій особі, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання неправомірної вигоди, або якщо вона добровільно заявила про те, що сталося, до відкриття кримінального провадження, чи в ході розслідування в рамках дійового каяття; б) передбачити звільнення від відповідальності за умови дійового каяття щодо інших корупційних та інших службових та економічних злочинів, зокрема в ст. ст. 157-160 КК України (з забезпеченням більш чіткого формулюванням складу злочину – «фальсифікація виборів»), ст. 175, 212 КК України.

Відтак, інститут дійового каяття має стати інтегративним інститутом права, який, будучи закладений в гармонізованих між собою нормах кримінального та кримінально-процесуального права, включав би заходи як пом'якшення так і умови і порядок звільнення від відповідальності, а в порідку удосконалення існуючих правових колізій мав би замінити собою існуючу угоду про визнання вини, більш суспільно-корисними заходами.

III. Деофшоризація як складова ефективного захисту державних інтересів потребує активізації антикорупційних органів щодо пошуку та конфіскації нажитого злочинним шляхом. Для цього мають бути удосконалені норми кримінального та кримінально-процесуального права.

Запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом – система передбачених законом оперативно-розшукових дій, заходів фінансового моніторингу, актів міжнародного співробітництва, а також слідчих та інших юридичних дій та судових рішень, спрямованих на виявлення, попередження та припинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідно до принципу юридичної визначеності усі заходи запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, мають бути чітко прописані в законі, а також окремо передбачено в КПК України, що здобуті при цьому фактичні дані є можуть мати значення доказів у кримінальному провадження за умови їх належності до справи, допустимості та достовірності.

В сучасних умовах цифровізації суспільства отримує розвиток застосування криптовалюти. Між тим, в умовах відсутності належного контролю за її обігом несе певні загрози в аспектах застосування цих віртуальних грошей для легалізації (відмивання) злочинно здобутих доходів. Ситуація стає ще більш складною, з огляду на те, що ст. ст. 209 КК України («Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» в чинній редакції закону передбачає відповідальність саме за незаконну легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Але концептом «майно» не охоплюється «віртуальна реальність – біткоїн, який не можна вважати майном. Доречно передбачити відповідальність за «незаконну легалізація (відмивання) цінностей, нажитих злочинним шляхом».

Пропонуємо в Законі України «Про запобігання корупції», а також в законах, що регламентують статус державних службовців та правоохоронних органів, щодо вимог до співробітників таких інституцій закріпити такий концепт: «Бездоганна ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про відсутність порушень вимог законодавства про запобігання корупції, про відсутність фактів незаконного збагачення, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, розміщення коштів в офшорних зонах чи інше порушення правил про валютні операції, а також про відсутність судимості, яка не знята або не погашена в установленому законом порядку».

IV. Для активізації протидії корупції мають бути удосконалені правові механізми діяльності ДБР, НАБУ та СБУ, реального забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих даних відомств.

До компетенції слідчих Державного бюро розслідувань відноситься розслідування кримінальних

правопорушень, вчинених прокурорами та суддями. Разом з тим, відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює: «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку».

Тут, прокурор «і швець, і жнець, і на дуді грець», а слідчі вбачають-ся вправними танцюристами, які мають «відбивати гопака» під дудку прокурора. Виконання складної функції протидії посадовим злочинам та кримінальним проступкам, потребує належного забезпечення статусу незалежності та процесуальної самостійності слідчих, скасування повноважень прокурора, щодо керівництва слідством, щонайменше у справах проти самих прокурорів, а в перспективі. перегляду усіх функцій прокуратури.

Слід радикально зміцнити гарантії діяльності слідчого, встановивши в законі такі правила:

«Слідчий призначається і звільняється з посади Указом Президента України за поданням начальника слідчого підрозділу, узгодженому з Генеральним прокурором України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Слідчий процесуально самостійний, незалежний і підкоряється тільки закону. Ніхто не вправі давати будь-які вказівки слідчому щодо провадження в кримінальній справі.

Слідчий недоторканний. Притягнення до кримінальної відповідальності слідчого можливе тільки з дозволу Верховної Ради України за поданням Генерального прокурора України.

Слідчий вважається таким, що діє в стані ризику і не підлягає кримінальній, цивільній чи іншій відповідальності у зв'язку з визнанням судом незаконними його рішень, якщо при цьому з боку слідчого не були допущені зловживання владою чи умисне порушення закону. Обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної особам відповідними незаконними діями слідчого покладається на державу».

Для забезпечення об'єктивного нагляду за діяльністю слідчих ДБР «шляхом процесуального керівництва слідством» у кримінальних провадженнях щодо прокурорів, варто з урахуванням досвіду Італії, створити окрему незалежну від прокуратури та інших правоохоронних органів інституцію, яка могла б функціонувати при Вищому антикорупційному суді та мала усі повноваження, якими наділені прокурори в кримінальному процесі.

В Україні важливо відновити функцію прокуратури щодо нагляду за дотриманням прав і свобод людини в діяльності підприємств, установ та організацій, а також в діяльності посадових і службових осіб органів державної влади та правоохоронних органів.

V. В реаліях роботи слідчих та інших антикорупційних органів, фактичні дані, які містять ознаки корупційних кримінальних правопорушень чи діянь пов'язаних з корупцією, можуть здобуватись детективами, оперативними, аналітичними та слідчими підрозділами. Зокрема докази можуть отримуватись детективами Національного антикорупційного бюро України чи Бюро економічної безпеки, в процесі застосуванні повноважень, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», Податковим чи Митним кодексом України. Доказові матеріали можуть здобуватись Національним агентством запобігання корупції, Національним агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, антимонопольним комітетом України, співробітниками Рахункової палати Верховної ради України, та іншими правоохоронними органами, в процесі виконання ними діяльності передбаченої законодавством України та міжнародними правовими актами.

Але згідно з проблематичним приписом ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку…». Тобто процесуальний закон буквально без будь-яких доктринальних обґрунтувань формально звужує обсяг доказів, допустимих до використання в кримінальних провадженнях лише тих доказів, які отримані із застосуванням винятково кримінально-процесуальних процедур.

Ст. 84 КПК України містить недопустиму колізію, визначаючи, що «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку».

Виникає ситуація, коли багато *заходів* здобуття доказів, передбачених іншими законами ще не знайшли закріплення в КПК, а з названих в самому КПК України *заходи* не усі отримали юридичну визначеність порядку їх провадження. Наприклад «контроль за вчиненням злочину». Тобто навіть названі «цим кодексом» заходи не отримали належної регламентації, щоб мати статус даних, отриманих у «передбаченого цим кодексом *порядку*».

Але такий концепт доказів не відповідає положенням Конституції України. Так, у ст. 62

Конституції України стверджується: «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Отже недопустимими можуть бути лише дані, здобуті «незаконним шляхом». Відповідно за загальним правилом усі дані «здобуті законним шляхом» (а не тільки в порядку передбаченому КПК) можуть бути допустимими доказами.

В КПК України має бути закріплене доктринально виважене визначення поняття доказів – «Доказами є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

Крім уточнення приписів норм доказового права в КПК України, в окремому підрозділі мають бути закріплені правові механізми виявлення, попередження та запобігання злочинів, а в нормах доказового права визначені правила процесуальної реалізації отриманих при цьому фактичних даних, щоб врешті-решт такі дані могли стати допустимими та достовірними доказами в кримінальному судочинстві.

На національному рівні важливо в цілому закласти універсальні правові процедури такої діяльності та закріпити положення про те, що фактичні дані, отримані при безпосередньому виявленні, запобіганні чи попередженні злочинів шляхом здійснення антикорупційних заходів, митних процедур чи інших непроцесуальних дій можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, ці дані здобуті відповідно до вимог закону без порушення чи недопустимого обмеження прав і свобод громадян, і становлять достовірну інформацію.

Висновки. Інтегративний аналіз застосування нор кримінального та кримінально-процесуального права, приводить до висновків про необхідність системних змін законодавства, зокрема: а) Посилення відповідальності за корупцію з кваліфікуючими ознаками, включаючи встановлення довічного позбавлення волі. б) Запровадження інтегративного інституту відповідальності за політичну корупцію. в) Запровадження в кримінальному та кримінально-процесуальному праві гармонізованого інституту пом'якшення відповідальності за вчиненні корупційні та інші злочини за умов дієвого каяття підозрюваних (обвинувачуваних), при скасуванні існуючої угоди про визнання вини, яка не корегується з нормами кримінального права та суперечить конституційним та іншим нормам більшої юридичної сили. г) Зміцнення процесуальної самостійності слідчого та гарантій його незалежності від виконавчої влади і політичних інституцій.

Вносяться пропозиції щодо зміцнення процесуального статусу слідчого. На основі системного налізу проблем слідчої діяльності вносяться пропозиції щодо удосконалення доказового права, прийняти єдиного для усіх форм судових проваджень доктринально нового закону - «Кодексу доказового права».

Література

1. Доказування кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінальний, кримінально-процесуальний та криміналістичний аспект: метод. рек. / В. Г. Дрозд, Ю. М. Чорноус, Л. В. Гаврилюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ; Держ. наук. досл. ін-т, 7БЦ, 2023. 222 с.

2. Корнієнко, М. & Тертишник, В. (2021). Протидія корупції: стратегія та практика *Проблеми законності*. 2021. (152), С. 87–101. https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.226127. URL: http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/226127/226920

3. Кресіна І. О., Кушнарьов І. В. Політична корупція: глобальні виклики і Україна. Київ: Норма права, 2022. 296 с.

4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.

5. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 7. С. 67–72. URL: https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/politichna-koruptsiya-sutnist-chinniki-zasobi-protidiji

6. Микитюк С. Забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих державного бюро розслідувань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 184–189.

7. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387–398.

8. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.

9. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

10. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України. Дис. канд. юрид. наук. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 270 с.

11. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України. Дис. доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2009. 465 с.

12. Топчій В. В., Шкелебей В.А. Публічно-правова протидія корупції: навчальний посібник. Ірпінь : УДФС, 2016. 206 с.

13. Федоренко О. А., Стрільців О. М., Тарасенко О. С. Використання технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності. Аналітичний огляд. К.: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 1052 с.

14. Цимбал П. В., Манзюк О. І. Зарубіжний досвід організації інституцій у сфері антикорупційної діяльності: правові засади вдосконалення діяльності державного бюро розслідувань у світлі адаптації до міжнародних стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 32–34.

15. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: «Родовід», 2013. 307 с.

Тертишник В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

Батраченко Т. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

УДК 343.9:341.4(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.10

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

У статті здійснена спроба дослідити окремі аспекти міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції.

Досвід країн світу щодо запобігання та протидії корупції, враховуючи особливості системи їх державного управління, становить суттєвий інтерес для України. Такі розробки можуть бути використані в практиці окремих державних установ в протидії корупції, а також під час розробки нормативно-правових актів, що спрямовані на зменшення впливу корупції в державному управлінні.

Наголошено на тому, що для міжнародної спільноти проблема протидії корупції залишається однією з найактуальніших. Об'єктивні фактори її розвитку свідчать про те, що корупція створює суттєву небезпеку для життєдіяльності багатьох країн світу, на сьогодні масштаби її поширення становлять загрозу для національної безпеки будь-якої країни. Тому на сучасному етапі розвитку, коли відбуваються кардинальні зміни у міжнародному політичному та суспільному житті, в умовах військової агресії росії в Україні, значно змінились погляди і на проблеми протидії корупції. Завдання запобігання та протидії корупції на сучасному етапі розвитку суспільства взагалі та Українського, зокрема розглядаються як загальнодержавні та пріоритетні.

Встановлено, що в основи антикорупційної політики Європейського Союзу містять такі складові: 1) політична воля; 2) відповідність міжнародним конвенціям; 3) розширення сфери застосування; 4) антикорупційне законодавство; 5) механізм його реалізації; 6) ефективна діяльність усіх установ, відповідальних за дотримання антикорупційних норм; 7) удосконалена система прийняття на державну службу; 8) адекватна заробітна плата; 9) прозорість та підзвітність діяльності влади; 10) толерантність; 11) чіткі правила фінансового контролю; 12) реєстр корупціонерів; 13) конфіскація майна.

Розглянуті деякі особливості протидії корупції в країнах Європейського Союзу, Китайській Народній Республіці, Сполучених Штатах Америки, Японії.

Зазначено, що нажаль універсальних засобів запобігання та протидії корупції не існує. Кожній державі необхідно обирати свої шляхи, які її уряд повинен побудувати самостійно на основі місцевого законодавства, менталітету, традицій тощо. Що, в свою чергу, об'єктивує необхідність шукати власні шляхи протидії цьому ганебному явищу, з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, запобігання корупції, антикорупційне законодавство, міжнародний досвід.*

Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh. Some aspects of the international experience of preventing and combating corruption

The article attempts to investigate some aspects of the international experience of preventing and countering corruption.

The experience of the countries of the world in preventing and countering corruption, taking into account the peculiarities of their public administration system, is of significant interest to Ukraine. Such developments can be used in the practice of individual state institutions in the fight against corruption, as well as during the development of normative legal acts aimed at reducing the influence of corruption in public administration.

It was emphasized that for the international community, the problem of combating corruption remains one of the most urgent. The objective factors of its development indicate that corruption poses a significant danger to the daily life of many countries of the world, and now the scale of its spread poses a threat to the national security of any country. Therefore, at the current stage of development, when radical changes are taking place in international political and social life, in the conditions of russia's military aggression in Ukraine, views on the problems of combating corruption have also changed. The task of preventing and countering corruption at the current stage of the development of society is considered as national and priority.

It was established that the basis of the anti-corruption policy of the European Union are the following components: 1) political will; 2) compliance with international conventions; 3) expansion of the scope of application; 4) anti-corruption legislation; 5) the mechanism of its implementation; 6) effective operation of all institutions responsible for compliance with anti-corruption regulations; 7) improved

© Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х., 2024

system of admission to the civil service; 8) adequate salary; 9) transparency and accountability of government activity; 10) tolerance; 11) clear rules of financial control; 12) register of corrupt officials; 13) confiscation of property.

It is noted that, unfortunately, there are no universal means of preventing and countering corruption. Each state must choose its own paths, which its government must build independently on the basis of local legislation, mentality, traditions, etc. Which, in turn, objectifies the need to find one's own ways of countering this shameful phenomenon, taking into account positive international experience.

Key words: *corruption, combating corruption, prevention of corruption anti-corruption legislation, international experience.*

Постановка проблеми та її актуальність. Аналіз міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції свідчить про те, що за сучасних умов прояви корупції стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку переважної більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя.

Досвід країн світу щодо запобігання та протидії корупції, враховуючи особливості їх системи державного управління, становить суттєвий інтерес для України. Такі розробки можуть бути використані в практиці окремих державних установ щодо протидії корупції, а також під час розробки нормативно-правових актів, що спрямовані на зменшення впливу корупції в публічному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції зумовило піддання науковому аналізу окремих аспектів праць науковців, що присвячені цьому питанню: Н. Ахтирської, І. Беззуба, І. Григоренко, І. Корулі, М. Мельник, Є. Невмержицького, С. Собакарь, Т. Супрун-Ковальчук, В. Топчій, О. Халковського, І. Чемерис, О. Чередниченко, Я. Швидкого та інших.

Метою статті є розгляд міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції та можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності. Деякі дослідники взагалі вважають, що корупція стала основною політичною проблемою кінця XX – початку XXI століття. Проте, за будь-яких підходів та оцінок, однозначно одне – корупція є проблемою, розв'язання якої для багатьох країн є вкрай необхідною справою. Це стосується й України, високий рівень корумпованості якої визнано її керівництвом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями [1, с. 208].

Корупція – це таке ж давнє явище, як і соціальний порядок, який керує життям людей, яким би він не був. Упродовж століть це явище існує і процвітає, практично при будь-якому режимі і будь-якій владі. І так само давно люди намагаються знайти причини корупції і способи її обмеження. Фактично першу антикорупційну заповідь дав Господь через Мойсея, який записав те, що почув з небес: «Дарів не приймай, тому що дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» (Вих. 23: 8) [2]. Про корупцію, як про «псування», писали ще древні філософи, а Платон і Арістотель визнавали це явище політичним. Боротьбу з корупцією прирівнюють по складності до боротьби з людськими гріхами. Корупція, по суті, і є комбінацією таких гріхів як жадібність, заздрість, лінь і невгамовне жадання насолод [3]. У 14 столітті відомий учений Ібн Хальдун, будучи суддею і радником Тамерлана, намагаючись якось протидіяти хабарництву, знайти причини корупції і зрозуміти, чому одні реформи вдаються, а інші ні, точної відповіді так і не знайшов. Причини корупції він убачав в пристрасті еліт до розкішного життя, а її наслідки – економічні труднощі, які у свою чергу породжують корупцію – такий замкнутий круг [4, с. 10].

Корупція – це серйозна глобальна проблема, це доля не лише посткомуністичних або тоталітарних держав, а й високорозвинених демократичних держав. У 2020 за індексом сприйняття корупції Японія займала 18 місце, Франція – 21, США – 22 [1, с. 209].

В основі антикорупційної політики Європейського Союзу – такі складові: 1) політична воля; 2) відповідність міжнародним конвенціям; 3) розширення сфери застосування; 4) антикорупційне законодавство; 5) механізм його реалізації; 6) ефективна діяльність усіх установ, відповідальних за дотримання антикорупційних норм; удосконалена система прийняття на державну службу; 8) адекватна заробітна плата; 9) прозорість та підзвітність діяльності влади; 10) толерантність; 11) чіткі правила фінансового контролю; 12) реєстр корупціонерів; 13) конфіскація майна. Інструментами досягнення успіху є: оцінка поточної ситуації; визначення тенденцій та способів впливу; виважена кадрова політика [5].

Стосовно Франції необхідно зазначити, що антикорупційна діяльність в цій країні покладається на наступні служби та органи:

1) Центральну службу запобігання корупції;

2) Організацію з боротьби проти відмивання грошей (ТРАСФІН);

3) Відділ з боротьби проти корупції при Управлінні боротьби проти економічних та фінансових злочинів;

4) Центральну дирекцію загального інформування;

5) Комісію з фінансової гласності політичного життя, що контролює майнове становище парламентаріїв;

6) Національну комісію з рахунків виборчих кампаній і фінансування політичних партій (наділена контрольними функціями);

7) Центральну рахункову Палату – лише щодо виявлення порушень. Усі ці структури є державними і фінансуються з бюджету, кожна служба працює у визначеній для неї сфері [6].

В основі правового антикорупційного механізму Франції діють такі нормативні приписи: «заборону урядовим чиновникам поєднувати свою посаду з депутатським або сенатським мандатом і з будь-якою іншою професійною діяльністю в громадському або приватному секторі; після відставки міністри протягом шести місяців не мають права обіймати керівні посади в державних або приватних компаніях; відповідно до Статуту про державну службу (редакцій 1946 та 1992 р.) у разі вчинення корупційних дій особа позбавляється всіх привілеїв, включаючи вислугу років, відомчих пенсій тощо; визначення морально-етичним кодексом держслужби непрямого «заступництва» у будь- якій формі і його заборона, що має метою запобігти «поєднання приватних фінансових інтересів з виконанням посадових функцій державного службовця»; Постанова уряду країни 1988 р. «Про публікацію актів політичних партій і даних про витрати на проведення виборчих кампаній, про обов'язкове декларування доходів міністрів і парламентаріїв»; Закон «Про фінансування політичних партій» (1990), відповідно до якого введено обмеження на надання коштів, у тому числі на проведення виборчих кампаній політичними партіями від фізичних осіб або підприємств; Закон «Про запобігання корупції та прозорість процедур у державних і приватних організаціях», передбачає проведення низки заходів, у тому числі створення Центральної служби запобігання корупції, запровадження суворіших і прозоріших правил фінансування політичних партій та передвиборчих кампаній, укладення державних контрактів з метою підвищення прозорості у цій сфері і посилення контролю за діяльністю місцевих органів влади; Закон Сегена 1995 р., що надає Рахунковій палаті право контролювати процес призначення на державну службу» [7].

Антикорупційні заходи Франції першочергово спрямовані на контроль діяльності державних службовців усіх рівнів влади спеціалізованими органами, що мають чіткий розподіл повноважень. Головною вимогою є прозорість процедур у державних і приватних організаціях, їх діяльності та фінансуванні. Підвищена увага приділена звітності політичних партій. Тобто у антикорупційній діяльності Франції центр контролю зміщений у бік діяльності високопосадовців і рішень, що приймаються ними.

Ефективною є система організаційних і правових механізмів боротьби з корупцією в Італії, де у вирішенні цієї проблеми тісно взаємодіють громадські організації та державні установи. Парламентом країни засновано спеціальну Генеральну Раду з боротьби з організованою злочинністю. Поряд з Генеральною Радою засновані окружні управління з боротьби з організованою злочинністю та мафією і окремо – Державне управління з боротьби з мафією. Завданнями цього колегіального органу є: розробка стратегії боротьби з організованою злочинністю; раціоналізація ресурсів, виділених для боротьби з організованою злочинністю, а також прийняття відповідних директив, спрямованих на усунення недоліків або неефективних дій. Усі ці заходи є досить ефективними в механізмі протидії корупції в Італії. Яскравий приклад тому – суд над багатьма вищими посадовими особами Італії, зокрема, над колишніми прем'єр-міністрами Андреотті, Краксі, Берлусконі [8].

В Естонській Республіці обов'язок боротьби з корупцією покладається на відповідне бюро Центральної кримінальної поліції, яке входить до складу Міністерства внутрішніх справ Естонії. Бюро разом із підрозділом внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ Естонії здійснює діяльність щодо попередження корупції та виявлення осіб, які такі діяння вчиняють. Водночас у Литві створено Спеціальну службу розслідувань, яка є незалежною державною установою, що підпорядковується безпосередньо Президенту Литви. Разом зі службою внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ Литви вона здійснює оперативно-розшукову, слідчу й превентивну діяльність щодо попередження корупції серед працівників поліції [9].

У продовження цієї тези І. Григоренко наводить досвід Угорщини, де практикується створення

мобільних груп з числа працівників підрозділів безпеки правоохоронних органів (свого часу створення в системі МВС України подібних мобільних груп з моніторингу дотримання прав і свобод людини стало помітним кроком у реалізації ідеї громадського контролю над правоохоронними органами). Таким групам надано право здійснювати планові та позапланові перевірки підрозділів поліції будь-якого рівня (місцевого, регіонально чи центрального) [10, с. 149].

Сполучені Штати Америки (далі: США) створили дієву систему заходів адміністративно-правового впливу, спрямовану на протидію корупції, але не тільки в межах кордонів держави. Історичну роль у протидії корупції має Федеральний закон про боротьбу з корумпованими та такими, що перебувають під «рекетирським» впливом організаціями (Закон РІКО) 1970 р.

США є одним із фундаторів організації співпраці з антикорупційної діяльності на міжнародному рівні. Початок був ознаменований підписанням Закону «Про корупцію за кордоном» (англ. Foreign Corrupt Practices Act) – федерального закону США, прийнятого 1977 р., що відкрило новий етап у протидії корупції в країні і за її межами [11].

Органами, які здійснюють антикорупційну діяльність у Сполучених Штатах, є: Національна рада по боротьбі з організованою злочинністю, Головне контрольно-фінансове управління, Спеціальний сенатський комітет з етики, Комітет зі стандартів службової поведінки посадових осіб палати представників, Управління з етики при уряді США. Діяльність державних службовців США регулюється «Принципами етичної поведінки урядовців і службовців» 1990 р. і Актом «Про етику поведінки державних службовців США» 1978 р.

До антикорупційних заходів США належать:

– постійний контроль за обов'язковим декларуванням фінансових доходів та видатків службовця за рік;

– кримінальна відповідальність не лише фізичних, а й юридичних осіб за корупційну діяльність;

– перевірка державних службовців на поліграфі;

– відсутність імунітету для посадових осіб будь-якого рівня, включно президента, сенаторів та конгресменів;

– заборона державним службовцям отримувати цінні подарунки;

– наявність інституту донесення про випадки корупції в органах державної влади, а також законодавчий захист цих осіб від звільнення та дискримінації відповідно до Закону «Про громадянські ініціативи» 1989 р.;

– діяльність спеціально призначеного співробітника в кожному відомстві виконавчої влади для здійснення координації та контролю за додержанням посадовими особами норм етичної поведінки;

– чіткий розподіл функцій між органами, які здійснюють антикорупційну діяльність;

– законодавча регламентація діяльності лобістів, що регулюється Законом «Про федеральне регулювання лобістської діяльності»;

– активна громадська діяльність, широке залучення діяльності неурядових організацій;

– безперешкодне висвітлення проблем корупції у засобах масової інформації;

– звітування політичних партій про фінансування передвиборчої кампанії.

Досить цікавим є досвід Китайської Народної Республіки, в якій використовують, крім найжорсткіших заходів боротьби з корупцією, і профілактичні. Наприклад, Центральний комітет Комуністичної партії Китаю забороняє займатися бізнесом і виступати навіть радниками в цій сфері дітям і родичам працівників на керівних посадах. Такий захід покликаний обмежити корупцію у вищих ешелонах влади. Але розглядаючи китайську корупцію, важливо визнати, що це явище належить до так званої «азійської моделі» корупції, де ним є звичне і суспільно прийнятне культурне й економічне явище, пов'язане з функціонуванням держави. Як і в багатьох країнах, у Японії одним із найважливіших напрямів боротьби з корупцією є кадрова політика. Особливе значення законодавство Японії надає заборонам стосовно політиків, державних і муніципальних службовців. Вони стосуються численних заходів, які політично нейтралізують японського чиновника щодо приватного бізнесу як у час служби, так і після відходу з посади. Державне адміністрування орієнтоване на державну службу. При цьому японським чиновникам гарантована гідна оплата праці, а також законодавець приділяє значну увагу етичній поведінці політиків і службовців [12, с. 33].

Головна ідея антикорупційної політики Сінгапуру полягає в прагненні мінімізувати умови, що створюють як стимули, так і можливості здійснювати корумповані дії та уникати за це покарання. Серед базових нормативно-правових актів, що формують правове забезпечення боротьби з корупцією, в тому числі у питаннях функціонування «Бюро з розслідування випадків корупції» (прийнятий 17 червня 1960 р.) у Сінгапурі – Акт про запобігання корупції [13].

Основними функціями цього незалежного органу є розслідування фактів корупції та інших кримінальних справ, пов'язаних з корупцією, в державному і приватному секторах економіки Сінгапуру. Установа займається:

• перевіркою законності дій і рішень усіх посадових осіб; розглядом скарг громадян, що містять звинувачення в корупції і вимагають відшкодування збитків;

• розслідуванням випадків недбалості та байдужості, допущених державними службовцями;

• розслідуванням фактів зловживання службовим становищем та неналежного виконання службових обов'язків у разі підозри про наявність ознак корупції;

• дослідженням процедур роботи державного сектору з метою зведення випадків корупції до мінімуму.

Можна погодитися з точкою зору Т. Супрун-Ковальчук, Є. Діденко, що Бюро вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів для виявлення можливих «слабких місць» у системі управління.

Крім того, одним із напрямів діяльності Бюро є запобігання корупції. З цією метою вивчаються методи роботи департаментів та державних органів для виявлення прогалин у наявній адміністративній системі, які могли б сприяти появі корупції, хабарництва та недобросовісної практики, і надсилає керівникам установ рекомендації щодо проведення заходів, спрямованих на усунення недоліків та запобігання корупції. Внаслідок авторитарних методів роботи БРВК уряд стримує прояви бюрократії, успішно здійснює запобігання корупції, а це, своєю чергою, забезпечує сприятливий інвестиційний клімат Сінгапуру [14, с. 956-957].

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, можна стверджувати, що найбільшою ефективністю у цьому питанні вирізняються ті держави, які у вирішенні відповідної проблематики використовують комплексний та дуже принциповий підхід до осіб, що вчинили корупційні правопорушення незалежно від займаних ними політичних посад, посад в органах виконавчої, судової та законодавчої влади, інших державних органах та в органах місцевого самоврядування. При цьому не варто забувати, що універсального засобу протидії не існує. Необхідно вибрати свій шлях, який уряд повинен побудувати самостійно на основі місцевого законодавства, менталітету, історичних традицій тощо, що в свою чергу об'єктивує необхідність шукати власний шлях протидії цьому ганебному явищу, з урахуванням міжнародного досвіду.

Враховуючи високий рівень корупції в Україні, наявність великої кількості державних органів, створених для запобігання і протидій корупційним проявам, крім впровадження передового досвіду із запобігання та протидії корупції в зарубіжних країнах доцільно було б:

По-перше, перевіряти на доброчесність не тільки суддів, а й осіб, які призначаються на посади керівників центральних органів виконавчої та місцевої влади, правоохоронних органів державного, обласного та районного рівнів; осіб, що обираються на місцевих виборах на посади керівників органів місцевого самоврядування. Перевірку на доброчесність проводити не тільки при призначенні або обранні на посаду, а й при звільненні таких осіб з займаних посад, оскільки значна кількість сімей таких осіб збагачуються, за час перебування на посадах в державних органах та органах місцевого самоврядування;

По-друге, ефективним засобом протидії корупції може бути заборона громадянам України виводити фінансові активи в офшорні зони, як це практикується у Швеції та Норвегії, що сприятиме їх вкладенню у розвиток економіки України і створенню додаткових робочих місць.

І на останнє, тільки із залученням до протидії корупційним правопорушенням засобів масової інформації, громадянського суспільства та трудових колективів, як це було здійснено в Сінгапурі, можна поступово зменшувати рівень корупції в нашій державі.

Література

1. Ярмакі Х.П. Еволюція нормативно-правового забезпечення протидії корупції в Україні. *«Стан та перспективи розвитку адміністративного права України»*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. (Одеса, 28 жовтня 2022 р.). Одеса. ОДУВС, 2022. С.211–215

2. Омельченко С. В. Корупція з точки зору різних культур світу. *Підприємництво, держава і право*. 2000. №3. С.54–57.

3. Ярмакі Х. П. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні. *Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку* : матеріали четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23-24 вересня 2011р.). Київ, 2011. С. 126.

4. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: Акад. прокуратури України, 2008. 363 с.

5. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1455629967%E2%84%96%206%20%D0%90%D1%85%D1%82%D0%B8%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9D.%20%D0%9C.%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80-%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B7%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF.pdf (дата звернення: 10.12.2023).

6. Коруля І.В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливість його використання в Україні. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Korulia.pdf. (дата звернення: 20.12.2023).

7. Тіньков А.Л. Особливості протидії політичній корупції в країнах ЄС. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ ej14/txts/ Tinkov.pdf. (дата звернення: 22.12.2023).

8. Задорожний С.А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади : дис. … канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2016. 251 с.

9. Фільштейн М.В. Досвід країн Прибалтики в подоланні корупції в поліцейському середовищі. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2(2). С. 149–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6 (дата звернення: 23.12.2023).

10. Григоренко І.А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 146–155.

11. Foreign Corrupt Practices Act. URL: http://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt- practices-act (дата звернення: 24.12.2023).

12. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні URL:https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/6108/1/Mizhnarodnyi_dosvid.pdf (дата звернення: 28.12.2023).

13. Prevention of Corruption Act. URL: https://www.cpib.gov.sg/legislation/prevention-corruption-act. (дата звернення: 28.12.2023).

14. Супрун-Ковальчук Т. М., Діденко Є. В. Міжнародна практика запобігання та боротьби з корупцією. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/577/1185-1?inline=1 (дата звернення: 29.12.2023).

Ярмакі Х. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Ярмакі В. Х.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та міжнародного права
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340.0
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.11

ДІЯ ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ СВІТОГЛЯДНОГО ОСМИСЛЕННЯ Н. МАКІАВЕЛЛІ ТА Ж. БОДЕНОМ

Дворак С. Ю.

Метою статті є аналіз світоглядних поглядів європейських філософів епохи Відродження – Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, узагальнення світоглядної основи пізнання дії права епохи Відродження.

У змісті наукової роботи автором проведено доктринальний аналіз уявлень юристів країн середньовічної Європи, Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, в яких розширено уявлення про право, його дію та ефективність. Відзначено, що наукові дослідження права крізь призму його реальності та спроможності впливу мають високий рівень актуальності і на сьогодні, що зумовлено численними реформами вітчизняної правової системи та важливістю посилення ефективності права та його дієвості. Проте основу будь-якої наукової роботи становить попередній аналіз особливостей історії зародження та розвитку уявлень про дію права, про механізм його впливу та значення для трансформації суспільного життя.

Акцентовано увагу на тому, що розвиток уявлень про право та його невід'ємну властивість – дієвість, продовжується і в наступні епохи розвитку європейських правових учень, де важливе значення відіграватиме розвиток правових уявлень в епоху Відродження. У поглядах європейських мислителів не лише переосмислюються історичні правові вчення, але і розвиваються нові підходи до розуміння дії права як особливого функціонального явища, яке за своєю природою та сутністю визначає вплив на суспільне життя. Саме у працях Н. Макіавеллі та Ж. Бодена закладається фундамент для подальшого виокремлення права як наукової категорії. При чому сама дія права розглядається не лише як сутність права та його невід'ємна властивість, але і як реальний вплив права, що визначається сукупністю факторів та підлягає врахуванню при формалізації права.

Здійснений аналіз праць Н. Макіавеллі та Ж. Бодена дозволив підсумувати, що їх правові уявлення істотно розширюють світоглядне сприйняття права як багатоаспектного феномену. Вони одними з перших в історії правової думки пов'язують право та його дієвість з категоріями «держава», «суверен», «суверенітет» та ін., акцентують увагу, що право може бути дієвим та ефективним за умови його формального виразу в законі, наявності відповідного апарату держави, суверенності державної влади, а також відповідних загально соціальних факторів, котрі визначатимуть сприйняття права та його втілення в людській поведінці. Фактично у поглядах мислителів закладається ідея складності та багатоаспектності права, дієвість якого залежить від численних загально соціальних та політичних факторів, що підлягають врахуванню сувереном.

Ключові слова: *дія права, правова доктрина, правове регулювання, правовий вплив, методологія наукових досліджень.*

Dvorak S. Yu. Law action as an object of worldwide understanding by N. Machiavelli and J. Boden

The purpose of the article is the analysis of worldviews of the European philosophers of the Renaissance era - N. Machiavelli and J. Boden, generalization of the worldview basis of knowledge of the operation of law of the Renaissance era.

In the content of the scientific work, the author conducted a doctrinal analysis of the ideas of the lawyers of medieval Europe, N. Machiavelli and J. Boden, in which the idea of law, its operation and effectiveness was expanded. It was noted that scientific studies of law through the prism of its reality and ability to influence have a high level of relevance even today, which is due to numerous reforms of the domestic legal system and the importance of strengthening the effectiveness of law and its effectiveness. However, the basis of any scientific work is a preliminary analysis of the peculiarities of the history of the origin and development of ideas about the operation of law, about the mechanism of its influence and its significance for the transformation of social life.

Attention is focused on the fact that the development of ideas about law and its inalienable property - effectiveness, continues in subsequent eras of the development of European legal scholars, where the development of legal ideas in the Renaissance era will play an important role. In the views of European thinkers, historical legal doctrines are not only reinterpreted, but new approaches to understanding the operation of law as a special functional phenomenon, which by its nature and essence determine the impact on social life, are also developing. It is in the writings of N. Machiavelli and J. Boden that the foundation for the further separation of law as a scientific category is laid. What is more, the act

© Дворак С. Ю., 2024

of law itself is considered not only as the essence of law and its inherent property, but also as the real impact of law, which is determined by a set of factors and is to be taken into account when formalizing law.

The analysis of the works of N. Machiavelli and J. Boden made it possible to conclude that their legal ideas significantly expand the worldview perception of law as a multifaceted phenomenon. They are one of the first in the history of legal thought to associate law and its effectiveness with the categories "state", "sovereign", "sovereignty", etc., emphasize that law can be effective and efficient under the condition of its formal expression in law, the presence of the appropriate state apparatus, the sovereignty of state power, as well as generally relevant social factors that will determine the perception of law and its implementation in human behavior. In fact, in the views of thinkers, the idea of the complexity and multifacetedness of law is laid, the effectiveness of which depends on numerous general social and political factors that must be taken into account by the sovereign.

Key words: *law action, legal doctrine, legal regulation, legal influence, methodology of scientific research.*

Постановка проблеми та її актуальність. Право як особливий феномен соціальної реальності є об'єктом світоглядного осмислення ще з часів Античності. Зокрема у поглядах Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона та ін. філософів право вже сприймається крізь призму його спроможності впливати на суспільні відносини, досягати правового ефекту як результату його дії. Вказаний вектор як світоглядного, так і подальшого наукового сприйняття та вивчення права, набуває важливого значення, оскільки націлений на посилення практико-орієнтованого сприйняття права, визначення його фактичної ролі в житті суспільства. Наукові дослідження права крізь призму його реальності та спроможності впливу мають високий рівень актуальності і на сьогодні, що зумовлено численними реформами вітчизняної правової системи та важливістю посилення ефективності права та його дієвості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проте основу будь-якої наукової роботи становить попередній аналіз особливостей історії зародження та розвитку уявлень про дію права, про механізм його впливу та значення для трансформації суспільного життя. В одній зі своїх наукових праць ми вже проводили аналіз зародження та розвитку у поглядах філософів античної Греції та стародавнього Риму питань сприйняття права та його розуміння як дієвого феномену [1]. Зокрема прийшли до висновку, про те, що саме розуміння права переважно представлене в працях мислителів минулого як феномен, що реально спроможний впливати на соціуму (тобто бути дієвим), проте відзначили, що світоглядний рівень сприйняття права як явища, що має реальний та результативний вимір, зароджується у поглядах мислителів періоду античності та найбільш комплексно представлений раціональними уявленнями мислителів античної Греції та стародавнього Риму (Протагор, Солон, Георгій, Гіппій, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Цельс, Гай, Ульпіан та ін.). У їх поглядах право переважно розкривається крізь призму поняття «закон», яке за своєю сутністю і природою є діяльнісно орієнтованим, насамперед покликаним забезпечити справедливість у суспільстві, а його дія залежить від держави та громадянського порядку. Проте в уявленнях мислителів Стародавніх Греції та Риму дія права ще не отримує свого категоріального виокремлення, водночас в них представлені характеристики права, які надаються з точки зору процесу та наслідків його поширення на територію відповідної держави та на населення, яке на ній проживає. Таким чином саме право сприймається як дієвий механізм впливу на суспільно-політичні процеси тогочасного суспільства [1, с. 39].

Проте варто відзначити, що розвиток уявлень про право та його невід'ємну властивість – дієвість, продовжується і в наступні епохи розвитку європейських правових учень, де важливе значення відіграватиме розвиток правових уявлень в епоху Відродження. Ми не випадково обрали для подальшого дослідження саме правові уявлення європейських мислителів саме цього періоду (XIV–XV ст.), насамперед Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, оскільки в них найбільш ґрунтовно відображено наступність уявлень, обґрунтованих мислителями античної Греції та стародавнього Риму. Крім того, у поглядах європейських мислителів не лише переосмислюються історичні правові вчення, але і розвиваються нові підходи до розуміння дії права як особливого функціонального явища, яке за своєю природою та сутністю визначає вплив на суспільне життя. Саме у поглядах мислителів європейського Відродження, зокрема і у працях Н. Макіавеллі та Ж. Бодена закладається фундамент для подальшого виокремлення права як наукової категорії. При чому сама дія права розглядається не лише як сутність права та його невід'ємна властивість, але і як реальний вплив права, що визначається сукупністю факторів та підлягає врахуванню при формалізації права. З урахуванням зазначеного логічним продовженням нашого наукового дослідження проблем дії права стане вивчення уявлень

про дію права, які розвивались в наступний історичний період розвитку правових учень, зокрема на прикладі поглядів Н. Макіавеллі та Ж. Бодена.

З урахуванням вищезазначеного *метою* цієї наукової роботи стане аналіз світоглядних поглядів європейських філософів епохи Відродження – Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, узагальнення світоглядної основи пізнання дії права епохи Відродження.

Виклад основного матеріалу. Передумовами зародження та розвитку правових уявлень Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, в тому числі і в частині розуміння дії права, стало положення двох панівних у XIV–XV ст. західноєвропейських правових шкіл, які відіграли вагому роль у становленні новоєвропейської державної та правової думки. Мова іде про школи глосаторів та коментаторів (постглосатори). Їх діяльність сприяла поширенню ідей римського права в Західній Європі, відродженню юридичної науки і культури. У межах цих шкіл фактично було представлено дві тенденції:

– одну характеризує підвищена увага до проблематики природного права (Булгар, Ірнерій, Пілліус та ін.);

– в той час як інша приділяє більше інтересу принципам, нормам і системі позитивного права (Ф. де Бомануар, Луллія, Бартоло, Раваніса, Бальдуса та ін.).

Юристами вказаних шкіл насамперед досліджувались джерела римського права, особлива увага приділялась положенням Кодексу Юстиніана, на підставі чого ними готувались відповідні коментарі та нові правові положення, які адаптовувались до тогочасних реалій країн європейського континенту, що утворились на теренах римської держави. У своїх поглядах глосатори та постглосатори окремо приділяли увагу питанням належної дії права, вкладаючи в основу думку про важливість належного правового виховання та просвіти. Саме вони мали забезпечити відповідне сприйняття права пересічними громадянами та чітке усвідомлення необхідності дотримання встановлених правових норм. В юридичній літературі на підставі цих поглядів окремими вченими їх відносять до представників течії так званого «середньовічного легалізму» [2, с. 213]. Практичною сферою роботи глосаторів та постглосаторів була систематизація законодавства, створення різноманітних правотлумачних текстів, де надавався коментар відповідної нормативної частини тексту закону або проводилось узагальнення нормативно визначених правил поведінки, що націлено було на сприяння правильному розумінню широкими верствами населення змісту та вимог правових норм, забезпечення їх неухильного дотримання та виконання. В результаті ними було підготовлено широкий спектр наукових юридичних праць де окремі положення законодавства було систематизовано, а норми загального характеру узагальнені та деталізовано їх правове регулювання.

Окремою заслугою коментарів також було оновлення норм римського права в частині їх адаптації до поточних реалій суспільного життя середньовічних держав. Вони додатково вивчали норми звичаєвого права, а також правозастосовну практику, націлюючи свої правові тексти на узагальнення недоліків правозастосування та сприяючи його належному втіленню в життя як всього соціуму, так і кожного добропорядного громадянина.

Важливе значення для розвитку правовий уявлень мали праці видатного італійського мислителя Н. Макіавеллі, зокрема мова йде про такі роботи філософа як: «Роздуми про перші 10 книг Тіта Лівія» та «Князь». Основна ідея, яка обґрунтовується філософом полягає в тому, що мислитель переосмислює погялди мислителів античної доби, відзначаючи, що саме в них необхідно шукати відповідь на питання про природу і сутність держави, значення права та шляхи удосконалення державно-правових інституцій. Посилаючись на праці стоїків, філософ визначав долю, як чинник, який детально планує вчинки людей. Н. Макіавеллі акцентує увагу на питанні історичного досвіду, приходячи до висновку про те, що вивчення минулого дає можливість передбачати майбутнє, визначити способи дій, котрі будуть більш корисними у сьогоденні. «Щоб знати, що повинно трапитись, досить простежити, що було... Це відбувається від того, – пояснював мислитель, – що всі людські справи робляться людьми, які мали і завжди будуть мати ті самі пристрасті, і тому вони неминуче повинні давати однакові результати». Головні аргументи для нього – досвід історії, однакова природа людини за всіх часів, у всіх державах і у всіх народів» [3; 4]. З такої точки зору мислитель сприймає та розуміє право, а саме крізь призму чинників, які впливають на поширення права, спроможність досягати відповідного ефекту, а також попереднього вивчення і аналізу факторів, що вплинули на недоліки правового регулювання, неспроможність правових норм досягнути бажаного чи необхідного правового результату.

Н. Макіавеллі вважав, що найбільш загальною причиною людських дій, з яких складаються їх

відносини, установи, історія, є інтерес. Він вважав, що для того, щоб керувати людьми, треба знати причини їх вчинків, їх інтереси і прагнення. Люди неспокійні, честолюбні, і ніколи не задовольняються своєю долею. Тому в політиці завжди варто розраховувати на гірше, а не на добре та ідеальне. У зв'язку з таким сприйняттям суспільства як кола суб'єктів, що мають різні інтереси і ці інтереси необхідно збалансовувати, на право покладається виключна функція – досягти стану збалансування таких інтересів, тобто право має діяти та діяти ефективно. Н. Макіавеллі розглядав право як засіб для досягнення державних цілей, яке формалізується в державних (владних) законах, метою яких є охорона свободи і спокою всього народу. В одній зі своїх тез філософ запропонував досить влучне порівняння того, що «…голод і нестаток роблять людей вправними, а закони – добрими, тому що добрі діяння походять від доброго виховання, а добре виховання — від хороших законів…» [5]. Вказана теза доводить, що питання права та його формалізації в законах філософом розкривається крізь призму його спроможності впливати на суспільство і людей, роблячи їх добрішими, забезпечуючи поширення справедливості та доброти в суспільстві.

Суттєво розширює уявлення про право та його функціонування ще один представник європейського відродження – Ж. Боден. Феномен права філософ розкриває з точки зору мети буття держави. Тобто право як таке забезпечує реальність держави, її функціонування та вплив на життя суспільства і окремих громадян. Так само як і Н. Макіавеллі, Ж. Боден визначає закон як формалізований вияв права, що оформлюється у вигляді наказу суверена. Ж. Боден в певній мірі розширює уявлення Н. Макіавеллі про роль закону, додатково зазначаючи про те, що закон буде недієвим, якщо він міститиме положення, котрі суперечитимуть законам Всевишнього або законам природи, інтересам держави, порушуватимуть інтереси власників [6, с. 142–150]. Саме право Ж. Боден визначає як особливий засіб, що регулює всю діяльність людини в суспільстві, і вже держава є тим наслідком, який виникає в результаті функціонування суспільства. Більше того, Боден вказував, що не лише держава творить право, а й саме право творить державу: «так під впливом законів відбувалося становлення держави» [7, с. 56]. Ж. Боден вперше звернув увагу на те, що закон, а отже і право в цілому може мати особливості своєї дії, що залежать від стану розвитку держави, особливо від її самостійності й незалежності від інших держав, від церкви та духовенства, відповідності критеріям суверенітету. При чому сам суверен наділений правом змінювати режим дії закону, зокрема у випадку, коли держава є слабкою, тоді вимоги закону мають бути суттєво посилені, а сам закон буде значно суворішим. І навпаки, тоді, коли держава перебуває на етапі свого розквіту, положення закону можуть послаблюватись, а його каральна дія – обмежуватись.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеному дослідженню варто відзначити, що доба середньовіччя і епоха відродження суттєво вплинули на подальший розвиток світоглядного сприйняття феномену права крізь призму його дії, а також заклали основу для його наукового дослідження на рівні відповідних наукових юридичних шкіл (глосаторів, постглосаторів), а з часом у на рівні відповідної університетської юридичної науки. Якщо правові уявлення мислителів європейських країн епохи античності (Греція, Рим) засновувались на таких категоріях як «законність», «правопорядок», «справедливість», «рівність», що застосовувались для позначення невід'ємних властивостей права, то вже середньовічна юриспруденція акцентує увагу саме на націленості права на реальний вплив на життя суспільства в цілому та на поведінку кожного окремого індивіда, зокрема. Отже, дієвість права апріорі визначається як невід'ємна властивість права, оскільки в іншому випадку право не може вважатись такими, що має статус права.

Крім того, варто відзначити, що правові уявлення Н. Макіавеллі та Ж. Бодена істотно розширюють світоглядне сприйняття права як багатоаспектного феномену. Вони одними з перших в історії правової думки пов'язують право та його дієвість з категоріями «держава», «суверен», «суверенітет» та ін., акцентують увагу, що право може бути дієвим та ефективним за умови його формального виразу в законі, наявності відповідного апарату держави, суверенності державної влади, а також відповідних загально соціальних факторів, котрі визначатимуть сприйняття права та його втілення в людській поведінці. Фактично у поглядах мислителів закладається ідея складності та багатоаспектності права, дієвість якого залежить від численних загально соціальних та політичних факторів, що підлягають врахуванню сувереном.

На нашу думку, правові уявлення мислителів античної Греції та стародавнього Риму, їх

переосмислення та розширення в періоди середньовіччя та відродження не лише сформували світоглядне підґрунтя для розуміння дії права, але і визначили в подальшому (зокрема в епоху Просвітництва) розвиток його світоглядного та наукового сприйняття права в межах відповідних типів правопізнання.

Література

1. Дворак С.Ю. Питання дії права у поглядах філософів античної Греції та Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2024. Вип. 1. С. 38–43.

2. Основи філософії: навч. посіб. / Л. О. Сандюк, С. П. Симоненко, О. В. Сулим, М. Ф. Шмиголь, Н. В. Щубелка, Ю. С. Юшкевич; за. ред. М. Ф. Шмиголя. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 412 с.

3. Machiavelli N. On the First Ten [Books] of Titus Livius URL: http://ebooks.adelaide.edu.au/m/machiavelli/niccolo/m149d/m149d.html

4. Мак'явеллі Н. Державець / Нікколо Мак'явеллі. Харків: Фоліо, 2016. 512 с.

5. Fred D. Miller Nature Justice and Rights in Aristotle's Politics. - Oxford: Oxford University Press, 1995. 442 p.

6. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень. Київ : Атіка, 2005. 560 с.

7. Кресін О.В. Наукова і філософська революція XVI ст., Жан Боден та ідея суспільства у контексті становлення плюралістичного правового світогляду. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 2. С. 31–64.

Дворак С. Ю.,
orcid.org/0009-0008-6742-5675
здобувач вищої освіти третього освітньо-наукового рівня вищої освіти «Доктор філософії»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 340.11:349.6:621.311.22
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.13

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

Мелех Л. В., Коритко Л. Я., Кучера А. М.

Стаття присвячена дослідженню особливостей інституту юридичної відповідальності як одному із ефективних засобів механізму правового забезпечення екологічної безпеки ТЕС, що виконує превентивну та охоронно-захисну функції у процесі правового регулювання виробництва теплової та електричної енергії.

На підставі виокремлення особливостей юридичної відповідальності за правопорушення в сфері виробництва теплової та електричної енергії у статті проведено аналіз: об'єкту та предмету правопорушення як підстави настання юридичної відповідальності у сфері теплоенергетики; суб'єктів відповідальності у сфері теплопостачання, господарська діяльність яких пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену екологічну небезпеку; екологічну шкоду, яка пов'язується із збитками немайнового та майнового характеру, які завдані довкіллю, внаслідок діяльності підприємства ТЕС; правовий механізм компенсації шкоди, завданої приватним та державним інтересам, навколишньому природному середовищу, суспільним, що притаманний негативному (ретроспективному) і позитивному (проспективному) аспектам юридичної відповідальності в сфері теплопостачання.

На підставі проведеного дослідження компенсаційного характеру юридичної відповідальності у сфері теплопостачання, розглянуто способи розрахунку екологічної шкоди за правопорушення, що вчиняються суб'єктами господарювання в сфері виробництва теплової та електричної енергії.

Акцентується увага на тому, що одним з ефективних засобів механізму правового забезпечення екологічної безпеки ТЕС є інститут юридичної відповідальності.

Також проаналізовано особливості правового регулювання застосування витратного, розрахункового, таксового та нормативного методів розрахунку екологічної шкоди, що підлягає компенсації, за порушення підприємством ТЕС законодавства про охорону довкілля.

***Ключові слова**: інститут юридичної відповідальності, забезпечення екологічної безпеки, види юридичної відповідальності, сфера теплоенергетики, екологічна шкода.*

Melekh L. V., Korytko L. Ya., Kuchera A. M. Legal liability as a means of legal ensure of environmental safety in the sphere of thermal energy

The article is devoted to the study of the peculiarities of the institution of legal responsibility as one of the effective means of the mechanism of legal protection of environmental safety of TPPs, which performs preventive and protective functions in the process of legal regulation of thermal and electric energy production.

On the basis of distinguishing the features of legal liability for offenses in the field of heat and electricity production, the article analyzes: the object and subject of the offense as a basis for legal liability in the field of heat energy; subjects of responsibility in the field of heat supply, whose economic activity is connected with the use of equipment that creates an increased environmental hazard; environmental damage, which is associated with non-property and property damage caused to the environment as a result of the activity of the TPP enterprise; the legal mechanism of compensation for damage caused to private and state interests, the surrounding natural environment, and society, which is inherent in the negative (retrospective) and positive (prospective) aspects of legal responsibility in the field of heat supply.

On the basis of the conducted study of the compensatory nature of legal liability in the field of heat supply, the methods of calculating environmental damage for offenses committed by business entities in the field of heat and electricity production are considered.

Attention is focused on the fact that one of the effective means of the mechanism of legal protection of TPP environmental safety is the institution of legal responsibility.

The specifics of the legal regulation of the application of cost, settlement, tax and regulatory methods of calculating environmental damage subject to compensation for violation of environmental protection legislation by the TPP enterprise are also analyzed.

***Key words**: the institute of legal responsibility, ensuring environmental safety, types of legal responsibility, the field of heat energy, environmental damage.*

© Мелех Л. В., Коритко Л. Я., Кучера А. М., 2024

Постановка проблеми. Багатофункціональна характеристика юридичної відповідальності у сфері теплоенергетики зумовлена особливістю об'єкта підвищеної небезпеки – підприємства ТЕС, господарська діяльність якого є екологічно небезпечною та постійно справляє негативний вплив на навколишнє природне середовище. Враховуючи такі складові регулюючого механізму юридичної відповідальності, як відповідальність за вину (винна відповідальність), відповідальність за створену небезпеку (відповідальність без вини), безумовна відповідальність (відповідальність без можливості виправдання) [1, с. 212-213], в доктрині екологічного права виділяють правові режими позитивної й негативної юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою позитивну відповідальність в екологічному праві розглядають також як загальносоціальну відповідальність, що не збігається з юридичною, а її санкції за своєю правовою природою є засобами захисту, а не заходами відповідальності [2, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий науковий внесок у дослідження особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики зроблено такими вченими: Андрейцева, Г. І. Балюк, С. Я. Вавженчука, А. П. Гетьмана, О. В. Головкіна, А. С. Євстігнєєва, Б. В. Єрофеєва, І. І. Каракаша, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, В. В. Костицького, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, О. Я. Лазора, Н. А. Макаренко, М. М. Мікієвича, А. М. Мірошниченка, В. Л. Мунтяна, Н. Б. Пацурії, В. В. Петрова, Е. В. Позняк, І. Л. Радика, О. В. Сушик, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, О. А. Шомпол, М. В. Шульги та інших.

Однак, значна кількість питань, пов'язаних з сучасним підходом до розуміння особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики залишається поза увагою, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою цієї статті є дослідження особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики.

Викладення основного матеріалу. Позитивна відповідальність пов'язується зі спеціально покладеними на суб'єктів еколого-правовими обов'язками, що слідують із законодавчих приписів. Стосовно ретроспективної юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, позиціонуємо її зі засобами примусового виконання суб'єктами норм законодавства та/або відшкодування шкоди, завданою довкіллю.

Вважаємо, що позитивна відповідальність у сфері теплоенергетики проявляється в реалізації заходів з охорони об'єктів навколишнього природного середовища та попередження правопорушень, які можуть вчинятися суб'єктами господарювання у сфері теплопостачання шляхом закріплення імперативних вимог щодо порядку використання природних ресурсів, охорони довкілля й забезпечення екологічної безпеки в процесі виробництва електричної та теплової енергії. Прикладом позитивної відповідальності в досліджуваній сфері слугують положення статті 27 Закону України «Про теплопостачання» [3], у яких встановлено обов'язок суб'єктів у сфері теплопостачання дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, нести відповідальність за його порушення та здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об'єктів у сфері теплопостачання на довкілля.

Аналогічні норми також містяться в статті 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], де є закріплені екологічні вимоги щодо реконструкції, розміщення, проектування будівництва, введення у дію та експлуатації підприємств, а саме, у сфері виробництва теплової та електричної енергії, також обов'язок: здійснювати заходи із вловлювання, знешкодження, утилізації шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація; здійснювати очищення викидів та скидів, знешкодження їх, зменшення впливу шкідливих факторів; розробляти та затверджувати матеріали оцінки впливу господарської діяльності в сфері теплопостачання на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Негативна відповідальність у сфері теплоенергетики, на нашу думку, полягає в реалізації заходів із захисту навколишнього природного середовища і його об'єктів шляхом застосування до особи, що вчинила екологічне правопорушення, заходів примусу у вигляді негативних наслідків майнового та/або немайнового характеру із метою відновлення порушеного права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, компенсації шкоди,

завданої таким порушенням, покарання правопорушника.

Зауважимо, що коли мова йде про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, береться до уваги саме її ретроспективна складова, особливо якщо це стосується такого об'єкта підвищеної небезпеки, як підприємство ТЕС, господарська діяльність якого має екологічну спрямованість, яка проявляється у порушенні відповідного правового режиму природних ресурсів, негативній зміні стану довкілля, а також екологічних інтересів та прав людини, що охороняються законом [5, с. 98].

Враховуючи те, що господарська діяльність із виробництва теплової та електричної енергії є екологічно небезпечною, на наш погляд, юридичній відповідальності за правопорушення у сфері теплоенергетики притаманні такі особливості:

а) суб'єкти відповідальності (статті 1 Закону України «Про теплопостачання») [3] – суб'єкти господарювання у сфері теплопостачання – юридичні особи – незалежно від організаційно-правових форм та форми власності, які здійснюють виробництво (теплогенеруюча організація), транспортування (теплотранспортуюча організація), постачання електричної та теплової енергії (теплопостачальна організація), технічне обслуговування засобів виробництва, транспортування та споживання електричної та теплової енергії (теплосервісна організація).

Зауважимо, що особливість юридичної відповідальності суб'єктів господарювання у сфері теплопостачання полягає у тому, що їхня діяльність є пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб і навколишнього природного середовища (ч. 1 статті 1187 Цивільного кодексу України [6]). У зв'язку із цим, для майнової (цивільної) відповідальності суб'єкта господарювання в сфері теплопостачання, що проявляється в компенсації шкоди, заподіяною довкіллю внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у повному обсязі, вина як ознака суб'єктивної сторони складу правопорушення не є обов'язковою. Тому, суб'єкт господарювання у сфері виробництва теплової та електричної енергії є зобов'язаний компенсувати заподіяну шкоду громадянам і юридичним особам, якщо не доведе, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих (ч. 3 статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], ч. 5 статті 1187 Цивільного кодексу України [6]);

б) підстава відповідальності – вчинення суб'єктом господарювання у сфері теплопостачання правопорушення, яке посягає на охоронювані законом суспільні цінності, причинно-наслідковий зв'язок якого (тобто, правопорушення) є результатом виробництва електричної та теплової енергії. Ключовими критеріями, що характеризують такі правопорушення, є об'єкт і предмет. Для характеристики об'єкта правопорушень у даній сфері автор звертається до наукового підходу стосовно поділу об'єктів екологічних правопорушень на загальний, безпосередній і родовий [1, с. 285]. Так, загальним об'єктом цих правопорушень є передбачене в статті 16 Конституції України [7] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу. Родовим об'єктом є забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля й екологічної безпеки у сфері теплопостачання, що проявляється в порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушенні норм екологічної безпеки; порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств; допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів; самовільному спеціальному використанні природних ресурсів; невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам тощо (стаття 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]).

Об'єктом правопорушень у сфері теплоенергетики є відносини суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог екологічного законодавства на різних стадіях діяльності у сфері теплопостачання: виробництва, транспортування, постачання електричної та теплової енергії, технічного обслуговування засобів виробництва, транспортування та споживання електричної та теплової енергії. Зокрема, це можуть бути порушення за: неподання

передбаченої законом інформації уповноваженим державним органам; невиконання (ухилення від виконання) або несвоєчасне виконання рішень чи приписів центральних органів виконавчої влади у сфері теплопостачання; порушення ліцензійних умов; постачання електричної та теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію; порушення вимог нормативно-правових актів та/або нормативних документів щодо забезпечення належного технічного стану теплових, тепловикористальних установок та мереж, а також їх експлуатації (стаття 31 Закону України «Про теплопостачання» [3]).

Із огляду предмета правопорушень, вважатимемо, що його варто розглядати як природні та штучно створені матеріальні блага, із приводу яких виникають суспільні відносини у сфері теплопостачання. До таких предметів, на наш погляд, належать: 1) залучені в господарський обіг природні ресурси – земля, води, надра, атмосферне повітря, ліси та інші – як об'єкти довкілля, що використовуються суб'єктами господарювання у сфері теплоенергетики і слугують матеріальною базою для здійснення діяльності з виробництва електричної та теплової енергії; 2) об'єкти та споруди, основне і допоміжне обладнання, що використовуються для забезпечення безпечної та надійної експлуатації теплових мереж. Зауважимо, що на разі питання модернізації технологічної бази ТЕС є одним з ключових для забезпечення екологічно безпечного довкілля; 3) об'єкти у сфері теплопостачання (абзац 8 стаття 1 Закону України «Про теплопостачання») – теплогенеруючі станції або установки, теплові електростанції, теплоелектроцентралі, котельні, когенераційні установки, теплові мережі, які призначені для виробництва і транспортування електричної та теплової енергії;

в) екологічна шкода – негативні наслідки, яких зазнають об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища (стаття 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]), що настають у результаті здійснення господарської діяльності з виробництва електричної та теплової енергії, незалежно від факту вчинення правопорушення. Ось чому, екологічна шкода є обов'язковою ознакою негативної та позитивної відповідальності суб'єкта господарювання у сфері виробництва електричної та теплової енергії.

Нормативне визначення поняття «екологічної шкоди» закріплене в актах європейського та міжнародного законодавства. Враховуючи дефініції «шкода» та «навколишнє природне середовище», варто зазначити те, що згідно із Конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища від 21 червня 1993 р. [8] (п.п. 7, 10 статті 2) «екологічна шкода» трактується як смерть чи тілесні ушкодження, втрата або пошкодження майна, втрата чи збитки, що є наслідком погіршення стану навколишнього природнього середовища, витрати на попереджувальні заходи чи інші збитки, які є наслідком властивостей небезпечних речовин тощо або виникають у результаті поводження із відходами.

Згідно Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [9] «шкода, завдана навколишньому середовищу» («екологічна шкода») визначається як: 1) шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, а також шкода, що вражає водні ресурси та ґрунти; 2) негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином (стаття 2). Зауважимо, що згідно з Додатком III до цієї Директиви її положення застосовуються, в тому числі, щодо об'єктів теплопостачання, тобто діяльності, пов'язаної з експлуатацією «спалювальних установок, номінальний тепловий внесок яких дорівнює або перевищує 50 МВт, незалежно від типу використовуваного палива (твердого, рідкого або газоподібного)».

На відміну від європейського та міжнародного права, у чинному законодавстві України поняття «екологічна шкода» не має нормативного закріплення. Разом з тим, шкода є обов'язковим елементом настання майнової (цивільної) відповідальності, і розглядається як майнова (реальні збитки, упущена вигода) та моральна шкода (ст.ст. 22, 23 Цивільного кодексу України).

У науковій літературі екологічну шкоду пропонується розглядати з точки зору форм, в яких вона проявляється: а) забруднення природного середовища; б) виснаження, знищення, пошкодження природного середовища й окремих його комплексів та об'єктів; в) порушення екологічних зв'язків; г) заподіяння шкоди здоров'ю громадян [10, с. 64].

Саме тому, у вітчизняній правозастосовній практиці екологічну шкоду пов'язують зі збитками майнового та немайнового характеру, завданими довкіллю, внаслідок господарської діяльності такого джерела підвищеної небезпеки, як підприємства ТЕС. У зв'язку з цим, однією з визначальних ознак юридичної відповідальності як засобу правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики, є компенсаційний характер;

г) компенсаційний характер юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку суб'єкта господарювання, котрий здійснює виробництво теплової та електричної енергії, відшкодувати в адміністративному та судовому порядку збитки, що були завдані суспільним, державним та приватним інтересам незалежно від застосування до такого суб'єкта засобів адміністративної чи кримінальної відповідальності. Крім того, компенсаційний характер відповідальності у сфері теплопостачання притаманний не лише негативному (ретроспективному) аспекту юридичної відповідальності, але й позитивному (проспективному).

В екологічній доктрині компенсацію шкоди як дію, що має за мету «зрівноважити майнову та немайнову втрату» відмежовують відшкодування, тобто, дії, спрямованої «на заміну утраченого майна, яке виражається у передачі потерпілому майна того ж роду, якості, вартості, або в оплаті грошової суми в розмірі, відповідному вартості втраченого майна [10, с. 12-13]».

На наше переконання, для характеристики майнового аспекту юридичної відповідальності суб'єкта теплоенергетики слід використовувати термін «компенсація», оскільки шкода, завдана навколишньому природному середовищу, є невідновною, тому суб'єкт господарювання, який володіє таким джерелом підвищеної небезпеки, зобов'язаний зрівноважувати реально заподіяні та потенційні збитки з вимогами забезпечення екологічно безпечного стану довкілля, «при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ч. 1 статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]).

Розглядаючи поняття «компенсація екологічної шкоди», автори звертаються до наукового підходу М. В. Краснової, за яким даний термін визначається як «процес, у межах якого забезпечується діяльність зобов'язаних на те суб'єктів із здійснення системи охоронних заходів, сфера діяльності яких пов'язана з негативними впливами на матеріальні об'єкти, якість та безпека яких становить суспільний інтерес, а також оплата такими суб'єктами певної суми коштів потерпілим особам за витрати, що виникли внаслідок порушення їхніх законних прав та інтересів [10, с. 13]».

На нормативному рівні компенсаційна ознака юридичної відповідальності суб'єкта господарювання у сфері теплопостачання проявляється в принципі «забруднювач – платник», закріпленому в положеннях вже згадуваної вище Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [9].

Зазначений принцип реалізується для попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди в рамках екологічної відповідальності (статті 1 названої Директиви). Отже, для попередження такої шкоди експлуатант вживає запобіжні заходи, які застосовуються у відповідь на подію, дію або невдалу дію, що спричинили неминучу загрозу шкоди навколишньому середовищу, з метою попередження цієї шкоди або її максимальної локалізації (п. 10 статті 2, статті 5 Директиви). Натомість для ліквідації екологічної шкоди експлуатант вживає відновлювальні заходи, спрямовані на відновлення, реконструкцію або заміну природних ресурсів, яким було завдано шкоду тощо (п. 11 статті 2, стаття 6 Директиви).

За чинним законодавством України компенсація екологічної шкоди у сфері виробництва теплової та електричної енергії здійснюється в адміністративному та судовому порядку. В адміністративному порядку компенсація екологічної шкоди проявляється у вигляді штрафних санкцій, що застосовуються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах комунальних послуг та енергетики, за правопорушення у сфері теплопостачання (стаття 31 Закону України «Про теплопостачання» [3]).

У судовому порядку компенсація екологічної шкоди за правопорушення у сфері теплоенергетики здійснюється внаслідок розгляду справ у спорах, в яких позивачами у переважній більшості випадків є органи, що забезпечують реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища (Державна екологічна інспекція, інші контролюючі державні органи, прокурор в інтересах держави в особі цих органів). Відповідачами у зазначених спорах виступають господарюючі суб'єкти, зокрема, у сфері теплопостачання, якими допущено

правопорушення у сфері охорони довкілля. Предметом спору в переважній більшості випадків є стягнення шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Порядок розрахунку екологічної шкоди, яка підлягає компенсації, визначається залежно від способу розрахунку такої шкоди та об'єкта навколишнього природного середовища, якому заподіюється шкода внаслідок виробництва електричної та теплової енергії. У зв'язку з цим, в науковій літературі виділяють чотири методи (способи) розрахунку екологічної шкоди: витратний, таксовий, розрахунковий, нормативний [10, с. 346].

За витратним способом компенсації екологічної шкоди відшкодування збитків провадиться підприємствами ТЕС, яким «відводяться природні ресурси, що вилучаються», а також підприємствами ТЕС, «діяльність яких обмежує права власників природних ресурсів і користувачів, або призводить до погіршення якості суміжні природні ресурси [10, с. 347]». Таксовий метод визначення екологічної шкоди, завдану підприємством ТЕС, використовується для розрахунку збитків, заподіяних, зокрема, лісовим ресурсам. На підставі розрахункового методу затверджено, зокрема, методики розрахунку шкоди, заподіяної: водним і земельним ресурсам. Нормативний метод розрахунку екологічної шкоди у сфері теплопостачання найчастіше застосовується у разі перевищення підприємством ТЕС як стаціонарним джерелом забруднення атмосферного повітря нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин (ст.ст. 7, 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [11]).

Висновки. Отже, за результатами дослідження юридичної відповідальності як засобу правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплопостачання, виокремлено негативну та позитивну складові такої відповідальності. Зазначено, що особливість юридичної відповідальності суб'єктів господарювання у сфері теплопостачання полягає у тому, що їхня діяльність є пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб і навколишнього природного середовища.

Встановлено, що юридична відповідальність підприємства ТЕС, реалізуючи превентивну та охоронно-захисну функції у процесі правового регулювання виробництва теплової та електричної енергії, характеризується наступними особливостями: підстава відповідальності, суб'єкт відповідальності, екологічна шкода, компенсаційний характер відповідальності. За чинним законодавством України компенсація екологічної шкоди у сфері виробництва теплової та електричної енергії здійснюється в адміністративному та судовому порядку. Порядок розрахунку екологічної шкоди, яка підлягає компенсації, визначається залежно від способу розрахунку такої шкоди та об'єкта навколишнього природного середовища, якому заподіюється шкода внаслідок виробництва електричної та теплової енергії.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень вважаємо аналіз застосування юридичної відповідальності в інших сферах економіки.

Література

1. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. за заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев. М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

2. Решітник Л. П. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х., 2005. 20 с.

3. Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. Дата оновлення 01.01.2024. 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text(дата звернення 15 січня 2024 року).

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. Редакція від 08.10.2023, підстава - 2614-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

5. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія Д. : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення 01.01.2024. № 1953-IX, 1909-IX, 3254-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96 ВР. Дата оновлення 01.01.2020. № 27-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

8. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21.VI.1993 URL: https://rm.coe.int/168007c079 (дата звернення 15 січня 2024 року).

9. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Редакція від 01.05.2006, підстава - 984_016-06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

10. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

11. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII. Редакція від 01.10.2023, підстава - 2573-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

Мелех Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного
університету внутрішніх справ

Коритко Л. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових
та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського навчально-наукового
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Кучера А. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

УДК 340.134(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.14

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ АКТІВ-КОНЦЕПЦІЙ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Сачко А. Р.

Метою статті є аналіз доктринальних підходів до характеристики актів-концепцій, встановлення українського досвіду використання актів-концепцій в механізмі вітчизняного правотворення, а також уточнення їх місця та значення.

В статті автором розкрито актуальність наукового пізнання теоретико-правових аспектів актів-концепцій як різновидів правової документації. Відзначено, що сьогодні для юридичної науки особливо актуальними постають питання вдосконалення механізму правотворчості, особливо в частині посилення її концептуалізації. В юридичній науці вченими неодноразово зверталась увага на важливість концептуалізації тих чи інших складових механізму правотворчості, що виступає умовою посилення наукової обґрунтованості та якості як самого інституту правотворчості, так і його результату – правотворчих актів. В цьому контексті вченими важлива роль відводиться актам-концепціям, які виступають в якості дороговказу подальшої правотворчої діяльності, націленої на врегулювання конкретної сфери чи виду суспільних відносин. Доведено, що в юридичній науці феномен актів-концепції досліджено досить епізодично. З'ясовано, що окремі аспекти актів-концепцій, особливо в частині їх важливості та практичної доцільності, були предметом досліджень деяких вчених, проте більшість пізнавальних аспектів актів-концепцій, як теоретико-правового, так і практичного характеру залишились поза увагою вчених.

Аналіз доктринальних підходів до розуміння актів-концепцій дозволив автору узагальнити практику використання актів-концепцій в механізмі вітчизняного правотворення, а також уточнити їх місце та значення в системі правової документації. Підсумовано, що незалежно від доктринального розуміння сутності акту – концепції, вказаний документ має важливе значення в сфері нормотворчості. Насамперед, він забезпечує належні умови реалізації принципу верховенства права, втілення правової норми. Якісне складення концептуального акту дає змогу визначити вектор майбутнього нормативно-правового акту або ж сферу політики, яка потребує нових ґрунтовних підходів для врегулювання.

Ключові слова: *правовий акт, нормативний акт, правова концепція, правова документація, правове регулювання.*

Sachko A. R. Location and meaning of acts-concepts in the mechanism of law-making

The purpose of the article is to analyze doctrinal approaches to the characterization of conceptual acts, to establish the Ukrainian experience of using conceptual acts in the mechanism of national law-making, and to clarify their place and meaning. In the article, the author revealed the relevance of scientific knowledge of the theoretical and legal aspects of acts-concepts as types of legal documentation. It is noted that today the issue of improving the mechanism of law-making, especially in terms of strengthening its conceptualization, is particularly relevant for legal science. In legal science, scientists have repeatedly drawn attention to the importance of conceptualizing certain components of the law-making mechanism, which is a condition for strengthening the scientific validity and quality of both the law-making institution itself and its result - the law-making acts themselves. In this context, scientists assign an important role to acts-concepts, which act as a guide for further law-making activities aimed at regulating a specific sphere or type of social relations. Since in the legal literature the phenomenon of acts-concept has been investigated quite sporadically. It was found that certain aspects of concept acts, especially in terms of their importance and practical expediency, were the subject of research by a number of scientists, however, most of the cognitive aspects of concept acts, both of a theoretical-legal and practical nature, remained outside the attention of scientists. The analysis of doctrinal approaches to the understanding of acts-concepts allowed the author to generalize the practice of using acts-concepts in the mechanism of domestic law-making, as well as clarify their place and meaning in the system of legal documentation. It is concluded that regardless of the doctrinal understanding of the essence of the act - the concept, the specified document is important in the sphere of rulemaking. First of all, it provides the proper conditions for the implementation of the principle of the rule of law, the implementation

© Сачко А. Р., 2024

of the legal norm. Qualitative drafting of the conceptual act makes it possible to determine the vector of the future regulatory act or the sphere of policy that needs new thorough approaches for settlement.

***Key words**: legal act, regulatory act, legal concept, legal documentation, legal regulation.*

Постановка проблеми та її актуальність. Розвиток вітчизняного механізму правотворчості сьогодні знаходиться в стані ґрунтовної трансформації, що викликано необхідністю суттєвого оновлення та вдосконалення українського законодавства. Тому для юридичної науки особливо актуальними постають питання вдосконалення механізму правотворчості, особливо в частині посилення його концептуалізації. В юридичній науці вченими неодноразово зверталась увага на важливість концептуалізації тих чи інших складових механізму правотворчості, що виступає умовою посилення наукової обґрунтованості та якості як самого інституту правотворчості, так і його результату – самих правотворчих актів. В цьому контексті вченими важлива роль відводиться актам-концепціям, які виступають в якості дороговказу подальшої правотворчої діяльності, націленої на врегулювання конкретної сфери чи виду суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі феномен актів-концепції досліджено досить епізодично. Окремі аспекти актів-концепцій, особливо в частині їх важливості та практичної доцільності були предметом досліджень таких вітчизняних вчених як І.О. Біля-Сабодаш, С.В. Бобровник, Т.О. Дідич, В.М, Косович, Н.М. Пархоменко, І.Д. Шутак та ін. Проте більшість пізнавальних аспектів актів-концепцій, як теоретико-правового, так і практичного характеру залишились поза увагою вчених. Тому, розпочинаючи наше наукове дослідження теоретико-правових і практичних аспектів актів-концепцій, вважаємо за доцільне насамперед акцентувати увагу на встановленні їх місця в системі правових актів та з'ясуванні їх значення в механізмі сучасного правотворення.

Тому *метою* цієї наукової роботи буде аналіз доктринальних підходів до характеристики актів-концепцій, встановлення українського досвіду використання актів-концепцій в механізмі вітчизняного правотворення, а також уточнення їх місця та значення.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку правотворчості доводить важливість посилення її концептуалізації, що є умовою впорядкування та удосконалення цієї цілеспрямованої та інтелектуальної діяльності задля збереження нею рис системності, структурованості, послідовності, якості та обґрунтованості. Поняття «концепція» (лат. Conception – розуміння) в юридичній науці вживається для позначення або системи поглядів на те чи інше розуміння явищ, процесів; або єдиного, визначального замислу, провідної думки будь-чого, створеного суб'єктом [1, с. 339–340]. І кожен з вказаних підходів до визначення поняття «концепція» вживається по відношенню до явищ або процесів юридичної реальності. На нашу думку, для посилення кращого розуміння та використання цього поняття важливо поєднати вказане подвійне варіативне визначення поняття «концепція». Зокрема, визначати його в якості єдиного задуму, системи уявлень, які є відображенням певного масиву знань для вирішення проблематики, на основі якого формується обґрунтування вибору конкретного шляху вирішення проблеми та подальше бачення її вирішення.

Серед поглядів науковців на питання розуміння феномену «концепцій» наявною є дискусія в частині того, як співвідносяться між собою поняття «концепція» та інші доволі схожі та/або суміжні категорії. Мова йде насамперед про такі категорії як: «доктрина», «стратегія», «теорія» та інші. До прикладу, Є.П. Євграфова наголошує на необхідності відрізняти доктрину як науку від доктрини як офіційно затвердженого акта й стверджує, що акти (концепції) майже нічим не відрізняються від актів (доктрин), їм притаманні одні й ті само недоліки – схематизм, зайва патетика (підвищена стурбованість предметом концепції та помірний суб'єктивізм), формалізм, необґрунтованість положень [2, с. 55–56]. Також більшість вчених вказує, що «концепція» разюче відрізняється від категорії «теорія» своєю незавершеністю та недобудованістю, оскільки перша покликана віднайти комплекс інструментів впливу на суспільні відносини та їх закономірності, тоді як «теорія» вже має в собі всі відповіді на питання інструментального впливу.

Слід звернути увагу на те, що стрижневим питання є зміст поняття «концептуальний акт», тому відштовхуючись від вищезазначеного, визначаємо, що концептуальний акт – це фундаментальний документ, який має містити керівні принципи, які визначатимуть напрямок формування нормативного матеріалу для належного врегулювання суспільних відносин у певній сфері, який визначатиме доцільність та актуальність саме цього правового масиву, цього якісно-нового змісту правовідносин.

Окремо слід також наголосити на тому, що концептуальний акт може розумітись як акт-концепція або акт концептуального характеру та як концепція проекту нормативно-правого акту. На нашу думку, як акти-концепції, так і концепції проектів нормативно-правових актів є фундаментом для майбутнього правотворчого акту, вони відіграють важливу роль у забезпеченні результативності процесу нормотворення, і, як наслідок, набирають широкої популярності, оскільки передують прийняттю юридично значимих нормативних рішень. Концепції досить часто потребують глибокого і належного наукового обґрунтування, залучення як громадськості, так і провідних науковців для їх підготовки. При створенні актів-концепцій завжди мають прискіпливо враховуватись всі особливості суспільних відносин, щодо яких така концепція має на меті визначити перспективи розвитку, їх вид, сфера поширення тощо. Що стосується концепції проектів актів, то тут вже постає питання про забезпечення соціальної корисності та перспективності майбутнього нормативного акту з урахуванням зазначеного обсягу роботи в реаліях безперервних динамічних змін суспільних відносин.

Наявність різноманітних доктринальних підходів до розуміння актів-концепцій дозволяє провести їх узагальнення в межах декількох підходів. Перший підхід умовно можна назвати *функціональним*, змістом якого є доктринальні уявлення, які в основу визначення і характеристики актів-концепцій вкладають положення, котрі відображають призначення таких актів. Зокрема акти-концепції визначаються як система актів стратегічного характеру або система стратегічних правових актів, які покликані врегульовувати значний пласт суспільних відносин із врахуванням можливих змін цієї сфери та використання результатів таких змін. Цю систему поряд із стратегіями, планами, доктринами складають і концепції, які виступають актами-концепціями. Вказаний підхід обґрунтовує Н.П. Харченко, вважаючи, що акти-концепції покликані закріпити стан правового забезпечення суспільних відносин, а також з'ясувати і регламентувати можливі трансформації відповідної сфери суспільних відносин, що вимагатиме адекватного коригування і їх правового забезпечення [3, с. 50]. В цьому контексті цікавою також є думка О.І. Ющика, який зауважив, що державні концепції, програми, стратегії, основні напрями, інші подібні документи утворюють самостійне джерело права, яке може називатися політико-програмним документом [4, с. 67-68].

Іншим підходом до розуміння актів-концепцій є *формально-юридичний*, який поєднує в собі погляди вчених, що визначають акти-концепції з точки зору їх юридико-технічного оформлення та правового статусу в системі правових актів. В цьому контексті цікавою є думка І. Берназюк, яка акцентує увагу на тому, що стратегічні акти є документами особливого виду, які істотно відрізняються за змістом, а іноді і формою від нормативно-правових [5, с. 155]. В свою чергу Є.В. Манокін, розглядаючи стратегічну документацію в контексті інформаційної безпеки, характеризує акти-концепції як особливі правові документи, що займають самостійне місце в ієрархії правових актів [6]. Так у Стратегії національної безпеки України така ієрархія запропонована за схемою: стратегія → концепція → доктрина, що збігається із думкою В.А. Ліпкана щодо правової регламентації стратегічних документів з державного управління у секторі безпеки [7, с. 188].

Водночас існують і інші підходи до визначення актів-концепцій. Зокрема Г.П. Ситник та М.Г. Орел, визначаючи субординацію нормативно-правових актів, виділяють окремо і акти-концепції. Вченими пропонується наступний взаємозв'язок між нормативно-правовими актами: концепція → доктрина → стратегія. На думку самих дослідників, концепція є основою формування головних напрямів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та методологічною базою розробки концепцій у різних сферах національної безпеки та Доктрини національної безпеки України [8, с. 88–90].

В межах формально-юридичного підходу окремо представлені погляди вчених, в яких акти-концепції ототожнюються із поняттям «законодавство», точніше розглядаються як елемент законодавства. Саме «законодавство» було формально визначене у пункті 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України №12-рп/98 від 9 липня 1998 року [9], яке нині знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX від 24 серпня 2023 року [10]. Враховуючи зазначені положення, законодавство складається з: Конституції України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховної Радою України шляхом ратифікації у вигляді прийняття законодавчого акту, що відтворює зміст договору; Законів України; Постанов Верховної Ради України; Указів Президента України; Постанов/розпоряджень Кабінету Міністрів України; Наказів міністерств та інших центральних

органів виконавчої влади України; Актів місцевих державних адміністрацій; Актів органів місцевого самоврядування. Важливо відзначити, що концептуальні акти серед актів законодавства можуть мати як законодавчу форму, так і форму підзаконного нормативно-правового акту, що вказує на відсутність усталеного та єдиного підходу в частині нормативного рівня закріплення концепцій. На підтвердження цього наводимо деякі приклади концептуальних нормативно-правових актів, котрі були затверджені в Україні: Концепція Національної програми інформатизації, схвалена Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» № 75/98-ВР від 4 лютого 1998 р.; Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, затвердженої постановою Верховної Ради України № 2171-III від 21 грудня 2000 р.; Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р.; Концепція розвитку цифрових компетентностей, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 167-р від 3 березня 2021 р.; Концепція розвитку та технічної модернізації системи централізованого оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України МУ № 43-р від 31 січня 2018 р.; Концепція розвитку педагогічної освіти, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 776 від 16 липня 2018 року; Концепція інтегрованого розвитку Подільського району м. Києва, затверджена рішенням Київської міської ради № 5581/5622 від 10.11.2022 року тощо. Різні форми закріплення актів-концепцій (законодавчі, підзаконні, нормативні, регуляторні акти тощо) не є випадковими. Вказане, перш за все, обумовлено предметом правового регулювання, а також місцем правових норм в системі права, а нормативних актів – в системі законодавства. Однак інколи їх колізійність у зв'язку з різною ієрархічністю та формою не дає змоги зрозуміти чітке місце актів-концепцій в системі правових актів та статус їх положень.

Ще одним доктринальним підходом до розуміння актів – концепцій є політико-орієнтований підхід. Зокрема акти-концепції визначаються як система документів публічної політики в розумінні вже згаданого Закону України «Про правотворчу діяльність». Згідно з ч. 1 ст. 20 вказаного Закону, документи публічної політики – це документи, що готуються з метою ефективного формування, розроблення та оцінки державної (в тому числі державної регіональної) та місцевої політики, щоб вона досягала своїх цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті, різновидами документів публічної політики є: аналітичні, прогнозні та програмні. Згідно з ч. 1 ст. 21 аналізованого Закону, видами аналітичних документів публічної політики є: зелена книга (аналітичний документ, що визначає наявну проблему у суспільстві та є відкритим для пропозицій щодо вирішення цієї проблеми), оцінка впливу (документ на основі зеленої книги, що вміщує собі варіанти та шляхи подолання проблеми із оцінкою ефекту кожного із варіантів на суспільні відносини у випадку обрання кожного із варіантів вирішення проблеми), біла книга (документ на основі оцінки впливу із обраним одним варіантом вирішення проблеми, в якому вибудовується стратегія вирішення проблеми та закладення її в основу законопроекту), концепція проекту нормативно-правового акта [10].

Важливим є аналіз зарубіжного досвіду, зокрема в частині обов'язкового статусу концепції для подальшої підготовки проекту нормативно-правового акта. Обов'язковий статус положень актів-концепцій є поширеною практикою в правотворчості зарубіжних країн, зокрема, країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку. При цьому можна відзначити певні особливості статусу актів-концепцій в країнах, що відносяться до різних правових сімей. Наприклад, в країнах англосаксонської традиції підготовка проектів законодавчих актів є відокремленою від підготовки наукових концепцій таких законів. Попередня підготовка концепцій законодавчих актів переважно стосується здебільшого проектів законів, які готує уряд. Водночас в країнах, правові системи яких відносяться до систем континентального типу, підготовкою законів займаються, як правило, адміністратори уповноважених міністерств, які досить часто відповідають за попередню підготовку концепції в галузі правового регулювання, щодо якої ініціюються відповідні зміни. На нашу думку, недоліком застосування актів-концепцій в країнах континентального типу правових систем є характерна «вузькість» проекту закону. Вказане зумовлене тим, що адміністратор фактично формує концепцію переважно на ґрунті власного набутого досвіду та здійснює професійне прогнозування, при цьому неодноразово нехтуючи врахуванням поточних умов, оцінок об'єктивних потреб і законних очікувань. Така традиція підготовки актів-концепцій в країнах, правова

система яких відноситься до континентального типу, характерна і для України. Відповідно до п. 2 пар. 58 Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 950 від 18 липня 2007 р., закріплено, що Концепція державної політики розробляються лише у випадку, якщо її підготовка безпосередньо передбачена законами України або указами Президента України, у тому числі про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України, та повинна містити певні необхідні складові (опис проблеми, мета і строки реалізації, очікувані результати і т д.) [11].

Концепція проекту нормативно-правового акту має і своє законодавче відображення у змісті ст. 27 Закону України «Про правотворчу діяльність». Відповідно до ч. ч. 1, 4 вказаної статті Закону визначено, що концепція містить: а) обраний підхід до регулювання суспільних відносин; б) мету і завдання правового регулювання; в) обґрунтування необхідності прийняття нормативно-правового акта; г) дослідження можливості врегулювання відповідних суспільних відносин без прийняття відповідного правотворчого акту; д) описує нові права і обов'язки учасників суспільних відносин (зміну прав і обов'язків учасників суспільних відносин); є) прогнозовані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації; ж) оцінку відповідності запропонованого правового регулювання міжнародно-правовим зобов'язанням України; з) результати публічних консультацій; і) організаційні заходи щодо підготовки проекту нормативно-правового акта та його реалізації після прийняття; й) орієнтовну структуру законопроекту та його загальні положення. Цікавим моментом є те, що у ч. 2 згаданої статті встановлюється обов'язковість створення концепцій для проектів первинних законів та кодексів, тоді як для інших нормативно-правових актів це є дискреційним правом суб'єкта нормотворення. При цьому в контексті негативної юридичної відповідальності вказаний законодавчий акт не містить нормативно-правових приписів, які б вміщували повну норму, або відсилочі чи бланкетні приписи про юридичну відповідальність за недотримання цього обов'язкового правила у сфері нормотворчості, що може потім призвести до набуття цим приписом декларативного характеру.

На відміну від прогнозних документів, згідно ст. 22 Закону та програмних документів, відповідно до ст. 23 Закону, концепція за своєю сутністю є аналітичним документом, завершальною стадією якісного процесу творення права, що встановлює основний зміст правовідносин та їх правові межі, тоді як вказані акти відіграють бінарну роль, а саме є:

– по-перше, актами, які забезпечують можливість перспективного прогнозування подальшого розвитку суспільних відносин (прогнозні);

– по-друге, актами, які визначають пріоритетні сфери розвитку політики того чи іншого суб'єкта (програмні).

Висновки. З урахуванням вищезазначеного можемо зробити висновок, що незалежно від доктринального розуміння сутності акту-концепції, вказаний документ має важливе значення в сфері нормотворчості. Насамперед, він забезпечує належні умови реалізації принципу верховенства права, втілення правової норми. Якісне складення концептуального акту дає змогу визначити вектор майбутнього нормативно-правового акту або ж сферу політики, яка потребує нових ґрунтовних підходів для врегулювання.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Голова редкол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 339–340.

2. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці та юридичній практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2. 2013. С. 52–62.

3. Харченко Н.П. Стратегічні правові акти в Україні: плюралізм наукових підходів. *Прикарпатський юрид. вісник*. 2020. Вип. 4. С. 48–51.

4. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: Монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 519 с.

5. Берназюк И. Стратегічні акти Верховної Ради України: поняття, види та особливості. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 1. С. 153–158.

6. Манокін Є.В. Теоретичні основи реалізації стратегічних документів у сфері інформаційної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_4

7. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ : КНТ, 2009. 576 с.

8. Ситник Г. П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : Підручник; за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.

9. Рішення Конституційного суду України №12-рп/98 від 9.07.1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text

10. Закон України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX від 24.08.2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

11. Регламент Кабінету Міністрів України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 950 від 18.07.2007 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/228286390

Сачко А. Р.,
orcid.org/0009-0003-1822-394X
здобувач вищої освіти третього
освітньо-наукового рівня
«Доктор філософії»
Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «КРОК»

УДК 347.921
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.15

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АСПЕКТІ ЗАКОНОДАВЧИХ РЕФОРМ

Андрієнко І. С.

У статті досліджуються окремі питання розвитку законодавства про виконавче провадження в аспекті запровадження змішаної системи примусового виконання судових рішень в Україні. Особливу увагу приділено проблемам ролі та місця приватних виконавців у системі примусового виконання рішень, а також доцільності запровадження нового інституту з позиції його ефективності. З'ясовано, що особливістю змішаної системи примусового виконання в Україні залишається обмеження діяльності приватних виконавців.

Окрема увага звернена на чинники, які визначають ефективність виконання судових рішень і рішень інших органів. Визначено, що недоліком законодавчих актів у сфері виконавчого провадження є відсутність формалізованих критеріїв оцінювання ефективності діяльності державних і приватних виконавців, яка поглиблює дисбаланс відповідних суспільних відносин та засобів їх правового регулювання.

Окреслено правові проблеми у сфері виконавчого провадження, зокрема, питання законодавчого регулювання відносин у сфері зведеного виконавчого провадження, яка загострилась після запровадження інституту приватних виконавців. З'ясовано, що проблемними моментами, що суттєво вливають на ефективність виконання судових рішень є: обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця; встановлені обмеження за колом справ та у виконанні «вартісних» судових рішень; недосконалість роботи Автоматизованої системи виконавчого провадження та цифровізація на папері.

Ключові слова: *виконавче провадження, виконання рішень судів, захист прав людини, державна виконавча служба, приватний виконавець, державний виконавець.*

Andriienko I. S. The question of the effectiveness of executive proceedings in the aspect of legislative reforms

The article examines the problematic issues of ensuring effective enforcement of court decisions in the context of introduction of a mixed system of enforcement proceedings in Ukraine. Particular attention is paid to the role and place of private enforcement officers in the enforcement system, as well as to the expediency of introducing a new institution from the point of view of its efficiency. It is found that the peculiarity of the mixed system of enforcement in Ukraine is that private enforcement officers are restricted in their activities.

Special attention is paid to the factors which determine the efficiency of enforcement of court decisions and decisions of other bodies. It is determined that the lack of formalised criteria for assessing the performance of public and private bailiffs is a drawback of the legislation in the field of enforcement proceedings, which deepens the imbalance of the relevant social relations and the means of their legal regulation.

The author outlines the legal issues in the field of enforcement proceedings, in particular, the issue of legislative regulation of relations in the field of consolidated enforcement proceedings, which has become more acute after the introduction of the institute of private enforcement officers. It is found that the problematic issues which significantly affect the effectiveness of the enforcement of court decisions are: mandatory insurance of civil liability of a private bailiff; restrictions on the scope of cases and on the enforcement of «high value» court decisions; imperfections in the operation of the Automated System of Enforcement Proceedings and digitalisation on paper.

Key words: *executive proceedings, execution of court decisions, protection of human rights, state executive service, private executor, state executor.*

Постановка проблеми та її актуальність. Соціальна спрямованість розвитку нашої держави вимагає впровадження дієвих механізмів забезпечення конституційно гарантованих прав громадян, у тому числі, права на судовий захист. Належне виконання судових рішень є вагомим критерієм ефективного функціонування не лише судової системи, а й державної влади загалом. Зі змісту статті 6 Європейської Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» виконання судового рішення є невід'ємною складовою судового розгляду. Без реального виконання судового

© Андрієнко І. С., 2024

рішення втрачається сенс правосуддя. Право кожного на справедливий судовий розгляд включає не тільки право на звернення до суду, а й право на виконання рішення суду. Таким чином, виконавче провадження є невід'ємним елементом механізму захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави, існування якого відповідає засадам правового громадянського суспільства.

Сучасний стан виконавчого провадження в Україні характеризується низькою ефективністю щодо діяльності з виконання судових актів. Реформа примусового виконання судових рішень і рішень інших органів запроваджена Законами України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII [1], «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII [2], нажаль, не дала очікуваних результатів. Так ЄСПЛ у 2017 р. рішенням у справі «Бурмич та інші проти України» (Burmych and Others v. Ukraine, 2017 р.) визнав, що після рішення 2009 р. (Yuriy Nikolayevich Ivanov v Ukraine, 2009 р.) в Україні досі немає ефективного засобу правового захисту щодо невиконання судових рішень. У висновку від 5 березня 2020 року Комітет міністрів Ради Європи повторив свою крайню стурбованість у зв'язку з відсутністю відчутних дій щодо ухвалення відповідних інституційних, законодавчих та інших практичних заходів для виконання рішень [3, с. 20–21]. З огляду на останнє, залишаються актуальними цілий ряд питань, пов'язаних із процедурою примусового виконання судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти виконавчого провадження у своїх працях неодноразово розглядали такі вчені як В. Авер'янов, Ю. Білоусов, О. Верба-Сидор, Р. Ігонін, Л. Крупнова, С. Фурса, Є. Фурса, Н. Шевелер, С. Щербак та інші. Водночас, дослідження даного питання залишається актуальним з позиції аналізу дієвості та ефективності змішаної системи виконавчого провадження та пошуку шляхів подальшого розвитку законодавства у даній сфері.

З огляду на означене, **метою** статті є дослідження проблемних питань забезпечення ефективного виконання судових рішень в аспекті запровадження змішаної системи виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Реформування державної виконавчої служби в Україні передбачило відповідні зміни правових засобів здійснення примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів. Законодавчі новели мали на меті вирішення ряду нагальних питань пов'язаних з підвищенням ефективності функціонування діяльності державної виконавчої служби. Ключовою новацією законодавства, що набрало чинності 5 жовтня 2016 року стало запровадження інституту приватних виконавців та перехід до змішаної системи виконавчого провадження. Такі нововведення досить неоднозначно були сприйняті українським суспільством та викликали значний резонанс у наукових колах.

Перш за все, постало питання ролі та місця приватних виконавців у системі примусового виконання рішень, а також доцільності запровадження нового інституту з позиції ефективності виконання судових рішень.

Серед основних проблем запровадження інституту приватних виконавців в Україні мали місце побоювання того, що приватні виконавці уособлюватимуть колекторів. Таких висновків у своїх працях дійшов М.Г. Вербенський, проаналізувавши ряд законодавчих норм, що здійснюють регулювання діяльності приватних виконавців. Науковець зазначив, що положення Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» не містять чіткого механізму оскарження рішень, дій чи бездіяльності приватних виконавців, що дає їм можливість уникнути відповідальності. Окрім того, приватний виконавець являється суб'єктом незалежної професійної діяльності, тобто не є службовою особою, не може мати службових обов'язків та бути притягнутим до юридичної відповідальності (зокрема, кримінальної) [4, с. 5].

Опонентами такої позиції виказувалась точка зору, що такі побоювання є малообґрунтованими, оскільки, законом чітко врегульовано порядок діяльності та компетенцію приватних виконавців, порядок вчинення ними виконавчих дій та прийняття рішень. Окрім того, встановлені кваліфікаційні вимоги до приватних виконавців, проходження ними навчань, стажувань та складання іспитів, що виключає доступ до такої діяльності «випадкових» осіб. Також задля здійснення своєї діяльності приватні виконавці повинні будуть зробити ряд витрат, у тому числі на оренду та облаштування офісу. Призупинення або припинення діяльності приватного виконавця внаслідок порушення вимог закону призведе до фактичної втрати ними можливості отримання доходу від професійної діяльності та понесених витрат.

З позиції Л.Ю. Сайко та В.В. Ляшенко перевагами запровадження в Україні інституту

приватних виконавців стало: покращення якості надання населенню послуг із примусового виконання рішень, виведення процедури примусового виконання рішень на якісно новий рівень, суттєве зменшення бюджетних витрат, збільшення надходження до бюджету за рахунок сплати податків приватними виконавцями, зменшення корупційної складової у системі виконання [5, с. 77].

Загалом, більшість фахівців дійшли висновку, що запровадження інституту приватних виконавців стало значним кроком вперед у системі реформування державного управління, що представлений значним рядом переваг. Законодавець наділив приватних виконавців широким колом повноважень, надав їм статус самозайнятих осіб, розмежував компетенцію державних та приватних виконавців у деяких справах, а також створив обґрунтований і виважений механізм відповідальності за порушення та зловживання своїми правами для останніх [6, с. 71].

Водночас, основною особливістю нової змішаної системи примусового виконання в Україні залишається обмеження діяльності приватних виконавців, які полягають не тільки в індивідуалізації переліку виконуваних юрисдикційних рішень. До їх числа відносять: заборону здійснення діяльності у разі внесення до Єдиного реєстру приватних виконавців запису про зупинення або припинення права на таку діяльність; заборону діяльності приватних виконавців без наявності чинного договору страхування цивільно-правової відповідальності; збереження права власності на матеріали виконавчого провадження та архіву приватного виконавця за державою; встановлення чітко визначеного порядку подання Мінюсту України інформації про діяльність приватного виконавця; обов'язок організації офісу в межах виконавчого округу; проходження спеціальної підготовки та подальше підвищення кваліфікації.

Такі нормативні застереження діяльності приватних виконавців спричинені тим, що поки їм належить роль суб'єктів, які мають розвантажити роботу державного сектору. Тому у літературі неодноразово виказувалась думка, що запровадження інституту приватних виконавців суттєво не впливає на вирішення всіх проблем, які існують у сфері примусового виконання судових рішень в Україні.

Спираючись на міжнародну практику виконання судових рішень, слід зазначити, на сьогодні змішані (недержавні) форми виконання судових рішень запроваджені у понад 60 країн світу та у більшості країн Європейського Союзу (Франції, Бельгії, Нідерландах, Італії, Естонії, Словенії тощо).

Змішана система виконання судових рішень з 2001 року була запроваджена у Чехії. Тут працюють і приватні судові виконавці, і штатні працівники суду. Уже перший досвід засвідчив, що приватні судові виконавці працюють значно ефективніше, але їхні послуги коштують дорожче.

У Франції також діє змішана система примусового виконання рішень. Виконавче провадження реалізується не лише судовими виконавцями, а й генеральними прокурорами, прокурорами, командирами та офіцерами поліції. Одночасно з цим характерним є у правовому статусі судових вико- навців елементів незалежної практикуючої особи та державного службовця.

На території Словенії виконання примусового провадження покладено на окружний суд. Судові пристави – особи, які безпосередньо проводять примусові дії. Пристави призначаються Міністром юстиції у межах території своїх окружних судів. Служба судових приставів є державною службою, яку пристави несуть автономно. Так, пристави особисто відповідають за будь-яку завдану шкоду під час здійснення своїх повноважень та страхового випадку через свої дії або бездіяльність під час виконання постанов суду. У випадку досить значних порушень пристави можуть бути усунені від своїх обов'язків міністром юстиції [7].

Безперечно, що право будь-якої країни відображає правові тенденції, що склалися, та особливості економіко-політичного життя суспільства на певному етапі свого розвитку. З цієї причини і виконавче провадження кожної держави самобутнє та унікальне. Водночас, запозичення деяких найефективніших форм стане позитивним фактором для вдосконалення національної системи примусового виконання.

Правозастосовна практика виявила низку суттєвих недоліків існуючого механізму примусового виконання судових рішень в Україні. Головною проблемою в зазначеній сфері, як і раніше, залишається вкрай низька виконуваність судових та рішень інших органів. Згідно офіційних джерел виконується не більше 3%, в той час, як середній показник серед країн Євросоюзу – 50–70%. Причини ситуації, що склалася, лежать у різних площинах: з одного боку, це зловживання з боку боржників і кредиторів (використання строку для добровільного виконання для приховування активів, ухилення від прийняття виконання, накопичення боргів тощо), з іншого - об'єктивні й суб'єктивні недоліки в організації самого примусового

виконання (реальна неможливість виконання судових рішень через недосконалість законодавства про виконавче провадження та наявність у ньому численних прогалин).

Окремо виокремлюють питання оцінки ефективності інституту приватних виконавців. Як зазначено у літературі, концептуальним недоліком законодавчих актів є відсутність формалізованих критеріїв оцінювання ефективності діяльності виконавців, яка поглиблює дисбаланс відповідних суспільних відносин та засобів їх правового регулювання.

В даному аспекті заслуговує на увагу позиція Л.В. Крупнової, яка пропонує до таких віднести досягнуті за звітний період показники: кількість виконаних рішень; кількість рішень про відкриття виконавчого провадження та про відмову у відкритті виконавчого провадження; відсоткове співвідношення добровільно виконаних рішень і рішень, виконаних у примусовому порядку; кількість судових скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних і приватних виконавців; кількість державних і приватних виконавців, яких було притягнуто до відповідальності за порушення законодавства у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів; кількість випадків і причини порушення строків, передбачених законодавством на проведення виконавчих дій; загальна сума виконавчого збору, який перераховано до Державного бюджету України; кількість випадків і причини відновлення виконавчого провадження у судовому порядку; загальна вартість стягнутого майна; показники розшуку боржників і дітей (за виконавчими документами про відібрання дитини) [8, с. 179]. Слід погодитись з автором про необхідність доповнення Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» від 2 червня 2016 р. визначеними положеннями.

Фахівцями висловлюються різні пропозиції щодо вдосконалення законодавства про виконавче провадження. Як зазначають самі приватні виконавці, нестача їхніх правових повноважень дуже заважає повноцінному здійсненню виконавчої практики, і обмежує їхні можливості щодо забезпечення встановленого порядку діяльності судів. Зокрема, мова йде про виключення можливості для приватних виконавців стягувати кошти з держави та на її користь, обов'язок страхування цивільно-правової відповідальності суб'єктом приватної виконавчої діяльності та ряду інших.

С.В. Дяченко та Д.О. Завадко вважають, що механізм індивідуального забезпечення відшкодування шкоди, завданої діяльністю приватного виконавця, значно поступається варіанту колективного страхування, що досить успішно діє на Заході. Така ситуація потенційно може призвести відразу до декількох негативних наслідків: неможливості повноцінного захисту прав особи, якій було нанесено матеріальної шкоди діяльністю приватного виконавця; зменшення кількості кваліфікованих кадрів серед приватних виконавців; нанесення репутаційної шкоди всьому інституту приватного виконання судових рішень в Україні [9, с. 100].

Серед правових проблем також виділяють питання законодавчого регулювання відносин у сфері зведеного виконавчого провадження, яка загострилась після запровадження інституту приватних виконавців у зв'язку з правовою невизначеністю питань взаємодії державних та приватних виконавців у цьому аспекті. Широкого розголосу набули питання «конкуренції» державних та приватних виконавців. Зокрема, при виконанні різних виконавчих документів щодо одного боржника. Проблема спричинена неоднозначністю законодавчих положень в частині необхідності забезпечення черговості вимог стягувачів в умовах дуалістичної публічно-приватної системи примусового виконання рішень [10, с. 246].

У літературі відмічено, що на відміну від органів ДВС, де законодавчо визначено порядок передачі виконавчого провадження від одного державного виконавця до іншого та формування зведеного виконавчого провадження, для приватних виконавців такий порядок не визначений. Таким чином, створюється можливість відкриття виконавчого провадження різними приватними виконавцями або приватним і державним виконавцями щодо одного боржника. При цьому відповідні вимоги стягувачів можуть бути у різних чергах, передбачених законом, забезпечити дотримання яких в такому випадку неможливо. Крім того, відбувається дублювання виконавчих дій різними приватними (приватним і державним) виконавцями щодо одного боржника. Законодавчо не врегульовано також процедуру передачі виконавчого провадження від приватних виконавців державним і навпаки без залучення стягувача.

Ще одна прогалина в законодавчій регламентації питань зведеного виконавчого провадження констатована в постанові ВП ВС від 17 жовтня 2018 р. у справі № 5028/16/2/2012 [11] та полягає у правовій невизначеності питань судової юрисдикції при оскарженні рішень, дій або бездіяльності виконавців у зведеному виконавчому

провадженні. Так, у вказаній постанові ВП ВС дійшла висновку про те, що скарги на виконавця щодо примусового виконання виконавчих документів, виданих судами різних юрисдикції у зведеному виконавчому провадженні, повинні розглядатись у порядку адміністративного судочинства. Скарги на виконавця щодо примусового виконання виконавчих документів, виданих судами однієї юрисдикції у зведеному виконавчому провадженні, повинні розглядатися відповідним судом, який видав виконавчий документ, у порядку відповідного виду судочинства [12, с. 56].

Таким чином, існує певна правова невизначеність регламентації умов примусового виконання рішень, що створює істотні ускладнення як для стягувачів, так і для виконавців.

Одним із напрямів удосконалення виконавчого законодавства та підвищення ефективності виконання судових рішень є цифровізація процесів примусового виконання рішень і запровадження повноцінної електронної системи арешту коштів боржників на банківських рахунках. Адже з позиції практиків сьогодні замість повноцінної автоматизованої системи електронного арешту коштів приватні виконавці мають тільки систему електронного обміну інформацією з банківськими установами, що далеко не завжди приводить до швидких результатів у вигляді виконання рішення.

Система, яка реалізована сьогодні Міністерством юстиції, передбачає лише: 1) направлення запиту про наявність рахунків у банках, відкритих боржником, та отримання відповіді про номери рахунків і залишок коштів; 2) надсилання постанови про арешт коштів чи про зняття такого арешту також у електронному вигляді.

Певним кроком в даному напрямку стало подання законопроекту № 9363 щодо цифровізації виконавчого провадження [13], який на думку авторів «забезпечить дотримання конституційного принципу обов'язковості виконання судових рішень, а також сприятиме зменшенню кількості невиконаних судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), підвищенню ефективності системи примусового виконання». Законопроектом передбачено автоматизований арешт коштів на депозитних рахунках боржників, банки не продовжуватимуть депозитні договори, а накладатимуть на них арешт і стягуватимуть відповідну суму боргу з депозиту. Окрім того, позитивним моментом слід вважати й те, що «за наявності відомостей про наявність у боржника транспортного засобу в Єдиному реєстрі боржників, територіальні органи МВС відмовляють у проведенні реєстрації».

Таким чином, ряд проблемних моментів визначених приватними виконавцями у їх діяльності це: обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця; встановлені обмеження за колом справ та у виконанні «вартісних» судових рішень; недосконалість роботи Автоматизованої системи виконавчого провадження та цифровізація на папері.

Висновки. Отже, необхідними кроками підвищення ефективності виконання судових рішень є подальші законодавчі зміни, що передбачають зрівняння повноважень приватних і державних виконавців. Однак, слід погодитись з позицією, що держава не може передати приватним структурам головну свою функцію - роль гаранта захисту цивільних прав. Саме виконання цієї ролі є однією з основ правової держави. Отже, на нашу думку, повністю перекладати на приватних осіб обов'язки держави щодо гарантії підтримання законності не вбачається виваженим кроком.

Література

1. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19. (дата звернення: 13.12.2023).

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 № 1403-VIII.

3. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 29. Ст. 535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#n506 (дата звернення: 13.12.2023).

3. Аналіз «Передовий досвід держав-членів Ради Європи та стандарти Ради Європи щодо судового контролю за виконанням рішень національних судів». URL: https://rm.coe.int/analysis-judicial-control-by-jos-uitdehaag-october-2020-ukr-final/1680a0773f (дата звернення: 21.12.2023).

4. Вербенський М.Г. Запрвадження інституту приватних виконавців в Україні: аналіз ризиків. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 5–10.

5. Сайко Л.Ю., Ляшенко В.В. Правові аспекти запровадження інституту приватних виконавців в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (20). С. 77.

6. Солонар А.В, Васильєва В.В. До питання запровадження інституту приватних виконавців в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 68–71. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/20.pdf (дата звернення: 13.12.2023).

7. Приватна система примусового виконання з досвіду Європейських країн. URL: http://www.informjust.ua/text/744 (дата звернення: 13.12.2023).

8. Крупнова Л.В.. Проблема ефективності виконавчого провадження в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 3 (74) С. 174–181.

9. Дяченко С. В., Завадко Д.О. Приватні виконавці в Україні: правовий статус, проблеми та перспективи розвитку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск № 2(50) 2021 р. С. 99–104.

10. Попов К.Л. Змішана модель примусового виконання рішень в Україні: проблеми ефективності. *Юридичний науковий електронний журнал* 21.02.2023 URL: http://lsej.org.ua/2_2023/55.pdf (дата звернення: 02.12.2023).

11.Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. у справі № 5028/16/2/2012 за позовом заступника прокурора міста Чернігова в інтересах держави в особі: Міністерства палива та енергетики України, ПАТ «НАК «Нафтогаз України», Публічного акціонерного товариства по газопостачанню та газифікації «Чернігівгаз» до Відкритого акціонерного товариства «Облтеплокомуненерго» про стягнення 4 906 261,27 грн. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://bit.ly/2YnMCwR (дата звернення: 03.06.2019).

12. Стефанчук М.М. Практика верховного суду як індикатор дефектів законодавства України про виконавче провадження. *Університетські наукові записки*. 2019. № 69-70. С. 49–59.

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо цифровізації виконавчого провадження: Проект Закону від 07.06.2023 № 9363. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42073 (дата звернення: 07.06.2023).

Андрієнко І. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 347.12:303
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.16

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гришко В. І., Киричук Б. С.

У статі визначено, що активні глобалізаційні процеси, які сьогодні спостерігаються між провідними державами світу, кидають виклик основам охорони й захисту прав інтелектуальної власності в Україні, чинне законодавство якої поки що не досягає визначених світових стандартів. Автором доведено, що посилення правової охорони інтелектуальної власності є надзвичайно важливим та актуальним питання з тих позицій, що права інтелектуальної діяльності, у тому числі інноваційної діяльності, за сучасних умов наділені не обмеженим територіальним характером, а є невід'ємною складовою міжнародної торгівлі й загальносвітової економіки. Приватноправовий характер концепції інтелектуальної власності розкривається в тому випадку, коли йдеться про необхідність забезпечення захисту таких прав від незаконно посягання й необхідності отримання відшкодування завдяки концепціям безпосереднього й опосередкованого захисту.

Для виконання поставленої мети наукового дослідження автором проаналізовано різницю між змістом правових категорій «охорона прав інтелектуальної власності» й «захист прав інтелектуальної власності». Визначено, що під охороною слід розуміти систему організаційно-правових аспектів для забезпечення розвитку інтелектуальних, творчих відносин, для створення умов для реалізації творцями (їх правонаступниками) таких прав та запобігання порушенням прав інтелектуальної власності в майбутньому. Поняття захисту прав інтелектуальної власності тісно пов'язане з діяльністю національних судів України.

У зв'язку з цим, автором статті визначено вектор розвитку законодавчих ініціатив щодо створення й забезпечення діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Аргументовано необхідність приведення в дію механізму Суду, враховуючи вирішальну роль інвестиційної діяльності в контексті соціально-економічного розвитку нарівні з провідними державами світу.

Акцентовано увагу на об'єктивній необхідності внести зміни до чинного законодавства України, яке регулює сферу прав інтелектуальної власності у звичайний час та в особливий період – період воєнного стану. Визначено альтеративні способи удосконалення процесу винахідництва в Україні завдяки використанню відомої концепції бізнес-інкубаторів.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, майнові та особисті немайнові права, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, господарське судочинство, цивільно-правовий захист прав інтелектуальної власності, правовий режим воєнного стану.*

Gryshko V. I., Kyrychuk B. S. Organisational and legal aspects of intellectual property rights protection in Ukraine: problems and prospects for development

The article determines that the active globalisation processes which are currently taking place among the world's leading countries challenge the foundations of protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine, whose current legislation does not yet reach the defined world standards. The author proves that strengthening of legal protection of intellectual property is an extremely important and topical issue from the standpoint that intellectual property rights, including innovation rights, are not limited to territorial scope under current conditions, but are an integral part of international trade and the global economy. The private law nature of the concept of intellectual property is revealed when it comes to the need to ensure protection of such rights from unlawful infringement and the need to obtain compensation through the concepts of direct and indirect protection.

To fulfil the purpose of this research, the author analyses the difference between the content of the legal categories «protection of intellectual property rights» and «enforcement of intellectual property rights». The author determines that protection should be understood as a system of organisational and legal aspects aimed at ensuring the development of intellectual and creative relations, and at creating conditions for the creators (their successors) to exercise such rights and prevent future infringements of intellectual property rights. The concept

© Гришко В. І., Киричук Б. С., 2024

of protection of intellectual property rights is closely related to the activities of national courts of Ukraine.

In this regard, the author identifies the vector of development of legislative initiatives for the establishment and operation of the High Court for Intellectual Property. The author argues that the Court's mechanism should be put into operation, given the crucial role of investment activity in the context of socio-economic development on a par with the leading countries of the world.

The author focuses on the objective need to amend the current legislation of Ukraine regulating the field of intellectual property rights in normal times and in a special period - the period of martial law. The author identifies alternative ways to improve the process of invention in Ukraine through the use of the well-known concept of business incubators.

Key words: *intellectual property, property and personal non-property rights, the High Court of Intellectual Property, commercial proceedings, civil protection of intellectual property rights, legal regime of martial law.*

Постановка проблеми. Друга половина XX століття відзначилася остаточним вибором світової спільноти вступити в епоху інформаційного суспільства, що мало наслідком використання у всіх сферах соціального життя новітніх технологій електронного зв'язку, у тому числі мережі Інтернет. Швидкі темпи глобалізації мережевого соціуму несуть сучасній людині ряд переваг, зокрема, щодо необмеженого доступу до електронних бібліотек, різноманітних веб-сайтів освітнього, пізнавального та розважального характеру. Однак, поряд з очевидними перевагами, інформатизація суспільства також сприяла виникненню й поширенню особливих типів правопорушень, зміст яких розкривається через неправомірне використання об'єктів інтелектуальної власності. Попри те, що ст. 54 Основного Закону гарантує право громадян України на захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, фактично такий захист є малодієвим. Серед основних проблем слід виділити неготовність суспільства поважати право інтелектуальної власності, а також відсутність дієвих механізмів охорони й захисту результатів інтелектуальної діяльності. За таких передумов у зону ризику, у першу чергу, потрапляють молоді науковці й винахідники України, адже, як свідчить практика, надійно захистити право інтелектуальної власності від посягань в мережевому просторі нашої держави майже неможливо. Так згідно з даними Міжнародного альянсу прав власності, у 2021 році традиційними лідерами за оцінкою Міжнародного індексу захисту прав інтелектуальної власності залишалися Фінляндія, Нова Зеландія і Швейцарія, натомість Україна зайняла 105 місце зі 125 можливих [9].

Не викликає сумнівів той факт, що саме від ефективності захисту прав інтелектуальної власності на національному рівні залежить не лише розвиток творчого потенціалу окремих громадян, але й визнання держави повноправним учасником міжнародного ринку інноваційних технологій. Іншими словами, забезпечення належної правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності має властивість визначати стратегію й тактику соціально-економічного розвитку всієї держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що проблема вдосконалення організаційно-правових аспектів захисту прав інтелектуальної власності й підвищення рівня правової культури в цій сфері розглядалася в працях таких вітчизняних вчених, як Г. Андрощук, В. Бабенко, О. Дорошенко, В. Жукової, Р. Калюжного, А. Кананович, А. Максименка, Г. Омельченка, О. Орлюк, Н. Писаренко, О. Паламарчука, Н. Філик та О. Хартинової.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати сучасні тенденції і соціальні передумови для удосконалення організаційно-правових аспектів захисту прав інтелектуальної власності в Україні з метою сприяння її науково-технічного прогресу.

Виклад основного матеріалу. Погодьмося, що суб'єктивні майнові й особисті немайнові права матимуть реальне значення для його носія лише в разі наявності необхідних та ефективних засобів, спрямованих на попередження правопорушень, поновлення охоронюваних законом інтересів та відшкодування фактичних збитків.

Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що в доктрині цивільного права прийнято розрізняти поняття «охорона» та «захист». Як зазначає В. Бабенко, саме в межах охоронних відносин здійснюється захист порушених цивільних прав. Здійснюючи порівняльний аналіз цих категорій, автор розуміє під охороною прав інтелектуальної власності нормативно-правове та організаційне забезпечення розвитку інтелектуальних, творчих відносин, створення умов для реалізації творцями (їх правонаступниками) прав та

забезпечення інтересів, запобігання порушенням прав інтелектуальної власності. У той же час, автор розглядає захист права інтелектуальної власності як систему спеціальних правових засобів, які вживаються спеціально уповноваженими на це державними органами (органами виконавчої влади, судами) для захисту суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності. За допомогою такого правового захисту відбувається відновлення первинного стану потерпілого й еквівалентна компенсація порушених прав [2, с. 109].

Залежно від суб'єкта, який вживає заходів з виявлення та припинення незаконного посягання на право інтелектуальної власності в мережі Інтернет, цивільно-правовий захист може здійснюватися безпосередньо або опосередковано. Погодьмося, що сучасний інформаційний простір, а також розміщення на офіційних сайтах видавництв повних версій наукових журналів надає унікальну можливість науковцям відстежувати свої публікації та безперешкодно виявляти факти незаконного привласнення об'єктів інтелектуальної власності. Такий спосіб захисту прийнято називати безпосереднім, зокрема, через пряме втручання власника законних прав. Крім того, законодавство України убезпечує авторів літературних чи художніх творів, які виявили бажання опублікувати свій твір анонімно, від аналогічних протиправних привласнень творчих здобутків – для цього достатньо представити в суді договір, укладений з видавництвом, де буде зазначено точне ім'я та прізвище первинного суб'єкта права інтелектуальної власності. Враховуючи природу авторських немайнових прав та можливість їх грубого порушення після смерті автора, вітчизняним законодавством також передбачено, що в разі смерті творця, недоторканість об'єкта інтелектуальної власності охоронятиметься особою, уповноваженою на це автором. За відсутності чіткої вказівки на це, недоторканість твору охоронятиметься законними спадкоємцями [6].

Не можна не відзначити те, що спори у сфері інтелектуальної власності традиційно належать до найскладніших. Поряд з цим, саме судовий захист, на наше переконання, є найкращим способом відновлення порушених прав інтелектуальної власності, оскільки відповідно до ст. 129 Конституції України, судові рішення, яка набрали законної сили, є обов'язковими до виконання. Держава гарантує виконання таких судових рішень у визначеному законом порядку [5]. До слова, сьогодні в Україні національні суди, які представляють концепцію опосередкованого захисту, представляють досить широку практику розгляду спорів, які стосуються захисту прав інтелектуальної власності.

Так, у 2024 році справи цієї категорії продовжують розглядатися в місцевих і апеляційних господарських судах, незважаючи на те, що в ч. 2 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України законодавець визнає необхідність створення спеціалізованого судового органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Така правова невизначеність, яка, до слова, триває роками, призводить до того, що система судоустрою нашої держави стабільно характеризується декількома суттєвими недоліками. На нашу думку, серед найважливіших і найактуальніших проблем слід виділити те, що суди господарської юрисдикції, зважаючи на високе навантаження іншими справами за участі юридичних осіб, не мають об'єктивної можливості швидко й ефективно вирішувати питання щодо захисту права інтелектуальної власності. По-друге, слід погодитися з С. Сушком про те, що сфера права інтелектуальної власності є доволі специфічною та складною, а це, у свою чергу, вимагає від суддів ґрунтовного знання норм міжнародного й національного законодавства саме в цій сфері. Крім того, важливість утвердження такої системи підтверджується наявністю зарубіжного досвіду: так, в Японії ще в 2005 році як спеціалізована філія Вищого суду Токіо був створений Суд з питань інтелектуальної власності, а у Федеративній Республіці Німеччина – спеціальний Федеральний патентний суд [8, с. 493].

Після оприлюднення Указу Президента України «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» від 29.09.2017 перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів постало гостре питання щодо здійснення добору професійних кадрів, які забезпечуватимуть ефективне правосуддя. Так, наприкінці 2017 року Комісія оголосила конкурс на 21 вакантну посаду у Вищому суді з питань інтелектуальної власності (перша інстанція), а в жовтні 2018 року було оголошено конкурс ще на 9 вакантних посад Апеляційної палати Суду. Водночас на момент написання цієї наукової роботи Вища кваліфікаційна комісія суддів ще не завершила процес добору кадрів ані до першої інстанції Суду, ані до Апеляційної палати. До слова, така ситуація пояснюється тим, що Верховною Радою України 16.10.2019

було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», відповідно до якого були припинені повноваження всіх членів Комісії та започатковано нову процедуру формування Комісії за участю міжнародних експертів. Сьогодні у 2024 році Комісія працює в штатному режимі роботи, але добір суддів до Вищого суду з питань інтелектуальної власності так і не був відновлений.

Актуальними залишаються питання кодифікації законодавства у сфері інтелектуальної власності на спільних для всіх об'єктів цінностях. Так, до існуючих проблем слід віднести відсутність єдиного законодавчого напрацювання щодо договірного передання ноу-хау, детальне визначення якого наведено в Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006. Також законодавчого врегулювання очікує охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в глобальній комп'ютерній мережі «Інтернет». Щодо ж до інших проблем, слід відзначити відсутність чіткого законодавчого врегулювання такого об'єкта промислової власності, як комерційне (фірмове) найменування, адже в сучасних умовах розвитку ринкової економіки і, як наслідок, зростання конкурентної боротьби різних суб'єктів господарювання особливого значення набуває ідентифікація учасників економічного обороту. На наше переконання, вдосконалення чинного законодавства щодо означеної проблеми може бути реалізовано через прийняття єдиного Закону України «Про охорону прав на торговельні марки, географічні зазначення та комерційні найменування».

Також особливо актуальною вважається проблема розмежування компетенції господарських та адміністративних судів у спорах про визнання недійсними правоохоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності. Співвідповідачем у таких спорах виступатиме центральний орган виконавчої влади, який реалізує політику у сфері інтелектуальної власності, а отже, формально, такі спори будуть підвідомчі адміністративним судам. Однак, як слушно зауважує А. Кодинець, слід враховувати те, що у разі видачі патенту або свідоцтва державний орган не виступає як суб'єкт владних повноважень, а лише констатує факт набуття охорони об'єктом інтелектуальної власності, а тому ці справи повинні бути предметом розгляду на підставі розгляду господарського або цивільного судочинства [3, с. 11]. Слід зауважити, що, на жаль, сьогодні щодо цього питання відсутні чіткі законодавчі приписи або роз'яснення, у тому числі на рівні постанови Пленуму Верховного Суду України.

Що ж стосується безпосередньо явища винахідництва, то особливо перспективним напрямком у розвитку інтелектуальної власності в Україні слід відзначити застосування концепції бізнес-інкубаторів – тобто організацій, які надають на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього підприємництва, що тільки розпочинають свою діяльність, з метою надання можливості створити винахід або корисну модель, а також для сприяння в набутті ними фінансової самостійності. Найважливішими функціями бізнес-інкубаторів є надання приміщень на умовах оренди за цінами, нижчими від ринкових, і з гнучкими умовами отримання додаткового місця за вимогою. Іншими словами, інноваційні бізнес-інкубатори могли б стати своєрідними посередниками між ланкою малого, середнього бізнесу та майбутніми інвесторами й самою державою. Водночас, для ефективного використання такої концепції слід законодавчо закріпити основні принципи й закономірності надання послуг такими бізнес-інкубаторами.

Згадуючи в цьому дослідженні про сучасні реалії об'єктивної дійсності, не можна не згадати про повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, яке обумовило підвищену необхідність у захисті прав інтелектуальної власності. Так, 01.04.2022 Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності в період дії воєнного стану», стаття перша якого передбачає, що з дня введення правового режиму воєнного стану зупиняється перебіг строків для вчинення дій, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності, а також щодо процедур набуття цих прав, визначених Законами України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993, «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993, «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» від 05.11.1997, «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993, «Про правову охорону географічних зазначень» від 16.06.1999, «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022, «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 [7].

Також стаття 1 Закону визначає, що майнові права інтелектуальної власності, строк чинності яких спливає на день введення в Україні воєнного стану або під час дії воєнного стану, залишаються чинними до дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану. З дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану, чинність майнових прав інтелектуальної власності може бути продовжена у встановленому порядку з урахуванням правових особливостей, встановлених цим Законом [7].

До слова, деякі юристи-практики не погоджуються з формулюванням правової норми й, відстоюючи інтереси своїх клієнтів, вимагають її скасування. Так, найбільш вразливими у цій ситуації стали вітчизняні виробники фармацевтичної продукції, які вважають, що норма штучно продовжує строк дії патентів, чим провокує створення монополії певних лікарських засобів на вітчизняному ринку, а відтак перешкоджає виходу на ринок аналогів, які не поступаються якістю, але потенційно матимуть меншу собівартість. Така правова невизначеність призводить до того, що за наявною редакцією Закону неможливо інвестувати в розробку удосконалених лікарських засобів, оскільки неможливо визначити дату закінчення попередніх патентів. За наявною інформацією, Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій сьогодні працює над проектом змін, які повинні бути представлені для Верховної Ради України [3].

Висновки. Враховуючи все вищевикладене та підсумовуючи основні тези щодо удосконалення правової охорони інтелектуальної власності в Україні, варто звернути увагу на наступне: по-перше, підвищення культури суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності сприятиме оптимізації необхідних умов для творчої інтелектуальної діяльності серед вітчизняних винахідників. По-друге, слід кодифікувати чинну нормативно-правову базу, яка регулює суспільні відносини у сфері інтелектуальної діяльності у звичайний час і в період воєнного стану, на основі єдиних принципів та закономірностей. По-третє, слід активізувати процес добору професійних кадрів до Вищого суду з питань інтелектуальної власності, адже складність розглядів спорів цієї категорії, тривалість їх розгляду, а також відсутність єдиних судових підходів до вирішення цієї категорії справ негативно впливають на рівень правової захищеності суб'єктів інтелектуальної власності. Завдяки завершенню створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності будуть розвантажені національні суди господарської юрисдикції. По-четверте, слід розробити й реалізувати альтеративні способи управління винахідницькою діяльністю в Україні, у тому числі, через використання відомої концепції бізнес-інкубаторів, які своїм існуванням забезпечують використання тієї методології, яка найбільш підходить для вирішення сучасних проблем та є максимально ефективною.

Література

1. Андрощук Г.О. Національні інноваційні системи: еволюція, детермінанти результативності : монографія. К. : Парламентське Видавництво, 2008. 512 с.

2. Бабенко В.В. Національна інноваційна система та захист прав інтелектуальної власності України в контексті міжнародних рейтингів. *Економічний простір*. 2018. №136. С. 102–114.

3. Вітчизняні та міжнародні фармвиробники очікують врегулювання проблем у сфері інтелектуальної власності під час воєнного стану. *Interfax-Україна* : веб-сайт. URL: https://interfax.com.ua/news/pharmacy/902807.html (дата звернення: 24.02.2022).

4. Кодинець А.С. Захист прав інтелектуальної власності в умовах впровадження судової реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 9–13.

5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30 (дата звернення: 24.02.2024)

6. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13 (дата звернення: 24.02.2024).

7. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 01 квіт. 2022 № 2174-IX. ***Офіційний вісник України***. 2022. № 33 (дата звернення: 24.02.2024).

8. Сушко С.В. Важливість початку роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності як складової частини механізму реалізації захисту прав інтелектуальної власності в умовах повоєнного відновлення України. *Управління проєктами. перспективи розвитку проєктного та нейроменеджменту, інформаційних технологій*

управління, технологій створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності, трансфер технологій : зб. матеріалів доп. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. К. : Юрсервіс, 2023. С. 492–496.

9. Україна в глобальних інноваційних рейтингах. *Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності»* : веб-сайт. URL: http://iii.ua/uk/ukrayina-v-globalnih-innovaciynih-reytingah-mizhnarodniy-indeks-zahistu-prav-vlasnosti (дата звернення: 24.02.2024).

10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.

Гришко В. І.,
orcid.org/0000-0001-7512-0005
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри відновного правосуддя
та приватної детективної діяльності
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування

Киричук Б. С.,
orcid.org/0000-0002-0898-0504
здобувачка освіти 4-го року навчання
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування

УДК 347.77(075.8)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.17

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЧНА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Дружкова І. С., Колесник О. О.

Метою дослідження є аналіз та порівняння підходів і практик щодо використання ІВ у вищих навчальних закладах України. Основним завданням дослідження є вивчення практик використання інтелектуальної власності. Дослідження включає аналіз того, як вищі навчальні заклади України використовують ІВ для підтримки досліджень, інновацій та комерціалізації. В першу чергу нас цікавило питання патентування. Дослідження включає порівняння підходів і практики в обох країнах для виявлення спільних рис і відмінностей. Одним із завдань дослідження є пошук та аналіз конкретних прикладів впровадження ІВ у вищих навчальних закладах. На основі аналізу дослідження мета включає формулювання рекомендацій для вищих навчальних закладів України щодо оптимізації використання ІВ для наукових досліджень та інновацій. Стаття розглядає проблему недостатньої уваги до патентування та захисту інновацій в Україні, особливо серед науковців та студентів. Довгий процес отримання патенту може стати перешкодою для вищих навчальних закладів, які прагнуть комерціалізувати свої технології. Автори роблять акцент на важливості змін в стратегіях захисту інтелектуальної власності. Стаття надає рекомендації вищим навчальним закладам України, серед них – розробка та оновлення стратегії управління інтелектуальної власності, адекватна підтримка наукових досліджень та інновацій, розвиток освітніх програм та курсів з інтелектуальної власності для студентів і викладачів. Також важливо створити механізми для легкої передачі технологій та сприяти комерціалізації наукових розробок.

Автори підкреслюють значення партнерства з промисловістю та бізнесом для спільних наукових досліджень та проектів. Вони також рекомендують вищим навчальним закладам активно брати участь у міжнародних програмах і проєктах для обміну досвідом і ресурсами з іншими університетами та науковими установами.

Зазначається, що важливим елементом є популяризація інтелектуальної власності серед громадськості та бізнес-спільноти. Також активна співпраця з правоохоронними органами необхідна для захисту прав інтелектуальної власності.

Загалом, ці рекомендації спрямовані на ефективне використання інтелектуальної власності для підтримки наукових досліджень, інновацій та розвитку вищих навчальних закладів, що сприятиме їхньому зростанню та впливу на суспільство.

Ключові слова: *інтелектуальна власність. управління інтелектуальною власність, патенти, заклади вищої освіти, інновації, відкриті інновації.*

Druzhkova I. S., Kolesnyk O. O. Intellectual property as a strategic foundation for the functioning of the knowledge economy

The purpose of the research is to analyze and compare approaches and practices regarding the use of Intellectual Property (IP) in higher education institutions in Ukraine. The main task of the study is to investigate the practices of using intellectual property. The research includes an analysis of how Ukrainian higher education institutions utilize IP to support research, innovation, and commercialization. Particularly, the focus was on patenting issues. The research involves comparing approaches and practices in both countries to identify commonalities and differences. One of the research tasks is to search for and analyze specific examples of IP implementation in higher education institutions. Based on the analysis of the research, the goal includes formulating recommendations for Ukrainian higher education institutions to optimize the use of IP for scientific research and innovation.

The article addresses the problem of insufficient attention to patenting and innovation protection in Ukraine, especially among researchers and students. The lengthy process of obtaining a patent can be a barrier for higher education institutions seeking to commercialize their technologies. The authors emphasize the importance of changes in strategies for intellectual property protection. The article provides recommendations for Ukrainian higher education institutions, including the development and updating of intellectual property management strategies, adequate support for research and innovation, and the development of educational programs and courses on intellectual property for students and faculty. It is also important to create mechanisms for easy technology transfer and to facilitate the commercialization of scientific developments.

© Дружкова І. С., Колесник О. О., 2024

The authors highlight the significance of partnerships with industry and businesses for joint scientific research and projects. They also recommend that higher education institutions actively participate in international programs and projects to exchange experience and resources with other universities and research institutions. It is noted that popularizing intellectual property among the public and business community is a crucial element. Active cooperation with law enforcement agencies is also necessary to protect intellectual property rights.

Overall, these recommendations aim to effectively utilize intellectual property to support scientific research, innovation, and the development of higher education institutions, thereby contributing to their growth and impact on society.

Key words: *intellectual property, intellectual property management, patents, higher education institutions, innovations, open innovations.*

Темпи сучасного соціально-економічного розвитку надзвичайно швидкі, і для ефективного відновлення української економіки після війни необхідно його прискорення. Досягнення цього вимагає використання досвіду сусідніх країн. З підвищенням рівня продуктивності, що є критично важливим компонентом сталого зростання доходів і поступовим скороченням бідності, країни повинні віддавати пріоритет інвестиціям в інновації. Це передбачає зосередження на дослідженнях, новаторських розробках, накопиченні людського капіталу та розвитку організаційних знань.

У 2022 році Україна закріпилася на 57-му місці в рейтингу, а в 2023 р. – на 55 місця, не дивлячись на війну. Українські університети також активно займаються патентуванням своїх винаходів через систему PCT. Однак їхній внесок залишався значно меншим порівняно з турецькими університетами. Проблеми, з якими стикаються українські університети, виходять за межі участі в PCT [6]. За даними Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (UANIPIO), із 76 128 патентів, пов'язаних з українськими університетами, лише 2 991 залишаються активними на сьогодні. Приголомшливі 69 490 із цих патентів, які колись належали університетам, стали недійсними. Більшість із цих патентів мали термін дії від 4 до 11 років, причому основною причиною припинення дії патенту була несплата зборів.

До провідних закладів цього рейтингу увійшли Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Національний авіаційний університет (Київський міжнародний університет цивільної авіації), Сумський державний університет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Національний аграрний університет), Національний університет «Львівська політехніка», Тернопільський національний медичний університет, Харківський національний університет радіоелектроніки. Багато з цих університетів мають патенти на винаходи та патенти на дизайн. Примітно, що жоден із цих українських університетів не зміг закріпитися серед лідерів PCT, незважаючи на активну патентну заявку (Київський національний університет імені Тараса Шевченка тощо).

Метою дослідження є аналіз та порівняння підходів і практик щодо використання інтелектуальної власності (ІВ) у вищих навчальних закладах України. Основним завданням дослідження є вивчення практик використання інтелектуальної власності. Дослідження включає аналіз того, як вищі навчальні заклади України використовують ІВ для підтримки досліджень, інновацій та комерціалізації. В першу чергу нас цікавило питання патентування. Дослідження включає порівняння підходів і практики в обох країнах для виявлення спільних рис і відмінностей. Одним із завдань дослідження є пошук та аналіз конкретних прикладів впровадження ІВ у вищих навчальних закладах. На основі аналізу дослідження мета включає формулювання рекомендацій для вищих навчальних закладів України щодо оптимізації використання ІВ для наукових досліджень та інновацій.

Дослідження базується на аналізі законодавства та нормативно-правових актів щодо ІВ у вищих навчальних закладах України. Це може включати аналіз законів і веб-сайту УкрНОІВІ. Дослідження включало аналіз таких документів, як патенти, статистичні дані про кількість поданих заявок на патенти та скільки з них ще активні. Також важливим був метод спостереження на сайті ПАТЕНТОСКОП.

Інтелектуальна власність відіграє важливу роль у дослідженнях та інноваціях у вищих навчальних закладах. ІВ викладачів і дослідників університетів до інноваційних досліджень і розробок. Завдяки можливості отримання патентів, авторських прав та інших форм захисту ІВ вони отримують визнання та можливість отримувати користь від своєї роботи.

ЗВО часто мають унікальні інноваційні розробки, які можна вигідно використати в промисловості чи на ринку. ІВ дозволяє університетам захищати свої розробки та укладати угоди з комерційними партнерами для комерціалізації та отримання прибутку. Можливість отримання патентів та інших форм ІВ робить наукові проєкти більш привабливими для інвесторів, грантодавців, фондів розвитку. Це допомагає збільшити фінансові ресурси, доступні вищим навчальним закладам для досліджень та інновацій.

Крім того, успішна реалізація інноваційних проектів та отримання патентів підвищує статус та репутацію вищого навчального закладу в науковому та бізнес-середовищі. Це може призвести до збільшення кількості студентів, які обирають цей заклад для навчання [11].

Загалом ІВ є важливим інструментом розвитку наукових досліджень та інновацій у вищих навчальних закладах. Він сприяє креативності, комерціалізації інновацій, фінансовій підтримці та підвищенню статусу університетів як лідерів у сфері науки і технологій.

Інтелектуальна власність має велике значення для досліджень та інновацій у вищих навчальних закладах, дає викладачам, дослідникам і студентам стимул для розробки нових ідей, технологій і наукових відкриттів. Захист результатів інтелектуальних досліджень у формі патентів, авторських прав, торгових марок дозволяє зберегти інноваційний потенціал університету. ВНЗ можуть отримувати дохід від ІВ, продажу патентів, ліцензій, комерціалізації інноваційних розробок.

Підтримка цих зусиль через захист ІВ не тільки сприяє розвитку досліджень, але й покращує освітній ландшафт. Захист прав ІВ робить наукові проєкти більш привабливими для потенційних інвесторів, постачальників грантів і фондів розвитку, таким чином збільшуючи фінансові ресурси, що виділяються на дослідження та інновації. ІВ дозволяє університетам створювати стартапи та бізнеси на основі своїх досліджень, що сприяє розвитку інноваційного підприємництва та створює нові робочі місця. Також може допомогти університетам захистити свої наукові результати від незаконного використання чи копіювання. Це сприяє збереженню інтелектуального потенціалу університету та його довгостроковому розвитку. Загалом можна сказати, що ІВ виступає важливим стимулом наукових досліджень, інновацій та розвитку вищих навчальних закладів. Він підтримує творчість, отримання прибутку та залучення ресурсів, що допомагає підвищити якість освіти та зробити важливий внесок у соціальний та економічний розвиток.

Патенти відіграють важливу роль як інструмент комерціалізації наукових розробок. Комерціалізація означає трансформацію ідеї або наукової розробки в продукт, послугу або технологію, які можуть бути успішно реалізовані на ринку. Патенти надають правову охорону інноваціям і технологіям, що лежать в основі наукових розробок. Це запобігає незаконному використанню та копіюванню інновацій і забезпечує права власності. Наявність патенту робить проєкт більш привабливим для потенційних інвесторів і фінансових установ. Інвестори більше довіряють інноваційним проєктам, які мають правовий захист, оскільки це знижує ризик ІВ. Патенти можуть підвищити вартість ІВ університету чи дослідницької установи, що може бути корисним у подальшому продажу чи передачі прав на технології.

Таким чином, патенти відіграють вирішальну роль у процесі комерціалізації наукових розробок, сприяючи їх захисту, інвестиціям і поширенню на ринку. Вони створюють сприятливе середовище для інновацій та розвитку, що відображається на економіці та суспільстві в цілому.

Патентна система в університетах України є важливою складовою ІВ та сприяє розвитку наукових досліджень та інноваційної діяльності. Однак вони відрізняються підходом і регулюванням.

Патентування в Україні регулюється Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (1994 р.) та Законом України «Про охорону прав на промислові зразки» (1994) [19, 20]. Університети можуть подавати заявки на отримання патентів на винаходи та корисні моделі, створені в рамках наукових досліджень. Університети мають право запроваджувати свої технологічні парки та інкубатори, які сприяють комерціалізації наукових розробок та співпраці з бізнесом. Українська патентна система забезпечує правовий захист ІВ, але існують проблеми із забезпеченням цього захисту через недоліки в судовій системі та правопорушення.

В Україні розуміють важливість ІВ для стимулювання інновацій та розвитку науки. Університети обох країн активно працюють над створенням нових технологій і розробок, які можна запатентувати та впровадити на ринок, тому особливо важливо підтримувати молодіжні інновації.

Необхідність удосконалення правового регулювання ІВ у сфері вищої освіти у світі, зокрема в Україні, є критичною в контексті сучасної наукової та інноваційної діяльності. Турецькі вищі

навчальні заклади перебувають у кращих умовах, ніж українські університети. Удосконалення правового регулювання ІВ створює стимул для викладачів, студентів, науковців до інноваційних досліджень. Це сприяє залученню талановитих молодих учених і студентів до наукової діяльності та розвитку інновацій [4].

Посилення правової охорони ІВ сприяє комерціалізації та впровадженню наукових розробок у практику. Це може дозволити університетам і науково-дослідним установам здійснювати ефективну передачу технологій і отримувати дохід. Удосконалення правового регулювання може забезпечити більш ефективний захист інтелектуальних прав викладачів і науковців.

Удосконалення правового регулювання ІВ допомагає університетам підвищити свою глобальну конкурентоспроможність, залучити іноземних студентів і дослідників, сприяти міжнародному партнерству та обміну ідеями. Магістерська програма вже не перший рік пропонується спільно з Академією ВОІВ, Турецьким бюро патентів і товарних знаків та Анкарським університетом (Анкара, Туреччина), що є підтвердженням високого рівня досягнень та досягнень у цих справах.

Таким чином, удосконалення правового регулювання ІВ у вищій освіті є важливим завданням для підримки наукових досліджень, інноваційної діяльності та розвитку університетів. Це сприяє створенню сприятливого середовища для наукової діяльності та комерціалізації та забезпечує збереження інтелектуального потенціалу країни.

Приклади впровадження ІВ в українських вищих навчальних закладах також є, хоча їх значно менше. В Україні вищі навчальні заклади також активно використовують ІВ для підтримки наукових досліджень та інновацій. Багато українських університетів та науково-дослідних інститутів активно подають заявки на отримання патентів для захисту своїх технологічних розробок та інновацій. Наприклад, Національний технічний університет України має велику кількість патентів, що стосуються різних галузей техніки [14].

Університети сприяють комерціалізації своїх інновацій, ліцензуючи технології стороннім компаніям або створюючи стартапи на основі своїх досліджень. Наприклад, Національний університет «Львівська політехніка» активно співпрацює з бізнесом у сфері інновацій та трансферу технологій.

Університети часто організовують наукові конференції та виставки, де можуть продемонструвати свої наукові розробки та зацікавити бізнес, інвесторів та громадськість.

Деякі університети в Україні створюють технопарки та інкубатори для підтримки стартапів та інноваційних підприємств. Наприклад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка активно співпрацює з Київським ІТ Кластером та Харківським ІТ Кластером, де розвивається інноваційне середовище [13].

Ці приклади показують, як українські вищі навчальні заклади почали активно впроваджувати ІВ у свою діяльність для підтримки наукових досліджень та створення інноваційних рішень. Це сприяє розвитку науково-технічного потенціалу України та її конкурентоспроможності на світовому рівні.

Серед університетів України, які посіли найвищі місця в рейтингу, можна знайти Національний технічний університет України, Сумський державний університет, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Національний авіаційний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Національний Київський університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Національний університет «Львівська політехніка» [17].

Проте є й проблеми, якщо розглядати НТУУ, то тут зареєстровано 4048 патентів усіх видів, 121 патент на винахід, 39 патентів на корисну модель, 81 патент на корисну модель, 1 патент на промисловий зразок є чинними. Сумський державний університет – загалом 851 патент, але з них діють лише 69, не діють 671, припинено дію 111. Приблизно така ж ситуація буде і в інших вищих навчальних закладах [13, 14, 21]. Основною причиною більшості патентів є припинення дії патенту через несплату мита.

Порівняно з іншими українські університети значно менше представлені в пошуковій базі PATENTOSCOPE. Вищі навчальні заклади часто відчувають фінансові труднощі, що ускладнює процес патентування. Отримання патенту вимагає витрат на патентні дослідження, юридичні послуги та сплату патентних зборів. Відсутність достатніх фінансових ресурсів може призвести до затримок або навіть відмови в патентуванні.

Україна стикається з проблемою відсутності чіткої та ефективної патентної політики. Правила та процедури патентування можуть бути

неоднозначними, незрозумілими або недостатньо захищеними, створюючи перешкоди для університетів у патентуванні своїх інновацій.

Для ефективного патентування потрібна кваліфікована команда, яка розуміє процес патентування та знає, як складати патентні заявки. У деяких випадках в університетах може не вистачати персоналу з такими навичками, що ускладнює патентування їхніх розробок.

Інвестиції та зростання в економіці країн дедалі більше обумовлюються інвестиціями в нематеріальні активи, також відомі як капітал, заснований на знаннях (Knowledge Based Capital – KBC). У багатьох розвинутих країнах компанії зараз інвестують у KBC стільки ж або більше, скільки й у фізичний капітал, такий як машини, обладнання та будівлі. Цей зсув відображає різноманітність довгострокових економічних та інституційних перетворень у світовій економіці. Зростання KBC створює нові виклики для політиків, для бізнесу та для способів вимірювання економічної діяльності. Багато політичних рамок та інституцій все ще найкраще підходять для світу, у якому фізичний капітал стимулює зростання. Потрібне нове мислення для оновлення низки політичних рамок – від податкової та конкурентної політики до корпоративної звітності та прав ІВ.

Нематеріальні активи, зокрема права ІВ, стають дедалі важливішим і визначнішим елементом економіки, заснованої на знаннях, пов'язаної з інноваціями, підвищенням продуктивності й розширенням споживчого вибору. Проте зміни, спричинені технологічним розвитком за останні десятиліття, включаючи появу Інтернету, цифровізацію, зміни бізнес-середовища, включаючи такі практики, як аутсорсинг і відкриті інновації і зростаюча важливість відносно нових галузей, таких як біотехнології та хмарні обчислення, загострюють питання про те, чи системи ІВ, що існують, адекватно справляються з проблемами, пов'язаними з такими новими технологіями. Крім того, необхідно забезпечити достатнє визнання важливості нематеріальних активів, щоб забезпечити належний рівень інвестицій, необхідних для їх подальшого зростання та економічного розвитку.

Права ІВ діють, по суті, як обмін між суспільством і винахідниками чи творцями. Хоча підходи до авторства та інновацій, що ґрунтуються на правах, заперечують уявлення про те, що ІВ є виключно питанням економічної ефективності, певної міри «віддавання» та балансування конкуруючих інтересів, властивих кожній системі ІВ.

Розвиток Інтернету та цифровізація створили багато проблем, але також і нові можливості в контексті системи ІВ. Виробники контенту, які покладаються на авторське право, зіткнулися з дедалі більшими проблемами піратства, а також з новими механізмами розповсюдження та зберігання, які, з одного боку, загрожували традиційним моделям винагороди, а з іншого – створили значну розбіжність між очікуваннями споживачів та формальним застосуванням правила авторського права. І навпаки, цифровізація та Інтернет значно полегшили розповсюдження інформації, розкритої в патентних заявках, що призвело до більшого поширення знань. Доступність великої кількості даних в онлайнових базах даних також призвела до появи інтелектуального аналізу тексту та даних як потенційно потужного методу дослідження. Однак його зв'язок із законом про авторське право може залежати від вмісту та ліцензії кінцевого користувача. Зокрема, великі фірми часто використовують широкий спектр правових інструментів і методів для захисту бізнес-процесів і продуктів — як формальних, як-от права ІВ, так і неформальних, як-то комерційна таємниця.

На практиці між нібито різними механізмами захисту є багато спільного. Основним винятком тут є зв'язок між патентами та комерційною таємницею, оскільки вимога щодо розкриття перших за своєю суттю суперечить вимогам секретності останнього. Розкриття запатентованої технології є «quid pro quo» для надання виключних (але обмежених у часі) прав згідно з патентною системою. Розкритої інформації має бути достатньо для того, щоб фахівець у цій галузі міг відтворити відповідну технологію.

Надані докази свідчать про те, що ступінь ознайомлення з патентною інформацією перед подальшим впровадженням інновацій, як правило, відрізняється в різних галузях. На це також впливають такі чинники, як те, чи володіє інноваційна фірма сама патентами чи підтримується венчурним підприємством. Незважаючи на те, що емпіричні дані суперечать переважній академічній думці і розкриття патентів не має позитивного впливу на поширення знань, залишається невизначеним, наскільки просто читання патентів справді сприяє подальшим інноваціям.

Існує небезпека, наприклад, що патентна інформація використовується переважно для стратегічних, а не інноваційних цілей. З наявних доказів стає зрозуміло, що багато дослідників ставлять під сумнів цінність інформації, розкритої

в патентних заявках, на тій підставі, що вона насправді не дозволяє відтворити технологію. Незважаючи на те, що нібито існують досить суворі технічні вимоги щодо розкриття інформації, деякі учасники припустили, що ці зобов'язання щодо розкриття інформації не завжди застосовуються суворо на етапі патентної експертизи.

Значні зусилля були витрачені на збір даних для визначення впливу прав ІВ на економічні показники. Існують докази того, що володіння патентами та товарними знаками призводить до швидшого зростання фірми, збільшення інновацій та створення кращих робочих місць; що власники патентів впроваджують «нові для ринку» продукти та що ліцензіати роблять значний внесок у дослідження та розробки; і що розкриття та ліцензування патентів сприяє поширенню знань [2]. Однак правила та процедури ліцензування не встигають за розвитком технологій. Більше того, є докази того, що значний ряд споживачів, які нещодавно потрапили в систему ІВ, не переконані в ній і що на їх поведінку не впливає знання закону. Можливо, це суперечить логіці, але значні групи споживачів, які вирішили порушити авторські права, як правило, витрачають більше на захищені авторським правом матеріали, ніж ті, хто не порушує закон.

У світі, що розвивається, сучасна структура ІВ стикається з різними проблемами. Існують, наприклад, труднощі наявної патентної складності та якості. До них належать проблеми патентних тролів, стратегічна розробка «патентів-тезаурусів», які використовують непрозорі або нечіткі формулювання для вимог невиправданих прав, а також високі витрати на патентні судові процеси, що тривають. Цифрова трансформація радикально змінила економіку авторського права, оскільки витрати на відтворення та розповсюдження, доступ до матеріалів, захищених авторським правом, майже зникли миттєво, а бар'єри для входу значно зменшені.

Найважливішим питанням майбутнього є співвідношення між різними типами нематеріальних активів, якими володіє фірма. Остання робота з цифрових інновацій свідчить про те, що нова бізнес-модель є генеративною цифровою платформою, яка веде до нових форм інновацій [1]. Ця модель, яка є динамічною за своєю природою і виникає поза традиційною структурою фірми, контрастує з традиційною моделлю статичного підприємства. За межами простору ощадливого виробництва, який включає традиційне тріо постачальників, клієнтів і саме підприємство, великі компанії тепер повинні керувати всіма факторами ресурсів, які існують між суспільством, такими як мобільність, соціальні мережі та особистий час співробітників, конкуренти, додатки та платформи. Це, зрозуміло, стає все складнішим і складнішим завданням для керівників компаній. З'являється нова модель виробництва: модель акселерації.

Малі та середні підприємства (МСП) виступають двигунами економічного прогресу. Поточна цифровізація та глобалізація змінили спосіб ведення бізнесу, змусивши його обирати сучасні організаційні практики для забезпечення кращої продуктивності бізнесу. Для будь-якої організації навички її робочої сили, рівень знань і компетентності, а також здатність проявляти креативність є можливими джерелами отримання конкурентних переваг. Управління фірмою таким інтелектуальним капіталом може заохотити інновації та запобігти конкуренції. Управління ІВ є важливим елементом науково-технологічного розвитку; це забезпечує інновації та креативність. Країни в усьому світі докладають зусиль, щоб сприяти створенню та реалізації можливостей управління ІВ для підвищення рівня інновацій, а також розширити підтримку продуктів підвищеної якості для експортних цілей. У зв'язку з безперервним економічним розвитком Китаю його уряд енергійно працює над впровадженням стратегій управління ІВ з метою стати інноваційною країною та перетворити Китай на державу ІВ. Були проведені різні дослідження, щоб зрозуміти процвітання цифрової економіки та зростання цільового ринку, але більшість із них базувалися на підприємницькій діяльності та взаємозв'язку ефективного управління. У зв'язку з цим не було проведено жодного спеціального дослідження для розуміння ролі управління ІВ і відкритих інновацій та їх зв'язку з підприємницькою діяльністю.

Фірма, яка має систему та культуру збору, обміну та розповсюдження ринкових та екологічних знань у результаті відкритих інновацій (ОІ), може сприяти іншим у здобутті конкурентоспроможності та покращенні ефективності бізнесу. Парадоксальна природа зв'язку між управлінням ІВ та ОІ робить їх суперечливими, оскільки обидва вони не підтримують один одного, так як ІРМ може діяти як активатор або дезактиватор ОІ. У літературі про відкриті інновації також підкреслюється, що для будь-якого ОІ, прийнятого фірмою, має бути певна пропозиція ОІ від фірми на ринок [4]. Тим не менш, фірми не однаково беруть участь у цьому процесі. Було проведено

багато досліджень з точки зору того, що фірми приймають ОІ ззовні [6], порівняно з фірмою, яка продає свої інновації ринку.

Огляд попередніх досліджень ОІ [6] показує, що вони розглядалися з різних точок зору, включаючи значення зовнішніх джерел інновацій, інтеграцію внутрішніх і зовнішніх ресурсів, ефективність відкритості та види відкритої інноваційної діяльності [8]. Проте в дослідженнях, що існують, наявна прогалина, яка не розкриває взаємозв'язок між відкритими інноваціями та ефективністю комерціалізації МСП. Кілька досліджень зосереджено на впливі технологій на сприяння відкритим інноваціям, підходам і додаткам для оптимізації зовнішніх мереж [8]. Безсумнівно, відкриті інновації надають чудові можливості для менеджменту бізнесу для розробки нових та альтернативних шляхів для ділової практики, але роль відкритих інновацій слід розуміти разом із модеруючою роллю інформаційних комунікаційних технологій [5]. Лише кілька досліджень вивчали роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які можуть впливати на взаємозв'язок між ОІ та продуктивністю комерціалізації, так само як між СР та підприємницькою ефективністю (ЕР). Крім того, не було проведено жодного дослідження щодо посередницької ролі СР між ОІ та ЕР. Крім того, модеруюча роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у розумінні зв'язку між управлінням бізнесом для комерціалізації та підприємницькою діяльністю фірми також є істотною теоретичною прогалиною. Управління ІВ захищає інноваційні ідеї ділових людей, які ведуть будь-яку підприємницьку діяльність у суспільстві [5]. Важливо розуміти, що захист бізнесу є відповідальністю уряду, і бізнесмени, яким надано право ІВ, отримують від цього вигоду під час ведення своєї господарської діяльності. У зв'язку з цим, роль ІВ є правильним шляхом до бізнес-організацій для вдосконалення нових ідей у бізнес-ефективності для вирішення проблем соціуму. Критична роль законів про ІВ є життєво важливою в будь-якому суспільстві, оскільки на основі цих законів встановлюються моральні стандарти будь-якої держави, і це забезпечує шлях для кращого розуміння суспільства. Ділова практика з правами ІВ спонукає організації до інновацій, оскільки унікальні ідеї організації захищені, щоб забезпечити стійке та добре розроблене право на захист унікальних бізнес-ідей. У зв'язку з цим обов'язок уряду полягає в тому, щоб надати бізнесу юридичне право захищати унікальні ідеї бізнесу в захисний спосіб для сприяння культурі інновацій в організації [5]. Дійсно, бізнес-організації, які отримують адекватну підтримку управління ІВ з боку суспільства, забезпечують шлях до бізнесу для сталого розвитку в суспільстві, що є критично важливим для сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності.

Таким чином, з одного боку, у передових і розвинених країнах юридичні зобов'язання, пов'язані з правами ІВ, виконуються для покращення суспільства, оскільки коли ці правила та норми захищають унікальні бізнес-ідеї, вони ведуть організації на шлях інновацій у ефективність бізнесу та розвиток продуктів і послуг [4]. З іншого боку, у країнах третього світу через відсутність правових та процедурних зобов'язань бізнес-ідеї не захищені за допомогою прав ІВ, що призводить до зменшення інноваційних ідей для розробки продуктів та послуги в організаціях [6]. Таким чином, відповідальність керівництва та зацікавлених сторін полягає в забезпеченні юридичних зобов'язань, пов'язаних з управлінням ІВ, для просування культури інноваційних та унікальних продуктів і відділу обслуговування, який, зрештою, допоможе бізнес-організаціям у довгостроковій перспективі. В Америці та Канаді бізнес-організації працюють відповідно до правових норм, пов'язаних з правами ІВ, щоб розуміти право інших бізнес-організацій на кращий розвиток культури, вони не копіюють унікальні ідеї інших людей [8]. Таким чином, бізнес-організації можуть отримати патент або авторські права на продукт або послуги, побудовані на унікальних ідеях, щоб захистити послуги та продукти від копіювання нелегальними підприємствами низької категорії. Уряд Китаю надає права ІВ власникам бізнесу, які працюють над розробкою більш практичних та унікальних бізнес-ідей для реалізації, щоб розробляти продукти та послуги для покращення суспільства, задовольняючи потреби клієнтів інноваційними продуктами та послугами. Крім того, якщо бізнес-організації не зможуть інтегрувати нові та унікальні ідеї з правом ІВ, їм буде складно розвивати соціальну відповідальність і надавати найкращі послуги людям.

3.Дискусія. Компанія, яка використовує відкриті інновації, встановлюючи системний підхід і розвиваючи культуру збирання, обміну та розповсюдження інформації про ринок і навколишнє середовище, може підвищити свою конкурентоспроможність і підвищити ефективність бізнесу. Складна взаємодія між управлінням ІВ та інноваціями представляє парадоксальний виклик, оскільки ці два елементи за своєю суттю не

доповнюють один одного; навпаки, управління ІВ може або стимулювати, або гальмувати інновації. Крім того, література про відкриті інновації підкреслює необхідність ринково-орієнтованого підходу, коли фірма вирішує прийняти одну з цих стратегій [5]. Однак фірми не однаково залучені до цього процесу. Численні дослідження вивчали інтереси компаній, які приймають зовнішні інновації, на відміну від тих, хто продає свої інновації... [12]. Огляд попередніх досліджень інноваційної практики показує, що до них підходили з різних точок зору. До них належать важливість зовнішніх джерел інновацій, об'єднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, ефективність відкритості та різні категорії відкритих інновацій [18]. Тим не менш, існує прогалина в дослідженнях, яка не може з'ясувати зв'язок між відкритими інноваціями та ефективністю комерціалізації малих і середніх підприємств (МСП). Численні дослідження зосереджені на тому, як технології можуть сприяти відкритим інноваціям, стратегіям і інструментам для вдосконалення зовнішніх мереж. Без сумніву, відкриті інновації пропонують значні перспективи для розвитку нових та альтернативних бізнес-підходів. Однак важливо розуміти роль відкритих інновацій у поєднанні зі стримуючим впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки. В Україні є проблема з рівнем знань про ІВ серед науковців та студентів. Це може призвести до недооцінки важливості патентування та недостатньої уваги до захисту своїх інновацій. Отримання патенту часто є довгим процесом, який може тривати кілька років. Для закладів вищої освіти, які прагнуть комерціалізувати свої технології, такий період може бути неприйнятним. Зміни в стратегіях захисту ІВ були б надзвичайно важливими.

Ось деякі рекомендації вищим навчальним закладам України та Туреччини щодо покращення використання ІВ, а саме те, що вищі навчальні заклади мають розробити та регулярно оновлювати стратегію ІВ, яка відображатиме їхні цілі та підходи до захисту та використання інноваційних розробок.

Повинна бути адекватна підтримка наукових досліджень та інновацій. І це ключове завдання. Важливо надати дослідникам доступ до ресурсів, фінансування та інфраструктури для проведення досліджень [16].

Важливим моментом, особливо для українських реалій, є розробка освітніх програм і курсів з ІВ для студентів і викладачів, що сприяє кращому розумінню цієї теми та підготовці до застосування на практиці. Створення механізмів для легкої та ефективної передачі технологій та комерціалізація наукових розробок допомагає перетворити ідеї на практичні рішення.

Важливо розвивати партнерство з промисловістю та бізнесом для спільних наукових досліджень, проектів та комерціалізації технологій. Вищі навчальні заклади можуть сприяти створенню стартапів на основі наукових розробок своїх студентів і дослідників, надаючи доступ до інфраструктури та фінансування. Участь у міжнародних програмах і проєктах сприяє обміну досвідом і ресурсами з іншими університетами та науковими установами. Вищі навчальні заклади можуть зіграти певну роль у популяризації ІВ серед громадськості та бізнес-спільноти. Важливим елементом протидії порушенням прав ІВ та забезпечення її захисту має стати активна співпраця з правоохоронними органами.

Ці рекомендації допоможуть вищим навчальним закладам України ефективно використовувати інтелектуальну власність для підтримки наукових досліджень, інновацій та розвитку, що сприяє їхньому зростанню та впливу на суспільство.

Література

1. Abdelaziz S. A. The importance of the governance role in achieving stability and sustainability in family business companies through generations. *Bus. Manag. Stud*. 7, 2021. P. 16–24.

2. Alper A. E., Alper F. O., Ozayturk G., and Mik, F. Testing the long-run impact of economic growth, energy consumption, and globalization on ecological footprint: new evidence from Fourier bootstrap ARDL and Fourier bootstrap Toda–Yamamoto test results. *Environ. Sci. Pollut. Res*, 2022. P.1–16.

3. Anjum T., Farrukh M., Heidler P., and Díaz Tautiva J. A. Entrepreneurial intention: creativity, entrepreneurship, and university support. J. Open Innov. Technol. Mark. Complex, 2020. P. 7–11.

4. Ar I. M., Temel S., Dabic M., Howells J., Mert A., Baris Yesilay R. The Role of Supporting Factors on Patenting Activities in Emerging Entrepreneurial *Universities. IEEE Transactions on Engineering Management*, 2021, 1–12. doi: 10.1109/tem.2021.3069147

5. Bigliardi B., Ferraro G., Filippelli S., and Galati F. The past, present and future of open innovation. *Eur. J. Innov. Manag*. 24, 2020. P. 1130–1161.

6. Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

7. Global Innovation Index 2021 Tracking Innovation Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

8. Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth? Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf

9. Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf

10. Dorobantu, S., Gupte, A., and Li, S. Y. Stakeholder governance: aligning stakeholder interests on complex sustainability issues. *Handb. Bus. Sustain.* 2022. P. 63–68.

11. Hayter C. S. Harnessing University Entrepreneurship for Economic Growth. *Economic Development Quarterly,* 2013, 27(1), 18–28. doi: 10.1177/0891242412471845

12. Kardar Y. Sustaining loose communities through participant engagement: the case of innocampus accelerator program [M.S. Master of Science]. Middle East Technical University. 2021. Retrieved from https://open.metu.edu.tr/handle/11511/93239

13. Khan M. S., Ghayas M.M. Impact of authentic leadership on employee engagement in the banking sector of Karachi. *Int. J. Bus. Perform. Manag.* 2022 23, P. 90–98.

14. National Taras Shevchenko University of Kyiv Retrieved from https://patentscope.wipo.int/search/en/result.jsf?_vid=P22-LN836Y-25315

15. National Technical University of Ukraine, Sumy State University Retrieved from https://sis.nipo.gov.ua/uk/search

16. Obermayer N., Kõvári E., Leinonen J., Bak G., and Valeri M. How social media practices shape family business performance: the wine industry case study. *Eur. Manag. J.* 40, 2021. P. 360–371.

17. Ranking Web of University Ukraine Retrieved from https://www.webometrics.info/en/Europe/Ukraine%20

18. West, J., and Bogers, M. Leveraging external sources of innovation: a review of research on open innovation. J. Prod. Innov. Manag. 2014. 31. P. 814–831.

19. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» 3687-XII *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 7, ст. 32) Отримано з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text

20. Закон України «Про охорону права на промислові засоби» 1994 р. (*Верховна Рада України*). [Про охорону прав на промислові зразки 1994 (*Верховна Рада України*)]. *Відомості Верховної Ради України* [Заяви Верховної Ради України], 3688-XII, (ВВР), 1994, № 7, 34 Отримано з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text [українською мовою].

21. Університет розширює співпрацю у галузі інформаційних технологій (2023) Retrieved from https://knu.ua/news/12742

Дружкова І. С.,
orcid.org/0000-0002-7934-5057
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Колесник О. О.,
orcid.org/0000-0003-4262-157X
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки, права
та управління бізнесом
Одеського національного економічного
університету

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.18

ДО ПИТАНЬ ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБІГУ ЦИВІЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Аносєнков А. А.

У статті, відповідно до мети, а саме: дослідження перспектив запровадження цивільного обігу вогнепальної зброї, визначення напрямів та форм діяльності органів поліції щодо контролю за дотриманням правил дозвільної системи з урахуванням зазначених перспектив; виявлення напрямів подальшого доопрацювання законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї, було вирішено наступні завдання: з'ясовано правові засади, які можуть бути покладені в основу нового закону про зброю, спираючись на актуальні проекти закону про зброю та визначено перспективні напрями діяльності органів поліції щодо контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї; запропоновано напрями удосконалення законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї.

У роботі було встановлено, що міжнародний досвід, виходячи із позитивних статистичних даних деяких розвинених країн в періоди до та після впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї, свідчить про задовільні наслідки впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї. Крім цього, було з'ясовано перспективні засади, які можуть бути впроваджені у новому законі про зброю. Проаналізовано актуальні проекти закону про зброю. Встановлено напрями розвитку законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї, а саме: встановлення чітких умов правомірності застосування вогнепальної зброї як засобу самозахисту цивільними особами. Проаналізовано положення законопроекту № 5708 щодо Єдиного державного реєстру вогнепальної зброї. Наголошено на тому, що Єдиний державний реєстр вогнепальної зброї може стати базою та подальшої діджиталізації систем оповіщення та управління ресурсами. Запропоновано перспективні напрями діяльності органів поліції, а саме: проведення інформаційної роботи в закладах освіти таких, як школи та університети; створення програм з навчання поводженню зі зброєю тих осіб, які вже мають власну вогнепальну зброю та запровадити певну систему сертифікатів про проходження зазначених програм.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, цивільна вогнепальна зброя, короткоствольна зброя, дозвільна система, єдиний державний реєстр вогнепальної зброї, контроль поліції за обігом вогнепальної зброї.*

Anosienkov A. A. On the prospects of introducing civilian firearms circulation in Ukraine

In the article, in accordance with the purpose of the research, namely: the study of the prospects for the introduction of circulation of civilian firearms, the determination of the directions and forms of activity of police employees regarding the control of compliance with the rules of the permit system, taking into account the specified prospects; identification of directions for further development of legislation in the field of circulation of civilian firearms, the following tasks were solved: the legal principles that can be laid as the basis of the new law on weapons were clarified, based on current drafts of the law on weapons, and prospective areas of activity of police bodies regarding control over the circulation of civilian firearms have been determined; directions for improving the legislation in the sphere of circulation of civilian firearms are proposed.

The work established that international experience, based on positive statistical data of some developed countries in the periods before and after the introduction of civilian firearms circulation, testifies to the satisfactory consequences of the introduction of civilian firearms circulation. In addition, promising principles that can be implemented in the new law on weapons were clarified. Current drafts of the law on weapons were analyzed. The directions for the development of legislation in the sphere of circulation of civilian firearms have been established, namely: the establishment of clear conditions for the legality of the use of firearms as a means of self-defense by civilians. The provisions of draft law No. 5708 regarding the Unified State Register of Firearms were analyzed. It was emphasized that the Unified State Register of Firearms can become the basis for the further digitization of notification and resource management systems. Prospective areas of activity of police employees are proposed, namely: conducting information work in educational institutions such as schools and universities; creation of weapons training programs for those who already have their own firearms and to introduce a certain system of certificates for completion of these programs.

Key words: *firearms, civil firearms, short-barreled weapons, permission system, unified state register of firearms, police control over the circulation of firearms.*

© Аносєнков А. А., 2024

Актуальність теми дослідження зумовлюється складним становищем, яке переживає Україна як держава та її народ у зв'язку із початком збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року. Нагальним стало питання самозахисту себе, своєї сім'ї та власності. Згідно з цим, доцільним є впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї, що в свою чергу потребує розробки зрозумілого та прозорого механізму контролю за цим обігом з боку держави.

Бажання громадян використовувати для свого захисту найефективніший засіб – вогнепальну зброю в умовах законності, чіткості та прозорості є зрозумілим. Безперечно, не можна стверджувати, що в Україні немає цивільної вогнепальної зброї, проте слід погодитись із українською збройовою спільнотою, що за обставин, коли відсутня чітка законодавча база регламентації обігу цивільної вогнепальної зброї, не можна вести мову про ефективну реалізацію громадянами права на самозахист з її використанням. Наразі велика кількість країн по всьому світу запровадили обіг цивільної вогнепальної зброї, чим забезпечили право своїх громадян на самозахист від злочинних посягань. Спираючись на досвід цих країн та досвід, отриманий Україною в періоди до 24 лютого 2022 року та після початку повномасштабного вторгнення, можна констатувати, що поширення вогнепальної зброї серед свідомого цивільного населення, яке відповідає певному чіткому списку критеріїв є можливим та доцільним.

Збройна агресія Російської Федерації лише ще раз наголосила на необхідності розробки та прийнятті закону, який регламентував би обіг цивільної вогнепальної зброї та контроль за ним.

Дискусії щодо прийняття закону про зброю в Україні йдуть останні два десятиріччя, проте специфічність питання до цього часу не надавало можливості виробити єдиний підхід до його вирішення та розробити проект закону. Відповідно до цього, **метою** статті є дослідження перспектив запровадження цивільного обігу вогнепальної зброї, визначення напрямів та форм діяльності органів поліції щодо контролю за дотриманням правил дозвільної системи з урахуванням зазначених перспектив; виявлення напрямів подальшого доопрацювання законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї. Відповідно до мети, завданням статті є з'ясування правових засад, які можуть бути покладені в основу нового закону про зброю, спираючись на актуальні проекти закону про зброю та визначення напрямів діяльності органів поліції щодо контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї.

Проблематиці питання діяльності правоохоронних органів в сфері дозвільної системи та контролю за дотриманням правил та порядку зберігання й використання вогнепальної зброї фізичними, юридичними особами у своїх працях приділяли увагу такі науковці, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Гуменюк, С. Діденко, В. Долежан, С. Лихачов, С. Ківалов, В. Колпаков, А. Комзюк, А. Корнієць, С. Кузніченко, Р. Миронюк, О. Негодченко, В. Пєтков, А. Подоляка, В. Сокуренка, О. Фролов, С. Шатрава, А. Гетьман, Х. Ярмакі. Однак, з огляду на процес реформування поліції, загальну ситуацію, що склалася в державі та чергову хвилю законодавчої ініціативи щодо впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї, питання щодо основних положень, які можуть бути закріплені у новому законі про зброю та питання щодо діяльності органів поліції з контролю за зберіганням та використанням цивільної вогнепальної зброї вимагають детального аналізу.

Основний виклад матеріалу. Аналізуючи питання доцільності запровадження обігу цивільної вогнепальної зброї, слід звернутися до міжнародного досвіду таких розвинених країн, як США, Франція та Швейцарія. За статистичними даними в середньому у власності 100 осіб із числа громадян зазначених країн перебуває близько 55 одиниць цивільної вогнепальної зброї, в той час, коли в Україні цей показник складає приблизно 6 одиниць. В свою чергу, досвід пострадянських країн, а саме: Молдови, Грузії та Естонії показує, що запровадження обігу цивільної вогнепальної зброї разом із забезпеченням правовою системою громадян правом на самозахист дає позитивний вплив як на динаміку злочинності, так і на її структуру. Крім того, аргументом на користь запровадження обігу цивільної вогнепальної зброї та прийнятті відповідної законодавчої бази, яка дасть можливість забезпечити громадян правом на самозахист із використанням вогнепальної зброї є досвід Великої Британії, яка поступово вводила жорсткі обмеження та правила щодо володіння, зберігання та використання цивільної вогнепальної зброї. Зазначені міри призвели до зміни структури злочинності, а саме до збільшення кількості корисливо-насильницьких злочинів та злочинів проти життя та здоров'я особи.[1] Загалом, іноземний досвід показує, що поширення вогнепальної зброї серед свідомого цивільного населення не

[1] Чепіжко А.А. Актуальні питання порядку видачі зброї в період дії воєнного стану проти збройної агресії Російської Федерації. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск №1(42). С. 97–101.

тільки не шкодить суспільним відносинам та не створює суспільної небезпеки, а й здатне позитивно впливати на динаміку та структуру злочинності, зменшуючи кількість тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень.

На сьогоднішній день в Україні відсутній єдиний законодавчий акт, який регламентував би відносини в сфері обігу вогнепальної зброї серед цивільних осіб, хоча питання прийняття такого акту супроводжувало майже весь історичний період існування України як незалежної держави. Спираючись на чітко закріплені у ст. 27 Конституції України[2] права людини захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, прихильниками «вільного обігу вогнепальної зброї», впродовж останніх двадцяти років, здійснювалося намагання прийняти закон про зброю, кожного разу проекти якого, на тому чи іншому етапі були відхилені. Неоднозначність суспільної думки щодо впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї та як наслідок відсутність політичної волі щодо прийняття закону про зброю зумовили те, що наразі обіг цивільної вогнепальної зброї своїми актами регулює Міністерство внутрішніх справ.

Однак, наразі ми спостерігаємо зміну ситуації, що пов'язано із початком повномасштабного вторгнення на територію України з боку Російської Федерації та на сьогодні український законодавець наблизився до прийняття закону про зброю, за основу якого взято проект Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю». Його метою є встановлення основоположних засад набуття у власність, володіння, зберігання, користування вогнепальною зброєю цивільним особами та врегулювання інших суспільних відносин, пов'язаних із обігом цивільної вогнепальної зброї.

Зазначений законопроект покликаний зробити процес придбання у власність, зберігання та розпорядження громадянами та юридичними особами вогнепальної зброї більш зрозумілим та прозорим. Окрім цього, метою законопроекту є регламентація діяльності правоохоронних органів щодо контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї.

Ефективність регламентації суспільних відносин залежить від чіткості формулювання вихідних категорій на яких базуються подальші норми закону. Запропонований законопроект у своїй основі спирається на таку класифікацію вогнепальної зброї: до категорії А належить автоматична вогнепальна зброя; до категорії В належить гладкоствольна короткоствольна вогнепальна зброя (травматична), яка буде доступна лише певній категорії осіб, відповідно до законопроекту № 5708; у категорію С входить короткоствольна вогнепальна зброя, яка, відповідно до законопроекту № 5708, буде доступна лише спортсменам – громадянам України, які досягли 18-річного віку, що не рідше ніж два рази на рік брали участь у всеукраїнських або міжнародних спортивних змаганнях в складі збірних команд України та мають спортивне звання не нижче майстра спорту України з видів спорту, у правилах спортивних змагань яких передбачене використання спортивної вогнепальної зброї; до категорії D відноситься довгоствольна гладкоствольна вогнепальна зброя; категорії Е відповідає довгоствольна нарізна вогнепальна зброя та комбінована вогнепальна зброя.[3] Зазначена класифікація відображає новий підхід законодавця до диференціації зброї. Вперше, запропоновано класифікувати зброю не за цільовим призначенням, а за технічними характеристиками, що в свою чергу на базовому рівні не встановлює рамок щодо її використання. Цей підхід закладає основу щодо використання вогнепальної зброї цивільними особами в тому числі і як засобу самозахисту.

Дискусійним наразі є питання щодо обігу короткоствольної вогнепальної зброї, яка за законопроектом № 5708 відноситься до категорії С. У зазначеному законопроекті зброю даної категорії пропонується дозволити лише спортсменам, які відповідають певним критеріям та лише за умови дотриманням ними суворих правил щодо її використовування та зберігання. У цьому контексті, слід згадати інший законопроект під номером 5708-1, який пропонував дозволити короткоствольну зброю більш широкому колу цивільних осіб, крім того, дозволити її приховане носіння.[4] На даному етапі, аналізуючи положення законопроекту № 5708-1, вважаємо за доцільне притримуватися думки авторів законопроекту № 5708, з огляду на те, що на відміну від довгостольної зброї, яка в тому чи іншому вигляді все ж була у громадян України, короткоствольна зброя стане нововведенням

[2] Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 31.01.2024).

[3] Про право на цивільну вогнепальну зброю : Проєкт закону України від 25.06.2021 № 5708. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190. (дата звернення 31.01.2024)

[4] Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю: проєкт Закону України від 13.07.2021 № 5708-1. URL:https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-pravo-na-samozakhist-ta-volodinnya-tsivilnoyu-vognepalnoyu-zbroeyu. (дата звернення 31.01.2024)

для українського суспільства, якому, з об'єктивних причин, бракує збройової культури. Прибічники ідеї легалізації та прихованого носіння короткоствольної нарізної вогнепальної зброї наголошують на тому, що цей крок став би розвитком забезпечення права на самозахист громадян, але важко вести мову про ефективність коротоствольної нарізної зброї як легального засобу самозахисту, коли відсутня чітка правова основа для її застосування цивільними особами.[5] З огляду на це, спочатку слід на рівні закону запровадити чіткі та прозорі умови використання вогнепальної зброї цивільними особами.

Окрім поділу вогнепальної зброї на категорії, в основі законопроекту №5708 лежить облік, який планується здійснювати за рахунок ведення Єдиного державного реєстру вогнепальної зброї (далі – ЄДРВЗ). Відповідно до законопроекту, держателем ЄДРВЗ є Міністерство внутрішніх справ України. Єдиний державний реєстр є дієвим інструментом обліку цивільної вогнепальної зброї та слід погодитись із думкою Чепіжко А.А, що відповідно до законопроектів № 5708 та № 5708-1, ЄДРВЗ є не лише базою даних обліку вогнепальної зброї, яка є у власності громадян, а й ще він слугує засобом обміну інформацією між громадянами, суб'єктами господарювання й органами Національної поліції. Початок повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації у лютому 2022 року показав, що в несподіваний момент може постати необхідність мобілізувати людський ресурс для захисту своєї держави. В цьому питанні Єдиний державний реєстр вогнепальної зброї може органічно влитися у концепцію переходу від традиційних способів оповіщення та управління ресурсами до цифрових. Як приклад, у подальшому може створюватися система оповіщення, яка шляхом розсилання СМС повідомлень, базуючись на інформації із ЄДРВЗ зможе рекрутувати володільців вогнепальної зброї до лав територіальної оборони (спираючись на досвід Ізраїлю, який має схожу систему для мобілізації резервістів). Крім того, якщо у подальшому зобов'язати суб'єктів господарювання таких, як стрілецькі тири реєструвати та вести облік осіб, які відвідують заклад із власною зброєю та вносити ці дані у ЄДРВЗ, це дасть змогу сформувати базу осіб, які мають базові навички поводження із вогнепальною зброєю. Результатом формування такої бази даних буде можливість в екстрених випадках більш раціонально поширювати зброю серед цивільних осіб, спираючись на об'єктивні дані.

Таким чином, наразі створюються всі базові умови для запровадження в Україні обігу цивільної вогнепальної зброї. Відповідно до цього, в разі прийняття закону про зброю на основі законопроекту №5708 органи Національної поліції стикнуться із новою сферою суспільних відносин в якій необхідно буде здійснювати контроль для підтримання суспільного порядку та безпеки. Вогнепальна зброя являє собою джерело підвищеної небезпеки, що робить критичним будь-яку недбалість щодо контролю за дотриманням правил зберігання, використання та транспортування вогнепальної зброї, тому потрібно унеможливити суто формальний характер перевірок дотримання вимог закону у цій сфері фізичними та юридичними особами. Вогнепальна зброя – явище, яке потребує відповідного рівня культури поводження, формування якої потребує певного часового періоду. З огляду на це, органам поліції в рамках своїх програм з інформаційної роботи в закладах освіти таких, як школи та університети необхідно приділяти значну кількість уваги культурі поводженню зі зброєю. Потрібно усвідомлювати, що впровадження обігу цивільної вогнепальної зброї зробить цю сферу частиною повсякденного життя великої кількості людей, що зумовлює необхідність розвинення адекватного сприйняття та поводження зі зброєю вже з ранніх років. Крім цього, слід створювати програми з навчання поводженню зі зброєю тих осіб, які вже мають власну вогнепальну зброю та запровадити певну систему сертифікатів про проходження зазначених програм.

Висновки. З огляду на аналіз міжнародного досвіду запровадження обігу цивільної вогнепальної зброї, аналізу законопроектів № 5708 та № 5708-1, слід зазначити, що за основу майбутнього закону про зброю слід прийняти законопроект № 5708. В перспективному законі про зброю в основі повинна міститися чітка класифікація вогнепальної зброї за технічними характеристиками, а не за цільовим призначенням. Створення Єдиного державного реєстру вогнепальної зброї із подальшим покладенням обов'язків держателя цього реєстру на Міністерство внутрішніх справ є доцільним кроком з огляду на потенціал використання його не тільки як бази даних окремих

[5] Аносєнков А.А. Деякі проблеми легалізації короткоствольної вогнепальної зброї в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. № 3. С. 170–171.

одиниць вогнепальної зброї, а й інструмента обміну інформацією між громадянами, суб'єктами господарювання та правоохоронними органами.

Зважаючи на те, що зміни законодавства, а саме прийняття у майбутньому закону про зброю, диктується бажанням цивільних осіб мати законні підстави для використання вогнепальної зброї як засобу самозахисту, вважаємо, що необхідним є встановлення на рівні закону умов правомірного використання вогнепальної зброї у якості засобу самозахисту цивільними особами.

Перспективи поширення вогнепальної зброї серед цивільних осіб потребують від органів поліції не лише виконання базових функцій із контролю за дотриманням законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї, а й проведення інформаційних заходів в закладах освіти таких, як школи та університети з метою підвищення свідомості суспільства в цій сфері. Крім цього, можливим та доцільним є запровадження програм із навчання поводженню зі зброєю осіб, які вже мають вогнепальну зброю у своєму володінні та запровадити певну систему сертифікатів про проходження зазначених програм.

Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 31.01.2024).

2.Чепіжко А.А. Актуальні питання порядку видачі зброї в період дії воєнного стану проти збройної агресії Російської Федерації. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск № 1(42). С. 97–101.

3. Про право на цивільну вогнепальну зброю : Проект закону України від 25.06.2021 № 5708. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190. (дата звернення 31.01.2024)

4. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю: проєкт Закону України від 13.07.2021 № 5708-1. URL:https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-pravo-na-samozakhist-ta-volodinnya-tsivilnoyu-vognepalnoyu-zbroeyu. (дата звернення 31.01.2024)

5. Аносєнков А.А. Деякі проблеми легалізації короткоствольної вогнепальної зброї в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 3. С. 170–171.

6. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокуренка ; [О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін. ; передм. В.В. Сокуренка] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.

Аносєнков А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 331.108:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.19

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Денисова А. В.

Кадрове забезпечення в органах Національної поліції є одним із ключових аспектів успішної роботи правоохоронних органів. Ця стаття розглядає значення та особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції, зокрема в контексті їхньої ролі у забезпеченні правопорядку та безпеки громадян. Значення кадрового забезпечення визначається його впливом на ефективність та професіоналізм правоохоронної діяльності. Справно підготовлені та мотивовані співробітники забезпечують якісне виконання поліцейських функцій, здатні вчасно та ефективно реагувати на злочинні події та забезпечувати безпеку громадян. Особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції включають в себе відбір та підготовку кваліфікованих кадрів, організацію системи навчання та підвищення кваліфікації, а також забезпечення соціальних та матеріальних умов для поліцейських. Стаття аналізує також сучасні виклики та тенденції у сфері кадрового забезпечення в органах Національної поліції, зокрема в контексті демографічних змін, технологічного розвитку та зміни природи злочинності. Врахування цих факторів є важливим для вдосконалення системи кадрового забезпечення та забезпечення ефективної роботи поліцейських органів у сучасних умовах. У підсумку, стаття робить висновок про ключову роль кадрового забезпечення в органах Національної поліції у забезпеченні правопорядку та безпеки громадян, а також необхідність постійного вдосконалення цієї системи з урахуванням сучасних викликів та тенденцій.

Ключові слова: *державний орган, кадрове забезпечення, Національна поліція України, право, права і свободи людини, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, підготовка кадрів управління персоналом, освіта, соціальні гарантії поліцейських.*

Denysova A. V. The significance and specifics of human resource management in National police forces

Personnel management in national police forces is one of the key aspects of the successful operation of law enforcement agencies. This article examines the significance and specifics of human resource management in national police forces, particularly in the context of their role in maintaining law and order and ensuring citizens' safety. The importance of personnel management is determined by its impact on the efficiency and professionalism of law enforcement activities. Well-trained and motivated personnel ensure the quality performance of police functions, capable of timely and effectively responding to criminal events and ensuring citizens' safety. The specifics of personnel management in national police forces include the selection and training of qualified personnel, the organization of training and professional development systems, as well as providing social and material conditions for police officers. The article also analyzes modern challenges and trends in the field of personnel management in national police forces, particularly in the context of demographic changes, technological development, and the changing nature of crime. Taking these factors into account is crucial for improving the personnel management system and ensuring the effective operation of police agencies in modern conditions. In conclusion, the article emphasizes the key role of personnel management in national police forces in maintaining law and order and citizens' safety, as well as the need for continuous improvement of this system in consideration of modern challenges and trends.

Key words: *government agency, personnel management, National Police of Ukraine, law, human rights and freedoms, law enforcement agencies, law enforcement activities, personnel management, education, social guarantees for police officers.*

Актуальність теми. Україна, як і багато інших країн, стикається з різноманітними викликами у сфері правопорядку та безпеки громадян. Забезпечення ефективного функціонування органів Національної поліції є важливим для збереження стабільності та захисту прав громадян. Україна, як країна, яка пережила складні періоди трансформації та реформування правоохоронних органів, має особливий інтерес у вивченні та вдосконаленні системи кадрового забезпечення поліції. Останні роки в Україні були важливими для реформування правоохоронної системи, зокрема поліції. Досягнення в цій сфері, а також виявлення нових викликів, які потребують уваги, роблять цю

© Денисова А. В., 2024

тему дослідження особливо актуальною для українських науковців, державних органів та громадськості. Аналіз та вдосконалення системи кадрового забезпечення в органах Національної поліції є важливим для підвищення ефективності їхньої роботи та забезпечення безпеки та правопорядку в Україні. Отже, актуальність цієї теми в українському контексті полягає в потребі у вивченні та впровадженні сучасних підходів до кадрового управління в органах Національної поліції з метою забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи та захисту прав громадян.

Мета написання статті полягає в ретельному аналізі значення та особливостей кадрового забезпечення в органах Національної поліції в контексті забезпечення правопорядку та безпеки громадян в Україні. Основні цілі дослідження включають розгляд і визначення ключового значення кадрового забезпечення в органах Національної поліції для забезпечення ефективності та професіоналізму правоохоронної діяльності; аналіз особливостей системи кадрового забезпечення в органах Національної поліції, включаючи процеси відбору, підготовки, навчання та підвищення кваліфікації співробітників, а також забезпечення їхніх соціальних та матеріальних потреб; визначення сучасних викликів та тенденцій у сфері кадрового забезпечення в органах Національної поліції, зокрема в контексті демографічних змін, технологічного розвитку та зміни природи злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації в сфері кадрового забезпечення в органах Національної поліції розглядають цю проблематику з різних перспектив. Дану проблематику розглядали Бугайчук К., Мосумова А., Комірчий П., Тетеря В., Ковалів М.В., Іваха В.О, Шатрава С. Вчені досліджували проблематику кадрової політики та забезпечення, а також адміністративно-правові аспекти цієї сфери діяльності. Розглядали стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку, звертаючи увагу на актуальні аспекти цієї сфери. Враховуючи внесок цих досліджень, можна зробити висновок про значущість та актуальність проблеми кадрового забезпечення в органах Національної поліції та необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Кадрове забезпечення складається з різноманітних і складних процесів і має складений юридичний характер. Зважаючи на особливий характер кадрів, які виконують державну правоохоронну функцію, забезпечення їхньої діяльності охоплює як адміністративні, так і трудові аспекти. Проте, враховуючи, що кадрове забезпечення в основному стосується трудових відносин поліцейських, а не адміністративних аспектів їхньої діяльності, найбільш відповідним є включення цього процесу до сфери трудового права. Кадрове забезпечення в органах Національної поліції має специфічне значення, яке, на нашу думку, пов'язане з правовим статусом поліцейських.

Кадрове забезпечення в органах Національної поліції в Україні представляє собою складний та ключовий аспект їх функціонування, який визначається не лише кількістю та якістю співробітників, але й їхнім професійним розвитком, мотивацією та ефективністю. Забезпечення кваліфікованим та мотивованим персоналом не лише визначає успішність виконання поліцейських функцій, але й впливає на загальний рівень правопорядку та безпеки громадян. У контексті сучасних викликів та тенденцій, таких як демографічні зміни, технологічний розвиток та зміна природи злочинності, кадрове забезпечення набуває ще більшого значення, вимагаючи постійного вдосконалення та адаптації стратегій управління персоналом для забезпечення ефективної реакції на виклики сучасності.

Кадрове забезпечення в органах Національної поліції в Україні має велике значення з кількох ключових поглядів (табл. 1).

Згідно зі Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, Національна поліція України визначається як «центральний орган виконавчої влади, який сприяє суспільству через забезпечення захисту прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримку громадської безпеки і порядку». Цей закон також визначає основні засади, які включають у себе забезпечення поліцейських послуг, зокрема створення та забезпечення умов для захисту законних прав, свобод та інтересів громадян, а також забезпечення громадської безпеки і правопорядку в межах країни, запобігання та протидія злочинності, і надання допомоги особам, які потребують допомоги з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій [7].

З урахуванням вищезазначеного можемо стверджувати, що кадрове забезпечення органів Національної поліції України охарактеризоване як систематична та комплексна діяльність керівництва поліції, що регулюється законодавством та відомчими організаційно-розпорядчими актами. Ця діяльність спрямована на формування

Таблиця 1

Значення кадрової політики Національної поліції України

№	Ознака	Значення
1	Ефективність правоохоронної діяльності	Якісне кадрове забезпечення забезпечує працівниками поліції, які мають необхідні навички та компетенції для ефективного виконання своїх обов'язків, що сприяє підвищенню рівня безпеки та правопорядку в країні.
2	Довіра громадськості	Люди мають довіру до поліції, коли бачать, що це професійна та компетентна організація, що складається з добре підготовлених та мотивованих працівників. Кадрове забезпечення допомагає підтримувати цю довіру.
3	Боротьба з корупцією	Належне кадрове забезпечення включає в себе механізми відбору, перевірки та навчання персоналу, які допомагають запобігти виникненню корупції серед поліцейських та забезпечують їхню чесність та професіоналізм.
4	Дотримання прав людини	Кадрове забезпечення включає в себе розвиток навичок та знань, необхідних для ефективного взаємодії з громадянами, забезпечуючи при цьому дотримання їхніх прав та свобод.

кадрового складу поліції, забезпечення їхнього трудового процесу та виконання наданих трудових прав, організацію професійної підготовки та дисципліни службової діяльності поліцейських.

Кадрове забезпечення в органах Національної поліції визначається як систематична та комплексна діяльність, що базується на різних нормативно-правових актах Ця діяльність спрямована на створення умов для набуття та розвитку не лише технічних навичок, але й особистісних якостей, необхідних для виконання службових обов’язків у різних умовах та ситуаціях. Вона робить акцент на підготовці кадрів до викликів і вимог, що постійно змінюються в сучасному суспільстві, забезпечуючи тим самим ефективну та компетентну роботу поліцейських органів [1, с. 127].

Кадрове забезпечення означає комплекс дій, спрямованих на формування та підтримку якісного та кількісного складу працівників, включаючи їх адаптацію, мотивацію, навчання, оцінку та розвиток, для досягнення ефективності в установі або організації [3, с. 241]. З погляду економіки, кадрове забезпечення можна розглядати як відповідність між рівнем кадрового потенціалу, який відповідає потребам ринку праці, та діяльністю організацій, які надають відповідні технології підготовки та привласнення персоналу.

Мета кадрового забезпечення публічної служби в правоохоронній сфері держави полягає у забезпеченні функціонування державного управління з урахуванням ринкових умов та демократичних принципів, з основним акцентом на захисті прав і свобод людини [2, с. 135].

Під функціями кадрового забезпечення необхідно розуміти «окремі напрями роботи з персоналом Національної поліції [4, с. 23]:

1) рекрутинг та відбір нових кадрів;

2) підготовка кадрів, надання освіти;

3) мотивація кадрів;

4) створення умов для професійного та особистісного росту працівників через надання можливостей для навчання;

5) систематичне оцінювання працівників для визначення їхньої ефективності, потенціалу та розвитку.

Характерною особливістю функціонування Національної поліції України під час воєнного стану є інтенсифікація виконання службових обов’язків. Однак позитивним аспектом є виділення спеціальних підрозділів, груп або окремих працівників з підвищеною професійною, фізичною або спеціальною підготовкою, які можуть ефективно виконувати різноманітні завдання адміністративного характеру. Ці підрозділи можуть включати групи спеціального призначення, збірні групи для застосування спеціальних хімічних речовин, снайперські підрозділи, експертів з відеодокументування, оперативних зв’язків та інші [6].

Особливу увагу слід приділити намаганням законодавчого органу України вирішити питання кадрового забезпечення і політики Національної поліції в умовах воєнного стану, які тривають до цього часу, але поки що не були офіційно урегульовані. Так, слід виокремити законопроєкт, який був внесений до Верховної Ради України 13 березня 2022 року під номером 7147 [8], спрямований на оптимізацію функціонування Національної поліції в умовах введення воєнного стану.

Законопроєкт також включає положення про проходження служби поліцейськими під час воєнного стану [8]. Ці положення охоплюють такі аспекти, як відстрочка від призову на строкову службу, припинення служби поліцейськими, які загинули або були визнані судом безвісно відсутніми чи оголошеними померлими, зобов’язання поліцейських проходити службу за місцем, де це

потрібно з точки зору службових інтересів, заборона на просування поліцейських на вищі посади у разі наявності діючого дисциплінарного стягнення [8]. Отже, ці норми спрощують кадрові процедури та одночасно чітко регулюють службову діяльність поліцейських.

Цей законопроєкт встановлює обмеження на проведення процедури атестування поліцейських у період дії воєнного стану. Атестування, яке зазвичай проводиться для оцінки та підтвердження кваліфікації та професійних здібностей співробітників, буде заборонено протягом періоду, коли в країні діє воєнний стан тощо [8].

Це обмеження введене з метою забезпечення стабільності та ефективності діяльності поліцейських під час кризових ситуацій, таких як воєнний стан. У цей період, коли військові загрози можуть бути великими та вимагати мобілізації ресурсів для боротьби з ними, проведення атестації поліцейських може вважатися несуттєвим та відволікаючим від основних завдань органів правопорядку. Однак важливо підкреслити, що це обмеження може мати і свої негативні аспекти. Наприклад, воно може позначитися на якості та професійному розвитку персоналу, оскільки атестація зазвичай служить інструментом для визначення слабких місць та потреб у покращенні навичок і знань. Також, це може створити відчуття нестабільності серед працівників, які можуть бачити в цьому обмеженні загрозу своїм кар'єрним перспективам та можливостям для професійного зростання.

Законопроєкт передбачає надання безоплатного медичного обслуговування поліцейським у закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності під час дії режиму воєнного стану [8]. Це означає, що під час воєнного стану поліцейським буде надано право на медичне обслуговування безкоштовно у будь-якому закладі охорони здоров'я, якщо вони потребують медичної допомоги. Це включає не лише лікування від військових травм або травм, отриманих у процесі виконання своїх службових обов'язків, але й будь-яке інше медичне обслуговування, що може стати необхідним у разі захворювання чи травми, що не пов'язані з воєнними діями.

Згідно з Інструкцією щодо процедур медичного обслуговування у закладах охорони здоров'я МВС, право на медичне обслуговування в цих закладах мають громадяни України, включаючи колишніх працівників поліції, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, які були звільнені зі служби з медичних причин або у зв'язку з віком, а також колишніх працівників міліції, що припинили службу за віком, хворобою або відпрацюванням встановленого терміну [10].

Таке безоплатне медичне забезпечення виступає сильним соціальним захистом і включає доступ до лікарських консультацій, проведення діагностичних процедур, надання необхідних лікарських препаратів та проведення хірургічних операцій або інших медичних процедур.

Особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції України (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції України

Ознака	Характеристика ознаки
Професійна підготовка	Забезпечення освіти та підвищення кваліфікації поліцейських включає в себе організацію навчальних курсів, тренінгів та інших форм професійного розвитку для підтримки їхніх навичок та знань у сфері правопорядку і безпеки.
Соціальні та матеріальні умови	Забезпечення соціальних та матеріальних гарантій для державних органів, включаючи медичне страхування, відпустки, пенсійні виплати та інші соціальні пільги.
Відбір та підготовка кадрів	Система відбору та навчання кваліфікованих кадрів для роботи в поліції, включаючи проведення конкурсів, інтерв'ю та тестувань, щоб забезпечити, що поліцейські володіють необхідними навичками та компетенціями.
Реагування на виклики сучасності	Адаптація системи кадрового забезпечення до сучасних викликів, таких як технологічний розвиток, демографічні зміни та зміна природи злочинності, щоб забезпечити ефективну роботу поліцейських в умовах сучасного світу.
Дисциплінарна діяльність	Забезпечення внутрішнього контролю та дисципліни в державних органах, включаючи встановлення стандартів поведінки та вживання дисциплінарних заходів у разі порушення службових правил [9].
Забезпечення правового статусу	Гарантування правового статусу поліцейських, включаючи їхні права та обов'язки, процедури захисту прав у разі необхідності, а також забезпечення їхньої безпеки та благополуччя під час виконання службових обов'язків.

Джерело: [5; 3; 2]

Забезпечення дотримання службової дисципліни також є невід'ємною частиною кадрового забезпечення державних органів Національної поліції. Це означає встановлення внутрішніх правил і норм поведінки, які регулюють службову діяльність поліцейських. Кожен працівник зобов'язаний дотримуватися цих норм, які відображають вимоги професійної етики та відповідальності перед суспільством [9]. Це включає не лише виконання службових обов'язків у межах закону, а й відповідальність за власні дії та поведінку. Контроль за дотриманням цих правил здійснюється через систему внутрішніх перевірок та моніторингу службової діяльності. У разі виявлення порушень службової дисципліни застосовуються відповідні дисциплінарні заходи, спрямовані на відновлення дисципліни та порядку в організації. Це може включати заходи попередження, відсторонення від служби або інші санкції відповідно до серйозності порушення.

Висновки. Значення та особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та ефективності правоохоронної діяльності. Кадровий потенціал поліцейських не лише формує основу для здійснення правоохоронних функцій, але й визначає рівень довіри суспільства до правоохоронних органів. Особливості кадрового забезпечення полягають у складному поєднанні адміністративних, трудових і правових аспектів, що вимагає системного підходу до організації кадрової політики. Важливо забезпечити не лише чисельність, але й якість кадрів, їхню професійну підготовку, мотивацію та дисципліну. Такий підхід дозволить забезпечити ефективну роботу поліцейських і високий рівень захисту прав і свобод громадян.

Література

1. Бугайчук К. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 125–131.

2. Комірчий П.О. Кадрове забезпечення публічної служби у правоохоронній сфері: поняття та правові вимоги. *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 41, т. 2. С. 134–137.

3. Мосумова А.К. Кадрове забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування : дис. … д-ра філософії : 074. Харків, 2021. 241 с.

4. Тетеря В.М. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення Національної поліції України на регіональному рівні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 23 с.

5. Шатрава С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. Адміністративне право і процес. 2018. № 1. С. 83–87.

6. Ковалів М.В., Іваха В.О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4948/vnulpurn201683712.pdf

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII . База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 9.04.2024).

8. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану: проєкт Закону України від 13.03.2022 № 7147. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73909 (дата звернення: 9.04.2024).

9. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text (дата звернення: 9.04.2024).

10. Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : Наказ МВС України від 03.06.2016 № 462. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16 (дата звернення: 10.04.2024).

Денисова А. В.,
orcid.org/0000-0001-5551-9297
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 342.951:347.736/.738(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.20

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ВИДИ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Заїка К. П.

Метою статті є з'ясування правової природи правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства, зокрема, з'ясування місця і ролі адміністративних правовідносин у системі відносин запобігання банкрутству (неспроможності). Досліджено сутність та юридичну природу правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства.

Проведено аналіз комплексних підходів науковців до поняття «правовідносини, які виникають у процедурі банкрутства», та до критеріїв, які лежать в основі такої диференціації.

Автор зазначає, що предметом правового регулювання процедури банкрутства є суспільні відносини, які виникають у процесі відновлення платоспроможності. На сьогодні існує безліч підходів до класифікації суспільних відносин, які виникають у процесі відновлення платоспроможності. На думку автора, найбільш актуальною класифікацією є поділ відносин на групи: за галузевою належністю: а) адміністративні; б) трудові; в) цивільні; г) фінансові; за змістом: а) основні; б) допоміжні; за сферою зв'язків між суб'єктами: а) горизонтальні; б) вертикальні.

Автор описує, надає власну характеристику відносинам, які виникають в процедурі банкрутства, та пояснює до якої групи правовідносин варто віднести ті чи інші відносини.

Автор відмічає, що в системі суспільних відносин, які виникають у процедурі банкрутства, важливу роль відіграють адміністративно-деліктні відносини. У своїй роботі автор розкриває їх поняття, зміст і структуру.

На думку автора, розмежування правовідносин потрібне для подальших досліджень, зокрема, для визначення видів відповідальності, розробки критеріїв ефективності адміністративної процедури у справах про банкрутство, спрямованих на посилення відповідальності арбітражного керуючого за його бездіяльність та/або неналежне виконання своїх повноважень та для подальшої розробки рекомендацій, спрямованих на вдосконалення роботи державних органів, підвищення рівня їхньої взаємодії при розгляді справ про банкрутство.

Як висновок автор стверджує, що адміністративно-деліктні відносини є невід'ємними складовими суспільних відносин, які виникають під час банкрутства, що пояснюється наступним, по-перше, державний орган з питань банкрутства є суб'єктом владних повноважень, по-друге, між зазначеними суб'єктами існують відносини підпорядкування; по-третє, для виникнення таких відносин достатньо волевиявлення суб'єкта владних повноважень, по-четверте, права та обов'язки сторін цих відносин встановлюються законом, по-п'яте, суб'єкт владних повноважень може застосовувати державний контроль, який проявляється у формі планових та позапланових перевірок діяльності арбітражного керуючого, по-шосте, результати перевірок оформлюються індивідуальними правовими актами, при цьому, відповідь скаржникам у межах перевірки дається з дотриманням вимог Закону України «Про адміністративну процедуру». Поряд з цим автор розглядає окремо адміністративно-правові відносини планування в процесі реалізації повноважень державного органу контролю.

Ключові слова: *банкрутство, правовідносини, адміністративні правовідносини, орган контролю, адміністративно-деліктні відносини в процедурі банкрутства.*

Zaika K. P. Legal nature and types of legal relations arising in the bankruptcy procedure

The purpose of the article is to clarify the legal nature of legal relations that arise in the bankruptcy procedure, in particular, to clarify the place and role of administrative legal relations in the system of relations to prevent bankruptcy (insolvency). The essence and legal nature of legal relations that arise in the bankruptcy procedure have been studied.

An analysis of the complex approaches of scientists to the concept of "legal relations that arise in the bankruptcy procedure" and to the criteria underlying such differentiation was carried out.

The author notes that the subject of legal regulation of the bankruptcy procedure is social relations that arise in the process of restoring solvency. Today, there are many approaches to the classification of social relations that arise in the process of restoring solvency. In the opinion of the author, the most relevant classification is the division of relations into groups: according to branch affiliation: a) administrative; b) labor; c) civilians; d) financial; by

© Заїка К. П., 2024

content: a) basic; b) auxiliary; by the sphere of relations between subjects: a) horizontal; b) vertical.

The author describes and gives his own characteristics to the relations that arise in the bankruptcy procedure, and explains to which group of legal relations these or other relations should be classified.

The author notes that administrative-delict relations play an important role in the system of public relations that arise in the bankruptcy procedure. In his work, the author reveals their concept, content and structure.

In the opinion of the author, the separation of legal relations is necessary for further research, in particular, to determine the types of responsibility, to develop criteria for the effectiveness of the administrative procedure in bankruptcy cases, aimed at strengthening the responsibility of the arbitration manager for his inaction and/or improper performance of his powers, and for the further development of recommendations. aimed at improving the work of state bodies, increasing the level of their interaction when considering bankruptcy cases.

As a conclusion, the author claims that administrative-delict relations are integral components of the core of social relations that arise during bankruptcy, which is explained by the following, firstly, the state body on bankruptcy is a subject of power, secondly, between relations of subordination exist between the specified subjects; thirdly, for the emergence of such relations, it is enough for the subject of power to show his will, fourthly, the rights and obligations of the parties to these relations are established by law, fifthly, the subject of power may apply state control, which is manifested in in the form of scheduled and unscheduled audits of the arbitration manager's activities, sixthly, the results of the audits are formalized in individual legal acts, while the response to the complainants within the scope of the audit is given in compliance with the requirements of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure". Along with this, the author considers separately the administrative and legal relations of planning in the process of exercising powers by the state control body.

Key words: *bankruptcy, legal relations, administrative legal relations, control body, administrative-delict relations in the bankruptcy procedure.*

Постановка проблеми та її актуальність. Предметом правового регулювання процедури банкрутства є суспільні відносини, які виникають у процесі відновлення платоспроможності. Такі відносини є динамічними та багатогранними, а тому потребують спеціального механізму правового регулювання, особливо у контексті дискусій щодо превалювання норм господарського права над нормами інших галузей права, у зв'язку з цим виникає нагальна потреба у розмежуванні суспільних відносин, які виникають у процесі відновлення платоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання природи відносин банкрутства, були предметом дослідження таких вчених, як О. Бірюков, А. Бутирський, В. Джунь, Б. Поляков, П. Пригуза, В. Радзивілюк, Р.Б. Поляков, Ю. Кліменко, Н.М. Павлюк та інших.

Разом з тим, варто зазначити, що у вище зазначених авторів існує власний підхід щодо видів правовідносин, які виникають у процесі банкрутства, та їх ключових характеристик, що зумовлено різноманітністю концептуальних підходів у теорії права та модифікацією законодавства з питань банкрутства та суміжних галузей права.

Метою цієї статті є дослідити та згрупувати види суспільних відносин, які виникають у процедурі банкрутства та визначити місце адміністративно-деліктних відносин серед них.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі поняття «правовідносини» застосовується у досить широкому значенні.

Так, на думку О. Скакун, правовідносини – це врегульовані нормами права та забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків) учасниками цих відносин [5, с. 382-384].

На думку Т.А. Кобзєвої, правовідносини – це особливий вид зв'язку права з урегульованими ним суспільними відносинами, в якому діалектично поєднується абстрактність норми з конкретністю даного життєвого випадку [2, с. 165].

О. Дніпров вважає, що визначати та охарактеризувати поняття правовідносин можливо на кількох рівнях – на рівні загальної теорії права (приватне та публічне право); на рівні теорії (методології) тієї чи іншої галузі права; на рівні застосування конкретної норми відповідної галузі права [1, с. 176].

На думку В. Радзивілюка, під відносинами запобігання банкрутству (неспроможності) варто розглядати сукупність матеріальних, організаційних, процесуальних та інших взаємопов'язаних суспільних відносини, що складаються між боржником та його кредиторами, між названими особами та учасниками провадження у справі про банкрутство а також господарським судом у зв'язку та внаслідок з неплатоспроможністю боржника, що виникла у зв'язку з незадовільними результатами здійснення останнім господарської

діяльності, реалізація цих відносин має на меті відновлення платоспроможності боржника, врегулювання його боргів і запобігання банкрутству та ліквідації неплатоспроможного боржника [4, с. 154-155].

На підставі вище зазначеного стає очевидним, що під правовідносинами, які складаються у процедурі банкрутства варто розуміти сукупність суспільних відносин, які виникають між боржником та кредиторами або іншими зацікавленими особами у справі про банкрутство, а також між господарським судом та боржником, між арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) та органом, який здійснює контроль за його діяльністю, та які спрямовані на задоволення вимог кредиторів або відновлення платоспроможності боржника, регулюються нормами різних галузей права (зокрема, цивільного, господарського, адміністративного) та у випадку їх порушення тягнуть за собою адміністративну, дисциплінарну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність.

Для чіткого розуміння відносин, які виникають в процедурі банкрутства, необхідно визначити характерні риси та особливості таких правовідносин.

Слід відмітити, що правовідносинам, які виникають у процедурі банкрутства, як і будь-яким іншим правовідносинам, властиві такі ознаки (визначенні М.В. Старинським): а) вони виникають на основі норм права; б) характеризуються наявністю у сторін суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; в) являють собою суспільний зв'язок конкретних осіб; г) здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків забезпечується можливістю державного примусу [6].

Разом з тим, на думку М.В. Старинського, кожним правовідносинам притаманні певні особливості, які зумовлені сферою виникнення, предметом, суб'єктним складом та специфікою нормативно-правового регулювання [6].

Так, наприклад, на підставі диференціації відносин банкрутства Р.Б. Поляков виділив такі їх ознаки [3]. Зокрема, на його думку, зазначені відносини виникають з моменту відкриття справи про банкрутство та закінчуються її закриттям, в основі відносин лежить неплатоспроможність (зупинення поточних платежів) або її загроза, самі відносини носять публічний характер, при правовому регулюванні відносин банкрутства має місце переплетення (інтерференція) матеріальних та процесуальних норм, застосування комплексу процесуальних і матеріальних норм права інших галузей здійснюється через призму особливостей відносин банкрутства.

Р.Б. Поляков здійснює поділ відносин, які виникають в процедурі банкрутства, за наступними критеріями: за видом боржника, за характером відносин, за призначенням процедури банкрутства, за змістом правового елемента, за сферою дії [3].

В. Радзивілюк, досить точно відмічає, що в системі відносин запобігання банкрутству (неспроможності) наявні різні групи суспільних відносин, до яких можна віднести: майнові, організаційні, матеріально-організаційні, процедурні, відносини, які мають характер цивільно-правових зобов'язальних відносин, відносини, що входять до сфери трудового права, тощо [4].

Тому, необхідно зупинитися на характеристиці деяких з них.

З теорії держави і права відомо, що організаційні правовідносини виникають в процесі здійснення організаційних заходів спрямованих на реалізацію правозахисної функції.

З аналізу норм Кодексу України з процедур банкрутства вбачається, що до організаційних відносин, зокрема, можна віднести відносини, які виникають в процесі організації та продажу майна боржника, адже саме на цьому етапі арбітражний керуючий вчиняє певну сукупність дій: складає перелік майна, шляхом проведення інвентаризації, визначає вартість майна, погоджує умови продажу майна з комітетом кредиторів, укладає договір з біржою, проводить аукціон, з дотриманням норм Порядку організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність) та Кодексу, оформляє документи (договір, акт), здійснює погашення вимог кредиторів у порядку черговості; головна мета при цьому - захист інтересів кредиторів та боржника, від неправомірного відчуження майна банкрута.

Найбільшою групою відносин в процедурі банкрутства є господарсько-процесуальні відносини, які виникають у процесі господарського судочинства, та складаються між судом з одного боку та учасниками по справі, при цьому, у межах даної групи відносин варто розмежувати учасників у справі про банкрутство та сторіни, які беруть участь у провадженні. Специфікою є те, що розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник у справі про банкрутство, повинен відбуватися саме і виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, в межах цієї справи, такий висновок

викладений Великою Палатою ВС у постановах від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц, від 28.01.2020 у справі № 50/311-б.

Трудові відносини, проявляються у обов'язку арбітражного керуючого звільняти осіб відповідно до норм законодавства, у прорахунку належних виплат та відшкодувань. У межах цих відносин варто говорити про реалізацію функцій медіатора при вирішенні арбітражним керуючим конфлікту інтересів по справі, конфлікту правових позицій та міжособистісних конфліктів.

Процедурні відносини проявляються, зокрема, внаслідок вчинення арбітражним керуючим дій спрямованих на внесення змін до Єдиного державного реєстру фізичних, юридичних осіб та громадських формувань, інформації щодо керівника, подачі інформації щодо уповноважених осіб до органів державної влади, з дотриманням строку визначеного нормами податкового законодавства, внаслідок подачі відповідних форм звітності до органу державного контролю, та в процесі відкриття єдиного рахунку в банківських установах, тощо.

Крім цього, в межах справи про банкрутство, можна виокремити, в складі цивільно-правових відносин, абсолютні, загальнорегулятивні та відносні правовідносини. Найяскравішим прикладом їхньої реалізації є витребування майна з чужого незаконного володіння, визнання договорів/правочинів не дійсними, звернення з позовами до керівників чи інших осіб, які несуть з боржником субсидіарну чи солідарну відповідальність.

Разом з тим, на підставі аналізу праць науковців, які здійснюють дослідження питань відносин, які виникають у процедурі банкрутства, потрібно виокремити найбільш домінуючі групи із них: за галузевою належністю: а) адміністративні; б) трудові; в) цивільні; г) фінансові; за змістом: а) основні; б) допоміжні; за сферою зв'язків між суб'єктами: а) горизонтальні; б) вертикальні.

Лише внаслідок диференціації правовідносин можливо чітко визначити місце відносин пов'язаних з банкрутством (неспроможності) серед інших правових явищ.

Разом з тим, на мою думку, досить мало уваги приділяється адміністративно-деліктним відносинам та адміністративно-правовим відносинам, які пов'язані з плануванням у процесі реалізації повноважень органу контролю.

Тому, у контексті досліджуваного питання, слід зупинитися на такій категорії відносин як адміністративно-деліктні правовідносини.

На думку О. Дніпрова, виокремлюючи ознаки адміністративно-правових відносин, необхідно виходити з доктрини адміністративного права та людиноцентристської ідеології, яка формує відповідні правові підходи до здійснення публічного адміністрування. Залежно від того, який прояв або вид публічного адміністрування реалізується – владно-розпорядчий (державно-управлінський) або публічно-сервісний, необхідно й виокремлювати загальні та спеціальні ознаки адміністративно-правових відносин [1, с. 177-178].

Разом з цим, характерною особливістю адміністративно-деліктних правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства є те, що вони виникають як реакція уповноваженого державою органу на протиправну дію/бездіяльність арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатором), що проявляється порушенням встановленого чинним законодавством порядку. Зазначене накладає певні особливості практично на всі елементи цих правовідносин.

Метою виникнення зазначених відносин є захист фізичних та юридичних осіб щодо дій арбітражного керуючого з невиконання або неналежного виконання ним покладених на нього повноважень, у кожній окремій справі про банкрутство.

Суб'єктами цих відносин є особи, які в процесі свого функціонування виконують ряд повноважень, визначених нормами Кодексу України з процедур банкрутства. Характерно, що моментом виникнення зазначених правовідносин є день постановлення ухвали господарського суду про покладення на арбітражного керуючого відповідних повноважень (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), адже, з цього часу створюються передумови для вжиття заходів контролю щодо арбітражних керуючих, у випадку порушення ними інтересів інших осіб по справі, шляхом не виконання або неналежного виконання своїх обов'язків.

Водночас, припинення зазначених правовідносин не пов'язано із відстороненням арбітражного керуючого від справи за його власним бажанням чи за рішенням комітету кредиторів, а в деяких випадках, навіть із закриттям господарським судом провадження по справі.

Варто зазначити, що чинне законодавство встановлює чіткі критерії, якими мають володіти суб'єкти зазначених відносин для того, щоб вони були визнані суб'єктами правовідносин у процедурі банкрутства. Так, для набуття статусу арбітражного керуючого, фізична особа повинна отримати свідоцтво про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, дотримуватися вимог

щодо страхування своєї діяльності, щодо діловодства, щодо офісу та періодичності навчання, крім того, наприклад, при розгляді справи про банкрутство страховика арбітражний керуючий повинен скласти іспит за програмою підготовки арбітражних керуючих у справах про банкрутство небанківських фінансових установ.

Тобто, окрім, загальної правосуб'єктності суб'єкти мають володіти спеціальною правосуб'єктністю.

З іншої сторони суб'єктом цих правовідносин є державний орган з питань банкрутства та/або саморегулівна організація арбітражних керуючих. Саме вони наділені повноваженнями здійснювати перевірку діяльності арбітражного керуючого на предмет дотримання ним вимог законодавства та професійної етики арбітражного керуючого.

З аналізу загальної доктрини вбачається, що об'єктами правовідносин є те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правових відносин, тобто усе те, що становить предмет їхніх інтересів.

Таким чином, у нашому випадку об'єктом адміністративно-деліктних відносин виступає конкретне питання, визначене скаржником (юридичною, фізичною особою), відповідно до норм Кодексу України з процедур банкрутства, яке є релевантним, та свідчить про порушення арбітражним керуючим прав інших учасників, у межах конкретної справи.

Змістом адміністративно-деліктних правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства є поведінка суб'єктів які реалізують свої права та виконують свої обов'язки. При цьому, аналізуючи чинне законодавство з питань банкрутства можна виділити юридичний та фактичний зміст цих правовідносин. Реальна поведінка учасників таких відносин є фактичним змістом, а допустима державою, яка передбачає, послідовність дій суб'єкта відповідно до норм права, та настання юридично значущого результату – юридичним змістом [6].

Таким чином, особливістю даних відносин є порушення їхніх прав.

Водночас, адміністративно-правові відносини планування виникають у процесі реалізації повноважень органу контролю при підготовці до перевірки діяльності арбітражного керуючого, сюди можна віднести підготовку питань, які підлягають перевірці, графік проведення перевірки, підготовку документів (направлення, повідомлення), тощо.

Висновки. На підставі вище зазначеного вбачається, що у процедурі банкрутства наявні різні групи суспільних відносин, існує ряд підходів та критеріїв спрямованих на їхню диференціацію. Найбільш актуальною є галузева та предметна класифікація.

Водночас, варто звернути увагу, що на сьогодні існує незначна кількість наукових праць, які стосуються адміністративних відносин, що виникають у процесі банкрутства.

Адміністративно-деліктні відносини є невід'ємними складовими суспільних відносин, які виникають у процесі банкрутства, що пояснюється наступним, по-перше, державний орган з питань банкрутства є суб'єктом владних повноважень, по-друге, між зазначеними суб'єктами існують відносини підпорядкування; по-третє, права та обов'язки сторін цих відносин встановлюються законом, по-четверте, Міністерство юстиції України реалізовує функції державного контролю, які проявляються у формі планових та позапланових перевірок діяльності арбітражного керуючого, по-п'яте, результати таких перевірок оформлюються індивідуальними правовими актами, при цьому, у межах перевірки, відповідь скаржникам надається з дотриманням вимог Закону України «Про адміністративну процедуру», по-шосте, результати перевірки можуть бути оскаржені в судовому або адміністративному порядку, по-сьоме, за порушення законодавства передбачено відповідальність та застосування дисциплінарних стягнень.

Таким чином, розмежування правовідносин потрібне для подальших досліджень, зокрема, для визначення видів відповідальності, розробки критеріїв ефективності адміністративної процедури у справах про банкрутство, спрямованих на посилення відповідальності арбітражного керуючого за його бездіяльність та/або неналежне виконання своїх повноважень та для подальшої розробки рекомендацій, спрямованих на вдосконалення роботи державних органів, підвищення рівня їхньої взаємодії при розгляді справ про банкрутство.

Література

1. Дніпров О. Адміністративно-правові відносини в умовах трансформації предмета адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право* 2021. № 3. С. 175–179. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/28.pdf (дата звернення: 28.02.2024).

2. Кобзєва Т.А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України : дис. … д-ра юридичних наук : 081. Суми, 2018. 428 с.

URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/21/1.pdf (дата звернення: 28.02.2024).

3. Поляков Р.Б. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 2023. №2. С. 63–73 URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2023/10.pdf (дата звернення: 28.02.2024).

4. Радзивілюк В.В. Предмет інституту запобігання банкрутства (неспроможності). *Юридичний вісник* 2010. №2. С. 154–157 URL: file:///C:/Users/user/Downloads/alexi,+%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8E%D0%BA+%D0%92.%D0%92..pdf (дата звернення: 28.02.2024).

5. Скакун О. Теорія права і держави : підручник. 2-ге видання. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

6. Старинський М.В. Поняття та особливості адміністративно-деліктних валютних правовідносин. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. 2015. № 34. С. 140–143. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21C (дата звернення: 28.02.2024).

Заїка К. П.,
аспірантка
Сумського державного університету,
головний спеціаліст Центрального відділу
з питань банкрутства
Управління банкрутства
Східного міжрегіонального управління
Міністерства юстиції

УДК 351.741
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.21

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Корженко О. М.

У статті проаналізовано міжнародні та європейські стандарти професійної діяльності поліції. Визначено, що питання реалізації таких стандартів в України стає все більше актуальним.

Встановлено, що зафіксовані в міжнародних та європейських актах стандарти професійної діяльності поліції застосовані в Україні з урахуванням особливостей її правоохоронної системи. Прийнятий у 2015 році Закон України «Про Національну поліцію» по своїй суті спрямований на формування правоохоронного органу європейського зразка. Положення закону в цілому узгоджуються зі системою міжнародних та європейських правових стандартів.

Аргументовано, що міжнародні та європейські стандарти професійної діяльності поліції мають стати основними в питанні забезпечення виконання Національною поліцією України стратегічних завдань, що на неї покладені українським суспільством. Наступним важливим аспектом є те що дотримання міжнародних та європейських стандартів професійної діяльності поліції сприяє формуванню вотуму суспільної довіри до системи правоохоронних органів.

Проаналізовано наукові дослідження вчених щодо впровадження міжнародних та європейських стандартів професійної діяльності поліцейських у національну практику.

Відзначено що успішне виконання професійної діяльності поліції можливе за умови, якщо правоохоронні функції здійснюватимуть професіонали, фахівці стратегічного мислення і масштабного бачення.

Сформульовано висновки, в яких зазначено, що дотримання міжнародних та європейських стандартів поліцейськими демократичних країн світу і Європи сприятиме забезпеченню ефективності правоохоронної діяльності держави, чого вимагають міжнародні документи ООН та інституції ЄС і Ради Європи.

Ключові слова: *міжнародні стандарти, європейські стандарти, професійна діяльність, поліція, поліція України.*

Korzhenko O. M. International and European standards of professional police activity

The article analyses international and European standards of professional police activity. It was determined that the issue of implementing such standards in Ukraine is becoming more and more relevant.

It was established that the standards of police professional activity recorded in international and European acts are applied in Ukraine, taking into account the peculiarities of its law enforcement system. The Law of Ukraine «On the National Police» adopted in 2015 is essentially aimed at the formation of a European-style law enforcement agency. The provisions of the law are generally consistent with the system of international and European legal standards.

It is argued that international and European standards of professional police activity should become the main ones in the issue of ensuring the National Police of Ukraine fulfils the strategic tasks assigned to it by Ukrainian society. The next important aspect is that compliance with international and European standards of professional police activity contributes to the formation of a vote of public confidence in the system of law enforcement agencies.

Scientific studies of scientists regarding the introduction of international and European standards of professional activity of police officers into national practice have been analysed.

It was noted that the successful performance of the professional activities of the police is possible on the condition that law enforcement functions are performed by professionals, specialists with strategic thinking and large-scale vision.

Conclusions are formulated, which state that the observance of international and European standards by the police of democratic countries of the world and Europe will contribute to ensuring the effectiveness of law enforcement activities of the state, which is required by international documents of the UN and the institutions of the EU and the Council of Europe.

Key words: *international standards, European standards, professional activity, police, police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Зміст міжнародних та європейських стандартів професійної діяльності поліцейських свідчать про те, що сучасні держави прагнуть побудови цивілізованого суспільства. Серед правових цінностей, усвідомлених

© Корженко О. М., 2024

більшістю людей у демократичних суспільствах, права і свободи людини залишаються найважливішими. Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу зобов'язує її наблизити своє законодавство до європейських стандартів у різних сферах діяльності, в тому числі і в правоохоронній діяльності. Підвищенню рівня дотримання стандартів у поліцейській діяльності сприяє виконання Україною зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Так, статтею 6 Угоди закріплюється, що Сторони співробітничають з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для Сторін принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод [16]. Отже, проблема захисту прав людини є найбільш нагальною, як в національному, так і міжнародному праві.

Важливими суб'єктами забезпечення та захисту прав людини виступають правоохоронні органи, серед яких особливе місце займає поліція як структура, яка виконує правоохоронну та правозахисну функції. О. Банчук зазначає, що на відміну від інших елементів сектору юстиції, таких як суд, органи обвинувачення, міжнародне співтовариство не розробило щодо поліції такої великої кількості загальновизнаних орієнтирів. Побудова і діяльність поліції, статус поліцейських засновуються переважно на історичних та національних традиціях кожної країни. Автор вважає, що фахівцям необхідно знати як міжнародні стандарти, так й зарубіжний досвід діяльності та реформування поліції [15, с. 6]. Тому підготовка висококваліфікованих фахівців нового покоління, що працюватимуть на благо України, є важливою складовою на шляху інтеграції до Європейського Союзу.

Стан дослідження проблеми. Важливість міжнародних та європейських стандартів у професійної діяльності поліцейських підтверджується й тим, що цю проблему досліджують багато українських та зарубіжних учених. Серед них: О. Банчук, К. Владовська, В. Глуховеря, О. Комісаров, Л. Матвєєва, Р. Миронюк, Т. Мінка, О. Ульянов та багато інших. Традиційно під міжнародними стандартами професійної діяльності дослідники розуміють установлені міжнародно-правовими актами мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, яких зобов'язані дотримуватися у процесі законотворчої та правозастосовної діяльності всі держави.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової роботи є визначення та розкриття основних міжнародно-правових та європейських стандартів професійної діяльності поліцейських та їх значення у забезпеченні охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтриманні публічної безпеки та порядку.

Виклад основного матеріалу. В основі комплексу міжнародних та європейських стандартів професійної діяльності поліцейських лежить принцип поваги до прав людини та основних свобод. Правові положення, що стосуються деталізації зазначеного принципу закріплені у міжнародних актах обов'язкового характеру та є центральною частиною системи європейських стандартів поліцейської діяльності. Комплементарна частина стандартів втілена в положеннях, що безпосередньо стосуються виконання правоохоронних функцій і містяться переважно в документах рекомендаційного характеру.

2 вересня 2015 року Кабінет Міністрів України своєю постановою № 641 створив центральний орган виконавчої влади – Національну поліцію України, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України. Кроком до змін у правовому регулюванні діяльності поліції з урахуванням всесвітніх стандартів є прийняття Закону України «Про Національну поліцію». Законом закріплюються базові положення про те, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, який застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [13]. У зв'язку з цим вивчення й дотримання міжнародних та європейських стандартів у сфері поліцейської діяльності є актуальною проблемою.

Міжнародні універсальні стандарти розробляються у межах Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій. Основним документом, ухваленим Генеральною Асамблеєю ООН з питання дотримання прав людини у діяльності поліції є Кодекс поведінки службовців органів правопорядку, затверджений резолюцією № 34/169 від 17 грудня 1979 року. Прийнявши цей документ, Генеральна Асамблея ООН звернулася до урядів країн з рекомендацією розглянути питання щодо його використання в рамках національного законодавства або практики як звід принципів, яких повинні дотримуватися службовці органів правопорядку. Кодекс визначає, що поведінка службовців органів правопорядку має відповідати таким правилам:

поважати і захищати людську гідність, підтримувати та захищати права людини стосовно всіх осіб;

застосовувати силу тільки в разі суворої необхідності і в обсязі, необхідному для виконання їх обов'язків;

зберігати в таємниці відомості конфіденційного характеру, за винятком випадків, коли виконання обов'язків або вимоги правосуддя суворо вимагають іншого. Проявляти обережність при збереженні та використанні інформації, яка відноситься до особистого життя інших осіб або може пошкодити їх інтересам і репутації;

не чинити, підбурювати або терпимо ставитися до катування або іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, не виправдовувати їх винятковими обставинами або посиланнями на розпорядження вищих осіб;

забезпечувати цілковитий захист здоров'я затриманих ними осіб, вживати негайних заходів до надання медичної допомоги у разі необхідності;

не вчиняти жодних корупційних дій, всіляко перешкоджати і боротися з усіма такими діями та не здійснювати самому таких актів;

поважати право і Кодекс, докладати всі свої зусилля, щоб запобігати і всіляко перешкоджати всім їх порушенням.

Службовці органів правопорядку, які дотримуються положень Кодексу, заслуговують на повагу, повну підтримку і співпрацю суспільства та органу правопорядку [15, с. 8-12].

Економічна та Соціальна Рада ООН 24 травня 1989 року прийняла Керівні принципи ООН для ефективного впровадження Кодексу поведінки службовців органів правопорядку, в яких зазначається, що першорядне значення слід надавати відбору, навчанню та підготовці службовців органів правопорядку. У документі зазначено, що принципи, що містяться в Кодексі, мають відображатися в національному законодавстві, застосовуватися на практиці до всіх службовців з підтримання правопорядку, незалежно від їх відомчої належності. Усі службовці органів правопорядку та відповідні компетентні органи влади повинні мати текст Кодексу рідною мовою. Уряди держав інформують Генерального секретаря ООН через відповідні проміжки часу, але не рідше одного разу на п'ять років про ступінь здійснення Кодексу.

Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з порушниками у вересні 1990 року прийнято «Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку». В даному документі зазначається, що службовці органів правопорядку при виконанні своїх обов'язків повинні, наскільки це можливо, застосовувати ненасильницькі засоби, перш ніж вдаватися до застосування сили і вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки тоді, коли інші засоби є неефективними або не мають жодних шансів на досягнення бажаного результату. Щодо застосування зброї в зазначеному документі йдеться про те, що службовці органів правопорядку не повинні застосовувати вогнепальну зброю проти людей, за винятком самозахисту або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного травмування, для запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, пов'язаного з серйозною загрозою життю, для арешту особи, яка становить таку загрозу та чинить опір їх наказам, або для запобігання її втечі, і тільки тоді, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. За будь-яких обставин умисне застосування сили, що має смертельний наслідок, допустиме лише тоді, коли цього абсолютно неможливо уникнути з метою захисту життя [10, с. 12-15].

Катування є проблемою органів правопорядку будь-якої країни. Не виняток і Україна, де за поліцією стоїть значна частина випадків незаконного насилля та жорстокого поводження. Автори «Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» дають визначення тому, що розуміється під терміном «катування», чого не знаходимо у більшості міжнародних договорів, у яких нормативно закріплено заборону катування. У конвенції «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [6]. Завданням сучасної держави є створення такої системи превенції та контролю, щоб катування стали

поодинокими випадками, що не мають системного характеру.

Положення щодо заборони катування міститься практично в усіх міжнародних договорах регіональних систем захисту прав людини, як, наприклад, Американська конвенція про права людини 1969 року (ст. 5), Арабська хартія прав людини 2004 року (ст. 8), Африканська хартія прав людини і народів 1981 року (ст. 5), Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 3). Українське законодавство також включає норми, що повністю забороняють катування в будь-якому його прояві.

Ядром регіональної системи захисту прав людини на теренах Європи є саме Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка стала основою функціонування механізму захисту прав людини в рамках Ради Європи.

Європейські стандарти професійної діяльності поліцейських це загальновизнана модель, що втілена в основоположних актах та рекомендаціях Європейського Союзу та Ради Європи і є прийнятною для реалізації у національний правовій системі держав. Прийнятий 23 лютого 2006 року Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у ст. 17 підтвердив обов'язок національних судів застосовувати при розгляді справ як Конвенцію, так і практику Суду як джерело права [12].

Так, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод чітко визначено перелік заборон при функціонуванні апарату державних органів, в тому числі органів поліції при здійсненні ними превентивної діяльності, так заборонено катування, приниження гідності, примушення до праці, окрім випадків передбачених законом, заборона дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань [5]. Заборона катувань набула статусу імперативної норми в праві та зазвичай застосовується в контекстах, у яких заборонена форма поводження є результатом навмисно вчинених дій представників держави або органів державної влади. Переважна більшість злочинів, пов'язаних із застосуванням катувань та іншого неналежного поводження, кваліфікуються як «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» [7]. З початком повномасштабного вторгнення проблема катування набуває особливої актуальності. Реалізація стандартів Конвенції ускладнена не лише традиційними труднощами розслідування катування, які створювали правоохоронці, але й зміною соціального контексту в умовах повномасштабної війни. Національна поліція України, станом на 23 березня 2023 року, на деокупованих територіях виявила 52 місця незаконного тримання і катування громадян. Зокрема 27 катівень на Харківщині, 16 на Херсонщині, 3 на Київщині, по 2 на Сумщині і Миколаївщині, по 1 на Донеччині і Чернігівщині [4, с. 20].

При здійсненні професійної діяльності поліцейський повинен берегти в таємниці всю інформацію, що не підлягає розголошенню, повинен надавати медичну допомогу силами медиків всім, хто її потребує, навіть особам, що знаходяться під вартою, при застосуванні зброї додержуватись ясних і чітких інструкцій, встановлених законом.

Основні європейські стандарти діяльності поліції закріплені в Резолюції № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» та Рекомендації Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики».

Важливою для правових засад організації діяльності поліцейських є Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» (прийнята в Страсбурзі 8 травня 1979 року на 31-й сесії Парламентської асамблеї Ради Європи), яка встановлює особисті принципи дії поліцейського при виконанні своїх обов'язків. Так в декларації зазначено, що поліцейський має діяти чесно, неупереджено із почуттям власної гідності, йому слід утримуватися від усіх видів корупції та рішуче протидіяти їм, він має діяти виключно в рамках закону і всі сили спрямовувати на захист суспільства від різноманітних правопорушень. Кожен поліцейський має проходити відповідну підготовку, враховуючи вивчення необхідних нормативних актів, інструкцій щодо соціальних проблем, демократичних свобод та інших фундаментальних основ. Особливо зазначено про заборону при різних обставинах будь-яких форм прояву нелюдського або принижуючого характеру, як страти, фізичне чи психологічне катування, тощо, навіть при наявності наказів вищих чинів, якщо вони є протиправними [2]. Зауважимо, що успішне реформування поліції можливе лише за умови, якщо правоохоронні функції здійснюватимуть професіонали, фахівці стратегічного мислення і масштабного бачення.

Важливими є положення Декларації РЄ № 690 «Про поліцію» (1979), які закріплюють дії держави та офіцерів поліції у випадку війни та окупації іноземною державою. Закріплюється, що

поліцейський продовжує виконувати свої завдання охорони громадян і майна під час війни і ворожої окупації в інтересах громадянського населення. Тому він не має статусу «учасника військових дій» і до нього не відносяться положення Третьої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, що стосується поводження з військовополоненими [2].

Радою Європи розроблено стандарти щодо статусу поліції, поліцейських та порядку виконання ними повноважень. Так, основна вимога до статусу поліції полягає у тому, що поліція не є військовим формуванням, а службою, яка надає суспільству і окремим його представникам допомогу та послуги щодо забезпечення безпеки і правопорядку. Статус поліцейських характеризується тим, що вони є публічними службовцями, а не військовослужбовцями. Здійснення поліцейських повноважень, у тому числі застосування сили, засобів примусу і зброї поліцейськими повинно регулюватися законом і відповідати принципу пропорційності [15, с. 7]. Тобто поліція є не військовим формуванням, а службою, яка надає суспільству послуги по забезпеченню безпеки та правопорядку яка повинна бути незалежною від інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Наприкінці XX ст. Комітетом міністрів Європейського Союзу було створено Експертний комітет з поліцейської етики, діяльність якого сприяла розробці та прийняттю 19 вересня 2001 року Європейського кодексу поліцейської етики. У Європейському кодексі докладно роз'яснюються стандарти, яких має дотримуватися поліція в демократичному суспільстві. Метою розробки та прийняття Кодексу стало визначення єдиних європейських напрямів і принципів в області загальних цілей, функціонування та відповідальності поліції для забезпечення безпеки і дотримання прав людини в демократичних суспільствах, регульованих принципом верховенства права. Кодекс є комплексним документом, в якому зазначено важливі положення щодо професійної діяльності поліцейського, серед яких головними є вимоги до поліцейських поважати право на життя кожного, застосовувати силу тільки в разі суворої необхідності і тільки в обсязі, необхідному для досягнення легітимної мети [3, с. 44]. Головними принципами діяльності поліції визнаються – верховенство права, прозорість та підзвітність суспільству, якість професійної підготовки. В Кодексі також містяться положення щодо підбору та підготовки кадрів для поліції. Визначено, що співробітники поліції, незалежно від їх рівня повинні набиратися на основі їх компетентності та професійного досвіду, які повинні бути зорієнтовані на цілі поліції. Процедури прийому на службу повинні бути засновані на об'єктивних і недискримінаційних критеріях, прийом повинен здійснюватися після необхідної перевірки кандидатур [3, с. 8]. Крім того, слід застосовувати політику набору чоловіків і жінок, що представляють різні складові суспільства, в тому числі етнічні меншини, так як кінцевою метою є такий склад співробітників поліції, який відображає те суспільство, на службі якого вони знаходяться [3, с. 8]. Таким чином, у Європейському кодексі закладено підґрунтя філософської концепції поліції демократичної держави, її цілі та правові основи, принципи діяльності поліції, роль у системі кримінальної юстиції, оптимальна організаційна структура.

Поліцейські організації багатьох країн Європи визнали положення Європейського кодексу поліцейської етики керівними стандартами своєї діяльності. Адже саме у ньому зазначається, що для повного забезпечення прав людини та її фундаментальних свобод необхідне мирне суспільство, де панує порядок та суспільний спокій [9, с. 9-10]. Європейський кодекс поліцейської етики це базовий документ, положення якого імплементовані в національне законодавство країн ЄС.

Розумінню і роз'ясненню стандартів професійної діяльності поліції сприяють підписані Верховним комісаром Організації з безпеки та співробітництва в Європі у справах національних меншин «Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві». В рекомендаціях зазначається, що перед поліцією повинно бути поставлено завдання вироблення методів і практики взаємодії та співробітництва з меншинами, а також спільного створення атмосфери довіри. Ефективна поліцейська діяльність у демократичному суспільстві повинна ґрунтуватися не на залякуванні, а на консенсусі, а держави повинні створити національні структури, здатні надавати послуги у підтримці жертв злочинів на місцях, а також забезпечити доступ до таких служб підтримки і їх придатність для потреб усіх етнічних груп [14, с. 43].

Вітчизняні дослідники підкреслюють, що у національній практиці щодо дотримання працівниками Національної поліції України міжнародних стандартів прав людини простежуються певні проблеми. Так, перевищення працівниками своїх повноважень призводить до таких порушень, як

завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, незаконне позбавлення волі або викрадення людини та ін. [1, с. 9].

За результатами соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у січні 2024 року, рівень довіри до Національній поліції України складає 58% [11]. Співпраця та взаємодія органів поліції з організаціями громадянського суспільства, волонтерськими рухами, місцевими органами влади і громадянами дозволить успішно запобігати правопорушенням, а відповідно й підвищить відчуття безпеки і захищеності громадян.

Підкреслимо, що формування професійно-правової культури працівників правоохоронних органів слід розглядати як одну з найважливіших передумов формування правової держави, як чинник посилення боротьби зі злочинністю. Гуманізація, що стала основним пріоритетом у сфері протидії злочинності, зумовлює перегляд підходів, стереотипів, форм і методів діяльності працівників поліції та вироблення ефективних засобів їх правового виховання [8, с. 142]. Професійно-правова культура поліцейського має підґрунтям правові цінності і всесвітні правові стандарти, що визначають формування моделей поведінки та стилю роботи у процесі реалізації поліцейськими своїх посадових обов'язків.

Висновки. Міжнародні та європейські стандарти професійної діяльності поліції сприяють: забезпеченню прав і свобод людини у процесі здійснення поліцейської діяльності; активізують міжнародне співробітництво поліцейських органів у боротьбі зі злочинністю; сприяють удосконаленню національних правових систем регулювання поліцейської діяльності; сприяють підвищенню ступеня ефективності поліцейської діяльності та зміцненню авторитету правоохоронних органів; впливають на зміст поліцейської діяльності в демократичних європейських державах.

Реалізація зазначених положень сприятиме формуванню високого рівня культури і професіоналізму поліцейських, підвищенню якості обслуговування населення, ефективності професійної діяльності, підвищенню рівня довіри до поліцейських. Всебічне втілення таких стандартів у життя в контексті правоохоронної реформи в Україні залишається актуальним та має важливе значення для забезпечення ефективності правової діяльності, поступального демократичного розвитку держави на шляху захисту прав і свобод людини, утвердження принципу людиноцентризму та побудови правової, незалежної держави.

Література

1. Владовська К., Морщук Т. Дотримання міжнародних стандартів прав людини працівниками Національної поліції України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки.* 2019 Вип. 4. С. 1–12. file:///C:/Users/Home/Downloads/300-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-914-1-10-20200522%20(3).pdf

2. Декларація про поліцію: Резолюція 31-ої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи від 08 травня 1979 року № 690 (м. Страсбург). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808___159808

3. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р. та Пояснювальний меморандум. 58 с. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf

4. Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 64 с.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікована Україною 26.01.1987 року:

7. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III, від 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

8. Матвєєва Л.Г. Професійно-правова культура працівників ОВС в перехідний період. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави. О.: ОДУВС, 2015. С. 142–143.

9. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / Кол. авт. (Глуховеря В.А., Миронюк Р.В., Комісаров О.Г. та інші); кер. авт. кол. д.ю.н., доц. Т.П. Мінка. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.

10. Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку: прийнята восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з порушниками, Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року. / Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. С. 12–15.

11. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.) Центр Разумкова: URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r

12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

14. Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі; Верховний комісар у справах національних меншин. 2006. 48 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/a/4/32236.pdf

15. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

17. Ульянов О.І. Нормативно-правове регулювання застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками національної поліції України. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків, 2018. С. 36–40.

Корженко О. М.,
ад'юнкт кафедри теорії та історії
держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.811.122(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.22

ПРІОРИТЕТ РУХУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ МАЮТЬ НА ЦЕ ПРАВО, ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Крижановська О. В., Медведенко С. В.

В статті висвітлено проблеми безпеки на дорогах під час воєнного стану та розглянуто пріоритет руху транспортних засобів із спеціальними сигналами як ефективний засіб запобігання дорожньо-транспортних пригод. Проаналізовано особливості організації дорожнього руху під час військових дій та важливість швидкого та безпечного реагування на надзвичайні ситуації. Висвітлено роль спецтранспорту у забезпеченні безпеки населення та інфраструктури в умовах загострення конфлікту. Обговорені стратегії та практичні аспекти використання пріоритету руху транспортних засобів, які мають на це право, для забезпечення ефективності та оперативності дій у надзвичайних ситуаціях. Здійснено огляд законодавчого та організаційного забезпечення пріоритету руху спецтранспорту під час воєнного стану.

В статті розглянуто актуальні проблеми правового регулювання щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, які мають на це право. Авторами приділено значну увагу проекту Закону про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, які мають на це право.

Визначено, що «дорожній рух» є не лише невід'ємною частиною повсякденного життя кожної людини, але також має глибокі зв'язки з економічним станом держави у різних її сферах. Це відображається у широкому спектрі нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти «дорожнього руху» та його безпеки.

Встановлено, що для врегулювання питання «дорожнього руху» та його «безпеки під час дії правового режиму воєнного стану», необхідно знайти баланс між реальними безпечними ризиками, новітніми технічними та технологічними досягненнями і значними перевагами розширення можливостей в рамках офіційно дозволених стандартів. Цей баланс потрібен як для учасників дорожнього руху, так і для інших осіб, чиє життя та діяльність безпосередньо залежать від нормативного регулювання «дорожнього руху».

Зроблено акцент на важливості координації між аварійно-рятувальними службами, медичною допомогою, пожежною охороною та поліцією. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення системи запобігання дорожньо-транспортних пригод під час правового режиму воєнного стану. Висновки статті можуть бути корисними для розробки стратегій та політики з підвищення безпеки на дорогах.

Ключові слова: *безпека дорожнього руху, правопорушення в сфері безпеки дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода (ДТП), запобігання ДТП, учасники дорожнього руху, Національна поліція, адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення, воєнний стан.*

Kryzhanovska O. V., Medvedenko S. V. Priority of the traffic of vehicles that have the right to do this as a measure of preventing traffic accidents

The article highlights the problems of road safety during martial law and considers the priority of special transport traffic as an effective means of preventing traffic accidents. The peculiarities of the organization of road traffic during military operations and the importance of quick and safe response to emergency situations are analyzed. The role of special transport in ensuring the safety of the population and infrastructure in the conditions of the escalation of the conflict is highlighted. Strategies and practical aspects of using the priority of traffic of vehicles that have the right to it to ensure the efficiency and promptness of actions in emergency situations are discussed. A review of the legislative and organizational support for the priority of the movement of special vehicles during martial law was carried out.

The article examines the current problems of legal regulation regarding the strengthening of responsibility for not giving priority in traffic to vehicles that have the right to do so. The authors paid considerable attention to the project of the Law on Amendments to Article 122 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses regarding the strengthening of responsibility for not giving priority in traffic to vehicles that have the right to do so.

© Крижановська О. В., Медведенко С. В., 2024

It was determined that "traffic" is not only an integral part of every person's daily life, but also has deep connections with the economic state of the state in its various spheres. This is reflected in a wide range of legal acts that regulate various aspects of "traffic" and its safety.

It is established that in order to settle the issue of "traffic" and its "security during the operation of the legal regime of martial law", it is necessary to find a balance between the real safety risks, the latest technical and technological achievements and the significant advantages of expanding opportunities within the framework of officially allowed standards. This balance is necessary both for road users and for other persons whose lives and activities directly depend on the normative regulation of "traffic".

Emphasis is placed on the importance of coordination between emergency and rescue services, medical assistance, fire protection and police. Recommendations for improving the system of traffic accident prevention during the legal regime of martial law are offered. The conclusions of the article can be useful for the development of strategies and policies to improve road safety.

Key words: *traffic safety, traffic offenses, traffic accident (traffic accident), accident prevention, road users, National Police, special transport, administrative offense, criminal offense, martial law.*

Постановка проблеми. Під час воєнного стану, коли загроза для безпеки громадян та інфраструктури є особливо високою, ефективне функціонування та координація роботи аварійно-рятувальних служб, медичної допомоги, пожежної охорони та поліції стає дуже важливим. В таких умовах надання переваги транспортним засобам з увімкненими спеціальними світловими або звуковими сигнальними пристроями (далі - спецтранспорт) стає необхідною умовою для швидкого та безпечного реагування на надзвичайні ситуації.

Такі сигнальні пристрої визначають транспортні засоби як пріоритетні на дорозі, дозволяючи їм оперативно просуватися через транспортний рух та долучатися до місця події. Це забезпечує швидке прибуття кваліфікованих фахівців із необхідним обладнанням для надання допомоги постраждалим та вирішення надзвичайних ситуацій. Крім того, важливим аспектом є підготовка та тренування персоналу аварійно-рятувальних служб для ефективного реагування на надзвичайні ситуації під час воєнного стану, що включає в себе регулярні навчання з техніки безпеки, комунікації та координації дій у кризових ситуаціях, а також знання процедур та протоколів управління екстреними ситуаціями. Тільки така підготовка може забезпечити швидку та ефективну реакцію на будь-які виклики, що виникають під час воєнного стану.

Проте, навіть у надзвичайних обставинах можуть виникати ситуації, коли транспортним засобам з увімкненими спеціальними світловими або звуковими сигнальними пристроями не надається належної переваги через різноманітні причини. Наприклад, це може бути пов'язано з недостатньою усвідомленістю водіїв щодо необхідності надання пріоритету спецтранспорту, відсутністю чітких правових норм або недостатнім патрулюванням доріг для забезпечення дотримання цих норм.

Спеціалізовані транспортні засоби, такі як аварійно-рятувальні, медичні, пожежні та поліцейські машини вимагають від водіїв особливої уваги та навичок у керуванні, оскільки вони мають спеціальне призначення і використовуються для надання допомоги та реагування на надзвичайні ситуації на дорозі.

Дане дослідження ставить за мету ідентифікувати причини ненадання переваги руху транспортних засобів, які мають на це право, та визначити їх вплив на ефективність функціонування системи надання допомоги та безпеки під час воєнного стану. Крім того, розгляд даної проблеми спрямований на розробку рекомендацій, які сприятимуть поліпшенню нормативно-правового регулювання та впровадженню практичних заходів для забезпечення надання переваги спецтранспорту в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і кримінально-правові заходи запобігання порушенням в цій сфері досліджували А.М. Бабенко, В.С. Батиргареєва, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, В.І. Василенко, В.М. Гаращук, С.В. Гізімчук, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Горбачева, О. М. Джужа, В. І. Жульов, В. Ю. Квашис, М.С. Кисельова, М.Г. Колодяжний, О.В. Короленко, В.А. Мисливий, О.В. Новіков, К.О. Полтава, М.Ю. Форсюк.

Метою статті є дослідження факторів, що впливають на ненадання переваги у русі спеціальним транспортним засобам, виникнення наслідків невиконання даного заходу безпеки, а також розробка рекомендацій щодо поліпшення нормативно-правового регулювання та практичних заходів для забезпечення надання переваги транспортним засобам, які мають на це право.

Виклад основного матеріалу. Підвищення безпеки дорожнього руху в Україні включає багато аспектів, таких як вдосконалення

організаційно-правового забезпечення, покращення інфраструктури та підвищення дисципліни водіїв і пішоходів. Однак, особливу увагу слід приділити питанням відповідальності та впровадженню ефективних заходів для тих, хто порушує правила безпечної поведінки на дорозі та експлуатації транспорту.

Порушення правил дорожнього руху – це наслідок нехтування правилами безпечної поведінки у сфері безпеки дорожнього руху. Це поняття охоплює всі випадки, коли водії, пішоходи та інші учасники дорожнього руху діють недбало, необережно або з ігноруванням встановлених норм. Такі дії можуть призвести до аварійних ситуацій, травм та інших нещасних випадків. Вони характеризуються як за допомогою кількісних (кількість та динаміка) так і якісних (структура) показників. Серед усіх таких порушень, дорожньо-транспортні пригоди, стосуються в основному технічної недбалості, тобто порушень, пов'язаних з неправильною експлуатацією транспортних засобів або неправильним використанням технічних засобів, машин, механізмів та інших джерел підвищеної небезпеки на дорогах.

Так, за даними звітів патрульної поліції в 2023 році в Україні дуже сумна статистика дорожньо-транспортних пригод: загальна кількість ДТП у 2023 р. - 19 743 випадків (14 925 у 2022 р.); загинули при ДТП у 2023 р. - 2 492 особи (2 248 у 2022 р.); травмовані при ДТП у 2023 р. - 24 774 особи (18 632 у 2022 р.) [1]. Ці цифри статистики є тривожними та вимагають негайних дій з боку влади та водіїв для поліпшення безпеки на українських дорогах.

Значна кількість законів України містять норми, що регулюють різні аспекти дорожнього руху, серед них Закони: «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», «Про транспорт», «Про автомобільний транспорт», «Про автомобільні дороги», «Про дорожній рух». Також важлива інформація міститься у кодифікованих нормативно-правових актах, наприклад, у Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) та Кримінальному кодексі України (КК України).

Правові норми, які опосередковано впливають на організацію дорожнього руху, також встановлені у багатьох інших законодавчих актах, таких як Земельний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про місцеві державні адміністрації», Закон України «Про концесію», Закон України «Про мультимодальні перевезення» та інші [2, с. 292].

Дійсно, ми бачимо достатню кількість нормативно-правових актів, які регулюють безпеку дорожнього руху, а також безпеку громадян під час руху транспортних засобів. Але, не зважаючи на такий комплекс нормативного забезпечення, ситуація із вчиненням дорожньо-транспортних пригод занадто критична.

В умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану з 24 лютого 2022 року, дорожній рух на території держави став відрізнятися від встановлених правил для мирного часу: в регіонах ведення бойових дій частими є пересування бронетехніки (важковагової військової техніки) автомобільними дорогами; можна побачити транспортні засоби без номерних знаків, відбувається експлуатація автомобілів з поліетиленовою плівкою замість скла, транспортні засоби їздять з озброєними військовими (автоматниками, кулеметниками) в салоні, перевозять зброю, боєприпаси, окремі ділянки дороги зруйновані артилерійськими, ракетними обстрілами чи авіаційними бомбами тощо. [3, с. 22].

У випадку введення воєнного стану, дорожні умови відрізняються від звичайних, що призводить до значних відмінностей у способах та характері руху транспорту.

Військова техніка активно використовує дороги для своїх потреб, що може призвести до тимчасового обмеження або перекриття доступу для цивільного транспорту. Руйнування доріг та інфраструктури внаслідок бойових дій робить переміщення транспорту небезпечним та обмеженим, що вимагає посилення заходів безпеки та виконання вказівок правоохоронних органів.

Також значною проблемою в даний період є ненадання переваги у русі транспортним засобам з увімкненими спеціальними світловими або звуковими сигнальними пристроями, у яких обмежений час для здійснення ними своїх функціональних повноважень та надання необхідної швидкої допомоги потерпілим особам.

Так, відповідно до розділу IX «Порядок дій нарядів патрульної поліції, груп реагування патрульної поліції та інших нарядів поліції, залучених до реагування на заяви і повідомлення про правопорушення або події» наказу МВС від 16.12.2020 року № 357 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»,

рекомендований час прибуття наряду поліції на місце події з моменту призначення наряду для реагування на правопорушення або подію (з урахуванням середньої швидкості руху автомобіля 40-50 км/год) складає: 1) у межах міста: ***до 7 хвилин*** - при перебуванні наряду в зоні оперативного реагування; ***до 10 хвилин*** - якщо залучено наряд з іншої (сусідньої) зони обслуговування; 2) у сільській місцевості: ***до 20 хвилин*** - при перебуванні наряду в зоні оперативного реагування; ***до 40 хвилин*** - якщо залучено наряд з іншої дільниці.

У разі ускладнення погодних умов, дорожньої обстановки та особливостей місцевості або інших непередбачуваних обставин загальний строк прибуття наряду поліції на місце вчинення правопорушення або події не повинен перевищувати часу, мінімально необхідного для подолання відстані від місця знаходження наряду поліції до місця події [4].

Згідно із Постановою Кабінету міністрів України від 16.12.2020 р. № 1271 «Про норматив прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події»: 1) нормативи прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події за зверненнями, що належать до категорії критичних, **становлять 10 хвилин** з моменту надходження звернення до диспетчера прийому виклику оперативно-диспетчерської служби центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф; 2) нормативи прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події за зверненнями, що належать до категорії екстрених, становлять **20 хвилин** з моменту надходження звернення до диспетчера прийому виклику оперативно-диспетчерської служби центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.

З огляду на можливість виникнення обставин, які не залежать від організації системи надання екстреної медичної допомоги (ускладнений дорожній рух, метеорологічні умови, сезонні особливості, епідеміологічна ситуація тощо), допускається перевищення зазначеного нормативу, але не більше ніж у 15 відсотках випадків [5].

Такі умови вимагають від учасників дорожнього руху великої обачності, дисциплінованості та дотримання встановлених правил, щоб забезпечити максимальний рівень безпеки на дорозі в умовах війни.

З накопиченням досвіду в організації дорожнього руху та проведенням досліджень у сфері безпеки на дорогах, погляди на фактори та причини дорожньо-транспортних пригод змінюються.

Серед факторів, що сприяють активізації кримінальних порушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні, можна виділити наступне: соціально-економічні зміни, які призвели до збільшення кількості транспортних засобів при одночасному обмеженні дорожнього будівництва; недосконалість нормативно-правового регулювання; зниження рівня підготовки водіїв і, відповідно, зменшення дисципліни на дорозі; недостатня освітня робота з пропаганди безпечного руху та культурної поведінки на дорозі; проблеми якості і безпеки доріг та транспортних засобів; проблеми надання медичної допомоги потерпілим; безкарність тих, хто вчинив порушення, пов'язаних з транспортом, тощо. Відмінною причиною цих правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні також є свідома зневага громадян до дотримання вимог кримінального та адміністративного законодавства, правил дорожнього руху [6, с. 252].

У більшості країн як громадська думка, так і офіційна статистика органів, що регулюють дорожній рух, часто вказують основну причину ДТП у недбалості та помилках водіїв. Згідно з Всесвітньою організацією охорони здоров'я, дев'ять з десяти ДТП стаються через вину водіїв, а решта пригод також в певній мірі залежать від дій водіїв [7].

Разом з цим, необхідно також враховувати проблему невиконання своїх обов'язків пішоходами, які передбачені розділом четвертим «Обов'язки і права пішоходів» Постанови Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» [8], а також недбалості, самовпевненості та недооцінки ризиків з боку пішоходів під час організації дорожнього руху.

Згідно пункту 4.13 Правил дорожнього руху, пішоходи у разі наближення транспортного засобу з увімкненим проблисковим маячком червоного та (або) синього кольору і (або) спеціальним звуковим сигналом повинні утриматися від переходу проїзної частини або негайно залишити її.

Пункт 4.14 Правил дорожнього руху чітко визначає, що пішоходам заборонено виконувати наступні дії: а) виходити на проїзну частину, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе та інших учасників руху; б) раптово виходити, вибігати на проїзну частину, в тому числі на пішохідний перехід; в) допускати самостійний, без нагляду дорослих, вихід дітей дошкільного віку на проїзну частину; г) переходити проїзну частину поза пішохідним переходом, якщо є розділювальна смуга або дорога має чотири і більше

смуг для руху в обох напрямках, а також у місцях, де встановлено огородження; ґ) затримуватися і зупинятися на проїзній частині, якщо це не пов'язано із забезпеченням безпеки дорожнього руху; д) рухатися по автомагістралі чи дорозі для автомобілів, за винятком пішохідних доріжок, місць стоянки і відпочинку [8].

Для запобігання дорожньо-транспортних пригод, особливо у контексті складної ситуації на дорогах, важливо вживати заходів з регулювання безпеки дорожнього руху та усунення причин правопорушень на рівні запобіжних заходів.

Заслуговує на увагу позиція І.В. Однолько, який зазначає, що запобігання кримінальним правопорушенням у цій області визначається як «комплекс заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, які здійснюються державними та громадськими організаціями з метою протидії злочинності та усунення її причин» [9, с. 144].

Закалюк А.П. визначає поняття «запобігання» злочинності як «форму суспільної соціально-профілактичної діяльності, спрямовану на перешкоджання дії чинників, які спричиняють злочинність, або на їхню нейтралізацію та усунення» та пропонує виділяти загально соціальні запобіжні заходи, у соціальних групах і колективах, а також індивідуальні [10, с. 164].

В свою чергу, Н.І. Устрицька стверджує, що загальносуспільне запобігання спрямоване на боротьбу з причинами і умовами злочинності на загальносуспільному рівні. Спеціально-кримінологічне запобігання спрямоване на протидію причинам і умовам конкретних видів злочинності, а індивідуальне запобігання стосується причин і умов конкретних злочинних вчинків [11, с. 12].

А.М. Бабенко стверджує, що у процесі запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту актуальним залишається вдосконалення нормативної бази щодо притягнення до кримінальної відповідальності за скоєння таких кримінально протиправних діянь, їх правильна кваліфікація та адекватна міра покарання, що забезпечуватиме безпеку осіб та профілактику майбутніх кримінальних правопорушень [6, с. 253].

Як зауважує М.Г. Колодяжний, ефективним у розрізі запобігання порушенням безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту може бути «вироблення нульової толерантності у громадян до будь-яких порушень правил дорожнього руху й вимог транспортної безпеки усіма учасниками дорожнього руху» [12, с. 206].

В свою чергу, І.М. Горбачева запевняє, що «за роки незалежності в Україні не було створено ефективної системи управління безпеки дорожнього руху, яка б базувалася на концентрації повноважень та відповідальності в руках єдиного державного органу й одночасно забезпечувала б чіткий розподіл повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування і координацію їх діяльності» [13, с. 206].

Слушною видається позиція М.Ю. Форсюка, який вказує на необхідності розробки нового підходу до кримінально-правової охорони цієї сфери, спрямованого на забезпечення безпеки та розроблення збалансованої системи кримінального законодавства. При цьому, запобіжні заходи включатимуть організаційні та матеріально-технічні рішення, спрямовані на зменшення рівня злочинності та підвищення загальної безпеки на дорогах. Все це приятиме створенню ефективної системи контролю та позитивним змінам у відносинах щодо підтримання правопорядку [14, с. 86].

У цьому напрямку необхідно акцентувати увагу на регулюючій діяльності держави у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Особлива увага повинна приділятися аналізу причин порушень правил безпеки дорожнього руху, експлуатації транспорту та розробці єдиної стратегії їх запобігання, включаючи адміністративні та кримінально-правові заходи.

Саме в даному контексті, розроблений та поданий на розгляд до Верховної Ради проект Закону України «Про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, які мають на це право» [15].

Причиною розробки даного законопроекту є постійні порушення учасниками дорожнього руху Правил дорожнього руху в частині надання переваги безперешкодному проїзду машин аварійно-рятувальних служб, спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги, пожежної охорони, поліції, що не дозволяє їм оперативно прибути до місця призначення і вчасно надати необхідну допомогу або усунути небезпеку, і це в свою чергу ставить під загрозу людські життя.

Міжнародний досвід забезпечення безпеки на дорогах свідчить, що одним з найпростіших і водночас найдієвіших способів примусити водіїв дотримуватися вимог Правил дорожнього руху є запровадження системи ефективного покарання.

Слід зазначити, що відповідно до практики регулювання питання щодо надання переваги безперешкодного проїзду спеціальному транспорту, яка склалася у Сполучених Штатах Америки та країнах ЄС, вбачається високий рівень захисту зазначених правил. Так у США в залежності від штату, штраф за рух повз шкільний автобус з увімкненим сигналом складає від $700 доларів США, а проїзд перехрестя на червоне світло світлофора або розворот у невідповідному місці, що може бути причиною дорожньо-транспортної пригоди, у свою чергу складає від 550 доларів США [16, с. 240]. Крім того, посилення відповідальності за ненадання переваги у русі спеціальним автомобілям з увімкненими спеціальними звуковими або світловими сигналами надасть можливість збільшити профілактичну дію зазначених правопорушень.

Основним завданням даного законопроекту є захист конституційних прав громадян на отримання своєчасної медичної допомоги, а також захист осіб від можливої небезпеки пов'язаною із затримкою аварійно-рятувальних служб, спричинене невиконанням учасниками правил дорожнього руху, через малозначиму відповідальність перед можливими наслідками.

Висновки. Враховуючи запропоновані зміни, вважаємо, що прийняття нового закону України «Про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, що мають на це право» та відповідних підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на його виконання, сприятиме відновленню конституційних прав громадян України щодо захисту їх життя та здоров'я.

Крім того, пропонуємо посилити адміністративну відповідальність пішоходів, які нехтують Правилами дорожнього руху та безпеки на дорогах, а саме доповнити частину 1 статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами та особами, які керують гужовим транспортом, і погоничами тварин», та викласти в такій редакції:

«Непокора пішоходів сигналам регулювання дорожнього руху, перехід ними проїзної частини у невстановлених місцях або безпосередньо перед транспортними засобами, що наближаються, ***та порушення правил переходу проїзної частини або не залишення її у разі наближення транспортного засобу з увімкненим проблисковим маячком червоного та (або) синього кольору і (або) спеціальним звуковим сигналом****, а також невиконання інших правил дорожнього руху» -* ***тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян****.*

Сподіваємось, що дана інтерпретація закону призведе до посилення відповідальності пішоходів за порушення правил дорожнього руху та зростання їх усвідомлення важливості безпеки на дорозі, що може сприяти зменшенню аварійності та підвищенню загального рівня безпеки для всіх учасників дорожнього руху.

Література

1. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік. Патрульна поліція. Офіційний сайт. URL: https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/

2. Стрижак А.О. Загальна характеристика стану наукової розробленості проблеми безпеки дорожнього руху. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 289–300.

3. Вайда Т.С. Безпечна експлуатація транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного стану як обов'язковий чинник дорожнього руху: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану». (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 148 с.

4. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України. Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-205.

5. Про норматив прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події: постанова Кабінету міністрів України від 16.12.2020 № 1271. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1271-2020-%D0%BF

6. Бабенко А.М. Особливості запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 251–258.

7. Global Road Safety. Centers for Disease Control and Prevention. URL: https://www.cdc.gov/ injury/features/global-road-safety/index.html

8. Про Правила дорожнього руху: постанова Кабінету міністрів України від 10.10.2001 р. №1306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF

9. Однолько І.В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 2013. № 4(29). С. 143–147.

10. Закалюк А.П., Михайленко П.П., Шакун В.І. Запобігання – провідний напрямок системи протидії злочинності. *Право України*. 2012. Випуск 9-10. С. 163–172.

11. Яремко Г.З., Устрицька Н.І. Кримінологія: навч.-метод. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 144 с.

12. Колодяжний М.Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України : монографія. Харків : Право, 2022. 300 с.

13. Горбачева І.М. Сучасні причини виникнення проблем безпеки дорожнього руху. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 8. С. 203–212.

14. Форсюк М.Ю. Окремі питання запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. №4. С. 82–87.

15. Проект Закону про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, які мають на це право від 22.03.2024 р. № 11111. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43892

16. Анохін А.М. Адміністративно-правові та інші засоби профілактики ДТП в США та країнах ЄС: позитивний досвід для України. *Право та державне управління* 2022. С. 235–242.

Крижановська О. В.,
orcid.org/0000-0002-3423-6682
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Медведенко С. В.,
orcid.org/0000-0001-9441-8552
доктор філософії, доцент,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.23

ПРО ОКРЕМІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Купцов М. В.

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань адміністративно-правового регулювання публічних закупівель.

Підкреслюється, що процедура публічних закупівель регулюється адміністративно-правовими нормами, що містяться у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Аргументовано, що одними з напрямків для вдосконалення регламентації публічних закупівель є встановлення причин та умов, які викликають зловживання та сприяють їм у сфері публічних закупівель. При встановлення вказаних причин та умов потрібне ініціювання внесення відповідних змін та доповнень до законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують всі стадії процесу публічних закупівель.

Автором стверджується, що вдосконалення адміністративно-правових норм у сфері публічних закупівель потрібно здійснювати з урахуванням практики їх застосування, окремих негативних наслідків у сфері публічних закупівель, економічної доцільності. Потрібно враховувати юридичну практику щодо можливості доказування протиправної діяльності у сфері публічних закупівель, у тому числі стан притягнення осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення у сфері публічних закупівель.

Відстоюється теза про те, що основним джерелом адміністративно-правового забезпечення у сфері тендерних закупівель повинні бути Закони. Інші підзаконні нармативно-правові акти, у тому числі нормативно-правові акти КМУ повинні відповідати Закону та деталізувати окремі питання, визначені у Законі.

Ключові слова: *публічні закупівлі, тендерні закупівлі, адміністративно-правове регулювання, адміністративні норми, підзаконні нормативно-правові акти.*

Kuptsov M. V. About certain issues of administrative and legal regulation of public procurement

The article is devoted to the study of certain problematic issues of administrative and legal regulation of public procurement.

It is emphasized that the procedure of public procurement is regulated by administrative and legal norms contained in laws and bylaws.

It is argued that one of the directions for improving the regulation of public procurement is to establish the reasons and conditions that cause abuses and contribute to them in the field of public procurement. When establishing the specified reasons and conditions, it is necessary to initiate the introduction of appropriate changes and additions to laws and subordinate legal acts that regulate all stages of the public procurement process.

The author claims that the improvement of administrative and legal norms in the field of public procurement should be carried out taking into account the practice of their application, certain negative consequences in the field of public procurement, economic expediency. It is necessary to take into account legal practice regarding the possibility of proving illegal activity in the field of public procurement, including the state of bringing people to administrative and criminal liability for violations in the field of public procurement.

The thesis is defended that the main source of administrative and legal support in the field of tender procurement should be Laws. Other subordinate legal acts, including the legal acts of the CMU, must comply with the Law and detail certain issues defined in the Law.

Key words: *public procurement, tender procurement, administrative and legal regulation, administrative norms, subordinate regulatory and legal acts.*

Постановка проблеми. Проблема публічних закупівель постійно привертає до себе увагу не тільки науковців, осіб, які приймають участь в публічних закупівлях, а й все більше громадськості. Це пояснюється тим, що набувають публічного розголосу та резонанс факти очевидного завищення цін на товари, роботи та послуги, які надаються замовникам переможцями тендерів, що тягне за собою збільшення витрат з відповідних бюджетів, незаконне збагачення окремих осіб. Вказані негативні факти періодично встановлюються один за другим, про окремі з них зазначається у медіа, що викликає справедливе обурення в громадян. Умовами, які сприяють можливості

© Купцов М. В., 2024

здійсненню порушень у вказаній сфері є окремі недоліки адміністративно-правового регулювання публічних закупівель.

Метою цієї наукової статті виступає дослідження окремих проблемних питань адміністративно-правового регулювання публічних закупівель.

Аналіз наукових публікацій. Дослідженням окремих питань адміністративно-правового регулювання публічних закупівель в різні періоди займалися такі науковці як А. М. Бровдій, І. В. Влялько, К. Ю. Водоласкова, Н. В. Головко, А. М. Довбенко, М. Ю. Довгань, Н. Г. Дроздова, О. М. Земськова, В. В. Зубар, О. В. Іньшина, К. Є. Крищенко, В. К. Малолітнева, О. В. Мацапура, В. П. Міняйло, В. М. Новаковець, Ю. О. Оврамець, А. О. Олефір, М. В. Остапюк, Я. В. Петруненко, Ю. І. Пивовар, М. С. Письменна, Г. І. Пінькас, Н. П. Селіванова, А. О. Сошников, О. Ф. Толпиго, О. Г. Турченко, К. І. Фамієва, Н. Ю. Цибульник, А. В. Чернєй, О. Л. Юдіцький. Однак проблеми адміністративно-правового регулювання публічних закупівель продовжують мати місце, що обумовлює необхідність продовження подальших досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Більше восьми років тому було прийнято новий Закон України «Про публічні закупівлі» [1] та після набуття ним чинності розпочався абсолютно новий етап становлення та розвитку інституту публічних закупівель. В подальшому було внесено велику кількість змін та доповнень до законодавства, яке регламентує питання адміністративно-правового регулювання публічних закупівель, однак стан вказаного напряму діяльності потребує суттєвого покращання.

У зв'язку з викладеним потрібно погодитися з С. П. Ткачуком, який зазначив, що у сучасних умовах реформування основних державних інституцій та найбільш важливих сфер суспільного життя України особливої актуальності набувають питання щодо створення та запровадження дієвих механізмів та засобів раціонального використання державних коштів. З огляду на це, одне з найважливіших місць у системі адміністративно-правового забезпечення у цій сфері посідають публічні закупівлі, завдяки яким є реальна можливість вирішення проблем щодо соціально-економічного розвитку країни, створення та впровадження нових технологій і розробок, забезпечення національної безпеки та оборони тощо [2, с. 2].

При цьому зазначимо, що в цілому на нашу думку порушення в сфері публічних закупівель викликані наступними причинами та умовами:

- неналежним адміністративно-правовим регулюванням процедури здійснення публічних закупівель в Україні, в тому числі в період воєнного стану;
- окремими недоліками кримінального процесуального законодавства, які не надають можливості невідкладно отримати належні докази протиправної діяльності у сфері публічних закупівець;
- неналежний стан роботи як органів досудового розслідування, так й в окремих випадках судової системи, що дозволяє уникнути адміністративної та кримінальної відповідальності особам, що отримали матеріальну вигоду за результатами здійснення публічних закупівель, вчинили інші правопорушення у цій сфері;
- іншими причинами та умовами.

Але, розглядаючи кримінально-процесуальний аспект проблеми, А. А. Десятник зазначив, що предмет доказування у широкому розумінні охоплює крім обставин, визначених у ст. 91 КПК України, також причини кримінальних правопорушень та умови, які сприяли їх вчиненню. Але останні підлягають лише «виявленню», «встановленню» за посередництвом доказів у можливих межах [3, с. 66-67].

В рамках проблематики, що розглядається, торкнемося окремих проблемних питань адміністративно-правового регулювання публічних закупівель. При цьому потрібно зазначити, що на наш погляд окремі можливості для вказаних порушень надає саме неналежне адміністративно-правове регулювання процедури здійснення публічних закупівель в Україні.

При цьому розпочата Росією війна проти України вплинула на всі сфери соціального життя нашого народу [4, с. 28]. У зв'язку з викладеним М. Карлін та А. Больчук вказали, що в умовах вторгнення Росії в Україну в 2022 р. як ніколи гостро постало питання підвищення ефективності використання бюджетних коштів, в тому числі через удосконалення тендерних закупівель щоб мінімізувати корупцію при їх проведенні. У 2023 р. ситуація у використанні бюджетних коштів частково покращилася, що дало можливість ширше використовувати тендерні закупівлі, зокрема, при закупівлях продуктів харчування та речового майна для силових структур. Водночас, рівень корупції при їх здійсненні суттєво не зменшився. Це вимагає значного реформування тендерного законодавства та покращення роботи державних контролюючих структур. Крім того, важливо посилити роль громадськості при

проведенні публічних закупівель на всіх рівнях, в тому числі й для потреб оборони. Практика їх проведення в 2022 р. показала, як тільки публічні закупівлі пішли в обхід системи Prozorro, ціни на багато товарів, робіт і послуг різко зросли у порівнянні з цінами на вільному ринку. Насамперед, це проявилося при проведенні закупівель товарів і послуг з боку відповідних структур Міністерства оборони України, які прикривалися грифом «таємно». Під тиском громадськості та міжнародних спонсорів українська влада була змушена частково розкрити систему публічних закупівель в цьому Міністерстві, але суттєвого підвищення їх ефективності не вдалося досягти. Тому наступним кроком повинен стати суттєвий перегляд тендерного законодавства та максимального відкриття матеріалів публічних закупівель для громадськості. Інакше Україна не зможе отримати значні закордонні інвестиції для відбудови країни після війни [5, с. 54].

В подальшому, враховуючи викладені недоліки, ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні» [6].

М. Карлін та А. Больчук роблять висновок, що під час війни Росії проти України зміни в законодавстві призвели до спрощення участі в закупівлях та забезпечили оперативність в прийнятті рішень і покупки необхідного, насамперед, для потреб оборони. Водночас, як свідчать публікації у ЗМІ незалежних експертів, широка громадськість стикається з фактом приховання інформації та послаблення контролю з боку державних контролюючих органів за проведенням масштабних закупівель на сотні мільярдів гривень, які могли бути вкраденими з оборонного бюджету. Дана модель проведення закупівель веде до низької ефективності публічних закупівель та породжує ще більше корупційних ризиків, ніж довоєнна. Тому варто попрацювати над вирішенням даної проблеми та розробити ефективну модель управління державними та залученими коштами у вигляді допомоги або позики. Одним із варіантів вирішення даної проблеми могло б стати залучення до контролю за оборонними закупівлями представників незалежних громадських структур [5, с. 58-59].

В цілому підтримуючи позицію вказаних науковців, зазначимо, що представники незалежних громадських структур також можуть бути залучені до корупційних схем. Таким чином необхідно, щоб в цілому відомості про публічні закупівлі були доступні всій громадськості для можливості оцінки інформації про вказану закупівлю товарів, робіт і послуг та наявності можливості реагування на конкретну закупівлю з боку представників громадськості. З розголосом за участю громадськості конкретного факту постає необхідність належного реагування контролюючих та правоохоронних органів, судової системи на вказаний факт.

При цьому цікавим моментом нормотворчої діяльності є те, що остання зміна до Закону України «Про публічні закупівлі» було внесено Законом України № 2526-IX від 16.08.2022 р., яким установлено, що на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених цим Законом, визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз [7].

В подальшому для спрощення процедури здійснення тендерних закупівель, з метою прискорення вказаних закупівель прийнято рішення про їх регулювання підзаконними нормативно-правовими актами, а саме актами Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Так, постановою КМУ від 12 жовтня 2022 р. № 1178 затверджені особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [8].

На нашу думку питання нормативно-правового забезпечення процедури здійснення тендерних закупівель повинні регулюватися саме законами України, а не підзаконними нормативно-правовими актами. Відповідно, ми підтримуємо наукову позицію Ю. О. Оврамець, яка вважає, що повне виведення регулювання публічних та оборонних закупівель з-під сфери законодавчого регулювання Закону України «Про публічні закупівлі» та Закону України «Про оборонні закупівлі» в умовах воєнного стану може нести ризики для держави. Виведення публічних закупівель з-під дії норм законодавчого регулювання суперечить положенням пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України, Кабінет Міністрів України зможе самостійно визначати правила конкуренції у сфері

публічних закупівель, хоча це повинно вирішуватись на рівні законів. Залишається невирішеним питання про можливі необмежені дискреційні повноваження КМУ в системі публічних та оборонних закупівель України [9, с. 240].

Розглядаючи процедуру тендерних закупівель, зазначимо, що Н. В. Бігун вірно зауважує, що коли говориться про публічні закупівлі, розмова зазвичай зводиться лише до етапу тендерного процесу. І питання, яких торкаються на цьому етапі, стосуються зазвичай лише відкритості, конкуренції та рівного доступу до торгів. Але тендерний процес, тобто підготовка технічної документації, оголошення закупівлі, проведення тендеру, визначення переможця, підписання контракту – все це є важливим, але лише одним з етапів циклу публічних закупівель. Цикл починається з аналізу доцільності закупівлі, пошуку оптимального рішення і завершується виконанням контракту. Після чого перехід на новий цикл: аналіз попередньої закупівлі і оцінювання доцільності наступної [10].

Враховуючи викладене, на наш погляд для зменшення рівня зловживань при проведенні публічних закупівель на всіх рівнях необхідно подальше вдосконалення нормативного врегулювання процесу вказаних закупівель. Вважаємо, що одними з напрямків для вдосконалення вказаного врегулювання є встановлення причин та умов, які викликають зловживання та сприяють їм у сфері публічних закупівель. При встановлення вказаних причин та умов потрібно ініціювання внесення відповідних змін та доповнень до Законів України та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють сферу публічних закупівель.

Що стосується саме процедури публічних закупівель, то вона фактично відбувається, здійснюється за допомогою адміністративно-правового регулювання, тобто за допомогою адміністративних норм, що містяться у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Треба відмітити, що вдосконалення цих нормативно-правових актів потрібно здійснювати з урахуванням практики їх застосування, окремих негативних наслідків у сфері публічних закупівель, врахування економічної доцільності рівня поточного регулювання публічних закупівель. Також потрібно враховувати юридичну практику щодо можливості доказування певної протиправної діяльності у сфері публічних закупівель, у тому числі стан притягнення осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення при здійсненні публічних закупівель.

Висновки:

1. Процедура публічних закупівель регулюється адміністративно-правовими нормами, що містяться у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

2. Одними з напрямків для вдосконалення регламентації публічних закупівель є встановлення причин та умов, які викликають зловживання та сприяють їм у сфері публічних закупівель. При встановлення вказаних причин та умов потрібне ініціювання внесення відповідних змін та доповнень до законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують всі стадії процесу публічних закупівель.

3. Вдосконалення адміністративно-правових норм у сфері публічних закупівель потрібно здійснювати з урахуванням практики їх застосування, окремих негативних наслідків у сфері публічних закупівель, економічної доцільності. Потрібно враховувати юридичну практику щодо можливості доказування протиправної діяльності у сфері публічних закупівель, у тому числі стан притягнення осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення у сфері публічних закупівель.

4. Основним джерелом адміністративно-правового забезпечення у сфері тендерних закупівель повинні бути Закони. Інші підзаконні нарматив-но-правові акти, у тому числі нормативно-правові акти КМУ повинні відповідати Закону та деталізувати окремі питання, визначені у Законі.

Література

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/922-19 (дата звернення: 07.04.2024).

2. Ткачук С. П. Адміністративно-правове забезпечення публічних закупівель в Україні : дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Хмельницький універ-т управління та права. Хмельницький, 2021. 252 с.

3. Десятник А. А. Роздуми щодо запровадження профілактичної діяльності в рамках кримінального процесу : *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28, т. 3. С. 65–68.

4. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс : *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27–31. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/1-2_2022.pdf#page=27 (дата звернення: 07.04.2024).

5. Карлін М., Больчук А. Необхідність підвищення ефективності використання бюджетних коштів при проведенні тендерів в умовах воєнного стану. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. № 3. С. 54–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2023_3_8. (дата звернення: 22.03.2024).

6. Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні : Закон України від 24 лют. 2023 р. № 2958-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-IX#Text (дата звернення: 22.03.2024).

7. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : Закон України від 16 серп. 2022 р. № 2526-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#n5 (дата звернення: 06.04.2024).

8. Особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова КМУ від 12 жовт. 2022 р. № 1178. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 05.04.2024).

9. Оврамець Ю .О. Адміністративно-правові процедури публічних закупівель в Україні : дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 282 с.

10. Бігун Н. Не тільки корупція. Що лишається в тіні тендерів і як з цим боротися? URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/15/691534/ (дата звернення 05.04.2023) (дата звернення: 23.03.2024).

Купцов М. В.,
аспірант
кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351:342.71
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.24

ЗАБОРОНА В'ЇЗДУ В УКРАЇНУ ЯК ЗАХІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Мартьянова Р. А.

Стаття присвячена особливостям прийняття рішення про заборону в'їзду в України іноземцям та особам без громадянства як заходу попередження в системі заходів адміністративного примусу суб'єктами управління у сфері протидії нелегальній міграції. За результатами здійсненого дослідження виокремлено підстави прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю строком на три, п'ять та десять років, що регулюється ст. 13, ст. 26, ст. 29, ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3717-VI.

Визначено процедуру прийняття рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям органами Служби безпеки України, Національної поліції, Державною міграційною службою та органами охорони державного кордону, що регулюється відомчими Інструкціями, які визначають підстави та порядок прийняття вказаних рішень, в тому числі механізм їх реалізації. Встановлено, що відомчі Інструкції органів Служби безпеки України, Національної поліції, Державної міграційної служби України регламентують прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну лише терміном на три роки, що закріплено у ч. 1 ст. 13 Закону та не визначають механізм прийняття рішення на підставі ч. 3 ст. 13 Закону строком на десять років та ст. 30 Закону строком на п'ять років [7-10; 25].

В ході дослідження встановлено, що рішення «щодо заборони подальшого в'їзду в Україну», що приймається Державною міграційною службою та її територіальними органами на підставі ст. 13 Закону не відповідає вимогам та стандартам ЄС, потребує нормативного-правового регулювання, чіткого механізму реалізації, термінів виконання, та зрозумілих для всіх організаційних процедур; на підставі ст. 26 Закону потребує визначення критеріїв прийняття рішень щодо заборону подальшого в'їзду в Україну іноземцям; на підставі ст.30 Закону потребує визначення термінів прийняття та затвердження типового зразку.

Також, акцентовано увагу на особливостях оскарження в порядку адміністративного судочинства рішення про заборону в'їзду в Україну, з яких: рішення на підставі ст. 13 Закону оскаржується лише в адміністративному суді, без виклику сторін, в письмовому провадження; рішення на підставі ст. 26, ст. 29, ст. 30 Закону оскаржується в місцевому загальному суді як адміністративному, за обов'язковою участю сторін. Здійснено аналіз судової практики щодо оскарження вказаних рішень [22; 26-31] та надано практичні рекомендації.

***Ключові слова**: заборона в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, протидія нелегальній міграції, Національна поліція, Служба безпеки України, Державна міграційна служби, органи охорони державного кордону.*

Martianova R. A. Entry ban to ukraine as a preventive measure in the system of administrative coercion measures: organizational and legal aspect

The article focuses on the peculiarities of making a decision to ban entry to Ukraine for foreigners and stateless persons as a preventive measure in the system of administrative coercion measures by the subjects of governance in the field of combating illegal migration. based on the results of the study, the author identifies the grounds for making a decision to ban a foreigner from entering ukraine for a period of three, five and ten years, which is regulated by art. 13, art. 26, art. 29, art. 30 of the law of ukraine «on the legal status of foreigners and stateless persons» of 22.09.2011 no. 3717-vi.

The procedure for making decisions to ban foreigners from entering ukraine by the security service of ukraine, the national police, the state border guard, and the state migration service is regulated by departmental instructions that define the grounds and procedure for making these decisions, including the mechanism for their implementation. it is established that the departmental instructions of the security service of ukraine, the national police, and the state migration service of ukraine regulate the decision-making on entry ban to ukraine only for a period of three years, as enshrined in part 1 of article 13 of the law, and do not determine the mechanism for making a decision based on part 3 of article 13 of the law for a period of ten years and article 30 of the law for a period of five years [7-10; 25].

© Мартьянова Р. А., 2024

The study found that the decision «to ban further entry into ukraine» made by the state migration service and its territorial bodies on the basis of: article 13 of the law does not meet the requirements and standards of the eu, requires regulatory and legal regulation, a clear implementation mechanism, deadlines, and organizational procedures that are understandable to all; article 26 of the law requires the definition of criteria for making decisions on banning further entry into ukraine for foreigners; article 30 of the law requires the definition of deadlines for adoption and approval.

Also, the author focuses on the peculiarities of appealing against decisions to ban entry into Ukraine in administrative proceedings, including: a decision based on Article 13 of the Law is appealed only in an administrative court, without summoning the parties, in written proceedings; a decision based on Articles 26, 29, 30 of the Law is appealed by local general courts as administrative courts, with the mandatory participation of the parties. The author analyzes the case law on appealing against these decisions [22; 26-31] and provides practical recommendations.

***Key words**: prohibition of entry to ukraine for foreigners and stateless persons, countering illegal migration, National police, Security service of ukraine, State migration service, state border protection bodies.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах воєнного стану, відсутністю контролю на значній частині території України, прагненням України в перспективі набути членство в ЄС, та взятих міжнародних зобов'язань щодо запровадження ефективної та превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, виникає нагальна потреба у регулюванні державно-управлінських заходів спрямованих на попередження розвитку реальних та поточних загроз у сфері міграції та протидії нелегальній міграції [20, с. 90].

Стратегією національної безпеки України визначено, що для забезпечення національних інтересів і безпеки держави, Україна, серед іншого бере активну участь у протидії нелегальній міграції (п. 33 Стратегії), а також буде підвищувати ефективність державної політики у сферах захисту державного кордону України, а також міграції (п. 46 Стратегії), посилить міграційний контроль на державному кордоні і всередині держави для забезпечення дотримання іноземцями та особами без громадянства законодавства України (п. 63 Стратегії) [20, с. 93].

Стратегією держаної міграційної політики України на період до 2025 р., у напрямі запобігання нелегальній міграції до поставлених завдань віднесено підвищення рівня автоматизації використання під час здійснення прикордонного контролю існуючих національних баз даних, які містять інформацію про осіб, яким заборонено в'їзд в Україну (ціль 7); удосконалення процедур примусового повернення та примусового видворення; визначення критеріїв прийняття рішень щодо заборони подальшого в'їзду в Україну іноземцям (ціль 9).

В контексті дослідження особливо актуальним постає питання впровадження механізму прийняття рішень щодо заборони подальшого в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, перебування яких є небажаним на території України, що забезпечуються органами влади в межах повноважень та регулюється нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження адміністративних примусів зробили Ю. Битяк [1], С. Гусаров, І. Голосніченко, О. Джафарова [5], В. Іванцов [5], Є. Легеза [16], О. Крижановська, А. Кубаєнко, О. Курганський [14], О. Кузьменко [15] та ін. Проблемці прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства з погляду правового регулювання присвячені праці І. Зеленської та А. Сучкової [4], В. Палько [21]. Однак комплексного наукового дослідження правового регулювання заборони в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства та особливостям застосування вказаного заходу на практиці, в наукових доробках ще немає, що підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей впровадження механізму прийняття рішення щодо заборони в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, строком від трьох до десяти років, органами державної влади, діяльність яких спрямована на попередження розвитку реальних та поточних загроз у сфері міграції та протидії нелегальній міграції.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання міграційних процесів у сфері протидії нелегальній міграції є основою організаційно-правового механізму протидії нелегальній міграції, яке виступає як засіб державного управління і створює умови для розвитку всіх інших механізмів управління. Одним зі складників вказаного механізму є заходи протидії нелегальній міграції, які спрямовані на попередження, запобігання, виявлення та припинення порушень міграційного законодавства [20, с. 93]. Кожен із вказаних заходів має свою специфіку та процедуру застосування.

На думку автора, до основних завдань протидії нелегальній міграції необхідно віднести удосконалення механізму примусового повернення та примусового видворення, формування дієвого механізму щодо заборони в'їзду в Україну, практичного виконання угод про реадмісію, які є заходами адміністративного примусу, та, з однієї сторони, спрямовані на залишення території України небажаних осіб, з іншої сторони, спрямовані на попередження розвитку реальних та поточних загроз у сфері міграції та протидії нелегальній міграції.

На думку Я. Богів адміністративний примус є своєрідним методом публічного управління, який спрямований на забезпечення громадянської безпеки та порядку, запобігання правопорушенням та іншим суспільно шкідливим явищам, та протиправним вчинкам [2, с. 330]. Вчена С. Дембіцька у своїх працях зазначає, що метод примусу є «невід'ємною складовою системи методів державного управління суспільством», і використовується в поєднанні із іншими управлінськими прийомами [3, с. 123]. Ю. Битяк вказує, що це не лише різновид державного примусу, але й система засобів впливу на свідомість і поведінку людей з метою забезпечення правопорядку й законності [1, с. 177-178].

Питання адміністративного примусу в діяльності поліцейських розглядається у навчально-методичному посібнику «Сучасні практики поліцейської діяльності» за авторським складом А. Кубаєнко, О. Крижановська О. Курганський. На думку цих вчених, адміністративний примус в поліцейській діяльності включає в себе комплекс заходів, які спрямовані на досягнення конкретних правових та соціальних цілей, таких як попередження правопорушень, забезпечення публічної безпеки та виконання завдань поліції. Вказані заходи впливу повинні бути оперативними та відрізнятися процедурною простотою [14, с. 14].

Основні підходи щодо здійснення класифікації заходів адміністративного примусу розглядаються у науковій праці В. Іванцова та О. Джафарової на думку яких, такими заходами є: 1) адміністративно-запобіжні заходи; 2) заходи адміністративного припинення; 3) заходи адміністративної відповідальності; 3) комплексні заходи адміністративного примусу та адміністративне провадження [5, с. 10-11]. Вчена О. Кузьменко, розглядаючи організаційно-правовий спосіб протидії нелегальній міграції, вказує на заходи попередження, припинення, адміністративну відповідальність саме в механізмі такої діяльності [15, с. 14-16].

Окремо слід зазначити, що здійснюючи дослідження у сфері протидії нелегальній міграції, автором запропоновано власну класифікацію заходів адміністративного примусу, що належить до компетенції Державної міграційної служби України, та охоплює наступну систему заходів: 1) організаційно-попереджувальні заходи; 2) заходи адміністративного припинення; 3) адміністративно-правові заходи; 4) організаційно-профілактичні заходи [18, с. 233]. Вказані заходи мають своє призначення, специфіку та організаційну процедуру.

Отже, виходячи із авторської позиції, заборона щодо подальшого в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства розглядається як організаційно-попереджувальний захід в системі заходів адміністративного примусу, який спрямований на попередження в'їзду небажаних осіб на територію України, врегульований нормами права та потребує закріплення у ст. 24 Кодексу України про адміністративне правопорушення (далі - КУпАП) [13; 18, с. 233; 19, с. 163].

Згідно з міжнародною термінології «*заборона щодо подальшого в'їзду в Україну*» - адміністративне або юридичне рішення, що на певний період забороняє в'їзд та перебування на території держави, що видала таке рішення [19, с. 161]. У законодавстві України «заборона щодо подальшого в'їзду в Україну» – прийняте на вказаних підставах рішення органу СБУ, ДМС або органу охорони державного кордону, що забороняє подальший в'їзд в Україну строком від трьох до десяти років [19, с. 161].

Питання заборони в'їзду в Україну в системі адміністративних примусів більшою мірою досліджується в адміністративно-правовій науці. Вчений М. Мальський зробив значний внесок у розгляд вказаного питання з точки зору міжнародного права, де підкреслив проблемні питання пов'язані із виконавчим провадженням [17, с. 125]. В. Палько частково окреслив правове регулювання заборони в'їзду в Україну іноземцям органами міграційної служби та органами охорони державного кордону. На думку цього вченого, заборона в'їзду в Україну іноземця, є заходом адміністративного попередження, як вид адміністративного примусу [21, с. 136].

Особливістю цього заходу попередження в системі адміністративного примусу є механізм його реалізації, який забезпечується значною кількість органів влади та відбивається в державно-управлінських рішеннях, що потребує його дослідження з метою надання пропозицій та

практичних рекомендацій щодо прийняття рішень про заборону в'їзду в Україну іноземним громадянам [7-10].

Питання попередження в'їзду небажаних осіб, яким забороняється в'їзд на територію України регулюється Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3717-VI (далі-Закон № 3717-VI) [25].

Зміст ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI визначає підстави для заборони в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну строком на три роки.

Зі змісту ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI вбачається, що органами уповноваженими приймати рішення про заборону в'їзду в Україну строком на три роки є: Державна міграційна служба України (далі - ДМС), органи охорони державного кордону (далі - ДПСУ), Служба безпеки України (далі - СБУ), органи Національної поліції (далі - НП). Отже, зупинимось на реалізації механізму заборони щодо подальшого в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства строком на три роки.

Рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю, на підставі абз. 2 ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI, приймаються органами Служби безпеки України в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку, або боротьби з організованою злочинністю, що регулюється Інструкцією про порядок прийняття Службою безпеки України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, затвердженою Наказом Служби безпеки України від 29.01.2021 р. № 31 [9]. Інструкція № 31 передбачає підготовку довідки, в якій обґрунтовуються необхідність прийняття рішення про заборону в'їзду іноземцю, відображаються результати перевірки іноземця за інформаційними системами й оперативними обліками СБУ, МВС та банками даних Інтерпол. Разом з тим, в умовах воєнного стану в довідці не відображається інформація про наявність родинних зав'язків в Україні та майнових зобов'язань перед юридичними та фізичними особами в Україні. На підставі довідки, яка має свою особливу процедуру погодження, виноситься постанова про заборону в'їзду в Україну іноземцю. На підставі вже підписаної постанови, готується Доручення про заборону в'їзду уповноваженого органу. Підписане доручення спрямовується до Департаменту контррозвідки СБУ, який протягом двох робочих днів забезпечує його направлення до ДПСУ.

Дослідження особливостей застосування механізму прийняття рішень про заборону в'їзду в Україну органами СБУ прослідковується у працях І. Зеленської і А. Сучкової, на думку яких, проблемним питанням залишається недотримання положень відомчих нормативно-правових актів, зокрема щодо підготовки документів про заборону в'їзду іноземців і осіб без громадянства в Україну [4, с. 242].

Рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю, на підставі абз. 2 ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI, приймається органами Національної поліції України щодо участі в боротьбі з організованою злочинністю, та регулюється Інструкцією про порядок прийняття уповноваженим підрозділом Національної поліції України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 05.04.2022 р. № 209 [10]. Вказаний документ передбачає підготовку довідки, в якій обґрунтовується необхідність прийняття рішення про заборону в'їзду. Зокрема, інформація викладена у довідці має бути підтверджена матеріалами, що засвідчують вказані обставини і характер вчинення іноземцем діяння, яке суперечить інтересам боротьби з організованою злочинністю. На підставі довідки та матеріалів, уповноваженим підрозділом поліції не пізніше п'яти робочих днів готується рішення про заборону в'їзду [10].

В наукових працях ще відсутні напрацювання з приводу прийняття рішень про заборону в'їзду в Україну органами національної поліції. Разом з тим, наявні рішення суду щодо оскарження постанов винесених поліцією. Так, рішенням Одеського окружного адміністративного суду від 11.09.2023 р. у справі № 420/15400/23, скасовано Постанову ДСР НП України про заборону в`їзду в Україну іноземцю [31]. Обґрунтовуючи рішення, суд зауважив, що до суду не надано довідки, в якій вбачаються правові підстави для прийняття вказаного рішення, також відсутні реквізити вказаної довідки в оскаржуваній постанові уповноваженого органу. Відсутні будь-які інші докази, які під час здійснення оперативно-розшукової діяльності стали підставою для прийняття вказаного рішення.

Органи охорони державного кордону приймають рішення про заборону в'їзду в Україну на підставі абзаців 3-8 ч.1 ст. 13 Закону № 3717-VI. Зокрема, якщо особа в пункті пропуску державного кордону надала недостовірні відомості, підроблені документи, порушила правила перетину державного кордону, має не виконані рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, здійснила

в'їзд на тимчасово окуповану територію України з порушенням встановленого порядку та ін. Порядок прийняття рішення про заборону в'їзду та інші процедурні дії регулюються Інструкцією про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, яка затверджена наказом Державної прикордонної служби України від 05.12.2011 р. № 946 [8].

На думку автора, Інструкція №946 є достатньо регламентованою, послідовною, процедурно визначеною. Зокрема, у разі припинення обставин, які стали причиною для заборони в'їзду в Україну, за невиконання рішень про накладання штрафу за правопорушення, що віднесено до компетенції ДПСУ, орган охорони державного кордону, який прийняв рішення про заборону в'їзду в Україну, невідкладно виносить постанову про скасування заборони в'їзду в Україну. Крім того, на офіційному сайті ДПСУ створено електронний сервер «сплатити штраф», який дозволяє здійснити оплату штрафу онлайн.

Рішення про заборону в'їзду в Україну, на підставі абз. 2, абз. 3 та абз. 7 ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI, приймається Державною міграційною службою та її територіальними органами, що регулюється Інструкцією про порядок прийняття Державною міграційною службою України та її територіальними органами рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства, затвердженою наказом МВС від 17.12.2013 р. № 1235 (далі-Інструкція № 1235), у разі надходження відповідного подання [7; 19, с. 161]. В свою чергу суб'єктами ініціювання подань щодо заборони подальшого в'їзду в Україну є: а) підрозділи Робочого апарату Укрбюро Інтерполу (абз. 2); б) підрозділи кримінальної поліції (абз. 2); в)органи досудового розслідування (абз. 2-3); г) підрозділи патрульної поліції (абз. 2); д) за власною ініціативою або за поданням державного, приватного виконавця (абз. 7). ДМС після прийняття рішення щодо заборони в'їзду в Україну особі інформує ініціатора звернення.

Рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю, на підставі абз. 7 ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI приймається ДМС та її територіальними органами за власною ініціативою або за поданням державного/приватного виконавця, лише якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними особами, юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну.

Згідно із абз. 2 п. 1 Розділу XIII Інструкції організації примусового виконання рішень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5, у разі невиконання іноземцем, або особою без громадянства рішення про накладання накладення штрафів за правопорушення, щодо належить до компетенції ДПС чи ДМС, державний виконавець у 30-дений термін після відкриття виконавчого провадження направляє подання про заборону в'їзду в Україну іноземцю [6]. Проте, на практиці, рішення про заборону в'їзду в Україну приймаються органами ДМС і ДПС одразу після завершення строку на оскарження. Разом з тим, у відповідності до вимог пп. 4д, п. 6 Інструкції № 1235, ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI, державний виконавець має право направити подання про заборону в'їзду в Україну іноземцю не лише за наявності несплачених адміністративних стягнень органів ДМС та ДПС, але й у разі наявності інших невиконаних майнових зобов'язань перед державою, фізичними або юридичними особами.

Доречно зауважити, що рішення про заборону в'їзду в Україну, що приймаються органами Національної поліції, органами Служби безпеки України та Державною міграційною службою України виконуються Головним центром обробки спеціальної інформації Державною прикордонною службою України (далі - ГЦОСІ ДПСУ), на підставі Доручення уповноваженого органу, що регулюється Порядком надання Державній прикордонній службі та виконання нею доручень уповноважених державних органів щодо осіб, які перетинають державний кордон, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2013 р. № 280 [7; 9; 10].

В контексті дослідження варто зупинитись на механізмі реалізації рішення про заборону в'їзду в Україну що приймаються органами Державної міграційної служби України на підставі ч. 1 ст. 13 Закону №3717-VI, що крім встановлених процедур реалізації, має свої недоліки, зокрема у ньому відсутній механізм зняття заборони до закінчення строку дії. Як слушно зазначає Є. Легеза, ДМС наділена дискреційними повноваженнями, завдяки яким «хочемо–даємо (дозволи, статуси,

посвідки, громадянство), хочемо–назад забираємо» [16, с. 32]. Десь на такому рівні виглядає і процедура дострокового зняття з контролю рішення про заборону в'їзду на підставі ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI винесена органами ДМС.

Отже, зробимо припущення, що, територіальним органом ДМС на підставі подання патрульної поліції відповідно до вимог пп. 4г, п. 6 Інструкції № 1235, ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI, у зв'язку з несплатою адміністративного штрафу у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху було прийнято рішення про заборону в'їзду в Україну строком на 3 роки. Беручи до уваги те, що таке рішення не доводиться іноземцю, то іноземець може знаходитися на території України, і про вказане рішення може дізнатися під час здійснення обміну посвідки на проживання, якщо ж особа перебуває за межами України, то під час здійснення в'їзду на територію України в пункті пропуску державного кордону.

За умови, що іноземець знаходиться на території України, то механізм відкликання має наступну послідовність: 1) іноземець має звернутися до патрульної поліції із заявою щодо можливого несплаченого штрафу або сплаченого штрафу після спливу терміну на оплату (з'ясувати підстави подання, у разі необхідності здійснити оплату штрафу); 2) написати заяву про зняття з контролю рішення патрульної поліції щодо заборони виїзду із додаванням копій квитанцій; 3) патрульна поліція проінформує орган ДМС що зникли підстави для виконання подання патрульної поліції; 4) ДМС на підставі письмового повідомлення патрульної поліції та керуючись п. 16 Порядку № 280 готує і направляє повідомлення до ГЦОСІ ДПСУ для зняття з контролю доручення про заборону в'їзду іноземцю.

При цьому, термін виконання таких процедурних дій відсутній. Взаємодія патрульної поліції з органами ДМС здійснюється шляхом направлення документів в паперовому вигляді, тому це слугує лише створенню штучних перешкод та розвитку корупційних чинників в міграційній службі. Якщо іноземець відсутній на території України, то вказані процедурні дії забезпечується адвокатом, який попереднього має отримати відповідь з ГЦОСІ ДПСУ щодо уповноваженого органу, на підставі якого виконується доручення про заборону в'їзду в Україну іноземцю.

Також привертає увагу прийняття органами ДМС рішення про заборону в'їзду в Україну на підставі обґрунтованого звернення підрозділів кримінальної поліції, керуючись вимогами пп. 4б, п. 6 Інструкції № 1235, ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI. Насамперед у зв'язку із відсутністю критеріїв прийняття рішення щодо заборони подальшого в'їзду в Україну, конкретизації підстав для направлення вказаних подань, необхідності долучення довідок або матеріалів, які підтверджують викладену інформацію у зверненні (подані) призводить до зловживання вказаним правом органами влади.

Зі змісту рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 30.09.2022 р. у справі № 640/5813/22 вбачається, що органом міграційної служби було прийнято рішення про заборону в'їзду в Україну на підставі обґрунтованого звернення поліції від 29.07.2021 р. [27]. Суд дослідивши матеріали справи зауважив, що викладена у листі поліції інформація не підтверджується жодними доказами, у листі відсутня конкретизація документів, які мають ознаки підробки, як і не містять жодного зазначення (конкретизації) саме реалізації оперативної інформації, а отже, не може вважатись обґрунтованим зверненням у розумінні пп. 5, 6 Інструкції № 1235. Тобто, органом міграційної служби, як суб'єктом вданих повноважень, не надано належних та допустимих доказів, що перебування іноземця становить загрозу національній безпеці, громадському порядку, здоров`ю населення України.

Окремо варто зауважити, що у практичній діяльності зустрічаються випадки коли до органів ДМС направляються подання щодо заборони в'їзду в Україну органами Служби безпеки України. Тому необхідно зазначити, що у відповідності до вимог п. 4 Інструкції № 1235 СБУ не є органом уповноваженим ініціювати перед органами ДМС подання щодо заборони в'їзду на підставі абз. 2 ч. 1 ст. 13 Закону № 3717-VI. На думку автора, прийняття такого рішення свідчить про порушення вимог законодавства, та можливий корупційний ризик пов'язаний із службовою діяльністю.

Згідно із вимогами ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI у разі встановлення факту уповноваженим органом (НП, СБУ, ДМС, ДПС та ін.) невиконання іноземцем рішення про заборону в'їзду в Україну, таким особам забороняється подальший в'їзд в Україну строком на десять років, що додається до частини строку, який не сплив до моменту прийняття повторного рішення про заборону в'їзду в Україну. Вказана норма Закону № 3717-VI знаходить своє відображення у п. 12 Інструкції № 31 (СБУ), п. 12 Інструкції №209 (Національна поліція), п. 2.3 розділу II Інструкції № 946 (Державна прикордонна служба). Проте, вказані зміни не закріплено

в Інструкції № 1235 (Державна міграційна служба), в яку останні зміни вносились ще 16.01.2017 р.

Отже, це дає підстави вважати, що вимоги до зразка рішення про заборону в'їзду в Україну на підставі ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI що приймається органами ДМС відсутні. На думку автора, це має бути врегульовано на рівні нормативно-правового акту.

Попри це, внесені у 2018 р. на підставі Закону № 2293-VIII [24], зміни до ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI та КУпАП, який доповнено ст. 203 $^{-1}$ «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну», стало підставою для зупинити поширеної практики серед громадян Республіки Азербайджан щодо зміни закінчення прізвище, яке закріплено на законодавчому рівні Азербайджану (був – Алієв (ALIYEV), став – Алізада (ALIZADA) [19, с. 162]. Так, Постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 21.07.2020 р. у справі № 560/3682/19, суд прийшов до висновку, що органом УДМС в області, в межах повноважень та у законний спосіб було прийнято рішення про заборону гр. Азербайджану строком на 10 років і 2 місяці [22]. У Рішенні Тернопільського окружного адміністративного суду від 20.11.2023 р. у справі 607/20786/23, суд зазначив, що суб`єктом владних повноважень, надано до суду достатні беззаперечні докази на обґрунтування рішення про заборону виїзду гр. Азербайджану строком на 10 років [28].

Одночасно ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI не визначає що рішення органів ДМС про заборону в'їзду на підставі цієї норми закону повинно бути прийнято лише після складання адміністративних матеріалів на підставі ст. 203^{-1} КУпАП. На думку автора, це дає підстави вважати, що за наявності доказів та матеріалів що підтверджують факт невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцем, та за відсутності відомостей про місце перебування такого іноземця, вказане рішення може бути прийнято органами ДМС і без винесення постанови про накладання адміністративного стягнення на підставі ст. 203^{-1} КУпАП.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону № 3717-VI рішення про примусове повернення, може супроводжуватися забороною щодо подальшого в'їзду в Україну строком на три роки. Однак слово «може» супроводжуватись забороною подальшого в'їзду в Україну розглядається законотворцем як правом, а не необхідністю та обов'язком застосовувати зазначену норму закону [19, с. 161].

Тобто із цього вбачається, що під час прийняття рішення про примусове повернення за межі України іноземця або особи без громадянства застосовується можливість застосовувати зазначену норму закону на власний розсуд [19, с. 161]. З іншої сторони, у разі прийняття рішення про примусове повернення, яке супроводжується забороною подальшого в'їзду в Україну строком на три роки, дає можливість правозахисникам скасовувати зазначене рішення в часті заборони подальшого в'їзду в Україну строком на три роки в судовому порядку, як необґрунтованого. При розгляді таких справ в суді, такий захід розглядається як превентивний, та не потребує обов'язкової наявності порушень законодавства особами, яким заборонено в'їзд в Україну (п. 18 Постанови Вищого адміністративного суду України від 25.06.2009 р. № 1) [19, с. 161].

Вказана гіпотеза знаходить своє підтвердження у рішеннях суду. Зокрема, рішенням Хмельницького міськрайонного суду від 20.11.2020 р. у справі № 686/28293/20, рішення про примусове повернення органу міграційної служби в частині заборони в'їзду в Україну іноземцю скасовано [29]. Обгартовуючи рішення суд зазначає, що застосування заборони щодо подальшого в`їзду в Україну строком на три роки є правом, а не обов`язком центрального органу виконавчої влади. «Судом, підстав, що визначені ст. 13 Закону № 3717-VI які б зумовлювали необхідність встановлення зборони в`їзду іноземцю на території України не встановлено» [29]. Подібна думку також вказана в судовому рішенні у справі № 240/911/19 від 26.03.2019 р. [26].

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону № 3717-VI органами ДМС, ДПС та СБУ відносно іноземців та осіб без громадянства може бути прийнято рішення про примусове видворення. На підставі абз. 3 ч. 1 ст. 30 Закону № 3717-VI у разі прийняття рішення про примусове видворення, таким особам забороняється подальший в'їзд в Україну строком на п'ять років. Строк заборони щодо подальшого в'їзду в Україну обчислюється з дня прийняття такого рішення та додається до строку заборони в'їзду в Україну, який особа мала до цього.

Невизначеним питанням залишається прийняття рішення про заборону в'їзду на підставі абз. 3 ч. 1 ст. 30 Закону № 3717-VI у разі виконання органами ДМС рішення суду про затримання та примусове видворення прийняте за адміністративним позовом СБУ. Як приклад, рішенням Хмельницького міськрайонного суду від 22.07.2019 р. у справі № 686/19332/19 було задоволено адміністративний позов УСБУ в області до гр. росії щодо затримання строком на шість

місяців для ідентифікації, з поміщенням до ПТПІ та подальшим примусовим видворенням за межі України [30]. Орган УДМС в області в цій справі не є третьою стороною по справі.

З цього приводу необхідно вказати, що, по-перше, відповідно до Інструкції про порядок утримання іноземців та осіб без громадянства в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні [11] орган СБУ не є уповноваженим органом (зацікавленою особою) поміщати затриманих органами СБУ іноземців до ПТПІ, оскільки в цій Інструкції він відсутній. По-друге, в чинному законодавстві не визначено порядку прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцям органами СБУ на підставі ст. 30 Закону № 3717-VI.

Отже, в організаційно-правовому аспекті, забезпечити виконання рішення суду від 22.07.2019 р. у справі № 686/19332/19 за позовом УСБУ, стало можливим лише завдяки попередньо здійсненим процедурним діям УДМС в області щодо ідентифікації вказаного іноземця та отримання погодження через консульську установу країни-агресора видачу свідоцтва на повернення. Тому зникла необхідність поміщення іноземця до ПТПІ. Також, з метою врегулювання вказаної ситуації, УДМС в області прийняло рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю строком на п'ять років, у відповідності до вимог абз. 3 ч. 1 ст. 30 Закону № 3717-VI, на підставі листа-прохання УСБУ. Тобто, в кінцевому результаті, адміністративне затримання особи та передача його в пункті пропуску державного кордону здійснювалась на підставі документів УДМС в області, за участі УСБУ в області. ГЦОЦІ ДПС виконується Доручення про заборону в'їзду в Україну вказаному іноземцю уповноваженим органом яким є УДМС в області.

В контексті дослідження, слід зазначити, що на підставі Закону України № 2813-IX від 01.12.2022 р. (н.ч. 28.06.2023 р.) та Закону України № 2952-IX від 24.02.2023 р. (н.ч. 23.03.2023) ст. 29 Закону № 3717-VI викладено в новій редакції зі зміною назви статті [23]. Отже, відповідно до ч. 5 ст. 29 «Реадмісія іноземців та осіб без громадянства» Закону № 3717-VI, іноземцям та особам без громадянства, зазначеним у ч. 3 та ч. 4 ст. 29, забороняється подальший в'їзд в Україну строком на п'ять років. Зміст ст. 29 Закону № 3717-VI дає підстави зробити висновок, що рішення про заборону в'їзду в Україну на підставі цієї статті приймаються органами ДМС та органами охорони державного кордону, та обчислюється з дня передачі (реадмісії) таких осіб до країни громадянської належності чи країни попереднього постійного проживання.

Рішення про заборону в'їзду в Україну оскаржуються в порядку адміністративного судочинства шляхом подачі позову до суду. При цьому, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 20, ст.ст. 288-289 Кодексу адміністративного судочинства України (далі-КАС) місцевими загальними судами як адміністративними, розглядаються адміністративні справи щодо оскарження рішення про заборону в'їзду в Україну прийнятих на підставі ст.ст. 26, 29, 30 Закону № 3717-VI [12]. Оскарження рішень про примусове повернення або примусове видворення зупиняє їх дію, незалежно від того, чи суд у порядку забезпечення адміністративного позову відповідною ухвалою зупинив дію рішення суб'єкта владних повноважень або його окремих положень, що оскаржуються [12].

Крім того, вважаю за доцільне вказати, що ст. 288 КАС не визначено терміну подачі такого позову до суду, що дає підстави вважати, що такий позов може бути поданий до суду в межах строку ст. 122 КАС. Тобто, такий строк становить шість (6) місяців. Одночасно, ч. 2 ст. 288 КАС визначено, що суд розглядає такі адміністративні справи у десятиденний строк з дня подання позовної заяви за обов'язкової участі сторін.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 20, с. 245 КАС адміністративними судами розглядаються справи щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Тому рішення про заборону в'їзду в Україну прийняті уповноваженими органами на підставі ст. 13 Закону № 3717-VI розглядаються адміністративними судами. Як правило, у зв'язку з їх малозначністю, такі справи розглядаються в письмовому проводженні без виклику сторін. Позов може бути поданий до суду в межах строку визначених ст. 122 КАС.

Таким чином, на думку автора: «заборона в'їзду в Україну - це рішення уповноваженого органу влади, прийняте в межах своїх повноважень та компетенції, що обмежує (забороняє) подальший в'їзд в Україну особам строком від трьох до десяти років, з метою захисту національних інтересів та національної безпеки від загроз у сфері міграції та протидії нелегальній міграції».

Висновки. Підсумовуючи, слід зробити висновок, що іноземцям та особам без громадянства може бути заборонено або обмежено в'їзд на територію України строком від трьох до десяти років на підставі ст. 13, ст. 26, ст. 29, ст. 30 Закону України «Про правовий статус

іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3717-VI. Прийняття рішень про заборону в'їзду іноземцю в Україну належить до компетенції Служби безпеки України, Національної поліції, органів охорони державного кордону, Державної міграційної служби України. Однак механізм прийняття вказаних рішень потребує організаційно-правового регулювання, чіткого механізму реалізації, термінів виконання, зрозумілих для всіх суб'єктів організаційних процедур дій, та ін.

З огляду на проведене дослідження необхідно рекомендувати ДМС: 1) внести зміни до пп. 9 п. 4 Положення про ДМС, де закріпити повноваження міграційної служби приймати рішення про заборону в'їзду в Україну; 2) внесення змін до ст. 26 Закону № 3717-VI, в якій конкретизувати прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну строком від шести місяців до трьох років; 3) внести зміни до відомчої Інструкції, де закріпити повноваження приймати рішення про заборону в'їзду в Україну строком на п'ять років на підставі ст. 30 Закону № 3717-VI та десять років на підставі ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI; 4) визначити процедуру негайного відкликання доручення про заборону в'їзду в Україну у разі припинення обставин, що стали підставою для прийняття рішення; 5) створити на офіційному сайті ДМС онлайн сервер «сплати штраф ДМС» з реквізитами територіальних органів ДМС; 6) впровадити електронний документообіг між ДМС та патрульною поліцією. Рекомендувати СБУ: 1) внести зміни до відомчої Інструкції [9], де закріпити повноваження приймати рішення про заборону в'їзду в Україну строком на п'ять років на підставі ст. 30 Закону № 3717-VI та десять років на підставі ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI; 2) підготувати інструктивний лист щодо взаємодії між ДМС та СБУ щодо врегулювання проблемних питань при реалізації заходів адміністративних примусів. ДСР НП рекомендувати: 1) внести зміни до відомчої Інструкції [10], де закріпити повноваження приймати рішення про заборону в'їзду в Україну строком на десять років на підставі ч. 3 ст. 13 Закону № 3717-VI.

Література

1. Адміністративне право України: підручник / Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дяченко О.В. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

2. Богів Я.С. Місце адміністративного примусу в діяльності органів публічної влади. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2022, Вип. 32, С. 326–331. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7457621

3. Дембіцька С.Л. Адміністративний примус як беззаперечний метод здійснення державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31(2). С. 121–124.

4. Зеленська І.М., Сучкова А.М. Проблемні питання здійснення службою безпеки України повноважень, пов'язаних із перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 12. С. 238–242. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/58

5. Іванцов В.О., Джафарова О.В. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. Актуальні проблеми державного управління. 2007. N 1(31). С. 59–67.

6. Інструкції організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text

7. Інструкція про порядок прийняття Державною міграційною службою України та її територіальними органами рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: Наказ МВС України від 17.12.2013 № 1235. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0025-14#Text

8. Інструкція про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05.12.2011 № 946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1564-11#n195

9. Інструкція про порядок прийняття Службою безпеки України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: Наказ Служби безпеки України від 29.01.2021 № 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0399-21#n65

10. Інструкція про порядок прийняття уповноваженим підрозділом Національної поліції України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: Наказ МВС України від 05.04.2022 № 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0404-22#Text

11. Інструкція про порядок утримання іноземців та осіб без громадянства в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні: Наказ МВС України від 29.02.2016 № 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0748-16

12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

14. Кубаєнко А. В., Крижановська О.В., Курганський О.В. «Сучасні практики поліцейської діяльності». Навчально-методичний посібник. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. 144 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b003d7c0-a659-470f-80fe-5fb4506ca505/content

15. Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. Національна академія внутрішніх справ України. 2000. 21 с.

16. Легеза Є. О. Провадження з надання публічних послуг органами виконавчої влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. N 19. С. 42–44.

17. Мальський М. М. Правове регулювання транснаціонального виконавчого процесу: заборона в'їзду та видворення іноземців та осіб без громадянства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 5. P. 122–126.

18. Мартьянова Р. А. Удосконалення організаційно-правового механізму протидії нелегальній міграції органами Державної міграційної служби України. Development vectors in public management and administration: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. С. 229–250. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-082-7-11

19. Мартьянова Р.А. Застосування заходів адміністративного примусу як засобу протидії нелегальній міграції: безпековий вимір. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2019. № 4. С. 158–165. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/28

20. Мартьянова Р.А. Організаційно-правовий механізм протидії нелегальній міграції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2023. № 6. С. 90–97 DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.6/15

21. Палько В.І. Особливості правового регулювання заборони в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса. 2021. Вип. 90. С. 132–138. URL: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3217

22. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 21.07.2020 у справі № 560/3682/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90603756

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту державного кордону України: Закон України від 24.02.2023 № 2952-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-20#Text

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави: Закон України від 27.02.2018 № 2293-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2293-19

25. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17

26. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 26.03.2019 у справі № 240/911/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80831351

27. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 30.09.2022 у справі № 640/5813/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106543577

28. Рішення Тернопільського окружного адміністративного суду від 20.11.2023 у справі 607/20786/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115175147

29. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 20.11.2020 у справі №686/28293/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93143241

30. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 22.07.2019 у справі №686/19332/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83199142

31. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 11.09.2023 у справі №420/15400/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113364833

Мартьянова Р. А.,
orcid.org/0000-0002-6856-1109
юрист з міграційного права, приватна практика

УДК 351.743(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.25

ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ

Підлубний О. Л.

Актуальність та гострота питань з питань забезпечення публічної безпеки та порядку визначається зростанням криміногенного потенціалу у всіх сферах громадського життя, зумовленого насамперед негативними процесами, пов'язаних з переходом до нових суспільних відносин, кризовими явищами в економіці, високим рівнем розшарування суспільства, зміною старих механізмів соціального управління та іншими не менш негативними проявами перехідного періоду. У зв'язку з цим перед наукою постає питання забезпечення створення доцільної системи організаційних та управлінських заходів, спрямованих на силове врегулювання зазначеного сегменту суспільних відносин. Саме ці відносини, за умов формування науково-обґрунтованої концепції щодо громадської безпеки, будуть поєднувати стратегію тактику системної діяльності правоохоронних органів і військових формувань, до яких належить Національна гвардія України та Національна поліція України.

Стаття № 2 Закону України «Про Національну поліцію» та стаття № 2 Закону України «Про Національну гвардію України» визначають забезпечення публічної безпеки та порядку одним із основних обов'язків Національної поліції України. Забезпечення публічної безпеки та порядку містить значний перелік обов'язків та завдань, а також вимагає чіткого та своєчасного реагування на усі види викликів та загроз. Якісна та своєчасна взаємодія Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та порядку на сьогоднішній день є дуже актуальним і важливим питанням від вирішення якого залежить успішне виконання поставлених завдань. Взаємодія Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та порядку повинна організовуватись завчасно на підставі відповідних наказів та розпоряджень. Питання взаємодії мають детально опрацьовуватись та відображатися у планувальних документах.

Завчасно спланована та якісно організована взаємодія Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та порядку, а також добре підготовлені і взаємоузгоджені дії сил і засобів забезпечать успіх у виконанні складних службово-бойових завдань у будь-яких умовах обстановки.

Ключові слова: *взаємодія, Національна гвардія України, Національна поліція України, публічна безпека та порядок, закон, протидія злочинності, патрулювання, службово-бойові дії.*

Pidlubnyi O. L. Procedure for organizing the interaction between the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine when ensuring public safety and order

The relevance and acuteness of issues related to ensuring public safety and order is determined by the growth of criminogenic potential in all spheres of public life, caused primarily by negative processes associated with the transition to new social relations, crisis phenomena in the economy, a high level of social stratification, changes in the old mechanisms of social management and other no less negative manifestations of the transition period. In this regard, science faces the question of ensuring the creation of an appropriate system of organizational and management measures aimed at the force regulation of the specified segment of social relations. It is these relations, under the conditions of the formation of a scientifically based concept on public security, that will combine the strategy and tactics of the systemic activity of law enforcement agencies and military formations, which include the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine.

Article No. 2 of the Law of Ukraine "On the National Police" and Article No. 2 of the Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" define ensuring public safety and order as one of the main duties of the National Police of Ukraine. Ensuring public safety and order includes a significant list of duties and tasks, and also requires a clear and timely response to all types of challenges and threats. High-quality and timely interaction of the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision of public safety and order today is a very relevant and important issue, the successful completion of tasks depends on its solution. The interaction

© Підлубний О. Л., 2024

of the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision of public safety and order must be organized in advance on the basis of relevant orders and orders. Interaction issues should be worked out in detail and reflected in planning documents.

The well-planned and well-organized interaction of the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision of public safety and order, as well as well-prepared and coordinated actions of forces and means, will ensure success in the performance of complex service and combat tasks in any conditions.

Key words: *interaction, National Guard of Ukraine, National Police of Ukraine, public safety and order, law, combating crime, patrolling, military operations.*

Актуальність теми. Актуальність та гострота питань щодо забезпечення публічної безпеки та порядку визначається зростанням криміногенного потенціалу у всіх сферах громадського життя, зумовленого насамперед негативними процесами, пов'язаними з переходом до нових суспільних відносин, кризовими явищами в економіці, високим рівнем розшарування суспільства, зміною старих механізмів соціального управління та іншими не менш негативними проявами перевідного періоду. У зв'язку з цим перед наукою повстає питання забезпечення створення доцільної системи організаційних та управлінських заходів, спрямованих на силове врегулювання зазначеного сегменту суспільних відносин. Саме ці відносини, за умов формування науково-обґрунтованої концепції публічної безпеки, будуть поєднувати стратегію тактику системної діяльності правоохоронних органів і військових формувань, до яких належать Національна гвардія України. Адже певне місце повинно займати їх доцільне (адекватне) реагування на зміни в оперативній обстановці з урахуванням об'єктивних оцінок стану публічної безпеки та порядку, впливу на неї власного досвіду, а також комплексного аналізу практики використання аналогічних за призначенням формувань з цим питань у розвинутих країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Взаємодію підрозділів і частин Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та порядку, особливо при масових заходах та акціях, в умовах гібридної війни та здійснення терористичних актів на території всієї держави варто розглядати як категорію воєнного мистецтва.

Взаємодія – це заздалегідь погоджені дії взаємодіючих органів, частин та підрозділів Національної гвардії України, що ведуться з метою виконання службово-бойового завдання при витраті власних ресурсів для виконання завдань взаємодіючою стороною.

Метою взаємодії є підвищення ефективності службово-бойових дій всіх учасників. Організація і здійснення взаємодії при виконанні завдань із забезпечення публічної безпеки та порядку доцільна, якщо при цьому гарантується збільшення ефективності виконання ними своїх завдань. Таким чином, ефективність взаємодії двох об'єктів є дуальною. Вона характеризує приріст ефективності обох суб'єктів за рахунок їх взаємодії.

Важливими напрямами взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України є охорона публічної безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян; здійснення боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, тощо.

У частині 5 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України» визначається, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій [1]. Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України (поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

У мирний час Національна гвардія України входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони. Із введенням воєнного стану Національна гвардія України приводиться в готовність до

виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, виконує завдання та підпорядковується відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3] та Закону України «Про Національну гвардію України» [4].

Крім того, Національна гвардія України є основним суб'єктом з припинення масових заворушень. При здійсненні заходів щодо припинення масових заворушень саме Національна гвардія України координує діяльність сил та засобів правоохоронних органів, залучених до припинення зазначених протиправних дій.

До забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку залучаються:

- від Національної гвардії України - військові частини (підрозділи), на які покладено функції з охорони громадського порядку (далі - військові частини НГУ);

- від Національної поліції України - територіальні органи Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях і місті Києві, їх відокремлені підрозділи (далі - органи поліції). Взаємодія між НГУ та Національною поліцією України здійснюється в межах, визначених законодавством, у тому числі Порядком організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, а саме шляхом:

- спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

- забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

- проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

З метою врегулювання механізму організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з правоохоронними органами, іншими уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 894 було затверджено Порядок організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень.

Відповідно до цього Порядку під припиненням масових заворушень розуміється комплекс заходів превентивного та примусового характеру, які здійснюються для припинення протиправних дій учасників масових заворушень, а також інших визначених законодавчими актами заходів, спрямованих на усунення загроз громадській безпеці, що виникають унаслідок масових заворушень [5]. За наявності інформації про можливі порушення публічного порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, а також у разі вчинення їх учасниками протиправних дій, що загрожують громадській безпеці, за письмовим рішенням керівника територіального органу Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві (або особи, яка виконує його обов'язки) утворюється оперативний штаб у складі керівника, заступника керівника та членів оперативного штабу.

Для забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки у складі Національної гвардії України створені військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку [6].

Основними функціями таких військових частин є участь у: забезпеченні громадської безпеки та охорони громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян; припиненні масових заворушень; підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення; відновленні конституційного правопорядку в разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування; здійсненні заходів правового режиму воєнного та надзвичайного стану; виконанні завдань територіальної оборони; припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також ліквідації наслідків таких

дій в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань; забезпеченні внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані в межах, визначених законодавством.

Взаємодія між Національною поліцією України здійснюється в межах, визначених законодавством, а саме шляхом:

- спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

- забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки та порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних заходів, демонстрацій, інших масових та спортивних змагань, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

- проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

Також зазначимо щодо сучасна суспільно-політична обстановка в країні характеризується багатоваріантністю загроз громадській безпеці, підвищеним рівнем ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій соціального характеру у різних її регіонів, ліквідація яких потребує створення достатніх за складом оперативних угрупувань Національної гвардії України та проведення ними профілактичних, охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних і інших заходів, а також спеціальних операцій.

Угрупування гвардії представляє собою тимчасове формування, створене із резервів і з'єднань, військових частин та окремих підрозділів Національної гвардії України, сили якого зведені у певну систему і розгорнуті відповідним чином у будь-якому регіоні країни.

Створення оперативного угрупування гвардії є комплексом заходів, що проводяться ГУ Національної гвардії України разом із МВС та іншими органами виконавчої влади, по визначенню складу сил і засобів, порядку їх зосередження у районах оперативних дій і розгортання відповідно до замислу майбутніх дій.

Наголошується, що наразі серед країн ближнього зарубіжжя проблема щодо створення загальновійськових угрупувань військ (сил) глибоко розроблена фахівцями. Разом із тим, відмічається, що ці напрацювання у повному обсязі не відповідають характеру правоохоронної діяльності і, тому, не можуть бути використанні силами охорони правопорядку. Проведений аналіз показав, що глибинні напрацювання в теорії службово-бойової діяльності Національної гвардії України щодо створення угрупувань гвардії нейтралізації загроз громадській безпеці відсутні. Ті праці, що відомі, у цій теорії в основному спрямовані на визначення достатнього чисельного складу правоохоронних формувань, залишаючи інші, не менш значущі, елементи поза увагою.

Висновок. Таким чином невід'ємною складовою з виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є тісна взаємодія підрозділів Національної гвардії України та Національної поліції України.

Таким чином, взаємодія підрозділів Національної гвардії України та Національної поліції України - це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини рівноправних суб'єктів на засадах партнерства, які складаються у процесі їх погодженої спільної діяльності щодо виявлення, запобігання та припинення правопорушень з ефективним використанням сил, засобів та можливостей кожного із суб'єктів.

Наведені аспекти створюють проблемну ситуацію у службово-бойовій діяльності Національної гвардії України і тим самим, обумовлюють необхідність розроблення науково-методичного апарату із визначенням (обґрунтуванням) доцільного способу створення оперативних угрупувань Національної гвардії України в тих умовах оперативної обстановки, що склалася і прогнозується в країні.

Література

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

4. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text.

5. Про затвердження Порядку організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповно-

важеними органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 894. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894-2021-%D0%BF#n8.

6. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони громадського порядку Національної гвардії України: наказ МВС від 16.06.2014 № 567. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-14#Text.

Підлубний О. Л.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.74.:343.24
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.26

ЧОМУ ЗА ЗЛОЧИННИМИ «АВТОРИТЕТАМИ» ДЕРЖАВІ СЛІД ВСТАНОВЛЮВАТИ АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД

Явтушенко А. М.

У даній науковій статті, на підставі з'ясування суспільної небезпеки злочинних «авторитетів» обґрунтована необхідність віднесення їх до об'єктів адміністративного нагляду в Україні

Зокрема, встановлено, що зазначені суб'єкти протиправної діяльності різноманітними методами, засобами і прийомами залучають до вчинення злочинів не тільки засуджених та осіб, які відбули кримінальне покарання, але й інших громадян, підвищуючи таким чином рівень реальних посягань на охороняємі законом права і свободи людей, які проживають на території нашої держави.

Більш того, створюючи так звані загальні фінансові фонди (на їх мові «общаки»), злочинні «авторитети» мають змогу впливати на органи державної влади, а також, приймаючи участь у їх діяльності безпосередньо (у статусі депутатів, державних службовців, правоохоронців тощо), формувати їх склад і відповідну політику їх функціонування.

Враховуючи вказані та інші ризики, в Україні на кримінально-правовому рівні прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на запобігання та протидію протиправній діяльності злочинним «авторитетам». Як приклад, можна назвати ті статті Кримінального кодексу (КК), у яких встановлена відповідальність зазначених суб'єктів злочинів за створення та керівництво злочинною спільнотою (ч. 5 ст. 255; ч. 3 ст. 255-1; ч. 1 ст. 255-2; ч. 1 ст. 255-3; ін.).

З огляду на це, констатовано, що у ході кримінально-виконавчої та кримінологічної діяльності досить важливо визначити особливості протиправної життєдіяльності злочинних «авторитетів», особливо в умовах воєнного стану в Україні, а також на науковому рівні обґрунтувати адекватні заходи запобігання та протидії вказаним суспільно небезпечним явищам і процесам.

Виходячи з цього та зі змісту суспільної небезпеки злочинних «авторитетів», у вказаній науковій статті доведена необхідність доповнення ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» зазначеної категорією об'єктів державного примусу.

Ключові слова: *суспільна небезпека, злочинний «авторитет», адміністративний нагляд, кримінальна відповідальність, об'єкти адміністративного нагляду, системний підхід, злочинна субкультура.*

Yavtushenko A. M. Why should the state establish administrative supervision over criminal "authorities"

In this scientific article, based on the clarification of the public danger of criminal «authorities», the necessity of classifying them as objects of administrative supervision in Ukraine is substantiated

In particular, it was established that the specified subjects of illegal activity by various methods, means and techniques involve not only convicts and persons who have served a criminal sentence, but also other citizens to commit crimes, thus increasing the level of real encroachments on the rights and freedoms of people protected by law, who live on the territory of our state.

Moreover, by creating so-called general financial funds (in their language «obschaks»), criminal «authorities» are able to influence state authorities, as well as by participating in their activities directly (in the status of deputies, civil servants, law enforcement officers, etc.), to form their composition and the corresponding policy of their functioning.

Taking into account the specified and other risks, a number of legislative acts aimed at preventing and countering the illegal activities of criminal «authorities» have been adopted in Ukraine at the criminal law level. As an example, we can name those articles of the Criminal Code (CC), which establish the responsibility of the specified subjects of crimes for the creation and management of a criminal community (Part 5 of Article 255; Part 3 of Article 255-1; Part 1 of Article 255-2; Part 1 of Article 255-3; others).

Based on this and the content of the social danger of criminal «authorities», the specified scientific article proved the need to supplement Art. 3 of the Law of Ukraine «On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Imprisonment» under the specified category of objects of state coercion.

Key words: *public danger, criminal "authority", administrative supervision, criminal liability, objects of administrative supervision, systematic approach, criminal subculture.*

© Явтушенко А. М., 2024

Постановка проблеми. Відкрита військова агресія росії проти України у лютому 2022 року привела не тільки до появи нових кримінальних правопорушень, що посягають на національну безпеку нашої держави (колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК); пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК); ін.), але й переростання потенційних загроз, що стосуються національних інтересів у реальні [1].

Як показує практика, особливу увагу звертають на себе у зв'язку з цим ті із них, що пов'язані з протиправною діяльністю злочинних «авторитетів», які в умовах воєнного стану активізували свої кримінальні зусилля та посягання на різноманітні об'єкти правового захисту, відходячи при цьому навіть від прийнятих у свій час «законів» злочинного світу. Так, всупереч цим «неписаним» правилам, засуджені до позбавлення волі служать у збройних силах росії, займаються колабораційною діяльністю та іншим чином приймають участь в роботі органів влади держави-агресора [2, с. 25-41].

Крім цього, злочинні «авторитети», використовуючи прогалини в діяльності правоохоронних органів, включаючи й органи та установи виконання покарань (УВП), в умовах воєнного стану в Україні посилюють свій протиправний вплив на осіб, які відбувають кримінальні покарання, а також здійснюють інші кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений законом порядок виконання – відбування покарань.

Враховуючи вказані потенційні та реальні загрози, які несуть у собі злочинні «авторитети», держава на законодавчому рівні прийняла низку норм, спрямованих на запобігання та протидію цим джерелам суспільної небезпеки.

Зокрема, чинний КК України доповнений положеннями, які передбачають відповідальність за: створення, керівництво або участь у злочинній організації (ч. 5 ст. 255); встановлення або поширення злочинного світу (ч. 3 ст. 25-1); звернення за застосуванням злочинного світу (ст. 255-3); ін.

Проте, такий правовий засіб носить безсистемний характер, позаяк не передбачає у подальшому застосування до злочинного «авторитета» інших аналогічних засобів державного впливу. У першу чергу, мова ведеться про те, що досі зазначені суб'єкти протиправної діяльності не віднесені до об'єктів адміністративного впливу, що визначені в ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [3].

Таким чином, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка має бути вирішена і на науковому рівні.

Виходячи з цього, метою даної статті є доведення на доктринальному рівні необхідності визнання на законодавчому рівні злочинних «авторитетів» об'єктами адміністративного нагляду, а її головним завданням – з'ясування сучасних потенційних і реальних загроз, які несуть у собі зазначені суб'єкти, та розробка відповідних заходів щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що питаннями, які стосуються соціально-правової природи адміністративного нагляду та протидії злочинній субкультурі займаються як учені адміністративного права, так і науковці кримінально-правових дисциплін. При цьому досить активно у даному напрямі працюють такі із них, як: О. М. Бандурка, Баулін, В. І. Борисов, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. І. Осадчий, А. В. Савченко, П. Л. Фріс та інші.

Поряд з цим, комплексних доктринальних досліджень з означеної проблематики у вітчизняній науці досі не проведено, що актуалізує необхідність даної наукової статті та визначає її теоретичне і практичне значення.

Виклад основних положень. Криміногенна ситуація, що склалась в Україні у зв'язку з відкритою військовою агресією росії, як свідчить практика, досить ефективно використовується злочинним середовищем не тільки для забезпечення своїх протиправних потреб, але й укріплення позицій у протидії з правоохоронними органами. Особливо активно у цьому сенсі діють так звані злочинні «авторитети», які в умовах війни використовують правові прогалини і прорахунки суб'єктів запобігання злочинам (загальносоціального та спеціально-кримінологічного спрямування) [4, с. 346] з метою подальшого впровадження та посилення впливу кримінальної субкультури на суспільство та, що більш небезпечно, на державні органи.

З огляду на це, досить важливо у зв'язку з цим визначити особливості протиправної життєдіяльності злочинних «авторитетів» в умовах воєнного стану в Україні, а також на науковому рівні обґрунтувати адекватні заходи запобігання та

протидії вказаним суспільно небезпечним явищам і процесам.

В теорії кримінального права одним з пріоритетних критеріїв з цього приводу виступає суспільна небезпека, яку потенційно несуть у собі певні суб'єкти кримінальних правопорушень [5, с. 16-17].

Як видається, саме з цих міркувань національний законодавець останнім часом доповнив КК, як кваліфікуючим ознаками, так і новими нормами, які встановлюють кримінальну відповідальність для певних категорій злочинних «авторитетів» (щодо осіб, які здійснюють злочинний вплив, та осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, або мають статус «вора в законі» (ст. ст. 255 – 255-3 КК)).

У той самий час, в інших галузях права, всупереч визначеним на доктринальному рівні принципам нормотворчості (у першу чергу, оперативності та системності) [6, с. 213-214], такі кардинальні та соціально обумовлені заходи щодо кримінальних «авторитетів» не здійснені.

Мова у даному випадку ведеться про положення Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», у якому серед об'єктів такого виду державного контролю (ст. 3) відсутні кримінальні «авторитети». І, це при тому, що як у так звані «радянські часи» функціонування системи органів і УВП так і з часів її незалежності (1991 р.) і до сьогодення зазначені особи різноманітними способами дезорганізовували діяльність адміністрації кримінально-виконавчих установ закритого типу (ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України). Так, у 1991 році злочинні авторитети започаткували нову епоху групової непокори засуджених, злісної непокори та інші форми і засоби впливу на персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [7, с. 1-2], зокрема, у 2016 році привели до того, що майже у 10% від загальної кількості УВП і слідчих ізоляторів (СІЗО) реальною владою володіли не їх адміністрація, а злочинні авторитети [8, с. 12].

Поряд з цим, ні у 1991, ні у наступні роки, включаючи сьогодення, на законодавчому рівні злочинні «авторитети» до об'єктів адміністративного нагляду не віднесені, що є нелогічним як з огляду їх суспільної небезпеки, так і у зв'язку з відповідними «репресивними» нормами, які закріплені у чинному КК України.

Цікавим з цього приводу є й інший юридичний факт, а саме: у пункті «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» мова ведеться про засуджених до позбавлення волі, поведінка яких під час відбування покарання свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються суспільно небезпечними, щодо яких такий державний нагляд встановлюється.

Проте, у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України нормативного визначення такої категорії засуджених не здійснено. Натомість, є поняття «дисциплінарного проступку» (ст. 131-1 КВК) та «злісного порушення встановленого порядку відбування покарання» (ст. 133 цього ж Кодексу), у яких жодним словом не сказано про засуджених, щодо яких встановлюється адміністративний нагляд. Таким чином, слід констатувати, що у даному випадку має місце правова колізія [6, с. 275-281], яку слід усунути шляхом упорядкування норм зазначеного вище Закону та КВК, які регулюють питання щодо рівня виправлення засудженого у ході відбування покарання. При цьому, за основу видозміни зазначених норм можна взяти положення відомчих нормативно-правових актів, у яких закріплені відповідні оціночні категорії виправлення засуджених [9].

Важливість запропонованої видозміни положень п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» є очевидною, позаяк використовуючи правові прогалини і колізії злочинні «авторитети» уникають таким чином встановлення за ними вказаного виду державного контролю.

Більш того, як свідчить практика, тільки 30% засуджених, які перебували на профілактичних обліках УВП, включаючи й злочинних «авторитетів», вчиняють нові злочини у ході відбування покарання, а ще 60% є порушниками режиму тримання [10, с. 13], тобто і таким чином потенційні об'єкти адміністративного нагляду уникають дії щодо них норм вказаного вище Закону (шляхом, зокрема, ведення законослухняного способу життя в УВП).

Проте, як видається, це не знижує суспільної небезпеки вказаних осіб, яка потенційно сформована у них у силу дотримання та розповсюдження серед засуджених і населення в цілому правил, традицій і норм злочинної субкультури [11].

Зокрема, щорічно на профілактичних обліках УВП перебуває майже 10% від загальної кількості засуджених до позбавлення волі осіб, які відносились до категорії злісних порушників режиму

відбування покарання, а також більше 1% – осіб, які є організаторами азартних ігор під матеріальну зацікавленість [8, с. 16], що є однією з ознак дотримання зазначеними суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин «законів» злочинного середовища.

Висновок. Таким чином, якщо виходити з отриманих результатів даного дослідження, то можна констатувати, що якщо за основу взяти критерій суспільної небезпеки, то за формальними ознаками (як це, зокрема, здійснено щодо засуджених до довічного позбавлення волі, осіб, які відбувають покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, або засуджених за вчинення статевих злочинів) злочинні «авторитети» мають стати об'єктами адміністративного нагляду, позаяк їх потенційна небезпека в умовах війни у будь-який час може перерости у реальне посягання не тільки і не стільки на встановлений у законі порядок виконання – відбування покарань, скільки на основи національної безпеки України.

Література

1. Бойко О. А. Загрози національній безпеці України у сфері цивільного захисту. URL: https://dspace.onya.edu.ua.

2. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н. О. Г. Колба. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 222 с.

3. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужи, А. В. Савченка, В. В. Чєрнея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

6. Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

7. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: Інформаційний бюлетень. Київ : Головне управління з виконання покарань МВС України, 1992. 28 с.

8. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформ. бюл. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

9. Методика визначення ступеня виправлення засудженого: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 № 294/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

10. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань у 1999 році: Інформ. бюл. Київ: ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.

11. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики : СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2018. 340 с.

Явтушенко А. М.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.14:343.122
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.27

ПРО ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО, У ТОМУ ЧИСЛІ ЩОДО ЙОГО ПРАВА МАТИ ПРЕДСТАВНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Десятник А. А.

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань участі потерпілого у кримінальному провадженні при його взаємодії з дізнавачами, слідчими, прокурорами.

Запропоновано розширити процесуальні можливості потерпілого, законного представника потерпілого щодо їх безпосередньої участі у кримінальному провадженні, у тому числі участі у проведенні процесуальних дій, можливостей активізації потерпілим процесуальної діяльності дізнавача, слідчого, прокурора по розслідуванню кримінального правопорушення, де він визнаний потерпілим. Зазначено, що право потерпілого заявляти клопотання згідно п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК без окремого визначення права клопотати про проведення процесуальних дій, ставить в нерівне положення потерпілого по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого. Потрібно залишити можливість заявляти клопотання потерпілим, але окремо додати в КПК про його право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій.

Також запропоновано розширити коло осіб, які можуть бути представниками потерпілого та наділити представників потерпілого достатніми процесуальними правами та можливостями, пропорційними можливостям захисників. Пропонується передбачити можливість участі як представника потерпілого крім адвоката також іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання професійної правничої допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Це розширить можливості потерпілого обирати представника та відстоювати свої права та законні інтереси.

Запропоновано визначення у КПК України випадки обов'язкової участі представника потерпілого, використовуючи аналогію обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні, а також право на безоплатну правничу допомогу потерпілому з метою вирівнювання процесуальних прав потерпілого до рівня процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: *потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого, дізнавач, слідчий, прокурор, юридична допомога, правнича допомога.*

Desyatnik A. A. On certain problematic issues of the procedural status of the victim, including his right to have a representative in criminal proceedings

The article is devoted to the study of certain problematic issues of the victim's participation in criminal proceedings during his interaction with inquirers, investigators, and prosecutors.

It is proposed to expand the procedural capabilities of the victim, the legal representative of the victim regarding their direct participation in criminal proceedings, including participation in the conduct of procedural actions, opportunities for the victim to activate the procedural activities of the inquirer, investigator, prosecutor in the investigation of a criminal offense where he is recognized as a victim. It is noted that the victim's right to file a petition in accordance with Clause 4, Part 1, Art. 56 of the Criminal Procedure Code, without a specific definition of the right to request procedural actions, puts the victim in an unequal position in relation to the suspect, the accused. It is necessary to leave the opportunity to submit a petition to the victim, but separately add to the CPC about his right to submit a petition for procedural actions.

It is also proposed to expand the range of persons who can be the victim's representatives and to grant the victim's representatives sufficient procedural rights and opportunities proportional to the capabilities of the defenders. It is proposed to provide for the possibility of participation as a representative of the victim, in addition to a lawyer, as well as another specialist in the field of law, who by law has the right to provide professional legal assistance personally or on behalf of a legal entity. This will expand the victim's opportunities to choose a representative and defend their rights and legitimate interests.

It is proposed to define in the Criminal Procedure Code of Ukraine the cases of mandatory participation of the victim's representative, using the analogy of the mandatory participation of the defense attorney in criminal proceedings, as well as the right to free legal aid for the victim in order to equalize the procedural rights of the victim to the level of the procedural rights of the suspect, the accused.

© Десятник А. А., 2024

Key words: *victim, representative of the victim, legal representative of the victim, investigator, investigator, prosecutor, legal aid, legal aid.*

Постановка проблеми. КПК постійно змінюється, але залишаються окремі проблемні питання процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні при його взаємодії з дізнавачами, слідчими, прокурорами, забезпеченні потерпілого правом на безоплатну правничу допомогою, визначення у КПК випадків обов'язкової участі представника потерпілого. Пропонується забезпечити вказані права потерпілого на рівні аналогічних прав підозрюваного, обвинуваченого.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням окремих питань процесуального статусу потерпілого, у тому числі його права мати представника у кримінальному провадженні в різні періоди займалися такі науковці як Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, Т. В. Варфоломеєва, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевой, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький М. С. Строгович, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та інші.

Однак одним з перспективних напрямів залишається вивчення окремих питань процесуального статусу потерпілого, у тому числі його права мати представника у кримінальному провадженні.

Метою цієї наукової статті виступає дослідженню окремих питань процесуального статусу потерпілого, у тому числі його права мати представника у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Більше одинадцяті років тому було прийнято новий КПК України та після набуття ним чинності розпочався абсолютно новий етап становлення та розвитку вітчизняного кримінального процесу. Протягом достатньо тривалого часу дії нового КПК проявилися основні тенденції його розвитку в частині як порядку та умов проведення певних процесуальних дій, так й наповнення конкретним змістом прав та обов'язків учасників кримінального провадження. У зв'язку з викладеним потрібно погодитися з М. В. Корнієнком, який зазначив, що набуває значення питання діяльності органів правопорядку, від діяльності яких багато у чому залежить стан забезпечення прав людини [1, с. 5].

Серед багатьох питань, які мають науковий та практичний інтерес в рамках нового КПК є питання забезпечення прав та інтересів потерпілого, у тому числі його право на представництво.

При цьому право мати представника потерпілим потребує конкретного наповнення, уточнення у КПК діючих положень щодо цього права для перетворення потерпілого та його представника, законного представника в більш активних учасників кримінального провадження. Це пов'язано, на наш погляд, з тенденцією розширення відповідних прав сторони захисту в новому КПК як на стадії прийняття КПК, так й коригування протягом одинадцяті років його існування. Однак, на наш погляд не має пропорційного розвитку процесуальних можливостей потерпілої сторони, тобто як самого потерпілого, так і його представника, законного представника у порівнянні з процесуальними можливостями сторони захисту.

Окремі науковці, практичні працівники вважають, що потерпілий і так має належний процесуальний статус, достатній для відстоювання своїх прав, що надання потерпілим додаткових прав призведе до надмірної наполегливості в першу чергу до дізнавачів, слідчих, прокурорів в прийнятті необхідних заходів до встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Нібито дізнавачі, слідчі, прокурори і так завантажені роботою та активні потерпілий та його представник, законний представник будуть ускладнювати роботу вказаних представників сторони обвинувачення в розслідування як конкретного кримінального правопорушення, в якому особа визнана потерпілою і має свій інтерес, так й інших кримінальних правопорушень, хід розслідування яких як правило байдужий потерпілому, так як його цікавить кримінальне провадження, в якому саме він визнаний потерпілим.

Однак на нашу думку, якщо вважається, що сучасний кримінальний процес повинен наближатися до змагального, то водночас з розширенням процесуальних можливостей сторони захисту необхідно розширити процесуальні можливості потерпілого та його представника, законного представника. При цьому потрібно враховувати, що внаслідок реального значного завантаження підрозділів дізнання, слідчих підрозділів в частині кількості кримінальних проваджень, що розслідуються кожним вказаним працівником, зазначені представники сторони обвинувачення фізично не можуть приділити належну увагу всім кримінальним провадженням та, відповідно, всім потерпілим. Хоча з точки зору закону до всіх кримінальних проваджень повинна приділятися належна увага незалежно від їх особливостей, соціального статусу учасників кримінального провадження та по всіх

провадженнях повинні бути встановлені особи, які вчинили кримінальні правопорушення.

Складається ситуація, що у випадках не встановлення особи, яка причетна до вчинення конкретного кримінального правопорушення, дізнавач, слідчий, прокурор через деякий час переключаються на розслідування більш «свіжих» кримінальних правопорушень, особливо тих, де є перспектива встановлення особи. Більшість інших кримінальних проваджень «відкладається у сторону».

Як наслідок, в подальшому мають місце непоодинокі випадки, коли дізнавачі, слідчі уникають спілкування з потерпілими щодо стану, перспектив досудового розслідування, поки потерпілий не звикає до думки, що перспектива встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не визначена, а в подальшому вказана перспектива постійно зменшується.

У таких умовах постає проблема, яким чином забезпечити інтерес потерпілого щодо встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, подальше відшкодування завданої шкоди потерпілому?

На наш погляд цю проблему необхідно вирішувати наступними шляхами:

1. Розширення процесуальних можливостей потерпілого, законного представника потерпілого щодо їх безпосередньої участі у кримінальному провадженні, у тому числі участі у проведенні процесуальних дій, можливостей активізації потерпілим діяльності дізнавача, слідчого, прокурора по розслідуванню кримінального правопорушення, де він визнаний потерпілим.

Наприклад підозрюваний, обвинувачений згідно п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК мають право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, але згідно п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК під час досудового розслідування потерпілий має право тільки брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі [2]. На наш погляд право потерпілого заявляти клопотання згідно п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК без конкретизації про проведення процесуальних дій, ставить в нерівне положення потерпілого по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого. На наш погляд треба залишити можливість заявляти клопотання потерпілим, але окремо вказати про його право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій.

2. Розширення кола осіб, які можуть бути представниками потерпілого та наділення представників потерпілого достатніми процесуальними правами та можливостями, пропорційними можливостям захисників.

Так, ч. 1 ст. 58 КПК передбачає, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Пунктом 3 ч. 3 цієї статті повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими ст. 50 цього Кодексу, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Частиною 4 цієї статті регламентовано, що представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Згідно з ч. 2 ст. 45 КПК захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [2].

Чинна редакція ст. 59 Конституції України передбачає, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Стаття 131-2 Конституції визначає, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [3].

У зв'язку з викладеним, погоджуємося з М. В. Корнієнком, який зазначив, що права являють такі можливості людини, які забезпечують основоположні потреби людини без наявності яких людина «втрачає» свою сутність. Саме такий стан має бути іманентний демократичній державі людини [4, с. 30].

При цьому цікавим є, що ч. 2 ст. 270 КУпАП передбачає, що інтереси потерпілого може представляти представник – адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на

надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [5].

Таким чином у провадженні в справі про адміністративне правопорушення представником потерпілого може бути адвокат чи інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Вказаний підхід законодавця може бути використаний у кримінальному процесі України, а саме визначенні у КПК можливості участі як представника потерпілого крім адвоката також іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання професійної правничої допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, що розширить можливості потерпілого обирати представника.

Практика залучення як представників крім адвокатів – інших осіб, має місце в країнах Європейського Союзу. Так, згідно з § 73 КПК Австрійської Республіки, представники надають консультації та підтримку особам, які притягуються до відповідальності, потерпілим, приватним сторонам, приватним обвинувачам і субсидіарним обвинувачам. Якщо інше не передбачено цим законом, вони користуються процесуальними правами осіб, яких представляють. Представником може бути уповноважена особа, яка займається адвокатською діяльністю, установа захисту потерпілих, визнана відповідно до ст. 25, § 3 SPG, або інша відповідна особа [6].

Згідно п. (1) § 61 КПК Угорської Народної Республіки уповноважений представник або його законний представник може також діяти від імені потерпілої сторони, позивача та інших зацікавлених сторін – якщо цей закон не вимагає особистого процесуального обов'язку.

Пункт (3) § 61 вказаного КПК передбачає, що як уповноважений представник у кримінальному провадженні виступають: адвокат і юридична фірма; родичі потерпілої сторони, майнова зацікавлена сторона та інша зацікавлена сторона; працівник органу державного управління, іншого бюджетного органу чи господарської організації, інша нефізична особа з питань, пов'язаних з діяльністю його роботодавця; службовець органу місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з діяльністю його роботодавця, та посадова особа, визначена нормативно-правовими актами органу місцевого самоврядування, якщо процедура за своїм змістом належить до сфери застосування у випадках, визначених положенням, у якому посадова особа уповноважена діяти; неприбуткова організація, створена для представництва інтересів потерпілих або окремих груп потерпілих; особа, уповноважена на це законом [7].

Враховуючи положення ч. 2 ст. 270 КУпАП, § 73 КПК Австрійської Республіки, § 61 КПК Угорської Народної Республіки, пропонуємо у КПК України передбачити можливість участі як представника потерпілого крім адвоката також іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання професійної правничої допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, що розширить можливості потерпілого обирати представника.

3. Закріплення у КПК України випадків обов'язкової участі представника потерпілого, використовуючи аналогію обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні, а також право на безоплатну правничу допомогу з метою вирівнювання процесуальних прав потерпілого до рівня процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого. Треба відмітити, що КПК у чинній редакції не передбачає обов'язкову участь представника потерпілого, а також надання йому безоплатної правничої допомоги.

Наприклад, п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК передбачає, що підозрюваний, обвинувачений має право на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів для оплати такої допомоги [2].

Однак КПК не передбачає надання безоплатної правової допомоги для неповнолітнього потерпілого, щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, чим зменшує його процесуальні можливості у порівнянні з підозрюваним, обвинуваченим.

Але окремі країни передбачили більш розширені права для потерпілого. Наприклад, згідно ч. 6 ст. 71 КПК Республіки Казахстан, у випадках, передбачених ч. 2 ст. 76 вказаного КПК, правова допомога потерпілому надається безкоштовно. Частина 2 ст. 76 цього КПК передбачає, що для захисту прав та законних інтересів потерпілих, які є неповнолітніми або не володіють мовою судочинства або за своїм фізичним чи психічним станом позбавлені можливості самостійно захищати свої права та законні інтереси, до обов'язкової участі у процесі залучаються їх законні представники та представники.

У таких випадках як представник потерпілого допускається адвокат, обраний потерпілим

чи його законним представником. У разі, якщо адвоката не запрошено самим потерпілим або його законним представником, участь адвоката забезпечується органом, який веде кримінальний процес, шляхом винесення постанови, обов'язкової для професійної організації адвокатів або її структурного підрозділу. Орган, що здійснює кримінальний процес, немає права рекомендувати запросити як захисника конкретного адвоката.

Оплата праці адвоката у разі відсутності у потерпілого чи його законного представника коштів провадиться за рахунок бюджетних коштів у порядку, встановленому цим Кодексом [8].

Висновки:

1. Пропонується розширити процесуальні можливості потерпілого, законного представника потерпілого щодо їх безпосередньої участі у кримінальному провадженні, у тому числі участі у проведенні процесуальних дій, можливостей активізації потерпілим діяльності дізнавача, слідчого, прокурора по розслідуванню кримінального правопорушення, де він визнаний потерпілим. На наш погляд право потерпілого заявляти клопотання згідно п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК без конкретизації про проведення процесуальних дій, ставить в нерівне положення потерпілого по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого. Потрібно залишити можливість заявляти клопотання потерпілим, але окремо вказати в КПК про його право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій.

2. Необхідно розширити коло осіб, які можуть бути представниками потерпілого та наділити представників потерпілого достатніми процесуальними правами та можливостями, пропорційними можливостям захисників. Враховуючи положення ч. 2 ст. 270 КУпАП, § 73 КПК Австрійської Республіки, § 61 КПК Угорської Народної Республіки, пропонуємо у КПК України передбачити можливість участі як представника потерпілого крім адвоката також іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання професійної правничої допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Це розширить можливості потерпілого обирати представника.

3. Запропоновано визначення у КПК України випадків обов'язкової участі представника потерпілого, використовуючи аналогію обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні, а також право потерпілого на безоплатну правничу допомогу з метою вирівнювання процесуальних прав потерпілого до рівня процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого.

Література

1. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах : доктринальний аспект : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 170 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 15.11.2023).

3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1753 (дата звернення 15.11.2023).

4. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс : *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/1-2_2022.pdf#page=27 (дата звернення: 12.11.2023).

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/conv#n618 (дата звернення 15.11.2023).

6. Кримінально-процесуальний кодекс Австрійської Республіки. URL: https://www.jusline.at/gesetz/stpo/paragraf/73 (дата звернення 15.11.2023).

7. Кримінально-процесуальний кодекс Угорської Народної Республіки. URL: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1700090.tv (дата звернення 14.11.2023).

8. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан. URL: http://law.gov.kz/client/#!/doc/81164/kaz (дата звернення: 17.11.2023).

Десятник А. А.,
orcid.org/0000-0002-2930-5102
кандидат юридичних наук,
завідувач відділення моніторингу відділу
кадрового забезпечення
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28

ВОЄННА КРИМІНАЛІСТИКА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ТЕНДЕНЦІЙ

Оржинська Е. І., Мартинова Д. О.

Наукове дослідження присвячено актуалізації криміналістичних досліджень досудового розслідування військових злочинів та необхідності становлення теорії криміналістики, яка спеціалізується на вивченні і дослідженні таких злочинів.

Воєнна криміналістика, особливо питання досудового розслідування військових злочинів лише останнім часом привернуло увагу науковців криміналістів.

З лютого місяця 2022 року значно збільшилась кількість воєнних та військових кримінальних правопорушень, злочинів проти основ національної безпеки тощо та більш того ускладнилась процедура фіксації та досудового розлідування кримінальних правопорушень на лінії ведення бойових дій та прилеглих територіях. Зазначене пов'язане з постійними артилерійськими обстрілами цих територій, постійною зміною оперативної обстановки, загрозою життю, неможливісттю здійненню в повному обсязі повноважень органами влади та навіть елементарними побутовими незручностями. Безпосередній вплив таких воєнних (чрезвичайних) умов та особливий характер воєнних злочинів (маємо на увазі злочини проти миру, проти людяності, проти цивільного населення, порушення військового законодавства) в сукупності формують специфіку досудового розслідування, збору доказової інформації в зонах проведення бойових дій та прилеглих територіях. Тому в умовах сьогоденних викликів та загроз вагома роль у регулюванні безпеки суспільних відносин, розбудові країни у воєнній галузі відводиться праву воєнного часу, тобто так званому воєнному праву.

У статті проаналізовано специфіку відмінностей воєнної криміналістики від традиційної криміналістики в мирному суспільстві. В цьому контексті авторами розглянуто специфічні відміності в об'єкту досліджень, доказової інформації, оперативної обстановки та загалом військового контексту.

Окрему увагу присвячено тенденціям на які повинна реагувати криміналістика в окремій теорії «військова криміналістика», а саме: цифровізації; удосканеленню біометричної та генетичної ідентифікації; найскорішому впровадженню у слідчу та експертну практику сучасних технологій та необхідності міжнародної співпраці.

Та відповідно наводиться авторське визначення воєнної криміналістики – як окремої теорії криміналістики, яка спеціалізується на вивченні і дослідженні злочинів, пов'язаних із воєнною та віськовими сферами права з залученням до такого розслідування органів які володіють специфічними військовими експертними знаннями.

Ключові слова: *криміналістика, воєнна криміналістика, військові злочини, нова теорія криміналістики.*

Orzhynska E. I., Martynova D. O. Military criminology: from theory to trends

The scientific study is devoted to the actualization of forensic research of pre-trial investigation of war crimes and the need to develop a theory of criminology that specializes in the study and research of such crimes.

Military criminology, especially the issue of pre-trial investigation of war crimes, has only recently attracted the attention of forensic scientists.

Since February 2022, the number of war and military criminal offenses, crimes against the foundations of national security, etc., has significantly increased, and moreover, the procedure for recording and pre-trial investigation of criminal offenses on the line of hostilities and adjacent territories has become more complicated. This is related to the constant artillery shelling of these territories, the constant change in the operational situation, the threat to life, the impossibility of exercising the powers of the authorities in full, and even elementary everyday inconveniences. The direct influence of such military (extraordinary) conditions and the special nature of war crimes (we mean crimes against peace, against humanity, against the civilian population, violations of military legislation) collectively form the specifics of pre-trial investigation, collection of evidentiary information in combat zones and adjacent territories. Therefore, in the conditions of today's challenges and threats, a significant role in regulating the security of social relations, the development of the country in the military sphere is assigned to the law of wartime, that is, the so-called military law.

The article analyzes the specifics of the differences between military forensics and traditional forensics in a peaceful society. In this context, the authors considered specific differences in the object of research, evidentiary information, operational situation and the general military context.

© Оржинська Е. І., Мартинова Д. О., 2024

Particular attention is paid to the trends to which criminology must respond in the separate theory of «military criminology», namely: digitization; improvement of biometric and genetic identification; the fastest implementation of modern technologies and the need for international cooperation in investigative and expert practice.

Accordingly, the author's definition of military criminology is presented - as a separate theory of criminology, which specializes in the study and investigation of crimes related to military and military spheres of law with the involvement of bodies with specific military expertise in such an investigation.

Key words: *criminology, military criminology, war crimes, new theory of criminology.*

Постановка проблеми та її актуальність. Введення в Україні воєнного стану вплинуло як на криміногенний стан в країні так і на організацію досудового розслідування кримінальних правопорушень. Так, в Кримінальний процесуальний кодекс України внесено ряд змін, які надали додаткові (розширили) повноваження слідчих, дізнавачів щодо проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, зокрема в частині проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, строків здійснення досудового розслідування, строків тримання під вартою тощо [1]. З таким розширенням повноважень слідчих органів під час дії воєнного стану відповідно звужено права та свободи громадян, зокрема починаючи від обмежень пересування які передбачає комендантська годинна до так званої дистанційної участі захисника під час проведення слідчих дій, тощо. Проте такі законодавчі нововведення жодним чином не поліпшили криміногенну ситуацію в країні. Навпаки з лютого місяця 2022 року значно збільшилась кількість воєнних та військових кримінальних правопорушень, злочинів проти основ національної безпеки тощо та більш того ускладнилась процедура фіксації та досудового розлідування кримінальних правопорушень на лінії ведення бойових дій та прилеглих територіях. Зазначене пов'язане з постійними артилерійськими обстрілами цих територій, постійною зміною оперативної обстановки, загрозою життю, неможливісттю здійненню в повному об'ємі повноважень органами влади та навіть елементарними побутовими незручностями. Безпосередній вплив таких воєнних (чрезвичайних) умов та особливий характер воєнних злочинів (маємо на увазі злочини проти миру, проти людяності, проти цивільного населення, порушення військового законодавства) в сукупності формують специфіку досудового розслідування, збору доказової інформації в зонах проведення бойових дій та прилеглих територіях [2].

Тому в умовах сьогоденних викликів та загроз вагома роль у регулюванні безпеки суспільних відносин, розбудові країни у воєнній галузі відводиться праву воєнного часу, тобто так званому воєнному праву. Це все у сукупності і визначає актуальність, потребу наукової розробки криміналістичного супроводу методик розслідування кримінальних правопорушень у воєнній і військовій сфері. Тобто, становлення воєнно – польової криміналістики, як окремої криміналістичної теорії.

Так, воєнна криміналістика, як окрема криміналістична теорія, має відігравати ключову роль у забезпеченні законності та порядку воєнного судочинства, оскільки вона досліджує та вирішує різноманітні аспекти військових, воєнних кримінальних правопорушень, забезпечуючи об'єктивність та ефективність розслідування. Воєнна криміналістика повинна базуватися на унікальних принципах та завданнях, відмінних від традиційної криміналістики (у мирний цивільний період історії).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Воєнна криміналістика, особливо питання досудового розслідування військових злочинів лише останнім часов привернуло увагу науковців криміналістів, зокрема досліджували зазначену тематику М.С. Бондаренко О.О. Кравчук [3], О.М. Дуфенюк [4] та інші.

Мета. На підставі зазначеного можна виокремити мету нашого дослідження, а саме визначити місце воєнної криміналістики в системі криміналістичних знань, а також з`ясувати основні відмінності в порівнянні з традиційною криміналістикою, надати попереднє визначення та виокремити тенденції подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що воєнна криміналістика включає в себе методи дослідження, які властиві криміналістиці загалом, такі як збір доказової інформації, аналіз слідів, аналіз зброї та боєприпасів, призначення судових експертиз тощо, але також має свої особливості і враховує специфіку воєнного конфлікту, воєнного та військового законодавства та процедур військового судочинства. Воєнна криміналістика важлива для забезпечення справедливості та дотримання прав людини в умовах воєнного стану.

Постає питання, а чим же тоді така воєнна криміналістика відрізніється від криміналістики традиційної.

На, що необхідно зауважити, що воєнна криміналістика та традиційна криміналістика мають багато спільних аспектів, оскільки вони обидві спеціалізуються на дослідженні кримінальних правопорушень та зборі доказової інформації за для швидкого, повного та неупередженого здійснення досудового розслідування, проте можна виділити відмінності між ними:

1. Об'єкт дослідження:

Воєнна криміналістика: об'єкт доволі специфічний оскільки це з одного боку злочинна діяльність спеціальних мелітаризованих підрозділів держави агресора на території України на окупованих територіях (якщо такі є), а з іншого боку діяльність правооохоронних органів в тому числі із залученням військових щодо фіксації воєнних та військових кримінальних правопорушень, здійснення досудвого розслідування та профілактики таких правопоушень.

Загалом воєнна криміналістика спеціалізується на дослідженні кримінальних правопорушень пов'язаних з воєнною та військовою сферами, воєнними конфліктами та порушеннями воєнного та військового законодавства, яке є специфічним і не застосовується у мирний період.

Традиційна криміналістика: надає рекомендації та здійснює досудове розслідування усіх інших кримінальних правопорушень, які не мають воєнного та військового характеру, і відбуваються в мирних умовах.

2. Специфічність доказової інформації:

Воєнна криміналістика: включає дослідження слідів бойових дій, балістичних характеристик зброї, облік боєприпасів та інші специфічні види доказів, які зазвичай не зустрічаються в цивільних справах.

Традиційна криміналістика: фокусується на зборі доказової інформації, яка характерна для кримінальних правопорушень вчинених в цивільному мирному середовищі, таких як дактилоскопія, трасологія, ДНК-аналіз, документи, свідчення очевидців тощо.

3. Військовий контекст:

Воєнна криміналістика: регулюється законами, які передбачають дії слідчого, дізнавача, прокурора в особлий/воєнний період та в тому числі військовими законами та правилами, що урегульовують поведінку військових, цивільних під час війни та військових конфліктів.

Традиційна криміналістика: діє в цивільному правовому середовищі і враховує цивільне, господарське законодавство.

4. Специфікою воєнної криміналістики також є оперативна обстановка в якій здійснюється досудове розслідування, яка пов'язана з проведенням бойових дій, а криміналістична характеристика такої обстановки є продовженням бойової обстановки, а саме, це і передислокація ворога (зайняття ним нових територій або навпаки просуненням збройних сил України); зміни місця події та обстановки (через можливі обстріли різними видами зброї, бомбардування тощо); пораненням, вбивством співробітників правоохоронних органів та загалом навіть не можливісттю проведення слідчих дій на лінії розмежування і прилеглих територіях. Безпосередній вплив таких воєнних (чрезвичайних) умов, особливий характер воєнних злочинів та збільшена кількість проведення невідкладних слідчих дій (особиво у випадках постійного бамбардування цивільної інфраструктури та травмування/загибелі цивільного населення) в сукупності формують специфіку досудового розслідування, збору доказової інформації в зонах ведення бойових дій та прилеглих територіях. Наприклад, в звичайних (мирних, цивільних) умовах для методики досудового розслідування характерна попередня перевірка отриманої інформації про кримінальне правопорушення. В умовах ведення бойових дій така попередня перевірка недоцільна, оскільки діяльність слідчого зводиться до швидкої фіксації кримінального правопорушення, збору первинної інформації та призначення судово-медичних та інших експертиз. Про такі слідчі дії як відтворення обстановки і обставин події мова навіть не ведеться.

Дуфенюк О.М. особливості досудового розслідування воєнних злочинів розбив на чотири аспекти: *безпекові* (деокупована територія залишається небезпечною, слідчим групам доводиться діяти в умовах підвищеного ризику швидкої зміни обстановки, наявності вибухонебезпечних об'єктів, загроз обстрілів, обвалів, руйнувань будівель та споруд, пошкодження мереж і т. д.); *логістичні* (необхідність забезпечення постачання та розподілу значних і багатоманітних ресурсів, планування та організації роботи, у тому числі залучення іноземних фахівців, створення міжнародних спеціалізованих груп фахівців і т. д.); *тактичні* (значна кількість епізодів; значна кількість свідків, потерпілих, слідів на місці події, речових доказів; значна частина свідків, потерпілих евакуйовані, викрадені і т. д.; загроза повторного травмування допитуваних осіб); *комунікаційні* (в умовах

значного суспільного резонансу та уваги міжнародної спільноти до фактів порушення міжнародного гуманітарного права важливе налагодження як внутрішньої відомчої так і зовнішньої комунікації); *геополітичні* (держава-агресор відмовляється дотримуватися норм міжнародного права, протидіє розслідуванню, знищуючи сліди, документи, поширюючи неправдиву інформацію і т. д.) [Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово – медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 4. С. 369-374].

Таким чином, головним завданням і в той же час головною відмінністтю воєнної криміналістики є вивчення і надання рекомендацій для удосконалення досудового та судового розслідування воєнних, військових кримінальних правопорушень, таких як воєнні злочини проти миру, проти людяності, проти цивільного населення, порушення військового законодавства з урахуванням особливостей здійснення таких дій в умовах збройних конфліктів або воєнного стану.

З урахуванням сьогодення та військового стану введеного в Україні військова криміналістика повинна реагувати на наступні тенденції:

1. Цифрова криміналістика: зросла потреба у вивченні цифрових доказів, таких як електронна пошта, мобільні пристрої та соціальні мережі, що стає все більш важливим у сучасних досудових розслідуваннях воєнних злочинів.

2. Біометрична та генетична ідентифікація: використання біометричних данних (таких як відбитки пальців і розпізнавання обличчя, для ідентифікації осіб стає більш поширеним і точним) та генетичних даних, удосконаленння законодавства для відбору генетичного матеріалу у тих же військовослужбовців та проведеня генетичних експертиз.

3. Сучасні технології та експертизи: вдосконалення технологій для проведення балістичних, генетичних та інших видів експертиз сприяє підвищенню об'єктивності та точності досліджень.

Використання сучасних технологій в військовій криміналістиці включає в себе використання передових методів і засобів для збору, аналізу та обробки доказів провадженнях повязаних з військовими кримінальними правопорушеннями. Це може включати в себе використання кримінальних баз даних, комп'ютерних програм для обробки великих обсягів інформації, біометричних технологій для ідентифікації осіб, використання високоточних приладів для експертизи зброї та боєприпасів, а також сучасних методів обробки слідів та матеріалів. Все це сприяє підвищенню ефективності розслідування воєнних злочинів та підвищенню точності і об'єктивності встановлення фактів.

4. Експертна думка: зросла потреба у залучені військових у якості спеціалістів для ідентифікації того чи інщого виду снаряду, зброї, вибухового пристрою. Тому військові криміналісти можуть надавати судовим органам свої експертні думки та висновки щодо обставин справи, засновані на їхніх дослідженнях та експертизах.

5. Міжнародна співпраця: збільшується необхідність у співпраці між країнами та міжнародними організаціями у воєнній криміналістиці для розслідування трансграничних військових злочинів.

Висновок. Враховуючи викладене можна надати попереднє визначення *воєнної криміналістики – це окрема теорія криміналістики, яка спеціалізується на вивченні і дослідженні злочинів, пов'язаних із воєнною та віськовими сферами права з залученням до такого розслідування органів які володіють специфічними військовими експертними знаннями*.

Воєнна криміналістика орієнтується на збір, аналіз і інтерпретацію доказів, які стосуються воєнних та військових кримінальних правопорушень, таких як військові злочини проти миру, військові злочини проти людяності, військові злочини проти цивільного населення, порушення військового законодавства та інші подібні правопорушення.

Воєнна криміналістика – це важлива теорія криміналістики, яка потребує подальшого розвитку. Вона має свої власні особливості та завдання, які відрізняють її від традиційної криміналістики.

Основні завдання воєнної криміналістики полягають розробці та наданні рекомендації щодо збору доказової інформації, проведенні експертиз, ідентифікації осіб, досудового розслідуванні воєнних та військових кримінальних правпорушень та забезпеченні справедливості. Відмінності від традиційної криміналістики включають специфіку об'єкта дослідження, юрисдикції та характеру доказів.

Майбутні перспективи воєнної криміналістики включають розвиток цифрової криміналістики; вдосконалення методів дослідження та підвищення кваліфікації фахівців; співпраця між країнами та міжнародними організаціями також грає важливу роль у вирішенні сучасних викликів у воєнній криміналістиці.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 25.02.2024)
2. Orzhunska E. Military forensics: research perspectives. *International scientific conference "Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system" : conference proceedings* (February 7–8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 180–182.
3. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. 12 с. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/892d25fc-58e5-464b-886d-a3cf651915b7/content.
4. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово–медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 4. С. 369–374. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/88.pdf.
5. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово – медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 4. С. 369–374. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/88.pdf.

Оржинська Е. І.,
orcid.org/0000-0001-6189-3103
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Мартинова Д. О.,
студентка Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.29

ІСНУЮЧІ СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ ПО СПРАВІ

Сокалюк В. П.

Дане визначення поняттю «стандарт доказування» як ступіні достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим чи вичерпаним, а фактичну обставину – доведеною.

Визначено поняття «внутрішнє переконання» судді як стан, в якому він є впевненим у правильності своїх висновків про належність, допустимість, достовірність і достатність доказів, а також у правильності висновку, зробленого ним на основі доказів, щодо наявності або відсутності певних фактичних обставин.

Розглянуто взаємовідношення між стандартом доказування та внутрішнім переконання судді, протиставлення одне одному та впливу стандарів доказування на внутрішнє переконання судді. Поставлені питання: чи можна виділити існуючі стандарти доказування за відповідними критеріями, яким чином вони можуть вплинути на внутрішнє переконання судді при винесенні рішень у справі, чи треба закріпити у процесуальних кодексах необхідність застовування суддями відповідних стандартів доказування при ухваленні рішень ?

Виокремлено стандарти доказування: «поза розумним сумнівом» («beyond a reasonable doubt»), «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion»), «достатня підстава» або «ймовірна причина» («sufficient reason» or «probable cause»), «переконання за більшої вірогідності» («conviction with greater probability»), «вагоме (тверде) переконання» («strong conviction»), «зрозумілі (ясні, чіткі) та переконливі докази» («clear and convincing evidence»), «перевага доказів» («preponderance of the evidence»), «баланс імовірностей» («balance of probabilities»), «розумний ступень достовірності» («reasonable degree of credibility). Надана характеристика зазначеним стандартам доказування та наведені приклади їх застосування у судочинстві.

Зроблені висновки про застосовування стандартів доказування у судових провадженнях різних галузей: від більш «суворіших» стандартів доказування, які застосовуються у кримінальних справах до більш «низьких» стандартів доказування, які застосовуються у цивільних справах, їх співвідношення між собою з посиланням на практику ЄСПЛ та національних судів та необхідність закріплення у національному законодавстві можливості застовування відповідних стандартів доказування при ухваленні рішень.

Ключові слова: *стандарти доказування, внутрішнє переконання, поза розумним сумнівом, переконання за більшої вірогідності, обґрунтована підозра, достатня підстава, вагоме переконання, зрозумілі та переконливі докази, перевага доказів, ясні та переконливі докази, розумний ступень достовірності, баланс імовірностей.*

Sokalyuk V. P. Existing standards of proof and inner conviction of a judge when making decisions on a case

The term «standard of proof» is defined as the degree of reliability of the evidence provided by the party, by which the court must recognize the burden of proof as lifted or exhausted, and the factual circumstance as proven.

The concept of «internal conviction» of a judge is defined as a state in which he is confident in the correctness of his conclusions about the appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency of evidence, as well as in the correctness of the conclusion made by him based on the evidence, regarding the presence or absence of certain factual circumstances.

The relationship between the standard of proof and the inner conviction of the judge, the opposition to each other and the influence of the standards of proof on the inner conviction of the judge are considered. The questions raised: can the existing standards of proof be distinguished according to the relevant criteria, how can they influence the internal conviction of a judge when making decisions in a case, or should the procedural codes establish the need for judges to establish the relevant standards of proof when making decisions ?

The standards of proof are singled out: «beyond a reasonable doubt» («beyond a reasonable doubt»), «reasonable suspicion», «sufficient reason» or «probable cause», «conviction with greater probability», «strong conviction», «clear and convincing evidence», «preponderance of the evidence», «balance of probabilities», «reasonable degree of credibility» («reasonable degree of credibility»). A description of the specified standards of proof is given and examples of their application in court proceedings are given.

© Сокалюк В. П., 2024

Conclusions are drawn on the application of evidentiary standards in court proceedings of various fields: from more «strict» evidentiary standards used in criminal cases to more «low» evidentiary standards applied in civil cases, their relationship with each other with reference to the practice of the ECtHR and national courts and the need to enshrine in national legislation the possibility of establishing appropriate standards of proof when making decisions.

***Key words**: standard of proof, inner conviction, beyond a reasonable doubt, reasonable suspicion, sufficient reason or probable cause, conviction with greater probability, strong conviction, clear and convincing evidence, preponderance of the evidence, balance of probabilities, reasonable degree of credibility.*

Постановка проблеми. В Цивільному процесуальному кодексі України на відміну [1] від Кримінального процесуального кодексу України [2], де частиною 2 ст. 17 закріплений стандарт доказування «поза розумним сумнівом», відсутнє пряме посилання на стандарти доказування, які виступають невід'ємною частиною змагального судового процесу. Натомість, в ч. 1 ст. 89 ЦПК [1], як і в інших процесуальних кодексах, присутне таке поняття, як «внутрішнє переконання» за яким суд повинен оцінювати докази і яке науковці вважають протиставленням стандартам доказування та спробою встановити штучні рамки для застосування цього принципу оцінки судом доказів. Деякі науковці, взагалі вважають «внутрішнє переконання» одним із стандартів доказування. Суттєвим недоліком оцінки доказів судом за «внутрішнім переконанням» є суб'єктивність та індивідуалізована оцінка доказів. Постають питання: чи можна виділити існуючі стандарти доказування за відповідними критеріями, яким чином можуть вплинути стандарти доказування на «внутрішнє переконання» судді при винесенні рішень у справі, чи треба закріпити у процесуальних кодексах необхідність застовування суддями відповідних стандартів доказування при ухваленні рішень?

Мета дослідження. Дана стаття присвячена аналізу існуючих стандартів доказування, які застосовуються у цивільному, кримінальному, господарському та адміністративному судочинствах та їх впливу на «внутрішнє переконання» судді при здійсненні правосуддя. Зроблена спроба класифікувати стандарти доказування за критеріями їх значення для формування внутрішнього переконання судді, а також розробити пропозиції та рекомендації з досліджуваних питань, що можуть бути втілені шляхом внесення змін до процесуального законодавства та застосовані в національній судовій практиці.

Стан опрацювання проблематики. Питання стандартів доказування у цивільному судочинстві досліджувалися у працях таких вчених, як І.В. Андронов, І.О. Бут, В.В. Вапнярчук, Д.О. Гетманцев, І.В. Гловюк, А.А. Павлишин, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, Т.В. Руда, М.К., С.Я. Фурса, Т.В. Цюра.

Виклад основного матеріалу. Проблема стандартів доказування є однією з основних в судовому процесі. В будь-якому судовому процесі позовного провадження є не менше ніж дві сторони, які мають на меті довести чи заперечити якісь обставини, на які вони посилаються для задоволення позовних вимог чи заперечення проти них, а в кримінальному судочинстві є обвинувачення та захист, з такими ж протилежними завданнями у процесі.

Поняття «стандарт доказування», виникло після розмежування об'єктивної та неформальної істини як загальної мети доказування ще у радянському судовому цивільному процесі, об'єктом пізнання в якому була об'єктивна істина і існував лише один «стандарт доказування» – внутрішнє переконання судді. У тогочасному процесі, більшою мірою «інквізиційному» чим змагальному, суддя самостійно вживав усіх необхідних заходів для встановлення об'єктивної істини і був відповідальним за її повне та вичерпне встановлення. В українській цивільно-правовій доктрині з переходом до «формальної» істини та появою у зв'язку із цим штучних обмежень у доказовій діяльності, з'явилась необхідність у закріпленні «стандартів доказування». І якщо в Кримінальному процесуальному кодексі України стаття 17 [2] відсилає до такої складової презумпції невинуватості, як доведення стороною обвинувачення винуватості особи поза розумним сумнівом, то Цивільний процесуальний кодекс України [1] не містить відсилок до стандартів доказування, використовуючи концепцію «внутрішнього переконання» судді. Це свідчить про існування невирішеної проблеми щодо застосування у цивільному судочинстві стандартів доказування за відсутності прямого посилання на них у цивільному процесуальному законодавстві та необхідності закріплення в ньому відповідних стандартів доказування, якими повинен буде керуватись суддя для досягнення внутрішнього переконання при винесені судового рішення.

Стандарт доказування - це та ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим чи вичерпаним,

а фактичну обставину – доведеною. Разом з тим, стандарти доказування часто протиставляються принципу оцінки судом доказів за внутрішнім переконанням і тому деякі науковці вважають стандарти доказування спробою встановити штучні рамки застосування цього принципу оцінки судом доказів за внутрішнім переконанням, тоб-то на перший план ставлячи дискреційні функції судді. Де-які науковці вважають «внутрішнє переконання» окремим стандартом доказування, який тому і зафіксований у відповідних статтях ЦПК, КПК, ГПК та КАС України. Ця позиція є дискусійною, з якою тяжко погодитись з огляду на те, що «внутрішнє переконання» судді є наслідком чи результатом оцінки суддею доказів у судовому процесі і стосується саме його розумово-аналітичної діяльності при дослідженні та оцінці наданих сторонами доказів при з'ясуванні обставин справи. Саме на підставі досягнення «внутрішнього переконання» суддя приходить до висновку про те чи вважати доведеними ті обставини, на які посилається одна сторона, як на підставу своїх вимог чи навпаки – заперечень, на які посилається інша сторона. Отже, «внутрішнє переконання», як результат застосування стандарту доказування, само по собі не може бути стандартом доказування. І якщо «внутрішнє переконання» є прерогативою самого судді, то стандарти доказування є більшою мірою прерогативою сторін у справі, як суб'єктів доказування, які застосовуючи стандарти доказування для доведення своїх вимог чи заперечень, мають на меті переконати суддю у своїй правоті, тоб-то, довести суддю до психологічно-інтелектуального стану, коли «внутрішнє переконання» судді дозволить йому винести законне та справедливе рішення. «Внутрішнє переконання» – це стан судді, в якому він є впевненим у правильності своїх висновків про належність, допустимість, достовірність і достатність доказів, а також у правильності висновку, зробленого ним на основі доказів, щодо наявності або відсутності певних фактичних обставин. Більш розлогу характеристику поняттю «внутрішнє переконання» дає Вапнярчук В.В., зазначаючи, що це отримане в передбачуваному законом порядку знання про обставини предмета процесуального доказування в конкретному провадженні, яке на думку суб'єкта доказування є достовірним, значним і достатнім (тобто придатним до доказування), яке полягає у почутті впевненості щодо сутності цього знання, виявляється в суб'єктивному (позитивному або негативному) ставлені до досліджуваних об'єктивних явищ, а також зумовлює вольову готовність діяти [3].

І.В. Андронов зазначає, що у сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановити об'єктивну істину та пов'язувати з нею обґрунтованість судового рішення не вбачається можливим з огляду на посилення засади змагальності судового процесу й неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою [4]. Отже, у більшості цивільних справ неможливо встановити об'єктивну істину, що може залишити сумніви щодо визнання певного факту встановленим.

Як зазначає Бут І.О., стандарт доказування – це мінімальний, пороговий ступінь суб'єктивної впевненості, переконаності судді (присяжних) в істинності спірного факту, коли суд доходить або повинен доходити висновку про достатність доказів і визнання тягаря доведення виконаним; при досягненні цього порогового рівня тягар спростування переноситься на опонента, і якщо той своїми контрдоказами не знизить впевненість суду нижче рівня стандарту доказування, суд буде виходити з визнання факту встановленим [5]. Очевидно, достатніми є докази, яких згідно з законом достатньо для встановлення певного факту або усієї сукупності фактів, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторони доти, доки існування цього факту не буде заперечене іншими доказами, як акцентує Руда Т.В. [6]. Тобто такі докази не є безспірними, але якщо протилежна сторона не надасть належні докази для їх спростування, вони є достатніми для ухвалення рішення на користь особи, котра їх подала. На відміну від очевидної достатності, критерії задовільної достатності не встановлюються законом. Задовільна достатність застосовується при остаточній оцінці доказів у більшості цивільних справ. Задовільно достатньою є така кількість доказів, яка за результатами їх розумового зважування судом або присяжними здатна переконати у правдивості певного факту. Тобто у такому разі достатніми є докази, які можуть обґрунтувати ухвалення рішення на користь особи, котра їх подала. Це пов'язано з питанням зважування доказів [6]. Фінальною стадією такого зважування та оцінки доказів суддею є досягнення ним внутрішнього переконання, яке дозволяє йому прийти до остаточного рішення по справі.

У сучасній науковій літературі, крім внутрішнього переконання, який на нашу думку, спірно вважати окремим стандартом доказування, можна виділити наступні стандарти доказування:

1. «Поза розумним сумнівом» («beyond a reasonable doubt»).

2.«Обґрунтована підозра» («reasonable suspicion»).

3.«Достатня підстава» або «ймовірна причина» («sufficient reason» or «probable cause»).

4.«Переконання за більшої вірогідності» («conviction with greater probability»).

5.«Вагоме (тверде) переконання» («strong conviction»).

6.«Зрозумілі (ясні, чіткі) та переконливі докази» («clear and convincing evidence»).

7.«Перевага доказів» («preponderance of the evidence»).

8.«Баланс імовірностей» («balance of probabilities»).

9.«Розумний ступень достовірності» («reasonable degree of credibility).

Отже, внутрішнє переконання, хоча і не визначається у вітчизняній науці окремим стандартом доказування, присутнє в діючих процесуальних кодексах щодо оцінки доказів, зокрема: в ЦПК України ч. 1 ст. 89 [1], в КПК України ч. 1 ст. 94 [2], в ГПК України ч. 1 ст. 86 [7], в КАС України ч. 1 ст. 90 [8]. В кожній із зазначених статей так чи інакше записано, що суд оцінює докази, наявні у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному й об'єктивному дослідженні.

Необхідно погодитися із Д. Гетманцевим, що зазначені статті не містять чітких критеріїв досягнення суддею внутрішнього переконання. Тому він вказує на необхідність застосування цих положень у взаємозв'язку із положеннями стандарту доказування «поза розумним сумнівом» в адміністративному судочинстві [9]. Необхідно визнати існування подібного становища і стосовно цивільного та господарського процесів. До речі, відповідно до ст. 79 ГПК України наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування [7]. Отже, більш низький стандарт доказування «переконання за більшої вірогідності» вже існує в господарському процесуальному судочинсті. Застосування стандартів доказування «поза розумним сумнівом» чи «переконання за більщою вірогідністю доказів» для встановлення обставин, що мають значення для розгляду не тільки кримінальних справ, потребує внесення відповідних змін і в цивільне процесуальне законодавство України.

1. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond a reasonable doubt») є кримінальним стандартом доказування, а тому самим високим стандартом, який використовується судом при вирішенні питання щодо доведеності вини особи та винесенні судового рішення. Цей стандарт доказування визначає, що відсутність розумних сумнівів має місце тоді, коли всі альтернативні пояснення наданих доказів надзвичайно малоймовірні. Як зазначає Степаненко А.С., прикладом застосування такого стандарту доказування є відмова у встановленні факту у разі суперечностей (сумнівів) у поданих стороною доказах у справі [10]. У кримінальному провадженні стандарт доказування «поза розумним сумнівом» встановлює мету доказування, якою є достовірність як найвищий ступінь ймовірності. Досягнення чи недосягнення такого ступеня ймовірності визначається суб'єктом прийняття рішення, що має означати відсутність розумних сумнівів у суб'єкта прийняття рішення в (не) існуванні певного факту(ів). Концепції «стандарт доказування» та його виду – «поза розумним сумнівом» – властиві такі ознаки: варіативність стандарту доказування залежно від сфери застосування та предмету розгляду; тісний взаємозв'язок стандарту доказування та тягаря (обов'язку) доказування; стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкта прийняття рішення, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту існуючим [10].

2. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion») також є кримінальним стандартом доказування, але більш низького рівня відносно до стандарту «поза розумним сумнівом» та вимагає встановлення можливого (ймовірного) існування певного факту чи обставини. У разі вирішення питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження причетність особи до вчинення кримінального правопорушення не повинна мати категоричного висновку, а свідчити лише про її можливість. Як правило цей стандарт доказування застосовується слідчими суддями при розгляді відповідних клопотань на стадії досудового розслідування. Слідчий суддя в жодному разі не повинен встановлювати причетність особи поза розумним сумнівом, втім, обґрунтована підозра має підтверджуватися конкретними фактами й обставинами, що можуть переконати об'єктивного спостерігача, тобто непрофесіонала у сфері права, в існуванні зв'язку між діями особи та подією. Такі фактичні обставини повинні бути чіткими, зрозумілими та відображеними у відповідному рішенні компетентного органу. Як зазначають Гловюк І.В.

і Степаненко А.С., цей стандарт доказування відповідає на питання: «Якою мірою, до якої межі?», тобто є показником виконання стороною кримінального провадження тягаря доказування. Отже, зазначений стандарт доказування ставить питання про застосування, окрім звичного «тягаря надання доказів», також «тягаря переконання» [11].

3. «Достатня підстава» або «ймовірна причина» («sufficient reason» or «probable cause»). Цей стандарт доказування характеризується такими ознаками: відсутністю фактичного балансу або фактичної переваги ймовірностей як у кримінальному так і в цивільному провадженні; виникає на підставі встановлення «ймовірності», а не впевненості чи безсумнівності у необхідності прийняття певного рішення під час відповідного провадження; наділений змішаним «перспективно-ретроспективним» характером (запровадження стандарту доказування «достатня підстава» у вітчизняному кримінальному процесі змінює стереотипне мислення про те, що пізнання у кримінальному процесі характеризується виключно ретроспективністю, оскільки об'єктом пізнання є подія, яка відбулася в минулому); передбачає встановлення «практичної ймовірності», яка може бути досягнута не лише раціональним, але також емпіричним (ірраціональним) способом. У США зазначений стандарт є пом'якшеним порівняно зі стандартом «перевага доказів» (що застосовується й у кримінальному судочинстві) та застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук [12].

4. «Переконання за більшої вірогідності» («conviction with greater probability»), як стандарт доказування визначається як переконання, яке випливає із неупередженого та добросовісного розгляду всіх наданих сторонами доказів і свідчить, що висновок про існування або відсутність тієї обставини чи сукупності обставин, які доводить сторона, є більш вірогідним, ніж протилежний висновок. «Вагоме переконання» означає, що наявні на момент прийняття рішення докази створюють дуже велику вірогідність того, що твердження відповідає дійсності [12].

Варто зазначити, що в даний час на розгляді Верховної Ради знаходиться законопроект № 9306-1 про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якого запропоновано внесення змін в статей 79 і 80, яким у цивільному процесі запроваджується стандарт доказування – вірогідність доказів. Так, законопроектом пропонується уніфікувати норми цивільного та господарського судочинства з наступних питань: впровадження в цивільному процесі стандарту доказування «більшої вірогідності»; забезпечення можливості в цивільному процесі витребовувати судом групу однотипних доказів (без зазначення індивідуальних ознак кожного документа, що витребовується). Відповідно до запропонованих змін наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування. Питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання [13].

5. «Вагоме (тверде) переконання» («strong conviction») [12] є стандартом доказування більш високого рівня ніж попередній і може застосовуватись, як правило, в кримінальних провадженнях, хоча не виключається його застосування і при розгляді цивільних справ.

6. «Зрозумілі (ясні, чіткі) та переконливі докази» («clear and convincing evidence») [14] є стандартом доказування більш низького рівня, який притаманний здебільшого при розгляді цивільно-правових спорів. Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Водночас усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. В нашому судочинстві може застосовуватись при розгляді адміністративних і цивільних справ, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача завданих збитків, які перевищують звичайні компенсаторні, а також – у справах окремого провадження. Цей стандарт становить, по суті, підвид стандарту доказування «перевага доказів» і застосовується щодо позовів, у яких суд або законодавець вирішили, що для отримання рішення на свою користь сторона повинна подати більше, ніж звичайну кількість доказів. Це може мати місце, наприклад, коли наслідки вирішення цивільної справи є набагато серйознішими, ніж звичайне матеріальне відшкодування і наближаються за своїм характером до наслідків у кримінальній справі. Тому застосування простого цивільного стандарту у таких справах викликало б істотний ризик ухвалення помилкового рішення. Прикладами справ, у яких застосовується підвищений цивільних стандарт, є справи про депортацію іноземців за зверненнями державних органів, про визнання особи

недієздатною і поміщення її на примусове лікування до психіатричного закладу або позбавлення батьківських прав.

7. «Перевага доказів» («preponderance of the evidence»). У юридичній літературі та судовій практиці США залежно від конкретних обставин справи розмежовують два види достатності доказів: очевидну («prima facie evidence») та задовільну достатність («satisfactory evidence»). Зазначені стандарти доказування як і попередні, широко використовуються у цивільному та господарському судочинстві і особливо в деліктних спорах. Як зазначають С.Я. Фурса та Т.В. Цюра, поняття «достатність доказів» назвати новим важко, оскільки воно має доволі широке застосування в юридичній літературі та судовій практиці. З цим поняттям пов'язується можливість оцінити певну обставину як встановлену. При цьому, в судовій практиці кожна сторона надає суду свій аналіз достатності доказів, але суд в своєму рішенні має констатувати обґрунтованість сторонами заявлених позовних вимог [14]. Т.В. Руда зазаначає, що «в юридичній літературі та судовій практиці в залежності від конкретних обставин справи розмежовують два види достатності доказів: очевидна достатність («prima facie evidence») та задовільна достатність («satisfactory evidence»). Очевидно достатніми є докази, яких згідно з законом достатньо для встановлення певного факту або усієї сукупності фактів, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторони, доти, доки існування цього факту не буде заперечене іншими доказами» [6]. Тобто такі докази не є безспірними, але якщо протилежна сторона не надасть належні докази для їх спростування, вони є достатніми для ухвалення рішення на користь особи, яка їх подала. Наприклад, у справах про заподіяння шкоди, для доведення наявності деліктної відповідальності, позивач має довести такі обставини: а) наявність шкоди, б) протиправна поведінка заподіювача шкоди, в) причинний зв'язок між шкодою та поведінкою заподіювача, г) вина останнього. У разі підтвердження позивачем цих чотирьох обставин належними, допустимими і достовірними доказами, їх буде очевидно достатньо для того, щоб суд вирішив справу на його користь. Вказівки на те, яка кількість доказів є очевидно достатньою для певної категорії справ, містяться у нормах матеріального права. Припускаємо, що задовільно достатніми визнаються докази, які задовольняють суддю для виникнення у нього внутрішнього переконання для прийняття відповідного рішення. Наприклад, відповідно до законодавства штату Мічіган очевидно достатніми є докази завдання автомобілю шкоди під час його знаходженя під доглядом власника гаража для доведення необережної вини власника. Але, в даній категорії справ, не забуваємо про ст. 1166 Цивільного кодексу України [1], де зазначено, що особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Таким чином, процесуальний обов'язок (тягар доказування) відповідача в суді по такий категорії справ, довести відсутність своєї вини у заподіюванні шкоди.

8. «Баланс імовірностей» («balance of probabilities»). Це найбільш розповсюджений стандарт доказування англо-саксонського права, який в даний час застосовується і в нашому судочинстві при розгляді цивільно-правових спорів. Баланс імовірностей вимагає визнавати факт доведеним тоді, коли комплекс представлених стороною доказів дозволяє судді дійти висновку про те, що спірний факт ймовірніше існує, аніж не існує. При застосуванні цього стандарту доказування слід довести, що факт швидше був, аніж не був, тобто суб'єктивна впевненість судді може бути виміряна як така, що дорівнює 51% і вище. Баланс вірогідностей оцінюється в абсолютних виразах, тому в ситуації, коли докази оцінені як 50 х 50 (позивач/відповідач), спір виграє відповідач [5].

У Великобританії баланс ймовірностей розуміється саме як «рятівне коло для правосуддя». Відома позиція баронесси Хейл, яка в подальшому очолювала Верховний суд Великобританії, у справі про насилля над дитиною, де суддя першої інстанції, за відсутності належних доказів, не зміг визначитися зі співвідношенням ймовірностей, та прийти до висновку про те, чи будь-яке зловживання відбулося або не відбулося. Виступаючи у Палаті лордів, яка виконувала роль суду останньої інстанції, Бренда Хейл зазначила, що в англійській правовій системі, якщо суддя вважає більш імовірним, що щось відбулося, то це трактується як таке, що мало місце. Якщо він вважає, що це швидше за все не відбулося, тоді це трактується як таке, що не мало місця, наголошуючи на тому, що загалом, суддя сам здатний вирішити, де істина, без необхідності покладатися на тягар доказування.

9. «Розумний ступень достовірності» («reasonable degree of credibility») це стандарт доказування, притаманний лише цивільно-правовим та господарським спорам. Під розумним ступенем достовірності слід розуміти, що факт

є доведеним, якщо після оцінки доказів суддя переконаний, що факт скоріше відбувся, аніж не мав місце. Наприклад, при незаконному використанні торгової марки вкрай важко довести розмір доходу порушника, бо він не поспішає ділитись доказами. Альтернативою є упущена вигода, суть якої - припущення про можливий дохід, який міг би отримати правовласник, якби не дії відповідача. З одного боку є принцип повного відшкодування збитків, закріплений частиною 1 статті 1166 Цивільного кодексу України [1], з іншого - тягар доказування їх розміру покладено на позивача. Повне відшкодування означає, що встановивши факт завдання шкоди, суд не зможе відмовити у стягненні збитків лише посилаючись на ймовірність отримання доходу. Типовий формат упущеної вигоди при порушенні торгової марки - гіпотетичне роялті. Сама назва свідчить, що він побудований на припущенні, що відповідач добровільно звернувся б за ліцензією на торгову марку, ринкова вартість якої і буде упущеною вигодою правовласника. Отже, маємо визнати, що використання стандарту доказування «розумний ступень достовірності» – це завжди припущення, яке дозволяє визначати розмір збитків з розумним ступенем достовірності.

В постанові Верховного суд України від 14.06.2017 у справі № 923/2075/15 вказано, що апеляційний суд «відмовив у стягненні упущеної вигоди на тій лише підставі, що її розмір не може бути встановлений з розумним ступенем достовірності…» [15]. У постанові Касаційного цивільного суду від 06.11.2019 у справі № 127/27155/16 [16] був підтверджений такий підхід. Сам факт згадки підходу «збитків із розумним ступенем достовірності» – це крок від традиційного «суд критично оцінив докази» на зустріч до відкритої аргументації із застосуванням зазначеного стандарту доказування. Отже, попри відсутність прямого законодавчого закріплення, суди використовують відповідні стандарти доказування при винесені рішень, що свідчить про необхідність внесення відповідних змін в процесуальні кодекси для унормування зазначених стандартів з метою досягнення передбачуваності судових рішень.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки: відповідно до галузей процесуального права у різних випадках застосовуються різні стандарти доказування на різних стадіях судового провадження. Існують суворіші стандарти доказування, притаманні саме кримінальним провадженням, є такі, які можна застосовувати як в кримінальних справах так і в цивільно-правових спорах, господарських та адміністративних справах. Існують більш «низькі» стандарти доказування, які застосовуються виключно у цивільних справах. Крім того, окремі стандарти доказування можуть мати різне співвідношення між собою та в окремих випадках застосовуватися альтернативно або субсидіарно.

ЄСПЛ та національні суди у своїй практиці доволі часто використовують відповідні стандарти доказування при ухваленні рішень.

На даний час назріла необхідність закріплення у національних процесуальних кодексах, і в першу чергу у цивільному процесуальному кодексі, можливості застовування відповідних стандартів доказування при ухваленні рішень, що буде позитивно впливати на «внутрішнє переконання» судді при здійсненні правосуддя.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

3. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків. Юрайт. 2017.

4. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. [Електронний ресурс]. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3–4. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_29.

5. Бут І.О. Використання стандарту доказування «баланс ймовірностей» у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2020/4.

6. Руда Т. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2011. № 88.

7. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text.

8. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

9. Гетманцев Д.О. Діалектика істини або які стандарти доведення застосовані в податкових-спорах ? [Електронний ресурс] https://zib.com.ua/ua/print/134387-yaki_standarti_dovedennya_zastosovni_v_podatkovih_sporah.html.

10. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2017.

11. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у кримінальному провадженні. Правова позиція. 2018. № 1 (20). [Електронний ресурс] https://www.academia.edu/37933623/Стандарт_доказування_обґрунтована_підозра_у_кримінальному_провадженні.

12. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 62.

13. Проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів. [Електронний ресурс] blob:https://itd.rada.gov.ua/e2c1274b-02b1-4b05-b8a0-935983afc957.

14. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі України: Науково-практичний посібник. (Серія: Процесуальні науки). К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005.

15. Постанова Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 923/2075/15 [Електронний ресурс] https://reyestr.court.gov.ua/Review/67621495.

16. Постанова Верховного Суду від 06 листопада 2019 року у справі № 127/27155/16-ц [Електронний ресурс] https:// reyestr. court. gov. Ua /Review/85493488.

Сокалюк В. П.,
член Ради адвокатів Одеської області,
аспірант кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права
Національної академії наук України

УДК 343.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.30

ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Батраченко Т. С., Сухацька І. Ю., Єфімова І. В.

Метою статті є комплексний аналіз ролі домедичної допомоги у формуванні компетентностей майбутніх правоохоронців у сучасному динамічному світі. Автори підкреслюють, що вміння надавати домедичну допомогу є необхідною навичкою для правоохоронців, оскільки вони часто зіштовхуються з непередбачуваними викликами, які включають дорожньо-транспортні пригоди, громадські заворушення, та інші надзвичайні ситуації.

Стаття акцентує увагу на історичному розвитку та адаптації домедичної допомоги в правоохоронних структурах, показуючи еволюцію від базових технік самопомочі до використання передових медичних технологій. Автори також підкреслюють важливість психологічної підготовки та стресостійкості правоохоронців.

Стаття детально розглядає різні аспекти домедичної допомоги, включаючи оцінку стану потерпілих, визначення пріоритетності дій, а також специфічні втручання, такі як управління травмами, стабілізація стану потерпілого, кардіопульмональна реанімація, і заходи з підтримки дихання та циркуляції крові.

Автори вказують на необхідність інтеграції навчання з домедичної допомоги в освітні програми для правоохоронців, з огляду на зростаючі вимоги до їх професійної компетентності. Вони рекомендують застосування симуляційного навчання для створення реалістичного середовища, де правоохоронці можуть відпрацьовувати навички надання першої допомоги в контрольованих, але реалістичних умовах.

Стаття також звертає увагу на психологічні аспекти надання домедичної допомоги, включаючи управління стресом та емоційну стійкість. Автори вважають, що ці аспекти є важливими для ефективного реагування на екстремальні ситуації та прийняття важливих рішень під тиском.

У заключній частині статті робиться висновок про важливість домедичної допомоги у формуванні компетентностей правоохоронців і рекомендується інтеграція цих навичок у навчальні програми для правоохоронців. Автори підкреслюють, що такий підхід забезпечить більш ефективну підготовку правоохоронців, допоможе їм краще впоратися з викликами сучасного середовища безпеки та збільшить їх готовність до дій у непередбачуваних ситуаціях.

Ключові слова: *правоохоронна діяльність, домедична допомога, фахова компетентність, психологічна підготовка.*

Batrachenko T. S., Sukhatska I. Yu., Yefimova I. V. Pre-medical assistance as a basic component in forming competencies of future law enforcement officers

This scientific article examines the key role of pre-medical aid in forming the competencies of future law enforcement officers in the modern dynamic world. The authors emphasize that the ability to provide pre-medical aid is a necessary skill for law enforcement officers, as they often face unpredictable challenges, including traffic accidents, public disturbances, and other emergency situations.

The article focuses on the historical development and adaptation of pre-medical aid in law enforcement structures, demonstrating the evolution from basic self-help techniques to the use of advanced medical technologies. The authors also emphasize the importance of psychological preparation and stress resilience for law enforcement officers.

The article thoroughly examines various aspects of pre-medical aid, including assessing the condition of victims, determining the priorities of actions, as well as specific interventions such as trauma management, stabilization of the victim's condition, cardiopulmonary resuscitation, and measures to support breathing and blood circulation.

The authors point out the necessity of integrating pre-medical aid training into educational programs for law enforcement officers, considering the increasing demands on their professional competence. They recommend the use of simulation training to create a realistic environment where law enforcement officers can practice first aid skills in controlled but realistic conditions.

The article also addresses the psychological aspects of providing pre-medical aid, including stress management and emotional resilience. The authors believe these aspects are important for effectively responding to

© Батраченко Т. С., Сухацька І. Ю., Єфімова І. В., 2024

extreme situations and making crucial decisions under pressure.

In the concluding part of the article, the importance of pre-medical aid in forming the competencies of law enforcement officers is summarized, and the integration of these skills into their training programs is recommended. The authors emphasize that this approach will ensure more effective preparation of law enforcement officers, help them better cope with the challenges of the modern security environment, and increase their readiness for action in unpredictable situations.

Key words: *law enforcement activity, pre-medical aid, professional competence, psychological preparation.*

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному динамічному світі, де правоохоронці стикаються з різноманітними та часто непередбачуваними викликами, вміння надавати домедичну допомогу стає ключовою компетенцією. Зі збільшенням числа надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, терористичні атаки або масові стрілянини, здатність правоохоронців швидко і ефективно реагувати на медичні екстрені ситуації може врятувати життя.

Важливість навичок домедичної допомоги не обмежується лише ситуаціями бойових дій або терористичних атак. Вона також є критичною в повсякденних ситуаціях, які можуть включати дорожньо-транспортні пригоди, громадські заворушення та інші надзвичайні обставини. У таких сценаріях, правоохоронці часто є першими на місці подій і їх здатність надати першу допомогу може бути вирішальною для виживання потерпілих.

Актуальність цієї теми посилюється в контексті зростаючих вимог до професійної компетентності правоохоронців, а також в умовах постійної зміни характеру та складності загроз громадській безпеці. Сучасні правоохоронці повинні бути підготовлені не тільки до боротьби зі злочинністю, але й до ефективного реагування на медичні екстрені ситуації. Розуміння основ домедичної допомоги, спроможність швидко оцінювати медичний стан потерпілих, здатність ефективно реагувати у критичних ситуаціях – все це стає невід'ємною частиною сучасної правоохоронної системи. Навчання правоохоронців основам домедичної допомоги, таким як зупинка кровотечі, серцево-легенева реанімація, а також заходи з підтримки дихання, є критично важливими.

Таким чином, інтеграція навчальних програм з домедичною допомогою в стандартну підготовку правоохоронців забезпечує не тільки покращення їхніх професійних навичок, але й збільшує їхню спроможність вряту вати життя та забезпечувати безпеку громадян в екстремальних ситуаціях. Освіта та тренування в галузі домедичної допомоги включають в себе не тільки технічні аспекти, але й підготовку до реагування на різноманітні сценарії, які можуть виникнути у повсякденній діяльності правоохоронців. Це означає, що крім медичних знань, правоохоронці повинні володіти навичками швидкого рішення проблем, вміти працювати під тиском та в емоційно складних умовах.

Подальший розвиток програм навчання правоохоронців має також включати модулі з психологічної підготовки, оскільки здатність ефективно керувати власними емоціями та стресом є критично важливою у наданні домедичної допомоги. Правоохоронці, які здатні зберігати спокій та ясність розуму в екстремальних ситуаціях, можуть краще оцінити обставини і вжити найбільш ефективних заходів для порятунку життів. Враховуючи складність та непередбачуваність сучасного світу, стає очевидним, що навички домедичної допомоги повинні стати не просто доповненням до стандартної підготовки правоохоронців, а однією з її ключових складових. Це не тільки підвищить рівень готовності правоохоронних органів до реагування на екстрені ситуації, але й зміцнить довіру громадськості до правоохоронної системи.

Отже, враховуючи всі ці фактори, необхідність включення домедичної допомоги як фундаментальної частини навчання правоохоронців стає незаперечною. Така підготовка допоможе правоохоронцям не тільки впоратися з фізичними викликами їх професії, але й ефективно реагувати на медичні надзвичайні ситуації, збільшуючи шанси на порятунок життя та забезпечення безпеки в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань домедичної допомоги в правоохоронних органах на сьогоднішній день є результатом багаторічного розвитку та адаптації до сучасних вимог і реалій. Раніше, фокус у цій сфері був спрямований переважно на базові навички самопомочі, які включали елементарні заходи першої допомоги та прості медичні процедури. Проте, з часом і з розвитком медичних знань та технологій, підходи до домедичної допомоги в правоохоронних структурах значно еволюціонували.

Цей процес трансформації включає не лише зміну технік, але й впровадження передових медичних технологій та підходів. Тепер правоохоронці використовують сучасне обладнання та методики, такі як автоматизовані зовнішні дефібрилятори (АЕД), техніки зупинки кровотечі,

а також методи триажування у масових нещасних випадках. Ці інновації не тільки збільшують ефективність надання допомоги, але й підвищують шанси на виживання потерпілих у критичних ситуаціях. Важливість психологічної підготовки та стресостійкості правоохоронців у надзвичайних ситуаціях також набуває все більшого значення. Здатність ефективно управляти стресом, зберігати спокій та приймати виважені рішення під час екстрених медичних втручань є ключовою для успішної реалізації завдань. Навчання та розвиток навичок саморегуляції та емоційного контролю тепер є важливою частиною програм підготовки правоохоронців. Основний акцент в дослідженнях та навчанні зміщується на розробку комплексних програм, які інтегрують практичні навички з теоретичними знаннями та фокусуються на готовності до дій в реальних умовах. Це означає, що сучасне навчання правоохоронців має бути гнучким і всебічним, охоплюючи широкий спектр можливих сценаріїв, від повсякденних екстрених ситуацій до складних кризових обставин. Такий підхід забезпечує, що правоохоронці будуть готові ефективно реагувати на будь-які виклики, з якими вони можуть зіткнутися. Особлива увага приділяється реалістичним тренуванням і симуляціям, які дозволяють правоохоронцям відпрацьовувати навички у контрольованих умовах, що максимально наближені до реальності. Це допомагає розвинути не тільки технічні навички, але й здатність швидко адаптуватися до змінних обставин, що є ключовим у непередбачуваних надзвичайних ситуаціях. Окрім того, акцент робиться на постійне оновлення та модернізацію навчальних програм з домедичної допомоги. Це включає в себе впровадження новітніх медичних досліджень та практик, що забезпечує, що підготовка правоохоронців відповідає найвищим стандартам і є актуальною у світлі сучасних медичних відкриттів та тенденцій. Такий підхід дозволяє правоохоронцям бути крок попереду у відповіді на медичні надзвичайні ситуації. В кінцевому підсумку, ці зусилля щодо вдосконалення домедичної підготовки в правоохоронних органах мають велике значення не тільки для безпеки правоохоронців, але й для забезпечення ефективної допомоги громадянам у критичних ситуаціях. Вони сприяють підвищенню загальної готовності правоохоронних структур до швидкого та адекватного реагування на різноманітні екстрені сценарії, підкреслюючи важливість поєднання теоретичних знань з практичними навичками у сучасному світі.

Ця стаття має на **меті** висвітлити роль та значення домедичної допомоги у формуванні компетентностей майбутніх правоохоронців, розглядаючи навчальні підходи, методики, а так же основні принципи та реалії, з якими стикаються правоохоронці у своїй повсякденній діяльності. Враховуючи сучасні виклики, стаття наголошує на необхідності інтеграції глибоких знань з домедичної допомоги в стандартну програму підготовки правоохоронців, що не лише покращить їхні професійні навички, але й збільшить шанси на порятунок життів у критичних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Домедична допомога, як невід'ємна частина первинної медичної допомоги, охоплює широкий спектр заходів та процедур, що спрямовані на мінімізацію наслідків травм чи захворювань до прибуття кваліфікованих медичних працівників. Вона включає в себе не тільки базові навички забезпечення першої допомоги, але й більш специфічні втручання, як-от управління травмами, стабілізація стану потерпілого, кардіопульмональна реанімація, а також заходи з підтримки дихання та циркуляції крові.

Ключовим аспектом домедичної допомоги є оцінка стану потерпілого та визначення пріоритетності дій, залежно від характеру та тяжкості травми чи захворювання. На практиці це означає вміння швидко виявляти загрози для життя, такі як кровотеча, зупинка дихання, шоковий стан, та негайно реагувати, щоб запобігти подальшому погіршенню стану здоров'я потерпілого та максимально зберегти життєві функції до моменту прибуття фахівців. Ці навички вимагають від правоохоронців не лише теоретичних знань, але й практичних умінь, а також вміння зберігати спокій та впевненість у критичних ситуаціях [1, с. 92].

Домедична допомога як базова складова у формуванні компетентностей майбутніх правоохоронців є додатково ще історично обумовленим фактором. Відтак, історія домедичної допомоги в правоохоронних структурах відображає перехід від основних навичок самопомочі та взаємодопомоги до комплексного підходу у навчанні, з орієнтацією на використання новітніх медичних технологій та методів. Спочатку домедична допомога базувалася на елементарних засобах та прийомах, що надавалися правоохоронцями один одному в польових умовах. Проте з часом, з розвитком медицини та збільшенням розуміння важливості цих навичок, була впроваджена системна підготовка з акцентом на використанні спеціалізованого обладнання та сучасних методик. Наразі, сучасний етап характеризується широким

впровадженням стандартів для навчання правоохоронців, які включають детальне вивчення методів надання домедичної допомоги, а також психологічну підготовку для ефективної роботи в екстремальних умовах, зокрема вагоме місце відводиться навчанню стресостійкості, адже здатність зберігати самоконтроль та приймати обдумані рішення в критичних ситуаціях є ключовим для правоохоронців [2, с. 59].

Відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, серед вагомих складових у формуванні компетентностей майбутніх правоохоронців важливим є інтеграція навчання з домедичної допомоги в освітні програми для правоохоронців, що є критично важливим аспектом, враховуючи часте зіткнення правоохоронців з ситуаціями, де необхідне надання першої медичної допомоги [3]. Відтак, ця компетентність стає все більш значущою, оскільки навчання включає не лише теорію, а й практичні навички для реальних сценаріїв. Розвиток здатності правоохоронців ефективно реагувати на медичні екстрені ситуації, такі як травматичні ушкодження чи кардіопульмональна реанімація, є ключовим для успішного виконання їхніх обов'язків. Інтеграція домедичної допомоги підвищує професійність правоохоронців, забезпечує ефективність у складних умовах, та готує їх до дій у непередбачуваних ситуаціях, підкреслюючи важливість готовності до швидкого та адекватного реагування.

Для ефективної реалізації вищезазначеної компетенції вважаємо за доцільне застосування методу симуляційного навчання у контексті домедичної допомоги для майбутніх правоохоронців. Цей підхід включає використання віртуальних технологій та реалістичних тренувальних сценаріїв, які імітують реальні екстрені медичні ситуації. Таке середовище дозволяє безпечно відпрацьовувати та вдосконалювати навички надання першої допомоги, що є критично важливим у підготовці правоохоронців.

Використання симуляцій сприяє розвитку критичного мислення та швидкому реагуванню в стресових ситуаціях, що є ключовим для правоохоронців. Через реалістичне відтворення екстрених ситуацій, правоохоронці мають можливість вчитися ідентифікувати та реагувати на різні медичні стани, від легких травм до критичних станів, таких як серцеві напади або тяжкі кровотечі.

Відпрацювання різноманітних медичних сценаріїв підвищує готовність та компетентність майбутніх правоохоронців до ефективної реакції на медичні екстрені ситуації в реальному житті. Це не лише дозволяє їм освоїти необхідні медичні техніки, але й навчає управлінню емоціями та стресом під час надзвичайних обставин.

Окрім того, симуляційне навчання забезпечує безперервне оцінювання та зворотний зв'язок для правоохоронців, що є надзвичайно корисним у виявленні та виправленні помилок у наданні першої допомоги. Такий підхід дозволяє створити умови для рефлексії та самовдосконалення, що є ключовими для розвитку професійних навичок.

Методи симуляційного навчання для правоохоронців охоплюють широкий спектр підходів, включаючи використання інтерактивних сценаріїв, рольових ігор та віртуальних реалістичних симуляцій. Ці методи дозволяють відтворити різноманітні надзвичайні ситуації, які можуть виникнути під час службової діяльності. Симуляції забезпечують безпечне середовище для відпрацювання критичного мислення, прийняття рішень та практичних навичок [1, с. 18]. Відтак, прикладом застосування симуляційного навчання у контексті домедичної допомоги для правоохоронців може включати сценарій, де майбутні правоохоронці беруть участь у віртуальній реконструкції дорожньо-транспортної пригоди. У цій симуляції здобувачі мають оцінити стан потерпілих, здійснити прийняття рішень щодо пріоритетності надання допомоги, а також правильно виконати необхідні медичні процедури, такі як зупинка кровотечі чи серцево-легенева реанімація. Це дозволяє курсантам практикувати критичне мислення, прийняття рішень та розвиток практичних навичок у контрольованому та безпечному середовищі, що імітує реальні виклики, з якими вони можуть зіткнутися на службі.

Переваги застосування симуляцій включають підвищення рівня підготовленості, розвиток здатності швидко реагувати на непередбачувані ситуації та покращення комунікаційних навичок у командній роботі. Однак, існують виклики, пов'язані з використанням симуляцій, включаючи необхідність значних ресурсів для створення якісних симуляторів та навчальних програм, а також потреба у висококваліфікованих інструкторах для правильного керування процесом навчання. Крім того, важливим є забезпечення симуляційного тренування відповідало реальним умовам, з якими можуть зіткнутися правоохоронці, щоб максимально підвищити ефективність такого навчання.

Не менш важливою у формуванні компетентностей є психологічні аспекти надання домедичної допомоги правоохоронцями. Відтак, психологічна

складова безпосередньо впливає на ефективність та швидкість реакції в екстремальних ситуаціях. Спокій, стресостійкість та психологічна готовність правоохоронців до роботи в кризових умовах забезпечують не тільки якісне надання домедичної допомоги, але й впливають на їхню здатність приймати важливі рішення під тиском [2, с. 98]. Вміння управляти власними емоціями та стресом є ключовим для забезпечення безпеки та ефективної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях. Крім того, стрес може суттєво впливати на здатність правоохоронців швидко оцінювати ситуацію та ефективно реагувати на неї, особливо в надзвичайних ситуаціях, що вимагають надання домедичної допомоги. Ефективне управління стресом та психологічна готовність є ключовими для успішного прийняття рішень. Ключовим фактором в освітніх програмах має бути зосереджено на розвитку стресостійкості та психологічної готовності, надаючи правоохоронцям навички та інструменти для збереження спокою та ефективності в кризових ситуаціях.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна відзначити критичну важливість домедичної допомоги у формуванні компетентностей правоохоронців. Відтак, навички домедичної допомоги значно підвищують готовність та ефективність правоохоронців у реагуванні на надзвичайні ситуації, роблячи їх не лише рятівниками життів, але й покращуючи загальний рівень їхньої професійності. Враховуючи викладене, рекомендуємо наступні стратегії для інтеграції в освітні програми за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» на бакалаврському рівні:

– Збільшення практичного компоненту у навчальних програмах з домедичної допомоги, щоб забезпечити правоохоронцям необхідний досвід та впевненість у своїх навичках.

– Інтеграція модулів психологічної підготовки та стресостійкості, що дозволить правоохоронцям краще управляти стресовими ситуаціями та зберігати емоційну стійкість.

– Регулярне оновлення навчального матеріалу для відповідності сучасним вимогам та медичним інноваціям.

Підвищення кваліфікації викладачів і тренерів, забезпечуючи високоякісну підготовку з актуальними знаннями та методиками.

Такий підхід забезпечить більш ефективну підготовку правоохоронців, дозволить їм краще впоратися з викликами сучасного середовища безпеки. Особливо важливо, що інтеграція цих рекомендацій сприятиме розвитку компетентних, добре підготовлених правоохоронців, здатних ефективно відповідати на медичні надзвичайні ситуації. Практичний компонент в навчальних програмах не тільки покращить навички першої допомоги, але й допоможе правоохоронцям розвинути важливі навички, такі як швидке прийняття рішень, робота в команді та критичне мислення. Психологічна підготовка та стресостійкість є також ключовими для підтримки емоційного благополуччя правоохоронців, особливо в умовах, коли вони зіштовхуються з високим рівнем стресу та травматичними подіями. Оновлення навчальних програм забезпечить актуальність та релевантність знань, а підвищення кваліфікації викладачів гарантує, що навчання відповідатиме сучасним стандартам.

У підсумку, реалізація цих рекомендацій сприятиме формуванню висококваліфікованих, добре обізнаних правоохоронців, здатних ефективно реагувати на виклики сучасного світу та забезпечувати безпеку громадян.

Література

1. Myslyva O., Namlynska O. Novels of the legislation in the field of provision of pre med care by the police. *Ukrainian polyceistics: theory, legislation, practice*. 2022. Vol. 4, no. 2. P. 92–97. URL: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-18 (date of access: 19.01.2024).

2. Албул С. Сучасні підходи до системи підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу ВНЗ МВС України, які здійснюють підготовку поліцейських. *Організація професійної підготовки в підрозділах Національної поліції України* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 17 жовт. 2017 р. С. 5–10.

3. 262 «Правоохоронна діяльність» № 578. Стандарт вищої освіти України. Чинний від 2020-04-30. Вид. офіц. Київ, 2020. 20 с.

Батраченко Т. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

Сухацька І. Ю.,
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

Єфімова І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

УДК 347.736.54
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.31

ГЕНЕЗИС ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ

Самох М. Ю.

У статті проведено аналіз генезису фраудаторних правочинів, визначено історію їх походження та правозастосування. Встановлено, що фраудаторні правочини – це правочини, вчинені боржником для зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів на таке майно, тобто правочини, які вчиняються з метою завдання шкоди кредиторам. Визначено, що конструкція правочинів, вчинених на шкоду кредиторам бере свій початок ще у преторському праві, яке було однією з найпрогресивніших течій римського приватного права.

Автором досліджено теоретичні матеріали, а також матеріали судової практики, із яких встановлено першоджерело використання в національній судовій практиці поняття «фраудаторний правочин». Визначено, що термін «фраудаторний правочин» в українську судову практику запровадив суддя Верховного Суду В.І. Крат, який по суті й став основоположником використання конструкції фраудаторних правочинів у правозастосовній діяльності.

Також у статті визначено, яким чином у римському праві було врегульовано визнання недійсними правочинів, вчинених на шкоду кредиторам, розглянуто способи захисту порушених прав та особливості використання цієї конструкції за римським правом (так, у різні періоди розвитку конструкції фраудаторних правочинів кредитори могли захистити свої права, вимагаючи застосування таких заходів, як: restitutio in integrum ob fraudem, interdictum fraudatorium або actio Pauliana).

Автором з'ясовано, що дослідженню та вивченню генезису фраудаторних правочинів (тобто вивчення їх виникнення, походження, розвитку, видозміни, застосування) українськими науковцями приділено недостатньо уваги, а ця тема перебуває тільки на початковому етапі свого розвитку в Україні, оскільки більшість зосереджується вже на суті конструкції та її використанні у правозастосовній діяльності, саме тому у статті приділено основну увагу цьому напрямку дослідження.

Ключові слова: *фраудаторний правочин, недійсний правочин, генезис, шкода, кредитор, боржник, преторське право, римське право, actio Pauliana.*

Samokh M. Yu. Genesis of fraudulent transactions

The article analyzes the genesis of fraudulent transactions, defines the history of their origin and enforcement. It is established that fraudulent transactions are transactions committed by the debtor to reduce his property in order to hide it from creditors' foreclosure on such property (i.e. transactions that are committed with the purpose of causing damage to creditors). It is determined that the construction of deeds committed to the detriment of creditors has its origins in praetorian law, which was one of the most progressive currents of Roman private law.

The author has researched theoretical materials, as well as materials of judicial practice, from which the original source of the use of the concept of «fraudulent transaction» in national judicial practice has been established. It is determined that the term «fraudulent transaction» was introduced into Ukrainian judicial practice by Supreme Court judge V.I. Krat, who in fact became the founder of the use of the construction of fraudulent acts in law enforcement activities.

The article also defines how in Roman law invalidation of transactions committed to the detriment of creditors was regulated, methods of protection of violated rights and features of the use of this construction under Roman law are considered (yes, in different periods of the development of the construction of fraudulent transactions, creditors could protect their rights by demanding the application of such measures as: restitutio in integrum ob fraudem, interdictum fraudatorium або actio Pauliana).

The author found out that insufficient attention is paid by Ukrainian scientists to the research and study of the genesis of fraudulent transactions (that is, the study of their origin, development, modification, application), and this topic is only at the initial stage of its development in Ukraine, since the majority is already focusing on the essence of the construction and its use in law enforcement activities, that is why the article pays the main attention to this direction of research.

Key words: *fraudulent transaction, invalid deed, genesis, damage, creditor, debtor, praetorian law, Roman law, actio Pauliana.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одними із основних принципів цивільного

© Самох М. Ю., 2024

судочинства є справедливість, добросовісність та розумність, однак правові наслідки недодержання цих принципів сторонами при укладенні правочинів не завжди є зрозумілими та передбаченими в актах цивільного законодавства. Це стосується, зокрема, випадків укладання боржником правочинів, що направлені на створення умов, які унеможливлюють задоволення вимог кредитора (так званих, фраудаторних правочинів).

Дана наукова стаття присвячена темі, що є відносно новою в Україні, а саме – генезису фраудаторних правочинів. На нашу думку, для детального дослідження фраудаторних правочинів необхідно дослідити правову природу, тобто визначити звідки бере своє коріння таке поняття як «фраудаторний правочин», дослідити його видозміну, трансформацію та з'ясувати історію походження.

Водночас актуальність обраної теми пояснюється поширеними випадками укладення боржниками фраудаторних правочинів з метою завдати шкоду кредиторам шляхом унеможливлення чи ускладнення виконання свого зобов'язання перед ним. Саме тому дослідження фраудаторних правочинів є надзвичайно актуальним, а аналіз їх походження дасть зможу краще оперувати цим поняттям. У свою чергу, вбачається відсутність комплексного дослідження українськими науковцями походження фраудаторних правочинів, їх історія виникнення та джерела.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань фраудаторності займалися такі українські вчені як: В.І. Крат, О.Л. Беляневич, Д.О. Калюта, О.М. Єфімов, А.С. Длігул та інші науковці. Однак матеріали періодичних наукових видань та інформаційні ресурси не вичерпують усієї складності проблеми, а лише формують фундамент для подальшого її дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз генезису фраудаторних правочинів, визначення історії їх походження та правозастосування. Також у статті автор намагатиметься з'ясувати, яким чином у римському приватному праві регулювалось визнання недійсними правочинів, вчинених на шкоду кредиторам та у якому вигляді ця конструкція дійшла до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Fraus creditorum (на шкоду кредиторам – з латинської) – це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів на таке майно. Слово «fraud» у перекладі з англійської означає шахрайство, афера, підробка. Fraus creditorum був сконструйований у преторському праві. Преторське право, у свою чергу, було однією з найпрогресивніших течій римського приватного права.

Преторське право було об'єктивно зумовлено «живим правом», воно мало чи не найбільше значення у формуванні нових інститутів права. Так, саме через претора, його едикти, впроваджувались нові правила, що потім переходили в цивільне право.

Лише завдяки швидкій реакції претора на зміну суспільних відносин, універсальності цих змін у праві, римське право змогло стати таким, яким ми його розглядаємо зараз. Завдяки діяльності преторів воно перестало бути вузько національним та статичним, почало жваво розвиватись та задовольняти товарно-грошовий обіг [1, с. 97].

Посада претора була введена у IV столітті до н.е. Спочатку вони заміщували консулів на час їх відсутності у Римі і виконували обов'язки по охороні внутрішнього порядку, тобто здійснювали керівництво поліцією безпеки. Але потім в їх компетенцію стало входити керівництво правосуддям. Діяльність преторів в цьому напрямку зіграла виключну роль в історії римського права.

Саме претори взяли на себе основну роботу щодо припинення вчинення боржником дій на шкоду кредиторам, створивши ряд дієвих заходів задля забезпечення громадянського обороту [2, с. 24].

У юридичній науці існує думка, що fraus creditorum є одним із найважливіших деліктів, необхідність в якому виникла через те, що заходи проти боржника почали виражатись не в особистих обмеженнях, а у зверненні стягнення на майно. Відповідно, виникла небезпека вступу боржника у правовідносини щодо дарування, кредитні та інших подібні дії з метою зменшення обсягу примусових платежів, доступних його початковим кредиторам.

У різні періоди розвитку цієї конструкції кредитори могли вимагати застосування таких заходів, як: *restitutio in integrum ob fraudem*, *interdictum fraudatorium, actio Pauliana* [3]. У відповідності із зазначеним, преторами було закріплено ефект зворотності угод, здійснених неоплатним боржником, що досягалося у формі відновлення у початкове положення – *restitutio in integrum ob fraudem*. При призначенні продажу майна неоплатного боржника керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника інформував претора

про відчуження, вчинені боржником на користь третіх осіб, або про його відмову від стягнення зі своїх боржників. У відповідь на це, за результатами вивчення справи, претор видавав відповідний декрет. Керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника, складаючи список активів та пасивів боржника, включав об'єкти таких угод до складу майна, що підлягало розпродажу, так що правонаступник банкрута, посилаючись на in integrum restitutio, міг протягом року ініціювати позов з фікцією до покупців від боржника, ніби відчуження (чи прощення боргу) не відбулося (iudicium rescissorium).

Окремі кредитори, які брали участь у конкурсі, після реалізації майна боржника протягом року були уповноважені проти покупців від неоплатного боржника на спеціальний відновний інтердикт – interdictum fraudatorium. Яким чином в таких випадках регулювалися відносини між кредиторами, джерела не повідомляють. Імовірно, кредитори продавали якесь конкретне майно боржника, а потім ділили між собою виручку, отриману від такого продажу, відповідно до обсягу кредиторських вимог до боржника. У випадку звернення з позовами кредиторів, які уклали угоди з неплатоспроможним боржником, що мав на меті навмисно зменшити свої активи, претор відмовляв у задоволенні таких позовів.

У всіх цих випадках надання преторських процесуальних засобів знаходилося в залежності від об'єктивної наявності шкоди, суб'єктивного наміру боржника завдати шкоди кредиторам та поінформованості третьої особи про те, що угода з боржником піде на шкоду кредиторам. Якщо третя особа від угоди з боржником отримувала безоплатну вигоду, його необізнаність не перешкоджала застосуванню проти нього спеціальних засобів захисту [4, с. 57-59].

У часи Юстиніана оспорювання правочинів на шкоду кредиторам стало відбуватися за допомогою *actio Pauliana*. Метою цього позову було відновлення такого стану речей, який би настав за відсутності фраудаторних дій боржника. Цей позов застосовувався тоді, коли виникала підозра у тому, що боржник напередодні банкрутства несумлінним чином розпорядився своїм майном, що завдало шкоди кредиторам. З метою захисту останніх стало можливим оскаржити правочини, які на перший погляд були здійснені законно, відповідно, іншої можливості їх оскаржити не було. Результатом було повернення у конкурсну масу майна, переданого боржником по угоді кредиторам, що тягло подальший розподіл даних активів між кредиторами.

Для пред'являння *actio Pauliana* були потрібні певні умови. По-перше, зменшення майна боржника. Розумілося таке зменшення досить широко. Зокрема, це було відчуження, відмова від права, пропущення строку для пред'явлення позову. По-друге, намір боржника заподіяти шкоду своїм кредиторам (*consilium fraudandi*). І нарешті, результат такого наміру: щоб кредитори (або їх правонаступники) не могли отримати повного задоволення з майна боржника.

Позов у таких випадках пред'являвся одночасно до боржника і його контрагентів, з якими він укладав відповідні договори. Якщо контрагенти діяли недобросовісно, вони зобов'язувалися до відшкодування всієї завданої кредиторам шкоди. Добросовісні контрагенти відшкодовували кредиторам шкоду лише в розмірі отриманого від боржника, якщо відчуження відбувалося за безоплатною підставою [3].

Реалізація actio Pauliana визначалася самим характером відносин у римському суспільстві, що передбачав високий рівень відкритості та поінформованості. У ті часи в торговому світі неплатоспроможність боржника ставала відомою широкому колу осіб, ще не будучи оголошеною, тобто особи, які набували майно у боржника, швидше за все, були обізнані про його неплатоспроможність.

Позов actio Pauliana пред'являвся особливим суб'єктом, якого, умовно, можна назвати аналогом сучасного арбітражного керуючого, котрий іменувався curator bonorum. Цей суб'єкт призначався претором. Позов пред'являвся від імені всіх кредиторів, причому на розсуд curator bonorum відповідачем міг бути як боржник, так і третя особа, що була власником майна боржника. Подання позову до нового власника майна більше відповідало інтересам кредитора.

Предметом actio Pauliana було відшкодування всіє шкоди, заподіяної кредиторам діями боржника чи «видача збагачення», якщо відповідач – третя особа був conscius fraudis (сумлінним безоплатним набувачем). Важливим є той факт, що у разі смерті відповідача, actio Pauliana міг бути пред'явлений до спадкоємців в обсязі, в якому був винен спадкодавець.

Як можна спостерігати, згідно з actio Pauliana, оскаржені могли бути угоди, сторони яких мали на меті заподіяти боржнику збитки, причому ця мета мала бути прямою та очевидно. Необхідно було довести відповідний намір обох сторін (consilium fraudandi) [5, с. 78].

Таким чином, головним фактором, що зумовлює віднесення тих чи інших угод до неправомірних дій, відповідно до концепції actio Pauliana, є їх результат – зменшення майнової маси боржника по відношенню до конкурсних кредиторів.

Слід зазначити, що у подальшому підхід до обґрунтування можливості оспорювання угод, заснований на actio Pauliana, отримав назву суб'єктивного, оскільки його застосування можливе лише за наявності суб'єктивного елемента, який полягає у намірі заподіяти збитки. Пізніше сформувався протилежний – об'єктивний – підхід, у якого принциповим під час вирішення питання визнання недійсними угод є доведеність кожної конкретної обставини.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка судді В.І. Крата, який зазначає, що фраудаторність – це недійсність зі знаком «плюс», яка має позитивний вплив на цивільний обіг: дозволяє забезпечувати виконання судових рішень та виконання боржниками своїх зобов'язань, а також дозволяє кредитору отримати грошовий еквівалент стягнення, на яке він міг розраховувати, укладаючи договір з боржником [6; 7].

Саме суддя Верховного Суду В.І. Крат запровадив в українську судову практику термін «фраудаторний правочин». Так, судами розглядалась цивільна справа № 379/1256/15-ц, у якій кредитор намагався визнати фіктивним договір дарування майна за участю боржника у зв'язку з тим, що він був укладений з метою унеможливлення подальшого звернення стягнення на таке майно. Судами усіх інстанцій (у тому числі Верховним Судом) у задоволенні позовної заяви відмовлено з мотивів недоведення фіктивності договору. До постанови Верховного Суду суддя-доповідач В.І. Крат додав окрему думку, в якій зазначив, що оспорюваний правочин є фраудаторним, оскільки не відповідає законодавству щодо вимог добросовісності та є зловживанням правом щодо кредитора та його майнових інтересів, а тому мав би бути визнаний недійсним [8].

Окрема думка судді В.І Крата, безсумнівно, вплинула на правосвідомість суддів, про що свідчить подальший розвиток судової практики. Відповідно рішення трьох інстанцій у вищезгаданій справі продемонстрували, що для захисту порушеного права особи від недобросовісних дій боржника недостатньо посилань на правила ст. 234 ЦК України про фіктивний правочин, оскільки угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності.

Висновки. Проаналізувавши вищезазначене, можна визначити, що поняття «фраудаторний правочин» не визначене національним законодавством України, хоча на практиці фраудаторні правочини визнаються недійсними національними судами вже більше п'яти років. У свою чергу, поняття «фраудаторність» було сформовано ще у преторському праві, а далі при розвитку та становленні права як такого, певною мірою, було удосконалено. Очевидно, що походження вказаного поняття та загалом такої конструкції як «fraus creditorum» бере свій початок ще з часів римського приватного права, оскільки саме за тих часів формувались основоположні ідеї та принципи сучасного цивільного права.

Станом на сьогоднішній день дослідження та вивчення фраудаторних правочинів, їх історії та генезису перебуває тільки на початковому етапі в Україні, однак динаміка сучасного розвитку суспільства, становлення нашої країни як незалежної, суверенної та правової держави безумовно матиме позитивний вплив на глибину таких досліджень, а також з часом надасть можливість визначити поняття «фраудаторний правочин» на законодавчому рівні та більш детально врегулювати використання такої конструкції в правозастосовній діяльності.

Поряд із цим, якісний та всебічний аналіз фраудаторних правочинів в теоретичних, практичних напрямках та подальший розвиток цього напрямку дослідження із його відображенням в чинному законодавстві безсумнівно сприятиме захисту прав кредиторів від недобросовісних дій (бездіяльності) боржників та порушення прав, а також швидкому та правильному відновленню вже порушених прав та інтересів.

Література

1. Підопригора О. Римське право і майбутнє правової системи України. *Вісник академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 95–103.

2. Колосова А. Римське приватне право та його вплив на розвиток сучасного цивільного права. *Юридична Україна*. 2006. № 9. С. 22–25.

3. Крат В.І. Фраудаторність від Юстиніана. *Закон і Бізнес*. Вип. № 28. 2021. URL: https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu_daruvati_kvartiru_materi_nedobrosovisno_y_koli_vidbuva.html (дата звернення: 17.01.2024).

4. Борисова В.І., Баранова Л.М. : підручник /за заг. ред. В.І. Борисової, Л.М. Баранової. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 287 с.

5. Тетарчук І.В. Римське приватне право : навч. посіб. Харків : ЦУЛ, 2020. 136 с.

6. Крат В.І. Фраудаторні конструкції не вичерпуються фраудаторними правочинами. 2021. URL: https://advokatpost.com/fraudatorni-konstruktsii-ne-vycherpuiutsia-fraudatornymy-pravochynamy-suddia-vasyl-krat/ (дата звернення: 17.01.2024).

7. Крат В.І. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1167934/ (дата звернення: 17.01.2024).

8. Окрема думка судді Верховного Суду Крата В.І. від 14.02.2018 року по справі № 379/1256/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706. (дата звернення: 17.01.2024).

Самох М. Ю.,
orcid.org/0009-0004-8278-6015
аспірант кафедра цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 331.5.024.5+364.23
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.32

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Беньковський С. Ю., Зелений В. І.

Введення воєнного стану в країні зумовило необхідність кардинального перегляду стратегії розвитку держави, при цьому в першу чергу особливої державної підтримки потребувала сфера соціального захисту різних верств населення, які опинились в скрутному становищі через перебування на окупованих територіях, залишились без житла, вимушені були переїхати в інші регіони. Впровадження нових політик соціального захисту не може якісно відбуватись без їх належного нормативно-правового забезпечення.

Питання соціального добробуту та формування нових соціальних гарантій захисту прав та інтересів громадян в умовах воєнного стану стали викликом не лише для держави, а й обумовили прийняття різних актів на міжнародному рівні. Зокрема напрями соціальної політики визначено в Плані дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». В Україні з метою соціальної підтримки громадян реалізуються такі програми: «є Підтримка», «є Допомога», «є Робота», «є Оселя».

Серед нових напрямів соціально-правових засад стратегічного розвитку країни виділено такі: необхідність максимального збереження рівня соціального захисту населення на умовах довоєнного стану; розробка та впровадження програм соціальної підтримки окремих категорії населення (внутрішньопереміщені особи, громадяни, які тимчасово залишились на окупованих територіях; громадяни, які залишись без роботи через масові скорочення виробництв, які залишились без оселі або оселя яких потребує капітального відновлення тощо); налагодження співпраці з міжнародними партнерами з метою отримання підтримки щодо реалізації нових соціальних програм підтримки та захисту населення; подальше реалізація реформи у сфері соціального забезпечення, яка була започаткована до введення воєнного стану, наскільки це є можливим відповідно до умов сьогодення.

Ключові слова: *соціальна політика, соціальний захист, захист прав громадян, підтримка.*

Benkovskyi S. Yu., Zelenyi V. I. Socio-legal basis of the state development strategy in the conditions of full-scale aggression of the russian federation against Ukraine

The introduction of martial law in the country necessitated a radical revision of the state development strategy while special state support was primarily needed in the sphere of social protection for various segments of the population who encountered a difficult situation due to their stay in the occupied territories, who were left without housing or were forced to move to other regions. The implementation of qualitatively new social protection policies cannot be performed lacking proper regulatory and legal support.

The issue of social welfare and the formation of new social guarantees for the citizens' rights and interests protection in the conditions of martial law turned out to be a challenge not only for the Ukrainian state, but also caused the adoption of various acts at the international level. In particular, the directions of social policy have been defined in the Action Plan of the Council of Europe for Ukraine for 2023-2026 "Stability, recovery and reconstruction". Ukraine has been implementing the following programs with the view of social support of citizens: "e-Support", "e-Help", "e-Work", "e-Home".

New directions of the socio-legal foundations of the country strategic development particularly include the following: the need to maximally preserve the level of social protection of the population under the conditions of the pre-war situation; development and implementation of social support programs for certain categories of the population (internally displaced persons, citizens who temporarily remained in the occupied territories; citizens who are out work due to massive reductions in production, who have been deprived of home or whose homes require capital reconstruction, etc.); establishment of cooperation with international partners in order to obtain support for the implementation of new social programs for the population's support and protection; further implementation of the reform in the field of social security, which had been initiated prior to the introduction of martial law, as far as it appears possible according to the conditions of today.

Key words: *social policy, social protection, protection of citizens' rights, support.*

© Беньковський С. Ю., Зелений В. І., 2024

Постановка проблеми та її актуальність. Розвиток країни не може відбуватись без урахування викликів часу, змін на міжнародному рівні, які також впливають на внутрішню політику та стратегію країни. Останні роки в Україні впроваджувались чисельні реформи в різних сферах суспільного життя, які були спрямовані на приведення правових та організаційних засад функціонування держави до міжнародних та європейських стандартів.

Введення воєнного стану в країні зумовило необхідність кардинального перегляду стратегії розвитку держави, при цьому в першу чергу особливої державної підтримки потребувала сфера соціального захисту різних верств населення, які опинились в скрутному становищі через перебування на окупованих територіях, залишились без житла, вимушені були переїхати в інші регіони. Впровадження нових політик соціального захисту не може якісно відбуватись без їх належного нормативно-правового забезпечення.

Як свідчить аналіз наукових досліджень правових та організаційних засад реалізації соціальної політики, ще до повномасштабного вторгнення окремі аспекти соціального захисту населення потребували удосконалення, оскільки залежали від проведення реформ в інших сферах діяльності як на державному, так і на місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пов'язаним з визначенням ролі соціальної політики в розвитку держави розглядали такі вчені як Венедіктов С.В., Волгін М.О., Смагло О.В., Ушенко Н.В., Шило К.М., Чанишева Г.І. та ін.

Ушенко Н.В. та Шило К.М., досліджуючи концептуальні засади соціальної політики України, провели огляд передумов формування оновленої соціальної політики в контексті суспільного розвитку. Визначали концептуальні засади реалізації соціальної політики держави, адекватної вимогам ринкової економіки і сучасним умовам [1, с. 111].

Г.І. Чанишева, досліджуючи соціальну політику, її поняття, цілі та правове забезпечення, зазначила, що соціальна політика охоплює різні сфери суспільних відносин, пов'язані зі здійсненням соціальної функції держави. Цілями соціальної політики слід вважати досягнення добробуту й розвитку населення, заохочення його прагнення до соціального прогресу. Підвищення рівня життя є основною метою під час планування економічного розвитку [2, с. 80].

Смагло О.В. в роботі соціальна політика: реалії та перспективи, розглянув проблеми сутності соціальної політики, проаналізував підходи до визначення даного поняття в контексті побудови і функціонування соціальної держави. Автором окреслені нагальні проблеми соціальної політики в Україні, окреслено її пріоритетні напрями та невирішені завдання [3, с. 70].

Разом з тим, сучасні виклики, які постали перед країною, потребують нових доктринальних підходів та комплексних досліджень задля визначення актуальних напрямів формування та реалізації соціальної політики та її законодавчого забезпечення.

Метою статті є визначення соціально-правових засад стратегічного розвитку держави в умовах повномасштабного вторгнення на Україну та з урахуванням викликів, які постали перед державою у зв'язку з введенням воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українсько-російська війна зумовила суттєве зростання кількості населення, яке потребує державного захисту. Через це, найважливішим завданням держави на сьогоднішній день є при будь-яких умовах допомагати забезпечити соціальний захист населення в період дії воєнного стану не зважаючи на значне обмеження бюджетного фінансування даної статті видатків [4, с. 83].

На момент повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України характерною рисою системи надання соціальних послуг в Україні був відсутній однаковий підхід до надання таких послуг на місцевому рівні. Такий стан справ зумовлено реформою місцевого самоврядування, яка передбачає перехід широкого кола повноважень у соціальній сфері до територіальної громади, а також тим, що норми нового закону, яким регулюється надання соціальних послуг, всі повноваження та відповідальність за організацію їх надання покладають на органи місцевого самоврядування [5, с. 9].

Сучасна галузь соціальної роботи вбудовується у нову соціальну реальність з недосконалою нормативно-правовою базою; недостатньо підготовленими до інноваційної діяльності кадрами; такими, що втратили актуальність видами соціальних послуг; громіздкою і забюрократизованою інформаційною системою; фінансуванням мережі установ соціального спрямування відповідно до кошторисних потреб, яке не завжди зорієнтоване на кінцевий соціальний результат [6, с. 194].

Як слушно зазначає М.В. Корнієнко, день 24 лютого 2022 р. став переломним моментом для всього українського суспільства. Розпочата Росією війна проти України вплинула на всі сфери

соціального життя нашого народу. І, якщо для Росії неважливими є правові аспекти знищення українців, порушення територіальної цілісності України, її суверенітету (на що вказують як методи ведення війни російською армією, так і сам характер війни – загарбницька, фактичне ігнорування вимог міжнародного права, у тому числі й міжнародного гуманітарного права), то Українська держава і далі виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання [7, с. 28].

Головними показниками ефективності соціальної політики є рівень добробуту, освіти, здоров'я населення, соціальної стабільності, конструктивності відносин соціальних груп і т.д. Важливе місце в досягненні поставленої мети має стратегія соціальної політики, яка являє собою своєрідний план розв'язання соціальних проблем країни на кожному конкретно-історичному етапі. У демократичному суспільстві плюралізм ідеологій та наявність різних суб'єктів породжує розмаїтість цілей і багатоманітність стратегій соціальної політики. Кожна зі стратегій входить складовою частиною в ту або іншу ідеологію й програму суспільного розвитку [8].

Головним у соціальній політиці є обов'язок держави гарантувати законодавчо, соціально й економічно нормальні для даного історичного періоду умови, які забезпечують самостійне життя, свободу вибору життєвого шляху, сфери діяльності, відповідальність за свої дії, «плату» за рівень особистого добробуту і становища у суспільстві. Соціальна політика повинна будуватися на основі взаємної відповідальності та взаємних обов'язків держави й населення. В умовах нестабільного розвитку економіки вона має бути адекватною стану розвитку економіки, сприяти стабілізації виробництва та забезпечувати мінімально необхідні стандарти життєвого рівня населення [9, с. 77].

Стратегічна мета соціальної політики має бути спрямована на взаємну відповідальність держави і людини. Досягнення поставленої мети і вирішення конкретних завдань потребує реалізації та формування соціальної політики з урахуванням таких положень: взаємна солідарна відповідальність усіх суб'єктів соціальної політики держави, неурядових об'єднань, підприємців, громадян за результати соціального розвитку; добровільність і різноманіття форм участі людей у формуванні та реалізації соціальної політики; відвертість і підконтрольність соціальної політики суспільству, людині; міжнаціональна, міжгрупова і міжособистісна толерантність; захист працездатного населення від соціальних ризиків переважно за страховими принципами; гарантоване збереження раніше придбаних соціальних прав для людей, які фактично користуються цими правами, чий матеріальний стан багато в чому ними визначається [10, с. 114].

Зміни, які відбулись в останні роки, суттєво вплинули на основні напрями формування соціально-правових засад стратегічного розвитку держави. Тимчасове призупинення або повне припинення діяльності суб'єктів господарювання, зниження фінансової спроможності населення, необхідність підтримки внутрішньопереміщених осіб, а також осіб, постраждалих внаслідок повномасштабного вторгнення, обумовлює важливість оперативного прийняття нових нормативно-правових актів, які б визначали нові напрями соціальної підтримки та захисту населення.

Питання соціального добробуту та формування нових соціальних гарантій захисту прав та інтересів громадян в умовах воєнного стану стали викликом не лише для держави, а й викликали стурбованість на міжнародному рівні.

Дуже важливою і вчасною, з нашої точки зору, є заява Європейського комітету з соціальних прав від 24 березні 2022 року, в якій висловлювалась глибока стурбованість життям і правами людей в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації в Україні. В заяві зазначено, що держави-члени Ради Європи, які підписали Хартію, погодились забезпечити своєму населенню зазначені в ньому соціальні права, щоб підвищити свій життєвий рівень і свій соціальний добробут. Підкреслено, що військова агресія проти іншої держави-учасниці сама по собі є несумісною з духом та цілями Європейської соціальної хартії, що нинішня криза спричинена військовою агресією російської федерації проти України не повинна мати наслідком зниження захисту прав, визнаних Хартією, як в межах України, так і за її межами, і що держави-учасниці Хартії зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для забезпечення виконання прав за Статутом ефективно, гарантовано в будь-який час, у тому числі, за необхідності, через міжнародну допомогу та співпрацю [11].

Відповідно до Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» з питань захисту соціальних прав передбачено зокрема такі заходи: надання експертної підтримки органам державної влади в частині створення нової моделі соціальної політики, приділяючи особливу увагу найбільш уразливим групам населення та особам, які постраждали від війни, включно з прозорою

та ефективною системою соціального страхування, яка відповідає європейським стандартам, зокрема Європейській соціальній хартії, та допомагає долати дискримінацію у всіх її формах, а також відповідає фінансовим можливостям держави, надання підтримки в частині реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та моніторингу відповідних планів дій в рамках цієї стратегі; надання експертної підтримки для розробки політики та стратегії подолання бідності в Україні та зміцнення спроможності національних та місцевих органів влади для впровадження наявної політики; надання допомоги в частині оновлення політики соціальної інтеграції та участі в житті суспільства осіб з обмеженими можливостями та реалізації оновленої політики в галузі зайнятості осіб з обмеженими можливостями для поліпшення доступу до ринку праці для таких осіб відповідно до стандартів Європейської соціальної хартії та ін. [12].

Слід відзначити, що з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації, Урядом країни почали запроваджуватись заходи підтримки, спрямовані на забезпечення соціальної підтримки населення з урахуванням вимог часу. Серед таких проектів слід відзначити такі. Однією з перших стала програма «є Підтримка», яку запровадили в березні 2022 року.

Щоб підтримати малозабезпечених українців, уряд також спростив процедуру оформлення соціальної допомоги. Реєстрація як ВПО або безробітним стала можливою онлайн через додаток «Дія». Пізніше у 2022 році уряд запровадив нову публічну онлайн-платформу «є Допомога», яка має три напрями: отримати грошову державну допомогу; отримати допомогу від волонтерів або стати ними; отримувати виплати допомоги від міжнародних організацій.

У липні 2022 року була запущена програма «є Робота», що спрямована на підтримку МСП та створення робочих місць.

У жовтні 2022 року уряд запустив програму «є Оселя», що координує надання субсидованих іпотечних кредитів військовослужбовцям і співробітникам служби безпеки, медичному персоналу, ВПО та деяким іншим групам.

У травні 2023 року уряд запровадив Програму відновлення пошкодженого житла «є Відновлення». Програма дозволяє отримати до 200 000 грн компенсації. Важливо, що компенсацію можна також вимагати за ремонт, зроблений до впровадження програми [13, с. 13].

Аналіз наведених заходів свідчить, що в країні попри складні умови, обумовлені воєнним станом, доволі оперативно почали розроблятись та впроваджуватись різні програми соціальної підтримки населення, спрямовані на забезпечення реалізації права на працю, поліпшення житлових умов та компенсацію у випадку його пошкодження через військову агресію.

Разом з тим важливе значення для реалізації соціальної політики підтримки населення має належне законодавче забезпечення.

Чанишева Г.І. слушно зазначає, що ефективний механізм реалізації соціальної політики має здійснюватися на ґрунтовній законодавчій основі, у зв'язку з чим, запропонувала прийняти Закон України про соціальну політику, нормами якого пропонує визначити поняття, основні цілі, функції, завдання, сфери, структурні елементи (підсистеми), суб'єктів та об'єктів соціальної політики, механізм та засоби її реалізації, а також здійснити кодифікацію трудового й соціального законодавства, розробити державні соціальні стандарти, які б забезпечували гідний рівень життя людини [2].

Тому поряд з розробкою соціальних програм підтримки, також відбулось прийняття нормативно-правових актів, які встановлюють гарантії соціальної підтримки окремих категорій громадян. До таких актів слід віднести зокрема: Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [14] «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168 [15], «Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333 [16], «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162 [17].

Висновки Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Головними показниками ефективності соціальної політики є рівень добробуту, освіти, здоров'я населення, соціальної стабільності, конструктивності відносин соціальних груп.

Державну соціальну політику слід розглядати як багаторівневу і багатофункціональну систему,

яка зможе забезпечити соціальний та економічний розвиток країни внаслідок активізації людського капіталу та максимальної реалізації його інноваційного потенціалу.

Соціальна політика повинна будуватися на основі взаємної відповідальності та взаємних обов'язків держави й населення.

Стратегічна мета соціальної політики має бути спрямована на взаємну відповідальність держави і людини.

Європейська соціальна модель є для решти світу прикладом суспільства, заснованого на соціальній справедливості та солідарності, де економічний та соціальний розвиток мають рівний пріоритет і де гідна праця та соціальний захист борються з бідністю та соціальною ізоляцією.

Введення воєнного стану через повномасштабне вторгнення створили чимало викликів у сфері соціального захисту прав та інтересів громадян та обумовили необхідність визначення нових напрямів соціально-правових засад стратегічного розвитку країни. Серед таких засад в першу чергу слід виділити такі:

- необхідність максимального збереження рівня соціального захисту населення на умовах довоєнного стану;
- розробка та впровадження програм соціальної підтримки окремих категорії населення (внутрішньопереміщені особи, громадяни, які тимчасово залишились на окупованих територіях; громадяни, які залишись без роботи через масові скорочення виробництв, які залишились без оселі або оселя яких потребує капітального відновлення тощо);
- налагодження співпраці з міжнародними партнерами з метою отримання підтримки щодо реалізації нових соціальних програм підтримки та захисту населення;
- подальша реалізація реформи у сфері соціального забезпечення, яка була започаткована до введення воєнного стану, наскільки це є можливим відповідно до умов сьогодення.

Література

1. Ушенко Н. В., Шило К. М. Концептуальні засади соціальної політики України. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 2. С. 111–116.

2. Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 80–85.

3. Смагло О.В. Соціальна політика: реалії та перспективи. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 38-2. 2019. С. 70–73

4. Грень Т.Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. Т. 33 (72). С. 80–84.

5. Розвиток соціальних послуг під час війни. Дослідження підготовлено адвокаційними аналітиками БФ «Право на захист» як партнера Консорціуму Реагування (Ukraine Response Consortium) у рамках проекту «Задоволення нагальних багатогалузевих гуманітарних потреб внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення в Україні». 33 с. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/73c6d24b0db41d1b87296303a1250

6. a19bf4cf7d5_original.pdf

7. Николаєва В. І. Нормативно-правове забезпечення функціонування системи соціальної роботи в Україні. *Право та державне управління*. 2019 р. № 2 (35). Том 2, С. 194–202.

8. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27–31.

9. Ільчук Л.І. Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. 2015 http://ipzn.org.ua/svitovyj-dosvid-modelej-sotsialnoyi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini/

10. Смагло О.В. Соціальна політика: реалії та перспективи. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38-2. С. 70–73.

11. Ушенко Н.В., Шило К.М. Концептуальні засади соціальної політики України. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 2. С. 111–116.

12. Statement by the European Committee of Social Rights. 24 March 2022. URL:https://rm.coe.int/statement-ecsr-war-ukraine-23march2022-final-en/1680a5f20b

13. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4) URL: https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282

14. Бетлій О. Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022-2023 роки. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. За ред. Мовчан В. Київ, липень 2023. 27 с.

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях»: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text

16. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text

17. Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp220333

18. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/162-2022-%D0%BF#Text

Беньковський С. Ю.,
orcid.org/0000-0003-0757-9513
кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри соціально-гуманітарних
та правового дисциплін
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

Зелений В. І.,
orcid.org/0000-0002-1089-4314
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних
та правових дисциплін
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

УДК 351.74:355.443
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.33

ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ЕФЕКТИВНИХ ДІЙ НА МІСЦІ ПОДІЇ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ МАТЕРІАЛІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бурангулов А. В., Залєвська І. І.

В статті розглядається актуальна проблема забезпечення правоохоронцями як особистої, так і публічної безпеки в цілому при виявленні вибухових матеріалів в умовах запровадженого в державі правового режиму воєнного стану. Проаналізовано відомчі (МВС України) нормативно-правові акти та наукові дослідження низки вітчизняних вчених з проблеми забезпечення безпеки правоохоронців при їх поводженні зі зброєю, боєприпасами, вибухонебезпечними об'єктами (речовинами). Уточнено значення таких категорій, як вибухові речовини, пристрої та матеріали.

Проведено опис алгоритму дій поліцейських на місці події при виявленні вибухонебезпечних матеріалів, дотримання котрого є запорукою громадського порядку та збереження життя і здоров'я громадян України. Основними діями поліцейського при цьому є: 1) з'ясування обставин та уточнення місця виявлення вибухонебезпечних предметів; 2) конкретизація установчих даних та місця перебування заявника; 3) попередження особи/осіб про категоричну заборону торкатися виявлених предметів, негайне припинення робіт, виведення з місця події людей, недопущення транспорту, тварин тощо; 4) реєстрація повідомлення про подію у визначеному порядку; 5) взаємодія на місці з представниками слідчо-оперативної групи та вибухотехнічного підрозділу; 6) доповідь за належністю з детальною інформацією про вжиті заходи та їх результати; 7) повідомлення чергових прокуратури, територіальних органів (підрозділів) СБУ та ДСНС, інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Звернуто увагу на необхідність забезпечення належної підготовки поліцейських до дій в екстремальних умовах розмінування територій/об'єктів. Підкреслено важливість формування у правоохоронців (працівників поліції, вибухотехнічної служби, піротехніків тощо) відповідного досвіду (знань, умінь та навичок) роботи з вибухонебезпечними предметами/речовинами/пристроями на місці події. У контексті розглядуваної проблеми головними в структурі професійно важливих особистісних груп якостей фахівців-правоохоронців є моторні, атенційні, емоційні, вольові та мнемічні. Ці необхідні для успішного виконання вищезазначеного аспекту правоохоронної діяльності характеристики особи поліцейського мають ґрунтуватися на розвитку відповідних психофізіологічних та пізнавальних процесів працівника поліції/рятувальника, а також вимагають врахування відповідного рівня сформованості його емоційно-вольового компоненту особистості.

Наведено рекомендації для правоохоронців щодо порядку забезпечення ними публічної безпеки населення при виявленні факту вибухонебезпеки, які важливо враховувати та чітко дотримуватися поліцейським в екстремальних умовах ліквідації цього виду загрози населенню, зокрема, при організації евакуації громадян з місця події.

Ключові слова: *публічна безпека, працівники поліції, вибухонебезпека, тактика дій, мінно-вибухові пристрої/речовини/матеріали, підготовка правоохоронців, фахово важливі якості, особиста безпека, евакуація населення.*

Buranhulov A. V., Zalevska I. I. **Preparation of police officers for effective actions at the scene when explosive materials are found in war conditions**

The article considers the actual problem of ensuring both personal and public safety by law enforcement officers in general when explosive materials are found in the conditions of the legal regime of martial law introduced in the state. The departmental (MIA of Ukraine) regulatory acts and scientific studies of a number of domestic scientists on the issue of ensuring the safety of law enforcement officers when handling weapons, ammunition, and explosive objects (substances) were analysed. The meaning of such categories as explosives, devices and materials is clarified.

A description of the algorithm of actions of police officers at the scene when explosive materials are found, compliance with which is a guarantee of public order and the preservation of life and health of citizens of Ukraine, is carried out. The main actions of the police officer in this case are: 1) clarification of circumstances and specifying the place of detection of explosive objects; 2) specifying the applicant's personal data and place

© Бурангулов А. В., Залєвська І. І., 2024

of location; 3) warning the person/persons that it is strictly forbidden to touch the founded objects, immediate stoppage of work, removal of people from the scene of the incident, prohibition of transport, animals, etc.; 4) registration of the notification of the event in the specified manner; 5) on-site interaction with representatives of the investigative and operational group and the explosives unit; 6) report on appropriateness with detailed information on the taken measures and their results; 7) notification of the prosecutor's office on duty, territorial bodies (subdivisions) of the SSU and the SES, other state authorities and local self-government bodies.

Attention was drawn to the necessity to ensure proper training of police officers for actions in extreme conditions of demining territories/objects. The importance of forming among law enforcement officers (police officers, explosives service officers, pyrotechnicians, etc.) appropriate experience (knowledge, abilities and skills) of working with explosive objects/substances/ devices at the scene of the incident was emphasized. In the context of the considered problem, the main in the structure of professionally important personal groups of qualities of law enforcement specialists are motor, attention, emotional, volitional and mnemic. These characteristics of a police officer, necessary for the successful performance of the aforementioned aspect of law enforcement, must be based on the development of the relevant psychophysiological and cognitive processes of the police officer/rescuer, and also require taking into account the appropriate level of formation of his emotional and volitional component of the personality.

Recommendations for law enforcement officers regarding the procedure for ensuring the public safety of the population when detecting the fact of an explosion hazard, which are important to take into account and clearly follow by the police in extreme conditions of eliminating the threat to the population, in particular, when organizing the evacuation of citizens from the scene of the incident are provided.

***Key words**: public safety, police officers, explosion hazard, action tactics, mine-explosive devices/ substances/materials, training of law enforcement officers, professionally important qualities, personal safety, population evacuation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану [1] суттєво збільшилась кількість випадків реагувань працівників органів/ підрозділів Національної поліції України (*далі* – НПУ) на заяви щодо виявлених вибухонебезпечних предметів (речовин, матеріалів, пристроїв), зокрема, на звільнених від окупаційних військ рф (*далі* – країни-терориста) територіях України, а також відзначається значний обсяг робіт, який проводиться працівниками вибухотехнічної служби НПУ та Державної служби з надзвичайних ситуацій (*далі* – ДСНС) під час їх гуманітарного розмінування.

За оперативними даними медіаресурсу «Експрес онлайн», окупанти замінували близько 170 тисяч квадратних кілометрів української землі, цілеспрямовано мінують цивільні будинки, автошляхи, дитячі іграшки, тіла вбитих тощо, щоб люди боялися повертатися до своїх домівок [2]. Представник Державного департаменту США М. Тірре порівняв дії російських військових в Україні з тактикою терористів ІДІЛу в Сирії та Іраку. За словами посадовця, розмінування в Україні є найбільшим викликом для саперів з часів Другої світової війни. Наразі команд для розмінування в Україні недостатньо, тож США планують посилити допомогу із підготовкою саперів та надати додаткове обладнання. Державний департамент США виділив $ 91,5 млн на допомогу Україні з розмінуванням [2].

Президент України В. Зеленський наголосив, що мінний терор російських окупантів проти українців ще жорстокіший, ніж ракетний. Як зауважив глава держави, «терористи свідомо намагаються залишити після себе якнайбільше смертельних пасток. Закопаних фугасів, розтяжок, замінованих будівель, машин та інфраструктури». За його словами, мінній загрозі доведеться протидіяти роками. Також голова ДСНС С. Крук зазначав, що заміновано близько 30% території України, «за масштабами це дві території Австрії» [2].

Непоодинокі випадки отримання правоохоронцями та громадянами мінно-вибухових травм є характерними для багатьох прикордонних регіонів держави, які граничать з місцями ведення бойових дій (на звільнених від окупації територіях). Так, за інформацією вищезазначеного джерела, можна навести такі приклади: 1) 7 грудня 2022 року у Херсонській області під час виконання завдання на мінах підірвалася група поліцейських з Черкаської області; загинули чотири правоохоронці, ще четверо отримали поранення; 2) поліція Житомирської області повідомила у Facebook, що 7 грудня цього ж року в Олевській громаді загинуло подружжя – їхня машина підірвалася на міні на узбіччі дороги; сиротами залишилося вісім неповнолітніх дітей [2].

Правоохоронцями постійно проводиться роз'яснювальна робота по нагадуванню місцевим жителям, що у прифронтових районах діють

режимні обмеження щодо мінної небезпеки, зокрема, заборонено: 1) будь-які пересування цивільних осіб ближче, аніж за кілометр до державного кордону (окрім території населених пунктів); 2) переміщення та перебування людей у лісових масивах та лісосмугах, полювання та рибальство в межах прикордонної смуги та ін.

Таким чином, на основі вищезазначеної інформації можемо зробити висновки, що за таких обставин виконання правоохоронцями завдань щодо несення служби з охорони громадського порядку (*далі* – ОГП) та забезпечення публічної безпеки відбувається в екстремальних умовах, супроводжується станом невизначеності й дефіциту інформації [3; 4]. Також до охорони місця події та вилучення вибухонебезпечних предметів на звільнених від окупації територіях залучаються поліцейські з інших територіальних органів/підрозділів НПУ – саме ця особливість правоохоронної діяльності ускладнює несення ними служби та веде до збільшення небезпеки ураження вибуховими речовинами не тільки населення, а й працівників поліції, які виконують місію з ОГП та гуманітарного розмінування на деокупованих територіях.

Існування для правоохоронців об'єктивної небезпеки під час їх поводження з вибуховими матеріалами підкреслюється чіткою регламентацією дій поліцейських у таких випадках низкою відомчих (МВС – *уточнено нами*) нормативно-правових актів: 1) наказом МВС України від 19 серпня 2019 р. № 691 «Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах НПУ та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [4]; 2) наказом МВС України від 26 січня 2016 р. № 50 «Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» [5]; 3) наказом МВС України від 7 лютого 2016 р. № 70 «Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю» [6]; 4) наказом МВС України від 09 жовтня 2017 р. № 841 Дск «Інструкція про організацію та порядок проведення операцій з розшуку і затримання озброєних та інших осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння [7]; 5) наказом МВС України від 27 квітня 2020 р. № 357 «Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) НПУ» [8]; 6) наказом НПУ від 30.06.2016 р. № 545 (у редакції наказу НПУ від 25.05.2018 р. № 535) «Положення про Ситуаційний центр НПУ» [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто зазначити, що вивчення питань забезпечення вибухобезпеки працівників поліції та населення під час здійснення правоохоронної діяльності знайшло відображення у дослідженнях низки вітчизняних вчених, які приділяють певну увагу вирішенню цієї проблеми. Так, різним аспектам поводження правоохоронців з боєприпасами, вибуховими речовинами, пристроями та матеріалами присвячені роботи науковців, зокрема: 1) О.Ю. Прокопенка, І.В. Власенка, М.Ю. Крепакова, які розглядують уражаючі фактори різних речовин та матеріалів, а також засоби забезпечення безпеки працівників поліції при роботі з ними [10]; 2) М.О. Чміля, І.В. Власенка, які досліджують проблеми забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту населення від уражаючих факторів застосування військовими підрозділами країни-агресора вибухових речовин в умовах війни [11]; 3) Т.С. Вайди та О.І. Скрипки, які аналізують уражаючі фактори деяких вибухових пристроїв, а також окреслюють проблеми забезпечення особистої безпеки правоохоронців і населення під час гуманітарного розмінувати звільнених територій та дотримання рятувальниками мінної безпеки [12, с. 97-105]; 4) дії поліцейських при виявленні вибухових пристроїв та речовин були предметом розгляду О.І. Тьорло, Ю.Р. Йосипіва, В.М. Синенького, С.В. Албула, О.Т. Ніколаєва в контексті тактико-спеціальна підготовки працівників Національної поліції [13, с. 412-441]; 5) дії поліцейських при виявленої зброї та вибухових пристроїв у громадському місці чи приміщенні, під час перевірки документів у громадян, перевірки транспортних засобів, у громадському транспорті знайшли відображення у довіднику С.С. Чернявського та К.Б. Левченка [14, с. 225-234]; 6) Д.В. Дерігін у довідковому виданні систематизовано наводить ознаки, види та тактико-технічні характеристики сучасних мінно-вибухових пристроїв (в тому числі нестандартні та вибухові), котрі застосовуються Збройними Силами під час ведення бойових дій [15] та ін.

Разом з тим, на нашу думку, вченими впродовж минулого часу недостатньо приділялась увага таким аспектам піднятої нами проблеми, як: 1) забезпеченню особистої безпеки правоохоронців під час виявлення вибухонебезпечних матеріалів в умовах воєнного стану; 2) фаховій підготовці та вимогам до особистісних якостей працівників поліції, задіяних до вибухонебезпечних робіт;

3) управлінським рішенням та удосконаленню організаційно-виконавчих дій поліцейських у процесі евакуації населення з місця події.

Метою роботи є: 1) аналіз стану мінно-вибухової небезпеки на звільнених від окупації територіях України; 2) узагальнення вимог нормативно-правових актів та результатів наукових досліджень вітчизняних вчених щодо вирішення піднятої проблеми; 3) актуалізація алгоритмів дій поліцейських на місці події при виявленні вибухових речовин/матеріалів/пристроїв; 4) розробка рекомендацій щодо забезпечення правоохоронцями публічної безпеки при виявленні факту вибухонебезпеки для населення та порядку організації евакуації громадян з місця події.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби МВС України [4] *під вибуховими речовинами* нами розуміється хімічна речовина або суміш речовин, здатна під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості енергії, тепла та газоподібних продуктів; *під вибуховим пристроєм* – спеціально виготовлений промисловим або саморобним способом пристрій одноразового застосування, який за певних обставин спроможний до вибуху з утворенням уражаючих факторів, обумовлених дією енергії хімічного вибуху вибухових речовин; *під вибуховими матеріалами* – вибухові пристрої промислового та саморобного виготовлення, вибухові речовини, засоби підриву, засоби ініціювання, інші вироби та пристрої, які містять вибухові речовини. В подальшому нами буде також використовуватися такий термін, як «поводження з вибуховими матеріалами», під котрим нами розуміється діяльність органів і підрозділів Національної поліції України та підрозділів Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, яка пов'язана з пошуком вибухових матеріалів під час реагування на повідомлення про загрозу вибуху, виявленням вибухових матеріалів, їх перевезенням, знищенням, знешкодженням, руйнуванням, розряджанням, зберіганням, дослідженням, проведенням спеціальних вибухотехнічних робіт [4].

Опираючись на вимоги нормативно-правових актів МВС [7; 8; 9], можемо запропонувати наступний алгоритм дій правоохоронців при виявленні вибухонебезпечних матеріалів (предметів, речовин, механізмів):

1) з'ясувати: а) час, місце та обставини виявлення вибухонебезпечних предметів (під час розкопок, ремонтно-будівельних робіт, оранки тощо), їх зовнішні ознаки; б) установчі дані та місце перебування заявника; в) попередити заявника про категоричну заборону торкатися виявлених предметів, а коли їх знайдено під час проведення будь-яких робіт, – про негайне їх припинення і виведення з цього місця людей, а також про недопущення на місце події до прибуття поліцейських людей, транспорту, тварин тощо;

2) негайно після отримання повідомлення: а) зареєструвати повідомлення у визначеному порядку; б) направити на місце події слідчо-оперативну групу (*далі* – СОГ) та інші наряди поліції, представників вибухотехнічного підрозділу; в) доповісти начальникові органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику сектору реагування патрульної поліції (*далі* – СРПП) та до чергової служби вищого рівня, пізніше подати детальну інформацію про вжиті заходи та їх результати; в) повідомити чергових прокуратури, територіальних органів (підрозділів) СБУ та ДСНС, інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Важливе місце в протидії мінному тероризму та при поводженні з вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибухонебезпечними матеріалами (пристроями, речовинами тощо) посідає відповідна фахова підготовка правоохоронців [4-6; 7-9]. Ефективність виконання службових завдань у роботі з вибуховими речовинами/пристроями/матеріалами вимагає від правоохоронців на місці події професіоналізму та реалізації відповідного досвіду поліцейського (знань, умінь та навичок). Головними в структурі професійно важливих особистісних властивостей фахівців-правоохоронців (поліцейських, піротехніків тощо) є, на думку В.М. Платонова, наступні групи: моторні, атенційні, емоційні, вольові, мнемічні. Такі особистісні якості для успішного виконання вищезазначеного аспекту правоохоронної діяльності ґрунтуються на психофізіологічних та пізнавальних процесах особи працівника поліції, а також з врахуванням його емоційно-вольового компоненту [16].

Як повідомляє Reuters, Канада оголосила про виділення близько $ 11 млн на розмінування України. Ці кошти спрямують на закупівлю спеціальних саперних костюмів для фахівців, а також на засоби виявлення вибухонебезпечних предметів на великих територіях, наприклад, на

сільськогосподарських полях. Крім того, військові Канади почали підготовку українських саперів у Польщі, до навчань залучені 40 канадських інструкторів [2].

Погоджуємося з С.В. Албулом, О.Т. Ніколаєвим, О.І. Тьорло, Ю.Р. Йосиповим, В.М. Синеньким [13, с. 412] про те, що з метою забезпечення особистої безпеки поліцейських при виявленні ними вибухових пристроїв та речовин повинні в першу чергу дотримуватися заходів особистої безпеки. Цей аспект несення служби завжди був актуальним для поліцейських, але до подій на сході та півдні України на них акцентувалося недостатньо уваги. Забезпечення публічної безпеки і порядку, протидія злочинності – першочергове завдання в сфері надання поліцейських послуг.

Працівник поліції в порядку, визначеному МВС України, може оглядати приміщення, де знаходяться зброя, спеціальні засоби, боєприпаси, вибухові речовини та матеріали і речовини щодо зберігання і використання яких визначено спеціальні правила або порядок та на які поширюється дозвільна система, а також безпосередньо оглядати місця їх зберігання, з метою перевірки дотримання правил поводження з ними та правил їх використання (ст. 39 Закону України «Про Національну поліцію» [3; 4]). Але реалії сьогодення такі, що поліцейським, окрім здійснення перевірки об'єктів дозвільної системи доводиться виявляти (вилучати) зброю та вибухові речовини у злочинців, іноді вона використовується проти самих поліцейських. Не менш складним та вкрай актуальним є питання правильної ідентифікації цієї зброї та вибухонебезпечних предметів під час їх виявлення під час проведення поліцейських операцій [7].

На місці події (при виявленні вибухонебезпечних предметів – *уточнено нами*) поліцейські зобов'язані в першу чергу забезпечити публічну безпеку шляхом евакуації населення, яка є основним способом захисту громадян при загрозі або виникненні вищезазначеної надзвичайної ситуації [8].

Отримавши інформацію про надзвичайну ситуацію та прийнятті рішення про проведення евакуації населення, поліцейські повинні провести роз'яснювальну роботу в частині обов'язкового негайного залишення громадянами своїх квартир та будинків, при цьому відключити електричну мережу, газ, воду, закрити вікна і квартирки, двері і вийти на збірні евакуаційні пункти та пункти посадки на автотранспорт, або у безпечні зони, (вказати в повідомленні) [4; 7; 8].

У такому разі, працівники правоохоронних органів повинні: 1) нагадувати евакуйовуваним особам про доцільність брати з собою тільки речі першої необхідності, документи, цінності, харчі та воду на два-три дні, медикаментозні засоби; 2) залежно від рівня критичності ситуації, яка виникла (наприклад, якщо відбувся вибух та є руйнування житлових будівель) зібрати також постільну білизну, необхідний одяг та взуття вагою не більше 50 кг на кожного члена сім'ї, дітям дошкільного віку вкласти в кишеню або пришити до одягу записку, де зазначається прізвище, ім'я та по-батькові дитини та батьків і домашню адресу; 3) оглянути й опломбувати (за необхідності) всі залишені квартири; 4) у разі відмови громадян від евакуації – уникати конфліктів, залучати до роз'яснювальної роботи сусідів, родичів; 5) у разі невиконання вказівок щодо евакуації в установлений термін – пояснювати громадянам про можливість застосування сили для виконання рішень органів влади; 6) окремі дії проводити у присутності свідків для уникнення необґрунтованих скарг з приводу зникнення речей, документів й ін. [4; 13, с. 439-440].

При цьому варто враховувати, що евакуація громадян проводиться комбінованим способом, при якому основна частина населення виходить з місця небезпеки пішки. Насамперед евакуйовуються люди похилого віку (чоловіки старше 65 років, жінки – 60 років), вагітні жінки, жінки з дітьми до 10 років, хворі, інваліди, яких вивозять із зони евакуації, за потреби, на автотранспорті.

У разі, коли саморобний вибуховий пристрій спрацював, з'ясовується кількість постраждалих. Збір населення, реєстрація та відправка громадян проводиться на збірних евакуаційних пунктах. Працівники правоохоронних органів на збірних евакуаційних пунктах, пунктах посадки на автотранспорт зобов'язані допомагати та терпляче роз'яснювати населенню, що потрібно уважно слухати та чітко виконувати всі розпорядження посадових осіб евакуаційних органів та органів охорони громадського порядку [4; 13, с. 439-440]. Належна організованість та особиста дисципліна кожного громадянина є головною умовою ефективної евакуації, збереження його життя і здоров'я.

Висновки. Провівши аналіз нормативно-правових актів та спеціальної літератури з піднятої нами проблеми, можемо зробити деякі узагальнення.

1. Існування проблеми мінно-вибухової небезпеки в умовах запровадженого в Україні воєнного стану безпосередньо стосується публічної

безпеки населення на звільнених від окупантів територіях, котра зараз є однією з найбільш актуальних. Враховуючи статистику останніх років зі застосування військами країни-агресора (диверсійно-розвідуальними групами, злочинними угрупуваннями, колаборантами тощо) вибухових пристроїв і гранат, працівникам поліції необхідно суворо дотримуватися заходів особистої безпеки під час несення служби та професійно грамотно забезпечувати публічну безпеку громадян в цих умовах.

Точність ідентифікації поліцейськими вибухонебезпечних матеріалів (пристроїв, речовин тощо), які виявляються, дає змогу зберегти час на їх знешкодження та дозволить уникнути небажаних смертельних наслідків.

2. Враховуючи потенційну небезпеку для правоохоронців та населення України в цілому (перш за все на звільнених від окупантів територіях), МВС України розроблено низку нормативно-правових актів, які чітко регламентують правоохоронну діяльність різних підрозділів/служб та окремих дії поліцейських під час виявлення вибухонебезпечних матеріалів, при користування вогнепальною зброєю та під час евакуації населення з місця події.

3. Про підвищену увагу до підготовки поліцейських щодо дій в умовах мінно-вибухової небезпеки свідчать результати наукових досліджень та навчальні підручники/посібники вітчизняних вчених з піднятої проблеми, а також чисельні випадки ураження цивільного населення вибухонебезпечними матеріалами.

4. Чітке дотримання алгоритмів дій поліцейських на місці події при виявленні вибухових матеріалів (речовин, пристроїв тощо) є запорукою безпеки як самих поліцейських, так і умовою збереження життя і здоров'я громадян України.

5. Пропоновані нами рекомендації щодо порядку забезпечення правоохоронцями публічної безпеки населення при виявленні вибухонебезпечних об'єктів поліцейським та рятувальникам важливо враховувати під час несення служби з ОГП і чітко дотримуватися в екстремальних умовах, зокрема, при евакуації громадян з місця події.

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі можуть бути наступні теми: 1) надання допомоги пораненим особам внаслідок контузій та мінно-вибухових травм; 2) дії рятувальників при медичному сортуванні поранених осіб під час масових травм, способи їх транспортування при різних ушкодженнях; 3) застосування сучасних алгоритмів надання домедичної допомоги пораненим в польових (бойових) умовах.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами станом на 19.10.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 18.03.2024).

2. Мінують іграшки і тіла вбитих. Держдеп США порівняв дії росіян в Україні з тактикою терористів ІДІЛ. URL: https://expres.online/podrobitsi/minuyut-igrashki-i-tila-vbitikh-derzhdep-ssha-porivnyav-dii-rosiyan-v-ukraini-z-taktikoyu-teroristiv-idil (дата звернення: 19.03.2024).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19 (дата звернення: 15.03.2024).

4. Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України наказ МВС України від 19.08.2019 р. № 691. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text (дата звернення: 18.03.2024).

5. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 (в редакції від 16.08.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text (дата звернення: 18.03.2024).

6. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ Міністерство внутрішніх справ України від 01.02.2016 р. № 70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text (дата звернення: 17.03.2024).

7. Про затвердження Інструкції про організацію та порядок проведення поліцейських операцій з розшуку і затримання озброєних та інших осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння : наказ МВС України від 09.10.2017 року № 841 Дск.

8. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) НПУ : наказ МВС від 27.04.2020 року № 357 (в редакції від 24.12.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text (дата звернення: 16.03.2024).

9. Про Положення про Ситуаційний центр Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 30.06.2016 № 545 (у редакції наказу Національної поліції України від 25.05.2018 № 535).

10. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. для працівників поліції / О.Ю. Прокопенко, І.В. Власенко, М.Ю. Крепакова; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 364 с.

11. Чміль М.О., Власенко І.В. Безпека життєдіяльності та цивільний захист : навчально-методичний посібник / М.О. Чміль, І.В. Власенко ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 70 с.

12. Вайда Т.С., Скрипка О.І. Гуманітарне розмінування звільнених від ворога територій України як першочергове завдання органів Національної поліції після деокупації регіонів. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2023. (593 с.). С. 97–105.

13. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О.І. Тьорло, Ю.Р. Йосипів, В.М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

14. Чернявський С.С., Левченко К.Б. Довідник поліцейського / авт.-упоряд.: С.С. Чернявський, К.Б. Левченко; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо, 2018. 348 с.; іл.

15. Дерігін Д.В. Обережно, міни! : пам'ятка-довідник. Київ, 2016. 52 с.

16. Платонов В.М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців піротехнічних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій : автореферат дис. ... д. філософ : 053 / В.М. Платонов ; Національний університет цивільного захисту України. 2023.

Бурангулов А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Залєвська І. І.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

УДК 351.746.1:341.31(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.34

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН

Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л.

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану Національної безпеки України в умовах воєнного стану. В статті досліджено поняття національної безпеки. Зазначено, що процес забезпечення національної безпеки становить комплекс політичних, економічних, соціальних, правових і військових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз.

Ураховуючи те, що становлення України як демократичної та правової держави значною мірою залежить від стабільності суспільних відносин, суспільство вимагає від держави створення нових і вдосконалення вже чинних правових інститутів, захищеності прав, свобод і інтересів людини, які сприятимуть забезпеченню національної безпеки України як однієї з її найважливіших функцій.

Аргументовано, що національна безпека відображає стан захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства та громадян відповідно до норм національного та міжнародного законодавства у різних сферах життєдіяльності. Доведено, що проблеми забезпечення національної безпеки визначена наступними факторами: воєнними конфліктами, техногенними та природними катастрофами, матеріальними витратами та збереженням людського потенціалу.

Встановлено, що до головних об'єктів національної безпеки, відповідно до чинного законодавства, відносяться громадяни (їх права та свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності) та держава (її конституційний устрій, суверенітет та територіальна цілісність).

Доведено, що головними пріоритетними стратегічними завданнями щодо забезпечення національної безпеки, захисту життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз, надання відсічі й стримування збройної агресії проти України є безпечний розвиток держави, збереження територіальної цілісності, державного суверенітету, здатність держави протистояти воєнним загрозам.

Ключові слова: *суспільство, держава, національна безпека, законодавство, громадяни, права, воєнний стан.*

Izbash K. S., Dereviankin S. L. Current state of national security of Ukraine under martial law

The article is devoted to the study of the current state of the National Security of Ukraine in the conditions of martial law. The article examines the concept of national security. It is noted that the process of ensuring national security is a complex of political, economic, social, legal and military measures aimed at ensuring the normal functioning of the nation and eliminating possible threats.

Taking into account the fact that the formation of Ukraine as a democratic and legal state depends to a large extent on the stability of social relations, society demands from the state the creation of new and improvement of existing legal institutions, the protection of human rights, freedoms and interests, which will contribute to ensuring the national security of Ukraine as one of its the most important functions.

It is argued that national security reflects the state of protection of the vital interests of the state, society and citizens in accordance with the norms of national and international legislation in various spheres of life. It is proven that the problems of ensuring national security are determined by the following factors: military conflicts, man-made and natural disasters, material costs and preservation of human potential.

It was established that the main objects of national security, according to the current legislation, include citizens (their rights and freedoms), society (its spiritual and material values) and the state (its constitutional system, sovereignty and territorial integrity).

It has been proven that the main priority strategic tasks for ensuring national security, protecting vital national interests from military threats, repelling and deterring armed aggression against Ukraine are the safe development of the state, preservation of territorial integrity, state sovereignty, and the state's ability to resist military threats.

Key words: *society, state, national security, legislation, citizens, rights, martial law.*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної та правової держави значною мірою залежить від стабільності суспільних відносин, захищеності прав, свобод і інтересів людини

© Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л., 2024

та вимагає забезпечення національної безпеки України як однієї з її найважливіших функцій.

Національна безпека відображає стан захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства та громадян відповідно до норм національного та міжнародного законодавства у різних сферах життєдіяльності. При цьому діяльність держави направлена на забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних та потенційних загроз її національним інтересам [2].

Стан дослідження. Теоретичні та практичні питання забезпечення національної безпеки України у своїх наукових роботах розглядали такі вчені-правознавці, як: Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф., Бандурка О.М., Битяк Ю.П., Безпалова О.І., Гаращук В.М., Гусаров С.М., Додін Є.В., Джафарова О.В., Ковалів М.В., Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Комзюк А.Т., Куліш А.М., Левченко К.Б., Моргунов О.А., Музичук О.М., Собакарь, С.О., Салманова О.Ю., Сокуренко В.В., Теремецький В.І., Шатрава С.О. та інші.

Метою статті є дослідження сучасного стану національної безпеки України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення національної безпеки в умовах правового режиму воєнного стану є одним з основних викликів, що стоять сьогодні перед нашою державою. Національна безпека держави виступає однією з базових цінностей, а її зміцнення є однією із стратегічних цілей України.

Актуальність проблем національної безпеки визначена наступними факторами: воєнними конфліктами, техногенними та природними катастрофами, матеріальними витратами та збереженням людського потенціалу. В умовах сьогодення головними та актуальними загрозами для національної безпеки України є збройна агресія російської федерації та її повномасштабне вторгнення на територію України.

24 лютого 2022 року Україна постала перед новими викликами і вперше з часів незалежності України опинилася в умовах воєнного стану, правовий режим якого охопив усю територію нашої держави та став причиною обмежень прав і свобод людини [5, с. 481].

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ст. 17 Конституції України).

Національна безпека в Україні розглядається як стан захищеності за допомогою здійснення ефективної державної політики життєво важливих інтересів відповідно до норм національного та міжнародного законодавства у різних сферах суспільного життя [10, с. 42].

Доцільно звернути увагу на законодавче визначення поняття національна безпека. Так, у Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII, національна безпека України визначається, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

Науковець Дзьобань О.П. зазначає, що головними складовими національної безпеки виступають безпека особистості, безпека держави і безпека суспільства. Їхнє місце і роль є динамічними і визначаються характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх і зовнішніх загроз [13, с. 78].

Сучасні науковці Білий В.І., Михальчук В.М. визначають національну безпеку здатністю держави зберігати свою цілісність, вирішувати політичні, економічні, соціальні та інші питання й виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин [6, с. 94].

При цьому Маркович Х.М. розглядає поняття національної безпеки, як стан безпеки та захищеності держави від внутрішніх та зовнішніх впливів, які можуть поставити під загрозу її територіальну цілісність, суверенітет, політичну стабільність, економічний розвиток, соціальну безпеку та благополуччя громадян» [12, с. 12].

Цікавою та слушною є думка науковців Собакарь А.О. та Ковалів М.В., які розглядають державну безпеку, як «захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб, що досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, адекватних загрозам національним інтересам України як сукупності внутрішніх і зовнішніх потреб держави у забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави» [14, с. 158].

Таким чином, при визначенні поняття «національна безпека» сучасні науковці єдині в розумінні безпеки, як стану, ступеня захищеності національних цінностей; відсутності загроз; головної умови життєдіяльності особи, суспільства та держави; сукупності заходів, що вживаються для гарантування безпеки; здатності певного об'єкта безпеки зберегти притаманні йому риси та властивості в умовах потенційної чи реальної загрози; системи, що складається з елементів і будується на принципах цілісності, стійкості, взаємодії складових, саморегуляції [9; 10, с. 42].

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки України відображається у нормативно-правових актах різної юридичної сили, а саме: Конституції України, Указі Президента України № 392/2020 «Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», Рішенні Ради Національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» (введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Указі Президента України № 56/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про стратегію забезпечення державної безпеки», Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» № 121/2022, Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.лютого 2022 року № 64/2022, Законах України: «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про державний кордон України» та «Про правовий режим надзвичайного стану» [1, 2, 3, 4].

Також в Конституції України вказано, що частиною національного законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1]. Міжнародні нормативно-правові акти, які стали частиною національного законодавства, визначають спрямованість норм внутрішнього законодавства, створюють орієнтир для його узгодження з міжнародно-правовими актами [10, с. 112].

В Основному Законі України вказано, що основи національної безпеки визначаються виключно законами України. Так, у Законі України «Про національну безпеку України» визначено основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантують суспільству і кожному громадянину захист від загроз [2].

14 вересня 2020 року на засіданні Ради національної безпеки і оборони України було прийнято Стратегію національної безпеки України (далі – Стратегія), яка є основним документом довгострокового планування. Стратегія визначає основні напрями державної політики у сфері національної безпеки: по-перше, пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; по-друге, поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; по-третє, основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; по-четверте, напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; по-п'яте, ресурси, необхідні для її реалізації.

Вказана Стратегія ґрунтується на таких основних засадах, як стримування, стійкість, взаємодія. На відміну від Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» 2007 року та Стратегії національної безпеки України «Революція гідності» 2015 року, Стратегія чітко визначає поточні та прогнозовані загрози національній безпеці; напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності; напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; ресурси; стратегічне бачення.

Враховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки відповідно до пункту 5 Стратегії є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція» [3].

Стратегія є основою для розроблення таких документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації: Стратегія людського розвитку, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія зовнішньополітичної діяльності, Стратегія забезпечення державної безпеки та ін. Кожна із зазначених

стратегій визначає певний напрямок забезпечення національної безпеки держави в тій чи іншій сфері суспільного буття країни і має відповідати актуальним реальним чи потенційним загрозам визначеній сфері національних інтересів.

Ще одним важливим документом є Стратегія воєнної безпеки України (далі - Стратегія), яка завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

З урахуванням аналізу безпекового середовища в контексті воєнної безпеки держави Стратегія визначає цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, які спрямовані на захист життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз, надання відсічі і стримування збройної агресії проти України, запобігання або стримування противника від повномасштабного застосування воєнної сили проти України, припинення незаконної окупації російською федерацією частини території України, захист її суверенітету і територіальної цілісності в межах державного кордону України, насамперед шляхом здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів [4].

Стратегічна мета забезпечення національної безпеки у сфері державної та суспільної безпеки обумовлена національними інтересами України у внутрішньополітичній сфері, до яких відноситься збереження конституційного устрою, підтримка громадянської та національної злагоди, єдність правового простору [білий михі].

Відповідно до чинного законодавства до головних об'єктів національної безпеки відносяться громадяни (їх права та свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності) та держава (її конституційний устрій, суверенітет та територіальна цілісність).

Права людини та громадянина підлягають виключній охороні. Це зумовлено тим, що положення Конституції України визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Захист державного суверенітету та територіальної цілісності, гарантування конституційного ладу, створення умов для політичної та економічної незалежності є першочерговими завданнями із забезпечення національної безпеки.

Дії держави-агресора спрямовані на порушення територіальної цілісності нашої держави, дестабілізацію економіки, підриву суспільно-політичної стабільності з метою захоплення території, зниження рівня життя населення, здійснення заходів, які призводять до наявних загроз в енергетичній, критичній, екологічній, інформаційній безпеці держави. Проведення військових дій на території України країною-агресором не оминає об'єкти критичної інфраструктури та становить потенційну загрозу для безпеки всього світу [7, с. 262].

Стратегічні орієнтири держави у сфері забезпечення національної безпеки полягають у тому, що Україна має сформувати достатні власні спроможності як базис для забезпечення своєї безпеки, створення системи комплексного стратегічного аналізу воєнних загроз національній безпеці України, розвитку об'єднаних розвідувальних спроможностей сил оборони з метою отримання повної та достовірної інформації для своєчасного ухвалення рішень щодо забезпечення воєнної безпеки держави; забезпечення здатності держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища, ефективно протистояти воєнним загрозам, безперебійно функціонувати до і під час воєнного конфлікту, а також у короткі строки відновлюватися після його завершення [8, с. 55].

Введення правового режиму воєнного стану в Україні змінили підходи до забезпечення національної безпеки, підтримання публічної безпеки і порядку, прийняття законодавства та ухвалення управлінських рішень. Додаткові законодавчі заборони та обмеження запроваджені державою для фізичних та юридичних осіб, які обмежують зміст та обсяг їхніх індивідуальних конституційних прав і свобод.

Висновки. Таким чином, безпечний розвиток держави, збереження територіальної цілісності, державного суверенітету, здатність держави протистояти воєнним загрозам є головними пріоритетними стратегічними завданнями щодо забезпечення національної безпеки, захисту життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз, надання відсічі й стримування збройної агресії проти України.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР (дата звернення: 11.03.2024).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355(дата звернення: 11.03.2024).

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вер. 2020 р. №392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 11.03.2024).

4. Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 бер. 2021 р. № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661 (дата звернення: 11.03.2024).

5. Izbash K.S., Polishchuk M.I. Observance of human and citizen rights and freedoms in the conditions of implementation of marital law in Ukraine. *Міжнародні безпекові студії: управлінські, економічні, технічні, правові, екологічні, інформаційні та психологічні аспекти* : колективна монографія. Тбілісі : Авіаційний Університет Грузії, 2023. С. 480–496.

6. Білий В.І., Михальчук В.М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98. DOI: 10.32702/23066814.2021.17.92.

7. Братель С.Г. Досвід зарубіжних країн у сфері забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктур. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 261–265.

8. Глущенко О.О. Функція забезпечення безпеки держави в умовах забезпечення воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 53–55.

9. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Криштанович М.Ф. та ін. Львів: Сполом, 2020. 418 с.

10. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : дис. …д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2023. 400 с.

11. Ковалів М.В., Іваха В.О. Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична*. 2015, № 4, С. 162–169.

12. Маркович Х.М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Сер юридична*. 2023, Вип. 38. С. 10–15.

13. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9789669980885.

14. Собакарь А.О., Ковалів М.В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 156–160.

15. Ковальова О.В., Пишна А.Г. Убезпечення від неправдивих повідомлень: інформаційна безпека як складова національної безпеки: метод. реком. Одеса: ОДУВС, 2022. 74 с. http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/3811.

Ізбаш К. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Деревянкін С. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

АДВОКАТУРА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ ДОСВІДУ В УКРАЇНІ.....3
Бандурка С. С.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....11
Новіченко А. В.

ФОРМИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ.....18
Соколовська Н. В.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРАВОВА ОЦІНКА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВИХ РІШЕНЬ.....26
Ангеленюк А.-М. Ю.

УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ ЯК ВИД МАЙНОВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....31
Бабенко А. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИПАДКАХ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ПРАВИЛ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ.....37
Джумак А. В., Домброван Н. В.

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ – НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ – ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ.....43
Дмитрієнко Ю. С.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДІЯНЬ, СПРЯМОВАНИХ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ.....48
Меркулова В. О., Конопельський В. Я.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....57
Тертишник В. М., Батраченко Т.С.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІІ 64
Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ДІЯ ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ СВІТОГЛЯДНОГО ОСМИСЛЕННЯ Н. МАКІАВЕЛЛІ ТА Ж. БОДЕНОМ.....70
Дворак С. Ю.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ.....84
Мелех Л. В., Коритко Л. Я., Кучера А. М.

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ АКТІВ-КОНЦЕПЦІЙ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОТВОРЧОСТІ.....91
Сачко А. Р.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АСПЕКТІ ЗАКОНОДАВЧИХ РЕФОРМ.....97
Андрієнко І. С.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....103
Гришко В. І., Киричук Б. С.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЧНА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....109
Дружкова І. С., Колесник О. О.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ДО ПИТАНЬ ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБІГУ ЦИВІЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ.....118
Аносєнков А. А.

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....123
Денисова А. В.

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ВИДИ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА.....128
Заїка К. П.

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ.....134
Корженко О. М.

ПРІОРИТЕТ РУХУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ МАЮТЬ НА ЦЕ ПРАВО, ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....141
Крижановська О. В., Медведенко С. В.

ПРО ОКРЕМІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....148
Купцов М. В.

ЗАБОРОНА В'ЇЗДУ В УКРАЇНУ ЯК ЗАХІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....153
Мартьянова Р. А.

ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ.....163
Підлубний О. Л.

ЧОМУ ЗА ЗЛОЧИННИМИ «АВТОРИТЕТАМИ» ДЕРЖАВІ СЛІД ВСТАНОВЛЮВАТИ АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД.....168
Явтушенко А. М.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПРО ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО, У ТОМУ ЧИСЛІ ЩОДО ЙОГО ПРАВА МАТИ ПРЕДСТАВНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....172
Десятник А. А.

ВОЄННА КРИМІНАЛІСТИКА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ТЕНДЕНЦІЙ.....177
Оржинська Е. І., Мартинова Д. О.

ІСНУЮЧІ СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ ПО СПРАВІ.....182
Сокалюк В. П.

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ.....190
Батраченко Т. С., Сухацька І. Ю., Єфімова І. В.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ГЕНЕЗИС ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ.....195
Самох М. Ю.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....200
Беньковський С. Ю., Зелений В. І.

ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ЕФЕКТИВНИХ ДІЙ НА МІСЦІ ПОДІЇ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ МАТЕРІАЛІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....206
Бурангулов А. В., Залєвська І. І.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН.....213
Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л.

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

THE BAR IN THE EUROPEAN UNION AND FEASIBILITY OF USING ITS EXPERIENCE IN UKRAINE.....3
Bandurka S. S.

INTERACTION OF POLICE AUTHORITIES AND TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE SYSTEM OF PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....11
Novichenko A. V.

FORMS OF GENDER INEQUALITY IN UKRAINE AND GREAT BRITAIN.....18
Sokolovska N. V.

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

LEGAL EVALUATION OF ELECTRONIC EVIDENCE IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF COURT DECISIONS.....26
Anheleniuk A.-M. Yu.

CHILD SUPPORT EVASION AS A TYPE OF PROPERTY CRIMES AGAINST THE FAMILY: SOCIO-LEGAL AND CRIMINOLOGICAL DIMENSIONS.....31
Babenko A. M.

PECULIARITIES OF THE SUBJECT MATTER OF A CRIMINAL OFFENSE IN CASES OF VIOLATIONS OF THE ESTABLISHED RULES OF CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS.....37
Dzhumak A. V., Dombrovan N. V.

CRIMINOLOGICAL INFORMATION IS A NECESSARY ELEMENT OF ENSURING THE EXECUTION PROCESS - THE SERVING OF PUNISHMENTS.....43
Dmytriienko Yu. S.

THE SUBJECTIVE SIDE OF ACTS DIRECTED AGAINST ROAD TRAFFIC SAFETY AND THE OPERATION OF TRANSPORT AND THE PUNISHMENT FOR THEIR COMMISSION: PECULIARITIES OF THE RATIO.....48
Merkulova V. O., Konopelsky V. Ya.

LEGAL PROBLEMS OF COMBATING CORRUPTION.....57
Tertyshnyk V. M., Batrachenko T. S.

SOME ASPECTS OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION.....64
Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh.

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

LAW ACTION AS AN OBJECT OF WORLDWIDE UNDERSTANDING BY N. MACHIAVELLI AND J. BODEN.....70
Dvorak S. Yu.

LEGAL LIABILITY AS A MEANS OF LEGAL ENSURE OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE SPHERE OF THERMAL ENERGY.....84
Melekh L. V., Korytko L. Ya., Kuchera A. M.

LOCATION AND MEANING OF ACTS-CONCEPTS IN THE MECHANISM OF LAW-MAKING.....91
Sachko A. R.

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

THE QUESTION OF THE EFFECTIVENESS OF EXECUTIVE PROCEEDINGS IN THE ASPECT OF LEGISLATIVE REFORMS.....97
Andriienko I. S.

ORGANISATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT.....103
Gryshko V. I., Kyrychuk B. S.

INTELLECTUAL PROPERTY AS A STRATEGIC FOUNDATION FOR THE FUNCTIONING OF THE KNOWLEDGE ECONOMY.....109
Druzhkova I. S., Kolesnyk O. O.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

ON THE PROSPECTS OF INTRODUCING CIVILIAN FIREARMS CIRCULATION IN UKRAINE.....118
Anosienkov A. A.

THE SIGNIFICANCE AND SPECIFICS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN NATIONAL POLICE FORCES.....123
Denysova A. V.

LEGAL NATURE AND TYPES OF LEGAL RELATIONS ARISING IN THE BANKRUPTCY PROCEDURE.....128
Zaika K. P.

INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS OF PROFESSIONAL POLICE ACTIVITY.....134
Korzhenko O. M.

PRIORITY OF THE TRAFFIC OF VEHICLES THAT HAVE THE RIGHT TO DO THIS AS A MEASURE OF PREVENTING TRAFFIC ACCIDENTS.....141
Kryzhanovska O. V., Medvedenko S. V.

ABOUT CERTAIN ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT.....148
Kuptsov M. V.

ENTRY BAN TO UKRAINE AS A PREVENTIVE MEASURE IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT.....153
Martianova R. A.

PROCEDURE FOR ORGANIZING THE INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE AND THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WHEN ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER.....163
Pidlubnyi O. L.

WHY SHOULD THE STATE ESTABLISH ADMINISTRATIVE SUPERVISION OVER CRIMINAL “AUTHORITIES”.....168
Yavtushenko A. M.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

ON CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE VICTIM, INCLUDING HIS RIGHT TO HAVE A REPRESENTATIVE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....172
Desyatnik A. A.

MILITARY CRIMINOLOGY: FROM THEORY TO TRENDS.....177
Orzhynska E. I., Martynova D. O.

EXISTING STANDARDS OF PROOF AND INNER CONVICTION OF A JUDGE WHEN MAKING DECISIONS ON A CASE.....182
Sokalyuk V. P.

ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

PRE-MEDICAL ASSISTANCE AS A BASIC COMPONENT IN FORMING COMPETENCIES OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....190
Batrachenko T. S., Sukhatska I. Yu., Yefimova I. V.

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

GENESIS OF FRAUDULENT TRANSACTIONS.....195
Samokh M. Yu.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

SOCIO-LEGAL BASIS OF THE STATE DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE.....200
Benkovskyi S. Yu., Zelenyi V. I.

PREPARATION OF POLICE OFFICERS FOR EFFECTIVE ACTIONS AT THE SCENE WHEN EXPLOSIVE MATERIALS ARE FOUND IN WAR CONDITIONS.....206
Zalevska I. I., Buranhulov A. V.

CURRENT STATE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....213
Izbash K. S., Dereviankin S. L.

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1’2024

Науковий журнал

Комп’ютерне верстання Молодецька О. І.

Підписано до друку: 29.03.2024. Формат 60×84/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 24,79. Ум. друк. арк. 26,04.
Зам. № 0524/340. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.